

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК
ІМЕНІ ГЕТЬМАНА ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 33

8

2020 .

Львів
Національна академія сухопутних військ
2020

УДК 94(477+100)(082)
ББК 63.3(4 УКР)
В 53

Збірник внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук, категорія «Б» (Наказ Міністерства науки і освіти України від 17.03.2020 року № 409)
Індексується в наукометричних базах
Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CrossRef,
Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory (Ulrichsweb),
ERIH PLUS, WorldCat.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національної академії сухопутних військ
(протокол від 27.03.2020 року № 17)

Засновник – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 22391-12291 ПР – видане 24 жовтня 2016 року.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Трофимович Володимир, доктор історичних наук, професор (головний редактор); Слюсаренко Андрій, доктор історичних наук, доцент (заступник головного редактора); Ткачук Павло, доктор історичних наук, професор; Куромія Гуроакі, доктор історичних наук, професор (США); Йокубаускас Вітаутас, доктор гуманітарних наук, старший науковий співробітник (Литва); Шуміло Мірослав, доктор габілітований, професор (Польща); Крушинські Марцін, доктор габілітований, професор (Польща); Смирнов Андрій, кандидат історичних наук, доцент; Шляхта Богдан, доктор габілітований, професор (Польща); Трофимович Ллілія, кандидат історичних наук, доцент; Возний Ігор, доктор історичних наук, професор; Машиталієв Вадим, доктор історичних наук, доцент; Мачюліс Дангірас, доктор гуманітарних наук з історії (Литва); Дурбас Малгожата, доктор габілітований, професор (Польща); Турчак Олександр, кандидат історичних наук, доктор юридичних наук, професор; Надрага Марта, кандидат історичних наук, доцент; Харук Анорій, доктор історичних наук, професор; Виздрик Віталій, доктор історичних наук, доцент; Куцька Олеся, доктор історичних наук, доцент; Соляр Ігор, доктор історичних наук, професор; Якимович Богдан, доктор історичних наук, професор; Голубко Віктор, доктор історичних наук, професор; Литвин Микола, доктор історичних наук, професор; Чьвенк Генріх, доктор габілітований, професор (Польща); Войтович Леонтій, доктор історичних наук, професор; Шеломенцев-Терський Святослав, доктор історичних наук, професор; Сухий Олексій, доктор історичних наук, професор; Франц Мацей, доктор габілітований, професор (Польща); Кривизюк Леонід, кандидат історичних наук, доцент; Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, професор; Бураков Юрій, кандидат історичних наук, доцент (науковий редактор); Щеглов Андрій, кандидат історичних наук (відповідальний секретар).

В 53 Військово-науковий вісник. – Випуск 33. – Львів: НАСВ, 2020. – 350 с.

ISSN № 2313-5603

33-й випуск «Військово-наукового вісника» містить статті з історії України, всесвітньої історії, історії озброєння і військової техніки, локальних воєн та збройних конфліктів сучасності. Окремі рубрики присвячені 75-річчю завершення Другої світової війни та 100-річчю Української революції.

Для науковців, викладачів, студентів, курсантів і всіх, хто цікавиться історією.

ISSN № 2313-5603

© Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2020

УДК 94(477+474.5+438) «2019»

PASHCHUK Y.

<https://orcid.org/0000-0002-0631-6183>

PROKHOVNYK P.

<https://orcid.org/0000-001-7278-9184>

FEDORENKO V.

<https://orcid.org/0000-0002-1915-5139>

doi

MILITARY-HISTORICAL ASPECTS OF MULTINATIONAL MILITARY EXERCISE RAPID TRIDENT-2019

This paper presents military-historical aspects of multinational exercise Rapid Trident-2019 that was conducted in Ukraine in September 2019. The article includes a comparative analysis of the annual exercises Rapid Trident starting 2006.

The work describes main objectives and key events of the Rapid Trident-2019. It outlines using of simulation techniques and imitation technologies as well as experimental application of NATO Lessons Learned Process for collection data and analysis of the exercise performance.

The article contains an assessment of the exercise effectiveness based on analysis of main outcomes of Rapid Trident-2019, evaluation of accomplishment of training tasks and achieving exercise objectives. It introduces the generalized recommendations for further improving military exercises, enhancing Ukrainian Army capabilities and developing operational interoperability with NATO forces.

Keywords: Ukrainian Armed Forces, NATO, military cooperation, military exercises, Rapid Trident, interoperability, Lessons Learned.

Problem statement. Six years of enduring Russian aggression against Ukraine has revealed an urgent need for improving the operational capabilities of Ukrainian Armed Forces. In such context, the Ukraine's military cooperation has been significantly intensified with partner countries especially with NATO member states. And as a

Пащук Юрій Михайлович, кандидат технічних наук, доцент кафедри іноземних мов та військового перекладу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів).

Проховник Павло Миколайович, ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів).

Федоренко Віталій Васильович, старший науковий співробітник Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (м. Львів).

© Пащук Ю.М., Проховник П.М., Федоренко В.В., 2020

result, the dynamics of conducting the joint Ukraine-NATO military exercises as well as number of international participants and their unit's strength have been considerably increased.

The scheduled international exercises Rapid Trident (RT) are among the capstone events of Ukrainian Army's annual training cycle. These exercises play a key role in training of Ukrainian military personnel according to the Alliance standards under the advisement of allied nations.

There is no doubt that Ukrainian Armed Forces (UAF) and forces from partner nations have significantly benefited from this aspect of military cooperation. Hence, it is important to evaluate the exercise effectiveness as well as generate recommendations for further improving military exercises RT, enhancing Ukrainian Army capabilities and developing operational interoperability with NATO forces.

The aim of the paper is to analyze the main outcomes of the Rapid Trident-2019 (RT19), evaluate accomplishment of the training tasks and achieving the exercise objectives, develop propositions for improving joint Ukraine-NATO military exercises.

The main part of the article. After the end of the Cold War a sovereign and independent Ukraine started dialogue and cooperation with North Atlantic Treaty Organization (NATO) on March 10, 1992 after joining the Euro-Atlantic Partnership Council. Official relations with NATO began when Ukraine became the first country from Commonwealth of Independent States to enter NATO's Partnership for Peace (PfP) program in February 1994 (*Signatures of Partnership for Peace Framework Document, 2019*).

On July 9, 1997 reaffirming determination to develop and further deepen the strategic cooperation Ukraine and Alliance countries signed a Charter on a Distinctive Partnership between NATO and Ukraine (*Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine, 2019*) and NATO-Ukraine Commission was established. The fundamental documents that continue to define the relationship between NATO and Ukraine are the above stated Charter and Declaration to Complement the Charter on a Distinctive Partnership that was signed on 21 August in 2009 (*Declaration to Complement the Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization, as signed on 9 July 1997, 2019*).

In the context of constantly developed relations between Ukraine and NATO an important area of cooperation is military training, including PfP exercises on Ukrainian territory (*Signatures of Partnership for Peace Framework Document, 2019*). Since 2006, in the frame the PfP Program the multinational military exercises RT have been held annually excepting 2009. These exercises were organised by Ukraine and the United States and became a continuation of the multinational military exercises Peace Shield which began in 1994 for the first time since Ukraine has gained independence.

From the beginning, in 2006 and 2007, the exercises RT were presented by command post exercise (CPX) on the brigade-level with heavy emphasis on simulated events. These exercises were held at the Simulation Center of National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi (NDU) in Kyiv.

Due to the lack of legal grounds for admission of foreign military units to Ukrainian territory it was decided to reformat the CPX Rapid Trident-2009 into assessment of the Ukrainian Army units within the framework of NATO Operational Capabilities Concept Evaluation (*State, Foreign Operations, and Related Programs: FY2010 Budget and Appropriations. Prepared for Members and Committees of the USA Congress, 2009: 748-753*).

Since 2009 some significant changes in planning and organization of exercises RT have been made. Firstly, these exercises began including not only CPX phase but also field training exercises (FTX) with using various weapons and military equipment. Secondly, they started to be held at the International Peacekeeping and Security Center (IPSC) near Yavoriv (Lviv region) in Western Ukraine.

From 2010 to 2013 exercises RT were focused on improving the interoperability and reinforcing the operational capabilities of Ukrainian Army units that could be deployed in support of UN and NATO-led operations and missions. Therefore, main objectives of exercises RT at this period were related to training of Ukrainian military for participation in peace support operations (*Пауцык, Федоренко, 2019: 56*).

Since 2014, in the wake of the Russia-Ukraine armed conflict, cooperation and consultation between Ukraine and NATO has been intensified in critical areas to enhance Ukraine's military capability development and capacity-building for its own security. The Alliance countries, in particular the United States of America (US), have

considerably reinforced their support for Armed Forces of Ukraine. This also resulted in significant impact on exercises Rapid Trident. First of all, the scale of exercises has been enlarged. The number of troops has significantly increased every year compared to previous time. For instance, more than 1800 servicemen took part in the Rapid Trident-2015 and Rapid Trident-2016. In 2017 this number rose to 2500 military personnel from 15 NATO Allied and partner nations (*Relations with Ukraine, 2019*).

Based on Lessons Learned (LL) from hybrid warfare the exercises' scenario has changed dramatically with focusing on training to deter a full-scale Russian attack against Ukraine (*Пацук & Федоренко, 2019: 56; Kim, 2019*). Against the background of Russia's actions against Ukraine, the RT objectives were primarily oriented to improve Ukrainian Army capabilities and constantly develop its interoperability with military units from NATO nations. In such context, during FTX of the Rapid Trident-2017 there was cargo airdropping from aircraft S-130 (US Air Force) for needs of Ukrainian troops as well as from aircraft AN-26 (Air Force of Ukraine) for supporting and supplying of US soldiers (*Пацук, Федоренко, 2019: 56*).

Next exercise, Rapid Trident-2018, was conducted involving more than 2200 participants from 14 countries with using about 350 different items of military equipment (*Egnash, 2019*). The exercise was composed of multinational, brigade-level, computer-assisted CPX, integrated battalion-level FTX and platoon-level situational training exercise (STX). First ever, in 2018, Ukrainian Border Guard Service and National Guard troops have taken part in exercises Rapid Trident. The main objectives of the Rapid Trident-2018 were (*Egnash, 2019*):

- supporting of wide-ranging defence reforms through the Ukraine's Annual National Programme;

- commissioning and testing of the IPCS Simulation Center for supporting of CPX at the brigade level;

- development and enhancement of the operational capabilities of Ukrainian Army in accordance with NATO standards and considering Lessons Learned from Joint Forces Operation (JFO)/Anti-Terrorist Operation (ATO) in Eastern Ukraine.

Based on results of the analysis of military-historical aspects of the above-mentioned multinational exercises (*Пацук, Федоренко, 2019: 56*), a special emphasis is placed on the Rapid Trident-2019.

This exercise took place at the IPCS from 13 to 28 September 2019 and characterized by considerable enlarging of training scale and scope. An unprecedented number of military personnel, over 3,700 troops from 14 countries, as well as more than 600 military equipment items, including 67 armored vehicles and 4 helicopters, were involved in the RT19. For once, the brigade level FTX, the most large-scale in Ukraine, became a part of the multinational exercises Rapid Trident. It was an indicator of the general possibilities of compatibility between the Armies of Ukraine, NATO member countries and partners.

The main part of the exercise personnel was presented by Ukrainian contingent. The primary training audience (PTA) was composed of personnel from 10th Separate Mountain-Assault brigade of Ukrainian Army (10th brigade). This unit was established during the war against Russian aggression in Eastern Ukraine and majority of the brigade's troops had combat experience (*Multinational Exercises Rapid Trident-2019, 2019*).

In addition, servicemen of multinational Lithuanian–Polish–Ukrainian brigade and representatives of Ministry of Interior (MOI) as well as from other security and defense agencies from Ukraine have taken part in the RT19 (*Пацук, Федоренко, 2019: 56; Egnash, 2019; Multinational Exercises Rapid Trident-2019, 2019*). They formed the secondary training audiences that were presented by Ukrainian Special Operations Forces (SOF) unit and the combined Ukrainian MOI battalion.

The largest foreign contingent (about 500 people) was deployed by the US and Canadian Armies. Apart from these states, military personnel from Bulgaria, Georgia, Italy, Lithuania, Moldova, Poland, Romania, Turkey and the United Kingdom took part in the exercise.

An aim of the RT19 was to implement a sustainable UAF institutional training capacity by enhancing military-to- military relationships, exchange professional experiences through planning and training, improve interoperability at the tactical level between the forces of Ukraine, the United States and participating NATO/PfP nations (*Пацук, Федоренко, 2019: 56*).

The main exercise's objectives included (*Пацук, Федоренко, 2019: 56*):

supporting the Ukraine's defense reform and NATO-Ukraine Annual National Program;

assessing the IPCS Simulation Center's planning and execution of the brigade level computer-assisted command post exercise (CAX/CPX) utilizing the Joint Conflict and Tactical Simulation (JCATS) tools;

assessing the IPCS Combat Training Center and Operations Group in executing battalion and brigade level exercise;

assisting UAF and MOI development in operational capabilities in accordance with NATO standards;

improving interoperability and integration of UAF conventional and special operations forces;

integrating MOI elements and SOF into the planning, coordinating and execution of the RT19;

incorporating of non-kinetic enablers (Civil-Military Cooperation, Psychological and Information operations) into the exercise;

assisting to Ukraine's efforts to develop fully deployable units interoperable with NATO forces within NATO Operational Capabilities Concept Evaluation and Feedback Programme (OCC E&F);

continuation of implementing US support to UAF;

implementing the Lessons Learned and Best Practices from JFO/ATO into UAF training.

The RT19 consisted of two main phases (*Пауук, Федоренко, 2019: 56; Martin Egnash, 2019; Multinational Exercises Rapid Trident-2019, 2019*):

1) CAX/CPX Phase «Planning of employment, command and control of multinational division units over deterring enemy aggression and restoration of the state border» that was integrated with STX;

2) FTX Phase «Preparation and conducting of defense, offensive and stabilization actions of multinational brigade in coordination with other military formations in designated area of responsibility».

According to the exercise's scenario the soldiers from Ukraine and partner states learned to counteract hybrid threats and challenges performing designated combat, logistical and humanitarian tasks. All stages of the exercise were conducted in conditions as close to combat as possible with focus on enhancing joint and combined readiness and interoperability among forces of partner nations.

For this purpose, various simulation tools were intensively used as part of training to simulate actions of friendly and enemy units

combining realistic virtual environments with real-time simulations for close-to-reality conditions. In particular, the JCATS simulation systems were applied for supporting the CAX/CPX. They were used in modeling and simulation of battlefield, in determining possible outcomes for force-on-force training. In addition to the IPCS Simulation Center the NDU Simulation Center operated as a remote unit and distributed element of the CAX/CPX (Пацук, Федоренко, 2019: 56; *Multinational Exercises Rapid Trident-2019*, 2019). To increase realism of battlefield within the FTX phase the multinational forces fought large-scale mock battles using the Multiple Integrated Laser Engagement System (MILES).

The exercise comprised a variety of training activities of multinational forces including live-fire ranges, a wet gap crossing, special operations field training and numerous other events (Gomez, 2019). One of the culminating events was demonstration interoperability among large multinational formation moving across uneven terrain to effectively utilize Ukraine's defense against possible attacks from potential adversaries (Gomez, 2019). The RT19 concluded with the first ever live fire demonstration that was completed jointly by the Ukrainian and US soldiers using various vehicles and squad movements (Gomez, 2019; *Rapid Trident 19 demonstrates multinational proficiency in Ukraine*, 2019). The Ukrainian direct fire weapons systems were integrated with the US forces indirect fires. The Ukrainian infantry fighting vehicles BMP-1s and the US high mobility multi-wheeled vehicles guided the uneven terrain providing fire support with M-2.50 caliber and M-240B machine guns mounted on the turrets. Both mounted and dismounted personnel moved with adjacent fire covering them (*Rapid Trident 19 demonstrates multinational proficiency in Ukraine*, 2019).

The exercise drills included different types of military operations, from simulated defensive and offensive operations in the open terrain and woodlands, to river crossings under simulated fire. During one of the battles, soldiers from the US Army's 101st Airborne Division provided covering fire for the Ukrainian amphibious vehicles crossing a contested river, as live artillery fire passed overhead to knock out simulated targets (*Rapid Trident 19 demonstrates multinational proficiency in Ukraine*, 2019).

Besides, it should be noted that for the first time, cadets of the National Army Academy of Ukraine before their graduation had

practice as platoon commanders during the exercise (*Пауцук, Федоренко, 2019: 56*).

Another important aspect of the RT19 was an evaluation of the Ukrainian chemical, biological, radiological and nuclear defense unit, engineer company and military police platoon within NATO OCC E&F Programme (*Пауцук, Федоренко, 2019: 56; NATO Operational Capabilities Concept Evaluation and Feedback Programme, 2019*). This assessment was completed in supporting the further development of UAF capabilities while also enabling Alliance to put together tailored force packages that can be deployed in support of NATO-led operations and missions. Ukraine considers completing the NATO OCC E&F Programme as a strategic tool to transform its defence forces (*NATO Operational Capabilities Concept Evaluation and Feedback Programme, 2019*).

The main RT19 outcomes have been analyzed and summarized in everyday and final After Actions Reviews (AARs) with following main recommendations for exercise improvement focusing on the PTA (*Пауцук, Федоренко, 2019: 56*):

1) Analysis of CAX/CPX phase

All exercise personnel, in particularly the PTA staff officers and JCATS operators, need to be trained before Rapid Trident to perform assigned missions;

Improve the exchange of information among all HQs;

Enhance English communication skills of the Ukrainian personnel and Linguist support to exercise;

2) Analysis of FTX phase

The brigade and battalions' HQs should improve control of subordinate units during the mission with synchronous planning of the further battle actions;

Hold tactical standards in various types of battles;

Organize coordination among the PTA units and cooperation with troops from other security and defense agencies;

Sustain information exchange among command posts and units, other friendly troops;

Ensure security of combat actions, conduct deception operations;

Perform radio communication procedures ensuring appropriate level of information security;

Ensure security and protection of command posts, artillery and air defense units other important military and civilian objects;

3) General Analysis of RT19

Ensure the Rapid Trident PTA remains the rotational training unit, a brigade sized UAF unit;

Earlier planning would be useful regarding Common Operating Picture (COP) development and display;

Organize RT participants based on proficiency in required areas of expertise;

Increase participation and attendance of personnel at key RT events;

Establish additional information sharing tools such as briefings, working groups, and synchronization meetings to increase understanding between exercise personnel.

In addition to the above-mentioned analysis of the RT19 the assigned group of representatives from National Army Academy of Ukraine has researched two specific issues (*Пацук, Федоренко, 2019: 56*):

1) Assessment of ability of 10th brigade leadership to plan, coordinate and execute assigned tasks and missions in a quality and timely manner when NATO organizational structure of units was applied;

2) Analysis of experimental application of NATO Lessons Learned Process (LLP) that was completed by Ukrainian Lessons Learned Staff Officers (LL SO) for collection data and analysis of the RT19 performance.

To evaluate ability of the 10th brigade leadership to plan, coordinate and execute assigned tasks and missions in a quality and timely manner, a focus was on the following issues:

ability of Commanders and Staff Officers of 10th brigade to plan operations according to the Military Decision-Making Process (MDMP) and Troop-Leading Procedures (TLP);

developing combat tasks for subordinate units and their relevance to current situation;

quality of developed combat documents;

implementation of comprehensive combat support of units;

staffing and training of the 10th brigade HQs' personnel;

performance of functional duties by Staff Officers.

Methods of analysis of combat documents; monitoring activities of personnel and semi-structured interviews formed on developed questionnaires were used to perform the above-mentioned assessment. Based on results of completed evaluations a conclusion was made that the 10th brigade officers are capable to plan, coordinate and execute assigned tasks and missions in a quality and timely manner when NATO organizational structure of units was applied.

However, the research identified a number of problems that need solving. First of all, approximately 90% of officers of the 10th brigade was recently appointed to their posts and they were not properly trained to perform their new duties as well as they did not have any practice and experience in HQ activities (*Пацук, Федоренко, 2019: 56*). Officers of the 10th brigade, which participated in the RT19, were assigned to their temporary exercise positions in accordance with NATO organizational structure, which is radically different from the relevant structure of UAF units. During the exercise these officers got training in planning of operations according to MDMP/TLP according to NATO standards. But after completing the RT19 they should continue to operate within the existing military planning system in UAF, which is different from a similar NATO system, especially with regard to their further deployment to the area of JFO. Considering these facts as well as need for improving interoperability with NATO forces and priority in training of UAF personnel for current military operation in Eastern Ukraine, it should be scheduled certain interval between participation of UAF units in the multinational exercises and their assignments to JFO or other specified operations.

Based on obtained research results we also propose to make changes to individual training programs of UAF personnel and to curriculums of Ukrainian Military Academies with focus on studying MDMP/TLP as well as organizational structure of units according to NATO standards.

In the frame of developing a prospective UAF Lessons Learned System (LLS) (*План введення перспективної системи вивчення і впровадження досвіду в ЗСУ, 2018: 3*), during the RT19 there was an experimental application of the NATO LLP (*Bi-SC 075-003. Collective Training and Exercise Directive, 2013; Bi-SC 080-006 "Lessons Learned Directive", 2011; NATO Lessons Learned Policy for Release to Partners, 2012; The NATO Lessons Learned Handbook. NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre, 2016.*) that was

completed by the assigned Ukrainian LL group. It should be stated that the current procedures for capturing training and combat experiences are based on the System of Lessons Analysis and Dissemination (SLAD), inherited from Soviet Union. Using SLAD from 2014 to 2018 has significantly improved the UAF operational capabilities. Despite these successes, numerous disadvantages were discovered during JOF/ATO in Eastern Ukraine. These limitations with SLAD are preventing the Army's ability to address all challenges and make use of potential best practices in the Ukrainian military. Therefore, in August of 2018, the UAF leadership made a decision to focus an initiative on significantly improving Ukrainian Army LL Capability by creating a fundamentally new prospective LLS (*План введення перспективної системи вивчення і впровадження досвіду в ЗСУ, затверджений начальником Генерального штабу ЗСУ, 2018: 3*). This effort was also driven by the priorities of Ukrainian foreign policy towards gaining NATO membership and fully embracing interoperability. The new LLS Road Map was developed in November 2018 (*План введення перспективної системи вивчення і впровадження досвіду в ЗСУ, 2018: 3; Пащук, Пащковський, 2019: 36-43*). Within this article we use the following definition for understanding the UAF Lessons Learned Program: LLS is a set of methods and techniques for using prescribed structure and tools in order to execute the LLP (*Пащук, Пащковський, 2019: 36-43*).

During the RT19 information about the exercise performance, in particularly about Potential Lessons Learned and Best Practices, was collected by the Ukrainian LL SOs with application of NATO LLP procedures. The following ways of gathering data were used:

- monitoring activities of the personnel during CPX and FTX phases;

- studying of planning materials, reports and other exercise documents,

- assessment of checklists that were prepared by training audiences;

- studying of everyday and final AARs;

- surveying of participants from Ukraine and other countries using questionnaires (both in Ukrainian and English) that were developed by the LL group.

It is worth noting that the completed surveys have demonstrated active participation of UAF personnel and representatives of partner

states that submitted their honest observations. They openly covered unresolved issues, identified root causes and consequences, and provided their recommendations on needed remedial actions. But, if military from Alliance nations were familiar with NATO LLP procedures and corresponding forms of questionnaires, then Ukrainian soldiers and officers needed appropriate training.

The main objectives of experimental application of NATO LLP were achieved. First of all, Database of Lessons Learned and Best Practices from exercises RT was created. It is equally important from the experiment that the UAF personnel may be quickly trained to understand LLP and after the RT19 many Ukrainian participants aware of using LL procedures. Furthermore, it is not such complicated issue to use the concepts and procedures inherent to the NATO LLP and absorb them into Ukrainian Army practice to improve its LL capabilities. The above-stated experiment also revealed some general shortcomings pertaining to LLP in UAF:

- overall lack of awareness and understanding of the LLP at all levels of rank and organizational structure;

- the absence of endorsed doctrine outlining the LL concept, into include standard operating procedures on lessons analysis, field manuals for implementation, and means of sharing lessons;

- underdeveloped organizational structure which tasks personnel with managing Lessons Learned Capability. Duty assignments such as LL SOs and LL Points of Contact are often vacant, and many officers appointed do not receive proper training;

- while deeply engaged with routine activities, HQ staff at all levels are not likely prioritize attention towards the LL process;

- commanders usually resist the outward flow of honest and candid observations within their organizations because of their inability to receive and digest constructive criticism. Due to prevailing command climate existing throughout the Ukrainian army, soldiers hesitate to submit their honest observations and contribute to the LL process due to fear of reprisal from their commanders;

- sharing LL is ineffective, primarily due to collected experiences not being properly categorized and archived, as well as unreliable access to the LL database using obsolete software.

In addition, some specific problems concerning the LLP were discovered within the RT19. The assigned LL SOs were not involved in exercise planning events. The LL group was too small, there were

only two LL SOs. They had to develop data collection plan in compressed time. Additional time was required to get permission from Exercise Directors and Commanders of Training Audience to collect data by the means identified as possible without wider preparation. Therefore, implementation of the LLP during only the execution phase of exercise was not enough efficient.

For improvement of next RT exercises the above stated issues must be taken into account and the network of LL SOs and LLPOCs from all participating HQs/staffs should be built. In this relation we also propose:

Summarize information on LL and best practices that was obtained from the RT19 and previous multinational exercises using ODCR (Observation, Discussion, Conclusion, Recommendation) template (*The NATO Lessons Learned Handbook. NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre. Third Edition, 2016; Пауук, Пашковський, 2019: 36-43*).

Disseminate LL and Best Practices, information on experience from the RT exercises to designated UAF Command and Control Bodies, to Officers who will organize and participate in the following multinational exercises.

To improve UAF Lessons Learned capabilities we propose to form the prospective LLS on basis of the previous SLAD using principal NATO LLS achievements, first of all, implementing Standardized LLP. This approach will allow exploiting the Alliance's LLS advantages, as well as ensuring interoperability of Ukrainian Army units with NATO Forces in multinational exercises and joint military operations. In addition, we propose implementing the prospective LLS Road Map based on four dominant directions (*Пауук, Пашковський, 2019: 36-43*):

creating a three-tier LL Organizational Structure, which includes LL SOs and LL POCs;

implementing NATO LLP into Ukrainian Army practice;

organizing effective LL training for all UAF personnel, especially tailored courses designed specifically for LL SOs;

consistently using the improved LL Tools, especially through the Ukrainian Army Lessons Learned Portal.

Conclusions. Hence, the Rapid Trident-2019 was important for further enhancement of Ukrainian Army capabilities and its transition to NATO standards. Analysis of the main exercise outcomes allows

concluding that the training tasks have been accomplished and exercise objectives have been achieved. The Rapid Trident-2019 enabled Ukrainian military personnel to gain hands-on experience in working with servicemen from NATO countries and other partners. The US and other Alliance nations have not only contributed to improvement of the Ukrainian Army capabilities, but also benefited from this cooperation. The RT19 has enhanced European security by strengthening not only Ukrainian Armed Forces, but also the NATO soldiers training alongside them.

In the context of continued Russian armed aggression against Ukraine and adopted priorities of Ukrainian foreign policy towards gaining NATO membership, the multinational exercises Rapid Trident have been and will be the important aspect of Ukraine's international military cooperation with partner countries. These exercises are key events for maintaining, testing and evaluating readiness of UAF units as well as their interoperability with military from NATO nations and their partners. In addition, exercises Rapid Trident are intended to demonstrate that the NATO nations and their partners support Ukraine and ready to respond to any crisis. It is worth to continue studying military-historical aspects of these exercises, investigate their effectiveness and develop propositions on their improvement.

Використані посилання

План введення перспективної системи вивчення і впровадження досвіду в ЗСУ (2018), Генеральний штаб ЗС України, 29 с.

Пашук Ю., Федоренко В. (2019). *Звіт Національної академії сухопутних військ «Аналіз міжнародних військових навчань Швидкий тризуб – 2019»*. Львів: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. 85 с.

Пашук Ю., Пашковський В. (2019). *Методологічні підходи до формування у Збройних Силах України перспективної системи вивчення і впровадження досвіду. Наука і техніка Повітряних сил Збройних Сил України*, № 4 (37), 138 с.

Bi-SC 075-003. Collective Training and Exercise Directive (CT&ED). 02 Oct 2013.

Bi-SC 080-006 "Lessons Learned Directive". 06 July 2011.

Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine (1997). Available at: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25457.htm> [Accessed 12 December 2019].

Declaration to Complement the Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization (1997). Available at:

<<https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/euroatlantic-cooperation/official-documents>> [Accessed 12 December 2019].

Gomez J. *U.S. and Ukrainian forces demonstrate elite tactical prowess during RT19* (2019). Available at: <<https://www.dvidshub.net/news/342819/us-and-ukrainian-forces>> [Accessed 14 December 2019].

Kim L. *How U.S. Military Aid Has Helped Ukraine Since 2014* (2019). Available at: <<https://www.kuow.org/stories/how-u-s-military-aid-has-helped-ukraine-since-2014> https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750> [Accessed 14 December 2019].

Egnash M. *Stars and stripes* (2019). Available at: <<https://www.stripes.com/news/europe/nato-allies-ukraine-wrap-up-rapid-trident-exercise>> [Accessed 14 December 2019].

Multinational Exercises Rapid Trident-2019: more than 3600 troops and 600 equipment items (2019) Available at: <http://www.mil.gov.ua/en/news/2019/09/09/multinational-exercises-rapid-trident-2019-more-than-3600-troops-and-600-equipment-items/?fbclid=IwAR00ts9hGoaE0CDiDxDgJ4_lpGatYnsTrYrGSZonMD5SPJadwsOCzPB239w> [Accessed 14 December 2019].

NATO Lessons Learned Policy for Release to Partners. PO 0294 (2012).

NATO Operational Capabilities Concept Evaluation and Feedback Programme (2012). Available at: <<https://jfcbs.nato.int/page5745830/operational-capabilities-concept-evaluation-and-feedback-programme>> [Accessed 14 December 2019].

Rapid Trident 19 demonstrates multinational proficiency in Ukraine. Available at: <https://www.army.mil/article/227818/rapid_trident_19_demonstrates_multinational_proficiency_in_ukraine> [Accessed 14 December 2019].

Relations with Ukraine (2019). Available at: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750> [Accessed 14 December 2019].

Signatures of Partnership for Peace Framework Document (1994). Available at: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82584.htm> [Accessed 12 December 2019].

State, Foreign Operations, and Related Programs: FY2010 Budget and Appropriations. Prepared for Members and Committees of the USA Congress. (2009), 1225 p.

The NATO Lessons Learned Handbook. Third Edition. (2016). Lisbon: NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre. 81 p.

References

Bi-SC 075-003. Collective Training and Exercise Directive (CT&ED). 02 Oct 2013.

Bi-SC 080-006 "Lessons Learned Directive". 06 July 2011.

Charter on a Distinctive Partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine (1997). Available at: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25457.htm> [Accessed 12 December 2019].

Declaration to Complement the Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization (1997). Available at: <<https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/euroatlantic-cooperation/official-documents>> [Accessed 12 December 2019].

Gomez J. *U.S. and Ukrainian forces demonstrate elite tactical prowess during RT19* (2019). Available at: <<https://www.dvidshub.net/news/342819/us-and-ukrainian-forces>> [Accessed 14 December 2019].

Kim L. *How U.S. Military Aid Has Helped Ukraine Since 2014* (2019). Available at: <<https://www.kuow.org/stories/how-u-s-military-aid-has-helped-ukraine-since-2014> https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750> [Accessed 14 December 2019].

Egnash M. *Stars and stripes* (2019). Available at: <<https://www.stripes.com/news/europe/nato-allies-ukraine-wrap-up-rapid-trident-exercise>> [Accessed 14 December 2019].

Multinational Exercises Rapid Trident-2019: more than 3600 troops and 600 equipment items (2019). Available at: <http://www.mil.gov.ua/en/news/2019/09/09/multinational-exercises-rapid-trident-2019-more-than-3600-troops-and-600-equipment-items/?fbclid=IwAR0Ots9hGoaE0CDIDxDgJ4_lpGatYnsTrYrGSZonMD5SPJadwsOCzPB239w> [Accessed 14 December 2019].

NATO Lessons Learned Policy for Release to Partners. PO 0294 (2012).

NATO Operational Capabilities Concept Evaluation and Feedback Programme (2012). Available at: <<https://jfcbs.nato.int/page5745830/operational-capabilities-concept-evaluation-and-feedback-programme>> [Accessed 14 December 2019].

Rapid Trident 19 demonstrates multinational proficiency in Ukraine. Available at: <https://www.army.mil/article/227818/rapid_trident_19_demonstrates_multination_al_proficiency_in_ukraine> [Accessed 14 December 2019].

Relations with Ukraine (2019). Available at: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750> [Accessed 14 December 2019].

Signatures of Partnership for Peace Framework Document (1994). Available at: <https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_82584.htm> [Accessed 12 December 2019].

State, Foreign Operations, and Related Programs: FY2010 Budget and Appropriations. Prepared for Members and Committees of the USA Congress. (2009), 1225 p.

The NATO Lessons Learned Handbook. Third Edition. (2016). Lisbon: NATO Joint Analysis and Lessons Learned Centre. 81 p.

Plan for creation a Lessons Learned System in Ukrainian Army (2018), Ukrainian Armed Forces General Staff. 29 p. (ukr).

Y. Pashchuk, V. Fedorenko. Research report of National Army Academy of Ukraine "Analysis of Multinational Exercise Rapid Trident-2019". Lviv. 08 Oct 2019. 85 p. (ukr).

Y. Pashchuk, V. Pashkovskiy. Methodological approach to forming prospective Lessons Learned System in Ukrainian Army. Journal of Science and Technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine, 2019, № 4 (37). Kharkiv, National University of the Air Force named after I. Kozhedub. 138 p. (ukr).

**Пашук Ю.М., Проховник П.М., Федоренко В.В.
ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО
ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАННЯ «RAPID TRIDENT-2019»**

У статті розглянуто військово-історичні аспекти багатонаціонального військового навчання «Rapid Trident-2019», що відбулось за участі підрозділів Збройних Сил України. У роботі представлено головну мету та основні заходи навчання «Rapid Trident-2019», оцінено ступінь виконання поставлених навчальних цілей, а також рівень підготовки частин та підрозділів Збройних Сил України.

Описано використання під час проведення навчання різних методів моделювання та технологій імітації, а також застосування Системи вивчення та впровадження досвіду НАТО, що стосується збору та аналізу інформації про хід та ефективність навчання «Rapid Trident-2019». За результатами експериментального застосування вказаної Системи накопичено інформаційно-аналітичні матеріали щодо отриманого досвіду під час проведення даного навчання. Також розроблено пропозиції щодо формування та функціонування у Збройних Силах України перспективної Системи вивчення та впровадження досвіду на основі попередньої Системи узагальнення та поширення досвіду, що діяла до 2019 року, із застосуванням базових підходів НАТО та урахуванням особливостей Збройних Сил України.

Стаття містить оцінку ефективності проведеного навчання на основі аналізу основних здобутків, виконання завдань та досягнення цілей підготовки військ. На підставі результатів даного аналізу узагальнено пропозиції щодо подальшого підвищення ефективності багатонаціональних військових навчань «Rapid Trident-2019», а також підвищення оперативних спроможностей Збройних Сил України і покращення взаємосумісності їх підрозділів з військовими підрозділами країн-членів Північноатлантичного Альянсу.

Ключові слова: Збройні Сили України, НАТО, міжнародне військово-співробітництво, багатонаціональні військові навчання, «Rapid Trident-2019», взаємосумісність, вивчення та впровадження досвіду.

ВІЙСЬКОВА ІНФРАСТРУКТУРА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ У X – XIII СТОЛІТТЯХ (за археологічними матеріалами)

Складна військово-політична ситуація на кордоні поміж Галицьким та Волинським князівствами протягом X – XIII ст. доволі сучасно відображена в писемних джерелах. У загаданий проміжок часу найважливішою частиною даного кордону був район Рожного поля. Це було традиційне місце принаймні декількох великих битв галицьких князів із великими київськими князями. Три битви – 1099, 1144 та 1223-1224 рр. були згадані в літописах.

Проаналізовану географічну ситуацію на територіях навколо Голоторо-Кременецького кряжу, який розділяв території князівств. Простежено пролягання основних стратегічних шляхів, які перетиналися в цьому місці та вели до основних центрів Галицького та Волинського князівств.

Сьогодні “Рожне поле” локалізоване на території села Бортків на Золочівщині. Поле простягалось від лівих допливів річки Белзець до лівих допливів річки Гологірка. Такі територіальні контури визначені на основі численних мікротопонімів збережених у документах XVIII – XIX ст.

Проаналізовано зміни, які відбулися в природно-географічних умовах цієї території протягом останніх тисячі років. З’ясовано, що у X – XIII ст. Гологірське узгір’я не мало лісів, а згадані річкові долини, що утворювали Рожне поле, не були заболоченими.

Підбито підсумки багаторічних археологічних досліджень із вивчення військової інфраструктури X – XIII ст. в цьому районі. Враховано результати найновіших археологічних розвідок експедиції Львівського історичного музею у 2019 р. за участю автора статті. Проведеними роботами встановлено датування решток давніх фортець у селах Гологори, Гологірки, Митулин, Унів. З’ясовано факт наявності численних знахідок середньовічного озброєння, які додатково ілюструють стан військової інфраструктури району Рожного поля.

Ключові слова: мережа укріплень, оборонне будівництво, військово-політична ситуація, великокнязівська влада, Галицько-Волинська держава.

Актуальність теми визначається тим, що прикордонна військова інфраструктура була важливою частиною військової інфраструктури окремих земель–князівств Русі. У зв’язку із

Терський Святослав Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка».

© Терський С. В., 2020

міжусобними війнами, які регулярно знесилювали Українську державу в XI – XIII ст., її елементи порівняно часто потрапляли на сторінки писемних джерел. Особливо багатим на військові конфлікти в XI – XIII ст. було галицько-волинське прикордоння. Це було пов'язано із раннім виокремленням (кінець XI ст.) Галицького князівства зі складу Київської держави. Питаннями локалізації галицько-волинського кордону більшою або меншою мірою займались практично всі дослідники історії Галицько-Волинської держави (М. Грушевський, І. Крип'якевич, Л. Войтович та ін.). Проте в більшості випадків, при локалізації окремих ділянок границі бралися до уваги найпомітніші маркери – літописні міста, долини річок, болота тощо. А про вивчення інших елементів прикордоння – шляхів, фортець та ін. навіть не йшлося.

Однак, як неодноразово відзначали дослідники цього питання, особливістю галицько-волинського прикордоння є відсутність чітких географічних орієнтирів. Ряд літописних прикордонних пунктів одними вченими вважалися належними Галичині, іншими – Волині, що, очевидно, відображає пересування кордону в різні історичні періоди. Проте, детальна локалізація важливих топонімів, що вказуються літописцем при описі військових конфліктів, дозволила вченим точніше локалізувати перебіг цього кордону.

Новизна дослідження. У статті автор на основі аналізу попередніх історичних та археологічних досліджень робить спробу окреслити процес формування системи фортифікації центральної частини північного кордону Галицького князівства у X – XIII ст.

Метою статті є наповнення сучасних історичних досліджень проблеми результатами нових археологічних досліджень та з'ясування на новій джерельній базі особливостей формування військової інфраструктури центральної частини північного кордону Галицького князівства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поза сумнівом, найважливішим топонімом центральної частини галицько-волинського прикордоння є неодноразово згадуване в літописах Рожне поле – знамените літописне поле битв галицьких дружин з дружинами великих князів київських (*ПСРЛ. Т. 2, 1908: стб. 244*). Вперше цей топонім згаданий у “Повісті временних літ” 1099 р.

Там йдеться про битву князів Володаря і Василька Ростиславовичів з київським князем Святополком Ізяславовичем, який хотів відібрати від них Теробовельську волость: “и съсѣстужишася на поли на жьни (Хлеб. – на рожни). исполчившимся имь... видѣ Сто полкъ яко люта брань и побѣже и прибѣже к Володимерю и Володаръ же и Василко побѣдивша стаа ту . рекуща доволѣеть нама на межи своеи стати. и не идоста никамо же”. На важливе значення цього прикордонного поля вказував ще Д. Зубрицький (*Зубрицький, 1852: 33*).

Його локалізація в загальних рисах – східніше літописного Бужеська у межиріччі верхів'їв Західного Бугу та Стира не викликала сумнівів у більшості вчених, починаючи з другої половини ХІХ ст. (*Ляска, 2015; Ляска, 2018*). Тут сприятливі для військових маневрів широкі річкові долини збігалися з перехрестями шляхів, що пов'язували основні центри сусідніх земель.

За повідомленням Лаврентіївського літопису Рожне поле знаходилося неподалік Гологірського вододільного хребта: "І на Рожни поли не могоша ся бити, зане Володимер стоя на Голых Горах" (*ПСРЛ. Вун. 2, 1926: стб. 311*).

Лише нещодавно остаточно уточнити місцезнаходження Рожного поля вдалося львівському історичу О. Купчинському. За його дослідженнями, т.зв. “Рожне поле” простягалось від лівих допливів річки Белзець до лівих допливів річки Гологірка. Такі територіальні контури визначені на основі численних мікротопонімів поблизу с. Борткова на Золочівщині (“Rožna”, “na Rožni”, “Niwa pole Rožna zwane i przy nim podniwki”, “Na Rožnej”, “Rožna”, “Podrožna”), Скнилова, Фірлеївки (тепер – Андріївка), Скваряви (“Rożowola”, “Rożwoli”), зафіксованих у Йосифінській (1787) та Францисканській (1820 – 1821) метриках (*Купчинський, 2006-2007: 86-87*).

Подальші пошуки в околицях Рожного поля дозволили умістити ще одну важливу баталію та пов'язаний з нею літописний топонім. Розвідками львівського історика В. Ляски була по-новому локалізована битва періоду князівських міжусобиць – “стояння” князя Мстислава Мстиславича Удатного поблизу “Лисої гори” під час конфлікту з князями Данилом та Васильком Романовичами у 1224–1225 р. (*Ляска, 2015*). За контекстом подій літопису, як довів історик, протистояння

відбувалося в околицях саме тої “Лисої гори”, яка здавна завершувала з півночі узгір’я Гологорів на межі з “Рожним полем”.

Відтак донедавна маловивчене прикордоння поблизу Рожного поля поступово набуває виразних обрисів важливого комунікаційного вузла на межі Галицького та Волинського князівств (*Шеломенцев-Терський С.В. 2011: 151-152*).

Ще 1100 р. саме в сусідній частині Волинського князівства з’їзд Рюриковичів в Увітичах надає Давиду Ігоровичу в управління міста Бузьке, Дубно, Острог і Чорторийськ. Як відзначається у сучасних дослідженнях, надбані Давидом Ігоровичем міста не були глухими центрами Русі, а забезпечували її власникам контроль над торговими шляхами в межириччі Бугу, Стиру, Горині та Случі, які пов’язували Галицьку і Волинську землі з Руською землею (*Мусин, 2018: 56*).

Такі висновки істориків підтверджують і мікрорегіональні дослідження. Відомо, що саме в цьому районі сходилися межі Теробовельського, Звенигородського та Волинського уділів, а також важливі міжрегіональні комунікації. Через заболочену долину в районі Олеська проходив важливий широтний шлях Русі, відомий у XVI ст. як «Королівська дорога» (*Терський, 2011: 128*), а “затокою” між узгір’ями Гологірського пасма, звідки беруть початок Гологірка і Золота Липа, пролягав важливий шлях з Теробовлі та Галича на Волинь (*Терський, 2004*). Саме на цих просторах досі відмічені також рештки давнього реліктового степу (*Терський, 2011: 128*).

У топографічному плані північно-західний край Гологоро-Кременецького кряжа має крутий уступ до Малого Полісся, де виступають заболочені терени. Гологори – це одна з трьох (разом з Вороняками і Кременецькими горами) частина вказаного кряжа, яка у XI – XIII ст. переважно була позбавлена лісів. Цю певну особливість рельєфу даної території відображає й сам топонім – Голі Гори (Гологори) – терени, позбавлені лісу. Оголені схили Гологоро-Кременецького кряжа дозволяли військам здалека спостерігати одні за одним (*ПСРЛ. Т. 2. 1908, стб. 766-767*). Очевидно, що всі вказані обставини робили сприятливим район Рожного поля для проведення великих битв.

Відтак, враховуючи наведені факти, можна припустити, що сучасні широкі річкові долини, на сьогодні заболочені та

важкопрохідні, не завжди були такими. Адже описані транспортні вузли у вказаний період мали б безперешкодно функціонувати на цій території. Відомо, що саме протягом XII – XIII ст. на території Східної Європи відбувалося відчутне потепління (*Брукс, 1952: 282; Борисенков, Пясецький, 1983: 129-130*), яке лише в XIII ст., а особливо при його кінці, змінювалося на чергове похолодання (*Борисенков, 1982: 25; Борисенков, Пясецький, 1988: 175 – 176, 260 – 270*).

Отже, у XI – XIII ст. для цієї території характерною була відсутність великих лісових масивів та важкопрохідних заболочених низинних територій в цій частині галицько-волинського прикордоння.

Проте ця обставина також змушувала до швидкого освоєння та невідкладної побудови потужної військової інфраструктури, що мала надійно захищати стратегічно важливі ділянки шляхів та кордонів.

Круті схили Гологір поряд з пагорбами Розточчя та Вороняками становили природну обороноздатність ландшафту, як за племінної доби, у IX – X ст., так і в період формування окремих Галицької та Волинської земель за княжих часів. З літописних згадок відоме лише одне таке прикордонне укріплення. У повідомленні Лаврентіївського зводу 1144 р. про війну між Всеволодом Ольговичем з Володимирком Володоревичем вказується, що київський князь не міг влаштувати генеральну битву поблизу галицько-волинської межі: “на Рожни поли не могошаса бити”, “зане Володимерь стоає на Гольхъ горах” (*ПСРЛ. Вун. 2. 1926: стб. 311*). Ще раз це укріплення, як вважають згадується у повідомленні Галицько-Волинського літопису (1232 р.), де описується, що після взяття Ярослава угорським королем Андрієм II “...Климата же. с Гольхъ горъ оубъжа ѿ княза Данила. ко королеви. и по немъ вси боаре Галичькѣи предашася” (*ПСРЛ. Т. 2. 1908: стб. 765*). Очевидно, ця ймовірна літописна боярська садиба Климяти з Голих Гір мала б виконувати функцію прикордонної фортеці.

Доповнити знання про археологічний контекст прикордонної оборонної інфраструктури повинні польові розвідки. Проте донедавна північно-західні відроги Гологір залишались одним із найслабше археологічно вивчених регіонів Львівщини (*Janusz B. 1918*). Вже перші археологічні дослідження

в регіоні проведені у 1936 р. тодішнім директором Культурно-історичного Музею НТШ Я. Пастернаком за кошти митрополита А. Шептицького, виявили на території с. Якторова цікаву й рідкісну знахідку озброєння X–XII ст. – “варязький меч” (*Літопис Національного музею за 1936 р.*: 44-45). Його передали до фондів Національного музею – фундації митрополита А. Шептицького. Згодом, у 1960-х роках експедиція з дослідження фортець під керівництвом П. Раппопорта на північній околиці с. Гологори обстежила городище XII – XIII ст. трикутної в плані форми площею до 1 га, яке за характерними ознаками могло бути літописним замком боярина Клим'яти (*Liwoch, 2003*: 237). Згодом, у 1988 р. дослідженнями львівського археолога М. Филипчука було з'ясовано, що у XIII ст. на території цього ж села на правому березі р. Золота Липа в ур. Дукля було зведено значно потужнішу фортецю прямокутної форми з укріпленим майданчиком площею до 15 га (*Филипчук, 1991*).

Подальші дослідження виявили у цій частині узгір'я навколо гори Вапнярка (460,8 над рівнем моря) ще два укріплення, які виникли у X ст. і служили обцинними або міжплеменними центрами. Одне з них, розташоване на східному краю даного узгір'я: в ур. Бошні, Вали (територія с. Гологірки), мало площу 1,5 га та містило понад 40 будівель на прилеглому відкритому поселенні (*Филипчук, 1991*: 94). Інше – розташоване на південному краю даного узгір'я на території с. Унів в ур. Чернеча гора мало площу 20 га та активно функціонувало у XI – XIII ст. (*Берест, 2007*).

Натомість, як виявили розвідки проведені на даному узгір'ї у 2019 р. за участю автора (*Терський, Майорчак, Демський, 2019*), його територія була заселена значно щільніше. Зокрема, на західному схилі за 1,5 км від г. Вапнярка у X – XI ст. існувало ще одне раніше невідоме науці городище. Воно розташоване на території с. Митулин і займає вершину пагорба з крутими схилами за декілька кілометрів західніше згаданої Лисої гори. Городище захищене з напільної сторони потужним валом та ровом. Поверхня валу та, частково, його серцевина укріплена колотими плитами з місцевого вапняку на зразок укріплення валу X ст. на Пліснеському городищі (розкопки М. Филипчука). Подібна конструкція на основі кам'яної кладки лінзоподібної в плані форми використовувалася ще наприкінці XV ст. у додатковому

валу в районі північно-західного бастіону городища середньовічних Гологір (*Филипчук, 1991: 94*). З території навколо городища походять численні предмети озброєння. Зокрема, розкопками перед напільним валом виявлено двошипне вістря стріли, на східному схилі замкового пагорба – залізне ланцетоподібне вістря списа X – XI ст., по напрямку до г. Вапнярки – легка бойова сокира IV-го типу (за А. Кірпічником). До XII – XIII ст. можна віднести знахідку бронзової кулястої пустотілої булави V-го типу (за А. Кірпічником), виявлену по напрямку до с. Новосілки.

Висновки. Таким чином, виявлені особливості конструкції валів укріплень в районі Рожного поля вказують на зведення цих укріплень місцевим населенням. Частина з них захищала узгір'я з боку Волинського князівства, інша частина (зокрема, городище в ур. Дукля) захищало шляхи до столиць Галицького князівства – Галича та Теревовлі.

Початок зведення укріплень поблизу с. Гологірки та Микулина слід пов'язувати із періодом освоєння території Східного Прикарпаття дружинами великого київського князя. Ініціатива в їх побудові могла виходити від гіпотетичного племінного князівства східних хорватів і була спрямована на захист, як від навали кочівників – давніх угорців та печенігів, так і від зазіхань київських князів. Проте вже наприкінці XI ст. укріплення північно-західних схилів Гологір виконували функцію прикордонних фортець молодого Галицького князівства. Натомість у XII – XIII ст. у зв'язку із загостренням міжусобної боротьби та появою численної зовнішньої загрози з боку Угорщини, Польщі та монголів виникла потреба у посиленні охорони шляхів, спрямованих до столичних міст Галицького князівства, що проявилось у створенні потужних фортифікацій у верхів'ях р. Золота Липа (ур. Дукля та ін.).

Таким чином, військова інфраструктура центральної ділянки галицько-волинського прикордоння повністю відповідала складним військово-політичним стосункам Галицького князівства із сусідами протягом X – XIII ст.

Використані посилання

Берест Р. (2007). Дослідження оборонних укріплень Унівського городища. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 11, С. 281–286.

Борисенков Е. П. (1982). *Климат и деятельность человека*. Москва: Наука, 133 с.

Борисенков Е. П., Пясецкий В. М. (1983). *Экстремальные явления природы*. Ленинград: Гидрометеиздат, 240 с.

Борисенков Е. П., Пясецкий В. М. (1988). *Тысячелетняя летопись необычайных явлений природы*. Москва: Мысль, 522 с.

Брукс К. (1952). *Климаты прошлого* (пер. с англ.). Москва: Издательство иностранной литературы, 358 с.

Зубрицкий Д. (1852). *История древняго Галичско-Русского княжества*. Львов, Ч. 2.

Купчинський О. (2006–2007). Літописні географічні назви “Микулин” і “Рожне поле” та їх історична територія у XI – XIII століттях. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів. Вип. 15. Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісасевича, С. 82–89.

Літопис Національного музею за 1936 р. (2001), Львів.

Ляска В. (2015). Лиса гора на Голих Горах (причинок до топонімічного ландшафту галицько-волинського пограниччя в добу Романовичів). *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9. Львів: Інститут українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України, С. 217–226.

Ляска В. (2018). Ландшафт кордону: літописна дихотомія «гора-поле» на галицько-волинському пограниччі. *Плісеські старожитності*. Вип. 3. Львів. С. 60–85.

Мусин О. (2018). Как Прохор-Лебядник киевлян накормил. Слово 31-е Киево-Печерского патерика как источник по истории средневековой Руси и ее материальной культуре. *Княжа доба: історія та культура*. Вип. 12. Львів: Інститут українознав. ім. І. П. Крип'якевича НАН України, С. 39–58.

Полное собрание русских летописей (ПСРЛ) (1926). Вып. 1: Лаврентьевская летопись. Ленинград.

Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Императорскою археографическою комиссиею (ПСРЛ) (1908). Т. 2. Ипатьевская летопись. Изд. 2-е. Москва, 936 с.

Терський С. В. (2004). Військово-стратегічний шлях Володимир-Теребовля та його роль у формуванні Галицько-Волинської держави. Спроба реконструкції на місцевості. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. № 502: *Держава та армія*. С. 1824.

Терський С., Майорчак М., Демський Н. (2019). Дослідження археологічних пам'яток північно-західних відрогів Гологір (попереднє повідомлення про результати польового сезону 2019 р.). *Музей – платформа суспільного діалогу*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Львів, С. 16–22.

Терський С. В. (2011). «Батисєва» дорога у XII – XIV ст.: історико-географічний коментар. *Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. № 11. Серія "Історичні та політичні науки"*, С. 126–131.

Филипчук М. (1991). *Роботи Гологірської господарської експедиції. Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. Львів: Світ, С. 93–95.

Шеломенцев-Терський С.В. (2011). *Військова інфраструктура Волинського князівства в XI–XIV ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 770 с.

Janusz B. (1918). *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*, Lwów.

Liwoch R. (2003). Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski), «*Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*», t. 24, S. 213–297.

References

Berest R. 2007. Investigation of the defensive fortifications of the Univ hillfort. In: *Materials and research on the archeology of the Carpathian and Volhynia*. No. 11. P. 281-286 (ukr.).

Borisenko E.P. (1982). *Climate and human activity*. Moscow: Science, 133 p. (rus.).

Borisenko E.P., Pyasetsky V. (1983). *Extreme phenomena of nature*. Leningrad: Hydrometeoizdat, 240 p. (rus.).

Borisenko E.P., Pyasetsky V.M. (1988). *Millennial chronicle of unusual phenomena of nature*. Moscow: Thought. 522 p. (rus.).

Brooks K. (1952). *Climates of the newcomer* (trans. with english). Moscow: Foreign Publishers, 358 p. (rus.).

Chronicle of the National Museum for 1936. Lviv (ukr.).

Filippchuk M. (1991). Works of the Gologir economic contract expedition. In *New materials on the archeology of Carpathian and Volhynia*. Lviv: The World, p. 93-95. (ukr.)

Janusz B. (1918). *Prehistoric monuments of Eastern Galicia*. Lviv. (pl).

Kupchinsky O. (2006-2007). Chronicle names "Mykulin" and "Rozhnoye pole" and their historical territory in the XIXth centuries. In *Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*. Lviv. No. 15. Sonfraternitas. Anniversary Collection in Honor of Yaroslav Isaevich, p. 82-89 (ukr.).

Liaska V. (2015). The Bald Mountain in the Naked Mountains (the cause of the toponymic landscape of the Galicia-Volyn border in the Romanovich era). In *Prince's Day: History and Culture*. No. 9. Lviv, p. 217-226 (ukr.).

Liaska V. (2018). Border Landscape: Chronicle Dichotomy of the Mountain-Field at the Galicia-Volyn Border. In *Plisnesk Antiquities*. Issue 3. Lviv, p. 60-85 (ukr.).

Liwoch R. (2003). The state of research on early medieval and early medieval strongholds in western Ukraine (Ivano-Frankivsk, Lviv and Ternopil region). In *'Materials and reports of the Rzeszów Archaeological Center'*, Vol. 24, 213-297. (pol.).

Musin A. (2018). As Prokhor-Lebednik of Kiev fed the Word of the 31st Kiev-Pechersk paterik as a source on the history of medieval Russia and its material culture. In: *Prince's Day: History and Culture*. No. 12. Lviv, p. 39-58 (rus.).

Shelomentsev-Tersky S.V. (2011). *Military Infrastructure of the Volyn principality in the XI-XIV centuries*. Dissertation for the degree of D.Sc.. Lviv, 770 p. (ukr.)

Tersky S. (2004). The military-strategic way of Volodymyr-Terebovlya and his role in the formation of the Galicia-Volyn state. Attempted reconstruction on the ground. In *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. № 502: State and Army*. p. 18-24 (ukr.).

Tersky S. (2011). "Batieva" road in the XII-XIV centuries: historical and geographical comment. In *The Slavic Bulletin. Collection of scientific works. Series "Historical and Political Sciences" № 11*, p. 126-131 (ukr.).

Tersky S., Mayorchak M., Demsky N. (2019). Investigation of archaeological sites of the north-western spurs of Gologir (preliminary notification of the results of the 2019 field season). In *The Museum is a platform for public dialogue. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*, p. 16-22 (ukr.).

The complete collection of Russian chronicles (1926). Issue. 1: The Laurentian Chronicle. Leningrad.

The complete collection of Russian chronicles published at the highest command of the Imperial Archaeographic Commission. (1908). T. 2. Ipatiev Chronicle. Ed. 2nd. Moscow, 936 p.

Zubritsky D. (1852) *History of the ancient principality of Galicia-Rus*. Lviv, Part 2 (ukr.).

Terskyj S.

MILITARY INFRASTRUCTURE OF HALYCH-VOLYN BORDER IN THE X – XIII CENTURIES (ACCORDING TO ARCHAEOLOGICAL MATERIALS)

Difficult military-political situation on the border between the Galician and Volyn principalities during the X-XIII centuries rather sparingly reflected in written sources. In the prescribed period of time, the most important part of the border was the area of Rozhne battlefield. It was the traditional site of at least several great battles of Galician princes with the Grand Duke of Kiev. Three battles - 1099, 1144 and 1223/24 were mentioned in the annals.

The geographical situation in the territories around the Gologor-Kremenets Ridge, which divided the territories of the principalities, was analyzed. The main strategic paths that intersected in this place and leading to the main centers of the Galician and Volyn principalities were traced.

Today, Rozhne battlefield is localized on the territory of Bortkiv village in Zolochiv region. The field stretched from the left tributaries of the Belzets River to the left tributaries of the Gologirka River. Such territorial contours are defined on the basis of numerous microtoponyms preserved in the documents of the XVIII-XIX centuries.

Changes that have occurred in the natural-geographical conditions of this territory over the last thousand years are analyzed. It is found that in the X-XIII

centuries. The hills of Gologor did not have forests, and the river valleys that formed Rozhne battlefield were not wetlands.

The results of many years of archaeological research on the study of military infrastructure of the X-XIII centuries are summarized in the area. The results of the latest archaeological exploration of the Lviv Museum of History in 2019 with the participation of the author of the article are taken into account. The works carried out established the dating of the remains of ancient fortresses in the villages of Gologory, Gologirka, Mitulin, Univ. The fact of the presence of numerous finds of medieval weapons, which further illustrate the state of military infrastructure of the Rozhne battlefield, has been clarified.

Keywords: fortification network, defense construction, military-political situation, Grand Duchy power, Galicia-Volyn state.

REVOLUTIONARY AND COUNTERREVOLUTIONARY EVENTS IN THE ARMY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SOUTHERN OF UKRAINE IN THE YEARS OF THE FIRST RUSSIAN REVOLUTION

The article describes the facts of anti-state riots in the army during the First Russian Revolution in the south of Ukraine. The author of the article tries to investigate the revolutionary spirit in the Russian army during the revolution of 1905 – 1907. The article highlights the active propaganda activities of revolutionary parties in the army divisions of southern Ukraine. The main attention is paid to the violent nature of confrontation between the power structures of the Russian Empire and the revolutionaries. The article provides instructions for soldiers to suppress the rebel population. The movement and location of military units on the territory of Ukraine is noted in article. The conditions for settling soldiers in new places after moving are described. The conflict of war ministry with other ministries is also described. The conflict arose regarding the involvement of soldiers for various tasks in a revolutionary popular uprising. Attention is paid to the negative attitude of the Russian army soldiers to the Jewish population, as well as the participation of soldiers in Jewish pogroms in southern Ukraine. The article provides examples of insurgent attempts to persuade the military of revolutionary ideals. This context describes the authorities' actions to prevent the convergence of soldiers with people. The author describes an attempt by the revolutionaries to kill a commander of troops by means of a planned attack using explosives. The fact of the uprising of the soldiers of the Kherson Disciplinary Battalion is described. In addition to the active actions of the revolutionaries, the article notes a passive resistance to the authorities, which is manifested in calls not to pay taxes to the treasury. Also, the fact of supporting the army of the part of the population that did not hope for a revolution in the state is described. The article provides statistics on the level of mortality in the military and emphasizes the increase in the number of ineligible persons for military service by healthy in the first half of the nineteenth century. The author notes that at the beginning of the XX century the Russian army was not the defender of the Russian people, but remained the "guardian" of the political monarchical model, its important segment of security.

Keywords: First Russian revolution, South of Ukraine, army, fleet, RSDP.

Introduction. The army of the Russian Empire played a key role in the revolutionary events of 1905 - 1907. On the one hand, the army units were actively involved with the authorities to suppress the riots. On the other hand, the revolutionary forces actively promoted the ideas

of freedom and equality, criticized the tsarist officers, concentrated on the disenfranchisement of a soldier in the Russian army, trying to recruit soldiers to his side. This confrontation was widespread throughout the Russian Empire, the army and the navy. In this context, southern Ukraine was of strategic importance for both camps: counterrevolutionary and revolutionary. The proximity of the border, the multi-ethnicity of the region, the economic and military might of the southern city ports were the reasons and goals of these camps. The fierce revolutionary struggle in the military environment was ideologically based. The question of devotion to the army of the monarchy and empire was most noticeable during the years of particular social tension in 1905 - 1907.

Historiography. Among modern Ukrainian historians who dealt with military issues in the Russian Empire, it should be noted O. Kolevatov (*Kolevatov: 2007*), who investigated the administrative and economic structure of the Russian army in eastern Ukraine in the nineteenth century. O. Kozynets (*Kozynets: 2004*) explored training for the Russian army in the second quarter of the nineteenth century. The question of the influence of the Orthodox Church on the functioning of the Russian army and navy during the First World War was studied by S. Malyshko (*Malyshko: 2011*). The influence of national ideas in the military environment in the years of national liberation competitions 1917-1918 researched R. Zinkevich (*Zinkevich: 2004*).

Topicality the issue. In times of deep political crisis in society, the most pressing question about the functions of the army units and their moral aspect is always emerging, devotion to power or the people? This question is rhetorical to this day. Often, the consequences of the revolution depend on the answer to this question that is the vector of the fluctuation of the political atmosphere. Undoubtedly, the revolutionaries themselves during the revolution of 1905 – 1907 were active representatives of the population, those with whom the army had to fight according to the authorities' instructions. The army itself, too, was formed by the people and was entirely dependent on mobilization mechanisms in society. This connection was, and still is, the dangerous aspect on which the revolutionary forces in 1905 – 1907 tried to ideologically press, promoting the idea of brotherhood between a soldier and a worker, a soldier and a peasant, and so on. It should be noted that such a strategy was often very successful in the Russian Empire and the South of Ukraine, in particular.

The authorities, on the other hand, tried to stabilize the situation in the state and suppress mass riots, relying on other moral aspects - officer's honor and soldiers' devotion. But should there be a common sense and appropriate political thinking in the military environment? The answer to this question will also be completely subjective, that is, depending on personal political preferences.

In today's historical process, in every state, in every society, the army identifies with the defender of the state and the guarantor of security. This is the key question of the army's role in revolutionary events - is the state a people or the state is the power?

The main material of the article. An important aspect for the study of the role of the army in the revolutionary events of 1905 – 1907, is a case study, that is, the army itself. It is known that the general and officers of the Russian army consisted of a noble state of society. Soldiers, or lower ranks, were mobilized from the lower classes of society. This very fact testified to the different outlook between the army chiefs and their subordinates. In addition, other factors, such as nationality or religious affiliation, were added to the army. For example, Jewish students in higher education were denied the right to take military exams in the early twentieth century. This was openly stated in a letter from the Observer of the Church-Parish Schools of Odessa County of the Kherson province of the priest Mykola to the Father - the head of the Ochakov school of Archpriest Gavril Sudkovsky, as early as 1902 (*State Archives of Mykolayiv region. Fund 169, Description 1, Case 32: 8*).

Regarding the enlistment of troops to maintain order, there were appropriate instructions. It is known that in July 1905 the governor of the Kherson province V. Levashov sent clarifications to the county officials from the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire regarding the feasibility of calling for military assistance to suppress unrest in the rural area of Kherson province. In particular, it was noted that the following actions of the peasants could be the reason for the intervention of troops to restore order: an open attack by a mob of peasants on private ownership; robbery of the landlord house and property; arson of outbuildings; destroying or illegally collecting bread or other produce from the fields; the forcible seizure of landlords; open resistance of the population to detention of instigators to disobedience to the authorities; unauthorized excommunication of a group of peasants from their place of residence; damage to farm equipment or

machinery to stop ground work; open disobedience to power, expressed in insults or acts of violence against the police, open rebellion or the appearance of an armed crowd (*State Archives of Kherson region. Fund 1. Description 1. Case 60: 29*).

Katerynoslav Governor O. Naydgarth, on April 25, 1905, in a letter to police chief Katerynoslav and all county officials, clarified the privileges and rights of officials when seeking help from military units. He noted that the prerogative of calling for military assistance belonged only to the governor, and that no police or county official had the right to ask military chiefs for military assistance. If necessary, an urgent request for such action was requested by means of a telegraph. There was an exception to this rule, when the rebels had already committed killings, robberies and other violent acts and did not listen to police warnings, then the police authorities had to seek military assistance without waiting for a response from the governor (*State Archives of Dnipropetrovsk Region. Fund 11. Description 1. Case 453: 1*).

However, it should be noted that the place of permanent deployment by the military unit was not secret. Not only the revolutionaries, but also the whole population, knew about it. Sometimes information on the movement of troops appeared on the front pages of fresh local provincial press, or was transmitted through various correspondence. The issue of banning such news in periodicals was repeatedly raised by the authorities, but it was solved only in 1910, according to the military ministry circular No. 4349 of May 23, 1910 (*State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 12. Description 1. Case 3: 117*).

The constant deployment of troops in the south of Ukraine prompted officers to make another important change in the revolutionary years of 1905 – 1907 - the need to keep soldiers in constant readiness. Therefore, physical military training was sometimes canceled before the stabilization of the internal political situation in the country. For example, the company commander of 212 infantry Bakhchisarai Regiment, who was in KryvyiRih in 1906 to assist in public order, ordered the subordinate officers not to burden soldiers with drill training in the conditions of mass agrarian riots in the region (*Central State Archive of Public Associations. Kiev. Fund 59. Description 1. Case 360: 629*).

In southern Ukraine the loyalty of the military units to the tsarist power was not stable. So, the report of district general-quartermaster master-general Kalnin to the Nikolaev mayor, dated September 23,

1905, testifies to the inability of the authorities to organize security in the city, relying only on police and army units. It states that there is an urgent need to form a local retired military militia in the city, retaining their pensions and additional funding when performing tasks outside the city. In addition, control over the formation of the militia was entrusted to the Ministry of War (*State Archives of Mykolayiv region. Fund 229. Description 4. Case 153:10*).

In order to maintain the fighting spirit and control the situation on the spot, the authorities were sent to parts. It is known that in December 1905 to the governor of Kherson province M. Malaeva was addressed by the Deputy Governor S. Gorchakov with the proposal to immediately send to the military units of government officials to control the internal atmosphere in the military environment (*State Archives of Kherson region. Fund 1. Description 1. Case 60: 57*).

This temporary action had no effect, which, at times, led to the refusal of the authorities to take responsibility for the events. In July 1905, the Chief of the 70th Infantry Division responded to a letter from Katerynoslav Vice Governor V. Lopukhina, about the inability to bear any responsibility for the order and peace in Katerynoslav in case of late support of local provincial authorities by military units. The Head of the 70th Infantry Division emphasized that the Vice-Governor's claims were untrue and most likely resembled an attempt to escape responsibility by having two Cossack regiments in the permanent power of the Katerynoslav Provincial Government (*State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 11. Description 1. Case 450: 73*).

It is also important to note the local government's unpreparedness for the revolutionary upheaval. Katerynoslav Governor O. Niedgart, September 13, 1905, received a letter from the headquarters of the 34th Infantry Regiment regarding deficiencies in the organization of military support for the provincial authorities during the riots in 1905. The letter referred to the lack of elementary conditions for soldiers arriving on call for help from the provincial authorities. The elementary was not enough: straw for the soldiers' lodging, a bucket for water, the necessary furniture for the officer's staff, and so on. It was especially emphasized that no one met the soldiers arriving in the city and often the officers did not know where to spend the night in the city (*State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 11. Description 1. Case 450: 450*).

Involvement of military units in another work was also common. It is known that the newspaper “News of the Odessa city administration”, February 9, 1906, wrote that the artillery of loaders in all major and port cities of Russia made the decision not to work on Sundays and public holidays. This decision partially paralyzed the rail freight stations. Therefore, in Odessa, the provincial authorities made the decision to organize loading and unloading with the help of military units (*News of Odessa City Administration, 9 February 1906, Nr 32: 1*).

Various ministries and agencies of the Russian Empire tried to use the army for their own purposes. Thus, on July 27, 1906, the Echo newspaper published a conflict between the Ministry of War and the Ministry of Railways, which arose because of a lack of army units to support the urgent tasks of the two ministries. After a series of looting of trains by revolutionaries, the Ministry of Railways stepped up the work of punitive trains and brought military protection of railways, bridges, trains, and stations to the maximum. In addition, it was decided by the aforementioned ministry to arrange for permanent military escort of cargo on all rail connections.

The Ministry of War did not support the Ministry of Ways' initiative, motivating its refusal to employ troops by suppressing revolutionary population initiatives in major Russian cities. In addition, the Ministry of War strongly opposed the rapprochement of the military contingent with railway workers, among whom were many revolutionaries. It was decided not to stretch troops along the railways, but to concentrate on stabilizing the socio-political situation in major cities, gradually reducing the army contingent on the railways (*Echo, 1906, Nr 5: 2*).

On December 24, 1905, the Council of Ministers of the Russian Empire, on the basis of a report by S. Witte, laid down the basic provisions for the use of troops to suppress riots and revolutionary uprisings. In particular, it was a ban on the actions of the militias against their fellow villagers and a ban on paying more for volunteer service than for military service. This memorial emphasized the important role of the army, as a fundamental element of counter-revolutionary state policy (*Council of Ministers of the Russian Empire, 1900: 118-119*).

Equally important is the deployment of troops in the Russian Empire. It is known that on the Ukrainian borders of the Russian

Empire they provided the service of the 4th and 5th border districts, whose offices were located respectively in Berdichev (since 1903 in Kiev) and in Odessa. The 4th Border District consisted of 5 brigades, the 5th, that is, the southern - four: the Skulian, Izmail, Odesa and Crimea (*Borodych, 1999: 2*).

In addition to the border forces, other army units located in Kherson, Katerynoslav, Yelisavetgrad, and Tavrii provinces also took part in suppressing the revolutionary uprisings in southern Ukraine. Their dislocation was often influenced by the provincial authorities. Thus, in February 1906, the governor-general of Kherson and the Dnieper governor, in a telegram to the Commander-in-Chief, emphasized the need to place troops on the border of the Kherson district in order to prevent the peasants of the rebellious Dnieper district in Kherson (*Central State Archive of Public Associations, Fund 57, Description 1, Case 72: 125*).

However, the deployment of troops was disproportionate. Often, the outermost counties of the southern provinces lacked army units. In the certificate of the Kherson province police department in the name of a comrade of the Minister of Internal Affairs, the head of the department police D. Trepova, dated June 10, 1905, noted that the northern counties of Yelisavetgrad province lacked troops to suppress peasant uprisings (*Red archive, 1935, № 4: 33*).

Facts of clashes of troops with revolutionaries or rebels were reported in reports to local governors, who reported on the events to higher authorities. Yes, Katerynoslav Governor O. Naydgarth, February 21, 1905, in a letter to the Minister of the Interior, A. Bulygin, reported that a company of infantry and hundreds of Cossacks suppressed the uprising of workers on February 20, 1905 in the Bakhmut County at the Shcherbinovsky Mine near the KrivoyTorets station of the Sevastopol railway. Workers demanded a 30% pay bonus and tried to destroy work equipment. Following verbal warnings from military unit commanders, workers opened fire by revolvers. In response, soldiers and Cossacks started firing. Two people were killed, one of whom was a woman. 6 people were injured and 4 people were seriously injured (*State Archives of Dnipropetrovsk Region, Fund 11, Description 1, Case 450: 11*).

In October 1905, police in Elisavetgrad, together with soldiers, organized a massacre of people following a memorial service for dead political prisoners. Getting rid of the police uniform one by one, they

caught the participants walking from the house of the Public Assembly to the temple on Palace Square (*Central State Archive of Public Associations, Fund 59, Description 1, Case 360: 2-3*).

The soldiers beat and killed not only the revolutionaries, but also defenseless women and children not involved in the revolution. So, for refusing to give 25 kopecks to a soldier Ignatiev in the Dnieper district of Kherson province, in March 1906, a woman with a child was killed. In order to prevent unnecessary noise, the soldier was tried behind closed doors. The court pronounced the death sentence (*Speech, 29 march 1906, Nr 34: 8*).

It is known that the ensign of the 205 Ishmael Infantry Regiment of Teplitsky, during the Jewish pogrom in October 1905, openly expressed his disrespect for the Jews. He claimed that Jews would learn what freedom will when he and his soldiers killed at least two or three thousand of them (*State Archives of Odesa region. Fund 2, Description 13, Case 5: 6*).

Residents of large provincial cities, in order to preserve their lives, tried to bribe commanders of army units. Thus, Osavul Popov, on June 10, 1905, in a report to the head of the training team of the 8th Don Cossack Regiment, noted that on June 10, 1905, during his duty, he was approached by a Jew Galperzon with a large glass of vodka and a piece of cheese, and started brazenly offering treats. Yesavul refused, however, after 15-20 minutes, he was approached by a centurion of Tarasov with sausage and sardines, which he received from a Jew of Goodenstein in good faith. Esavul was offended and requested measures to be taken against the arrogant Jews of Halperzon and Hertenstein (*State Archives of Odesa region, Fund 2, Description 13, Case 3: 178*).

However, it should be noted that this approach of the civilian population has rarely been effective. It is known that in October 1905, during the Jewish pogrom, 4 infantry and 2 cavalry regiments were stationed, and other military units (more than 10,000 troops) were stationed. With such an accumulation of military pogroms lasted several days (*Podolsky, 1995: 630*).

Verkhnodniprovsky district supervisor, August 13, 1905, in a letter to Katerynoslav Governor O. Naygart, claimed that the guilty soldier in the Jewish pogrom of the village of Likhovka was a retired soldier, Vladimir Chuiko, who called on his fellow villagers for a mass pogrom (*State Archives of Dnepropetrovsk Region 3: 115*). In the

village of Sofiyivka of the same county, a participant in the pogrom was a soldier named Suchko, who was in the village on vacation on medical grounds (*State Archives of Dnipropetrovsk Region, Dnipro, Fund 11, Description 1, Case 450: 112*).

On January 6, 1905, the Alexandrian district military commander received a letter from the investigator of the Elisavetgrad County Court, requesting that asked to be called soldiers who participate of the Jewish pogrom and their affiliation belong to the military units of the city of Alexandria (*State Archives of Kirovohrad region, Fund 630, Description 1, Case 13: 214*).

Odessa Governor General O. Kaulbars in September 1906, in an encrypted telegram to P. Stolypin noted that the frequent executions of the revolutionaries through the execution had a negative impact on the moral and psychological condition of the soldiers. In view of this, he sought the replacement of executions by soldiers by execution of execution by executioners (*Gernet, 1962: 94*).

According to the decision of the Council of Ministers of the Russian Empire, from December 16, 1905, the military was forbidden any participation in the meeting or membership in public organizations. The importance for armies to stay out of politics, such as Western European armies, was emphasized. With this decision, the government sought to reduce the influence of the revolutionary parties on the army (*Council of Ministers of the Russian Empire, 1990: 96-98*).

In addition, in the Code of Laws of the Russian Empire, in the criminal provision (article 131), it referred to the punishment for organizers of propaganda work, up to 8 years. However, this did not stop the propaganda work in the army environment by the revolutionary parties (*The code of laws of the Russian Empire. The Code of Criminal and Correctional Penalties, 1916: 503*). The Council of Ministers of the Russian Empire, as early as December 25, 1905, decided to punish revolutionary propagandists in the military environment by a military tribunal (*Council of Ministers of the Russian Empire, 1990: 116-117*).

However, agitation and propaganda only intensified. Particularly active was the propaganda work of the Russian Social Democratic Workers' Party. In October 1905, in an address to the recruits of Odessa, the revolutionaries turned to the feelings and touched on the moral aspect of their future military service. The main

thesis of such appeals was formulated clearly and neatly – soldiers are recruited from peasants and workers to subsequently kill other peasants and workers who embarked on a revolutionary rebellion against power (*State Archives of Dnipropetrovsk Region. Scientific-reference library. Collection of unfunded leaflets Dnipro. Fund 29, Description 7, Case 79*).

An address from the Russian Social Democratic Workers' Party addressed to the army and navy in July 1906 stated that the homeland is cities, villages, and the entire Russian people; every soldier who shot at the people was cursed on behalf of the people until his death, and would never be able to return to his family in his hometown. Besides in the event of a revolutionary uprising in the ranks of its own army, the Russian government agreed with the Austrian and German emperors on military assistance to suppress the uprising and restore order in Russia. In this manner with the agreement on military assistance with other emperors, the Russian Empire's government betrayed the Russian people, so it became outlawed for the people, and received the status of a traitor to the state (*State Archives of Dnipropetrovsk Region. Scientific-reference library. Collection of unfunded leaflets Dnipro, Fund 29, Description 7, Case 79: 80*).

An important element of anti-government agitation was the government's criticism of the Russo-Japanese War 1904 – 1905. Thus, Simferopol SRs of Jewish descent issued and distributed postcards with peacemaking appeals. The main reason for the war in such leaflets was the desire of the Russian capital to gain a foothold in the Far East, the war with Japan was defined as unnecessary struggle for foreign land (*State Archives of Odesa region, Fund 745, Description 1, Case 1: 72*).

In the center of Nikolaev, in February 1906, a beggar in military uniform with a plaque on the breast of the Blind constantly appeared. In conversations with passers-by, he noted that he was a disabled person in the Japanese War and for this fate he "thanks" only to the tsar's power. The Nikolaev policeman in an address to the bailiffs of the city emphasized on the political, and therefore dangerous, character of begging of the given person for the power (*State Archives of Mykolayiv region, Fund 479, Description 1, Case 290:23*).

Although it should be noted that often the military and without propagandists did not perform their tasks, and even showed cowardice. The court martial in Odessa handed down an acquittal to Isakovich's case in October 1906. Odessa Governor-General O. Kaulbars asked to

close the case. During the investigation, it turned out that some officers showed cowardice during Isakovich's armed resistance to police. The further course of the case could have caused untold damage to the Russian officers, which was dangerous in a revolutionary atmosphere (*Polyansky, 1958: 202*).

The urgent issue was also the political reliability of recruits. It is known that in October 1906, the order of the Commander-in-Chief of the Odessa District was published in the newspaper "Native Territory", which he sent to all his subordinates. The order referred to the mandatory verification of all recruits for political loyalty to power. Close cooperation with the police was envisaged in this matter (*Homeland, 1906: 12*).

The authorities were constantly monitored for unreliable military personnel. For example, it is known that about 300 people were brought to the tribunal on the basis of unreliability among Black Sea Fleet sailors. Another 500 sailors in Sevastopol and Mykolayiv were under special observation as being prone to revolutionary ideas (*Gernet, 1954: 172-173*).

In February 1905, the Kherson Provincial Gazette described the dilemma of those days in the form of a dialogue between a worker and a soldier. The worker accused the soldier of cruelty, suggesting to him that upon his release, he would become the same worker, to which the soldier replied that if he was called up for military service, he would have no other choice but to perform to the end of his duty (*Kherson provincial news, 1905: 3*).

Soldier intimidation and psychological pressure were one of the hallmarks of a revolutionary struggle strategy. Thus, on June 28, 1906, the Kherson police master reported in a report to Kherson that the resident of Kherson A. Fedorov tried to persuade soldiers of the 5th Motor Artillery Park to disobey. He urged the soldiers not to go to the procession in the city on June 29, 1906, intimidated them that because on that day they will allegedly throw bombs at them (*Central State Historical Archive. Kiev. Fund 358. Description 1. Case 17: 215*).

Odessa Mayor V. Protopopov, on October 12, 1906, in a letter to the Odessa commander of the Gendarmerie, urged to prevent the close location of soldiers with a rebellious crowd. The revolutionaries used this to lure the soldiers to their side (*Central State Historical Archive. Kiev 4: 49*). Instructions were added to this letter to the Gendarmerie administration from the Odessa mayor V. Protopopov.

The focus was on troop movements. It was noted that it was forbidden to move in the crowd, it was necessary to foresee the route of the crowd and then arrest the leaders and agitators (Central State Historical Archive. Kiev 4:50).

In 1907, the agitation of the revolutionary parties against the mobilization of youth to the ranks of the tsarist army did not cease. However, often the revolutionaries on the contrary facilitated the penetration of their own contingent into the army in order to destabilize the situation in armed formations (*State Archives of Mykolayiv region, Fund 441, Description 1, Case 24:28*).

Revolutionaries were also involved in active action against the military. Thus, on March 15, 1907, an assistant police officer in Odessa reported in a report to the chief of the Odessa gendarmerie department that revolutionaries were preparing an assassination attempt on the Commander in Odessa. For this purpose, they prepared two secret apartments: along the Boulevard, next to the Volunteer Fleet, whose windows with iron bars were on a level with the sidewalk, and on Pushkinskaya Street in house No. 8, the windows of which also went out. The assassination was assigned to a student Zelentsov, who was to come in officer form personally to the Commander-in-Chief. In the case of Zelentsov's failure, it was planned to extend the bikford cord from the apartment on Boulevard to the mines installed on the pavement. The place was to be watched by sailor-clad revolutionaries who were constantly appearing in the student cafeteria after 4 p.m. The conspirators had to wait for a horse-drawn carriage with their own driver (*Central State Historical Archive, Fund 385, Description 1, Case 1696: 91*).

About the plan of seizure of power by workers in Nikolaev, it is known from the encrypted telegram from St. Petersburg to the Nikolaev mayor, from August 15, 1906. It stated that the revolutionary parties had trained between 500 and 600 young emissaries to agitate for the revolutionary struggle in the countryside. It was planned to start peasants rebellion, and then in the revolutionary struggle, at the same time in many places, which should lead to complete demoralization of the police and its transition to a revolutionary camp. This would force the authorities to withdraw troops from the city to suppress agrarian revolts. And it would enable the workers in the cities, without obstacles, to seize power in their own hands (*State Archives of Mykolayiv region, Fund 479, Description 1, Case 290: 118*).

Those soldiers who crossed over to the revolutionary side were to be referred to the military tribunal, the verdict of which depended on the degree of guilt. The newspaper "ProletarskoeDelo" № 5, dated October 10, 1905, published an article by an unknown author called My Observations and Conclusions, which referred to crimes committed by soldiers in the Kherson Disciplinary Battalion. In particular, there was propaganda and agitation in the soldiers, environment refusal to shoot at the crowd, or firing blank shots instead of combats ones (Central State Archive of Public Associations. Kiev. Fund 57. Description 1. Case 72: 9).

In Kherson, on June 20, 1905, a riot took place in the disciplinary battalion. The soldiers began beating Colonel Davidov because he was bullied to a Tubus soldier who was heart ill and unprepared for planned army training (Central State Archive of Public Associations. Kiev. 3:31). The main leaders of this uprising are the soldiers of the fighter battalion: Rogachev, Parkhomenko, Kharchuk, Ermakov. They were all executed. Other participants in the uprising (31 people) were sentenced to different terms of hard labor or imprisonment (*Central State Archive of Public Associations, Fund 57, Description 1, Case 60:20*). Details of the execution of soldiers of the Kherson Disciplinary Battalion will become known to the Khersonians after talking with acquaintance executer officer, Officer Mores, who told that 10 soldiers were sentenced to the death row (*Central State Archive of Public Associations, Fund 57, Description 1, Case 72: 8*).

The revolutionary agitation against the authorities and the army in the post-revolutionary years did not stop. Thus, in the newspaper "Voice of the South", November 14, 1909, an article entitled "Agitator" was published. It referred to a resident of the village of Yasynuvatky, Alexander County, who urged the peasants to openly disobey the authorities: not to pay any taxes or to give children to soldiers. His fellow villagers: M. Kovalenko and I. Varchenko wrote a complaint against him to the chief of the provincial gendarmerie department (*Central State Archive of Public Associations, Fund 57, Description 1, Case 91:16*).

On the other hand, it was from southern Ukraine, with the exception of the capital provinces of St. Petersburg and Moscow, that the largest donations were made to rebuild the Russian Empire's fleet after the Russo-Japanese War. In 1910, the Kherson province won the first place in the provincial provinces of the Russian Empire in the

amount of money raised for this cause - 730 thousand 254 rubles (*Novikov, 1993: 17*).

The sailors themselves did not see much change in the situation in the fleet of the Russian Empire. One form of passive resistance to power was the flight abroad. Most often sailors were fleeing warships during foreign campaigns. It is no accident, because in England, the USA, France they saw a different attitude to sailors (*Najda, 1948: 411*).

It is also important to note that the conditions of detention of sailors in prisons for political crimes were unbearable. The detainees were kept cold, starved, many were beaten and tortured endlessly. In the detention homes of St. Petersburg and Sevastopol kept "lower ranks": in 1906 - 821 people; in 1907 - 773; in 1908 - 940; 1909 - 802 (*Najda, 1948: 390*).

Poor nutrition and hard labor resulted in high mortality and illness rates among sailors. In 1907, the 33,500 "lower ranks" of the entire royal fleet accounted for 30,888 people who needed inpatient treatment. In the same year, 1289 persons and 169 sailors died (*Najda, 1948: 408*).

The mayor of Odessa A. Grigoryev, on June 14, 1906, received a government telegram from St. Petersburg stating that a message was published in the «Speech» newspaper about soldiers of the Ingul regiment, who were handcuffed and sent to Odessa prison. As a result, the entire prison of Odessa declared a hunger strike (*State Archives of Odesa region, Fund 2, Description 4, Case 8118: 1*).

As a consequence of such a reactionary approach to solving the revolutionary problem, there was a negative impact on the further formation of healthy army of the Russian Empire. It is well known that the number of unfit for military service has steadily increased. Thus, if at the beginning of the twentieth century the figure of unsuitable youths was about 200 thousand people throughout the Russian Empire, then during the revolution of 1905 – 1907 years – 220300, and on the eve of the First World War – almost 237 thousand people (*Mironov, 2002: 40*).

Conclusions. Thus, the events of the First Russian Revolution of 1905 – 1907 can be called a test of strength for the army and navy, a test of commitment to military oath of monarchism and the state. Army units and navy in southern Ukraine had a duty to protect the state from invasion of the monarchist system, to forcibly suppress agrarian riots and pogroms in cities. From this point of view, the quality of the

military mechanism of the Russian Empire cannot be objectively evaluated if one relies on the facts of support by individual soldiers or entire units of acts of terror. However, the task assigned by the government to the army units and the dedicated militia was fulfilled and the answer to the question about the specific purpose of the army appeared in itself, according to the results of the revolutionary events - the army of the Russian Empire is the pillar of the political system. The people in this system were the source of regular military mobilization.

This state of affairs is unlikely to satisfy the liberal-opposition population. Society received only limited freedom after the October manifest of Nicholas II. Radicalized revolutionary figures were not convinced by the authorities of the "fallacy" of their beliefs, but on the contrary, repressed in accordance with the active governmental policy of 1906-1909. The same ones who went past prison or hard labor did not cease their revolutionary activity and went on to an underground organization. Another adventurous decision of Nicholas II on Russia's participation in the global military conflict of 1914, led to a new criticism of the authorities and the activation of a new wave of revolutionary agitation in society.

Використані посилання

Бородич Л.В. (1999). Військово-охоронна система Російської імперії на території України у ХІХ – на початку ХХ століття. *Історія України*. № 6. С. 1–3.

Гернет М. Н. (1954). *История царской тюрьмы*. Москва, «Государственное издание юридической литературы». Т. 4. 232 с.

Гернет М. Н. (1962). *История царской тюрьмы*. Москва, «Государственное издание юридической литературы». 306 с.

Держархів Дніпропетровської області 1. Державний архів Дніпропетровської області, науково-довідкова бібліотека, колекція незафонованих листівок, 29. – 7. – 79.

Держархів Дніпропетровської області 2. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 11. Оп.1. Спр. 453.

Держархів Дніпропетровської області 3. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 11. Оп.1. Спр. 450.

Держархів Кіровоградської області. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 630. Оп.1. Спр. 13.

Держархів Миколаївської області. Державний архів Миколаївської області. Ф. 169. Оп.1. Спр. 32.

Держархів Миколаївської області. Державний архів Миколаївської області. Ф. 229. Оп.4. Спр. 153.

Держархів Миколаївської області. Державний архів Миколаївської області. Ф. 441. Оп.1. Спр. 24.

Держархів Миколаївської області. Державний архів Миколаївської області. Ф. 479. Оп.1. Спр. 290.

Держархів Одеської області. Державний архів Одеської області. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 3.

Держархів Одеської області. Державний архів Одеської області. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 3.

Держархів Одеської області. Державний архів Одеської області. Ф. 2. Оп. 13. Спр. 5.

Держархів Одеської області. Державний архів Одеської області. Ф. 2. Оп. 4. Спр. 8118.

Держархів Одеської області. Державний архів Одеської області. Ф. 745. Оп. 1. Спр. 1.

Держархів Херсонської області. Державний архів Херсонської області. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 60.

Зінкевич Р. Д. (2004). Початки українізації російської армії навесні 1917 р. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Держава та армія.* № 502 С. 36–41.

Козинець О. Г. (2004). *Підготовка кадрів російської армії у другій чверті XIX століття.* Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 205 с.

Колєватов О. О. (2007). *Слобідсько-Українські військові поселення російської армії в 1817–1832 рр.: адміністративно-господарська структура.* Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 271 с.

Красный архив (1935). № 4. С. 33.

Малишко С. В. (2011). Спархіяльна періодика часів Першої світової війни як джерело з історії російського військового духівництва. *Історія та географія.* № 41. С. 253–260.

Миронов Б. Н. (2002). «Сыт конь – богатырь, голоден – сирота»: питание, здоровье и рост населения в России второй половины XIX – начала XX века. *Отечественная история.* № 4. С. 30–43.

Найда С.Ф. (1948). *Революционное движение в царском флоте 1825–1917 гг.* Москва-Ленинград. «Издательство Академии наук СССР», 607 с.

Новиков В. (1993). Примеры пришлого нам в назидание. *Морской сборник.* № 4. С. 16–19.

Подольський А. Ю. (1995). Антисемітська політика російського царизму в Україні на початку XX століття. *Український історичний журнал.* № 6. С. 61–65.

Полянский Н. Н. (1958). Царские военные суды в борьбе с революцией 1905–1907 гг. Москва, «Издательство Московского университета», 240 с.

Рідний край. (1906). № 42. С. 12.

Свод законов Российской империи. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных, с включением статей по продолжениям 1912, 1913, 1914 годов. Санкт-Петербург, «Россия. Законы и постановления». 1916. Т. 15. Изд. 1. 521 с.

Совет Министров Российской империи 1905-1906 гг. (1990). Ленинград, «Наука», 476 с.

- Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ, Ф. 59. Оп. 1. Спр. 360.
- Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ, Ф. 57. Оп. 1. Спр. 72.
- Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ, Ф. 57. Оп. 1. Спр. 60.
- Центральний державний архів громадських об'єднань, м. Київ, Ф. 57. Оп. 1. Спр. 91.
- Центральний державний історичний архів, м. Київ, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 11.
- Центральний державний історичний архів, м. Київ, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 43.
- Центральний державний історичний архів, м. Київ, Ф. 358. Оп. 1. Спр. 17.
- Центральний державний історичний архів, м. Київ, Ф. 385. Оп. 1. Спр. 1696.
- Херсонские губернские ведомости* (1905). 3 февраля. № 14. С. 3.
- Ведомости Одесского градоначальства* (1906). 9 февраля. № 32. С. 1.
- Речь* (1906). 29 марта. № 34. С. 8.
- Эхо* (1906). 27 июля. № 5. С. 2.

References

- Borodych L. V.* (1999). The military-security system of the Russian Empire on the territory of Ukraine in the nineteenth- early twentieth century. *History of Ukraine*, Nr 6, pp. 1-3 [in Ukrainian].
- Central State Archive of Public Associations. Kyiv. Fund 57. Description 1. Case 72. [in Russian].
- Central State Archive of Public Associations. Kyiv. Fund 57. Description 1. Case 60. [in Russian].
- Central State Archive of Public Associations. Kyiv. Fund 57. Description 1. Case 91. [in Russian].
- Central State Archive of Public Associations. Kyiv. Fund 59. Description 1. Case 360. [in Russian].
- Central State Historical Archive. Kyiv. Fund 358. Description 1. Case 11. [in Russian].
- Central State Historical Archive. Kyiv. Fund 358. Description 1. Case 43. [in Russian].
- Central State Historical Archive. Kyiv. Fund 358. Description 1. Case 17. [in Russian].
- Central State Historical Archive. Kyiv. Fund 385. Description 1. Case 1696. [in Russian].
- Council of Ministers of the Russian Empire 1905-1906*. Leningrad: «Nauka», 1990. 476 p. [in Russian].
- Echo* (1906). Nr 5. p. 2. [in Russian].
- Gernet M. N.* (1954). *History of the Tsarist Prison*. Moscow: «State publication of legal literature». Vol. № 4, 232 p. [in Russian].
- Gernet M. N.* (1962). *History of the Tsarist Prison*. Moscow: «State publication of legal literature», 306 p. [in Russian].
- Homeland* (1906). Nr 42. 12p. [in Ukrainian].

- Kherson provincial news (1905). 3 February, Nr 14. p. 3. [in Russian].
- Kolyevatov O.O. (2007). *Slobidsko Ukrainian military settlements of the Russian army in 1817-1832: administrative and economic structure*. Chemigiv: «Chemihiv State Pedagogical University». Dissertation of phd.p. 271. [in Ukrainian].
- Kozynech O. G. (2004). *Training of the Russian army personnel in the second quarter of the XIX century*. Chemigiv: «Chemihiv State Pedagogical University». Dissertation of phd. 205p. [in Ukrainian].
- Malyshko S.V. (2011). Diocesan Periodicals of the First World War as a Source for the History of the Russian Military Clergy. *History and geography*, Nr 41, pp. 253-260 [in Ukrainian].
- Mironov B.N. (2002). "A horse is full – a hero, hungry – an orphan": nutrition, health and population growth in Russia in the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries. *National history*, Nr 4, pp. 30-43 [in Russian].
- Najda S.F. (1948). The revolutionary movement in the tsarist fleet 1825-1917. Moscow-Leningrad: «Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR». 607p. [in Russian].
- News of Odessa City Administration (1906). 9 February, Nr 32. [in Russian].
- Novikov V. (1993). Examples of past to us for edification. *Marine digest*. Nr 4, pp. 16-19 [in Russian].
- Podolskiy A.Yu. (1995). Anti-Semitic policy of Russian tsarism in Ukraine at the beginning of the twentieth century. *Ukrainian Historical Magazine*, Nr 6, pp. 61-65 [in Ukrainian].
- Polyanskiy N.N. (1958). *Tsarist military courts in the fight against the revolution of 1905-1907*. Moscow: «Publishing House of Moscow University». p. 240. [in Russian].
- Red archive* (1935). Nr 4, 33p. [in Russian].
- Speech (1906). 29 march, Nr 34. 8p. [in Russian].
- State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 11. Description 1. Case 453 [in Russian].
- State Archives of Dnipropetrovsk Region. Dnipro. Fund 11. Description 1. Case 450 [in Russian].
- State Archives of Dnipropetrovsk Region. Scientific-reference library. Collection of unfunded leaflets Dnipro. Fund 29. Description 7. Case 79 [in Russian].
- State Archives of Kherson region. Kherson. Fund 1. Description 1. Case 60 [in Russian].
- State Archives of Kirovohrad region. Kropyvnytskyi city. Fund 630. Description 1. Case 13 [in Russian].
- State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 169. Description 1. Case 32 [in Russian].
- State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 229. Description 4. Case 153 [in Russian].
- State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 441. Description 1. Case 24 [in Russian].
- State Archives of Mykolayiv region. Mykolayiv. Fund 479. Description 1. Case 290 [in Russian].
- State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 12. Description 1. Case 3 [in Russian].
- State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 2. Description 13. Case 3 [in Russian].
- State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 2. Description 13. Case 5 [in Russian].
- State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 2. Description 4. Case 8118 [in Russian].
- State Archives of Odesa region. Odesa. Fund 745. Description 1. Case 1 [in Russian].

The code of laws of the Russian Empire. The Code of Criminal and Correctional Penalties, with the inclusion of articles on the sequels of 1912, 1913, 1914. (1916). St. Petersburg, Vol. 15, Ed. 1, 521 p. [in Russian].

Zinkevych R. D. (2004). Beginnings of Ukrainianization of the Russian army in the spring of 1917. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Series: State and Army*, Nr 502, pp. 36-41 [in Ukrainian].

Токаленко П. О.

РЕВОЛЮЦІЙНІ ТА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

У статті описується роль армії Російської імперії в придушенні масових заворушень в роки Першої російської революції на півдні України. Автор статті намагається дослідити революційний дух в армійському середовищі під час революції 1905–1907 років.

Основна увага приділяється дислокації військ в Україні напередодні та під час революції 1905–1907 років. Наголошується на тому, що переміщення військових вільно висвітлювалося пресою, що надавало змогу революціонерам орієнтуватися згідно з ситуацією. Саме тому про переміщення військ відповідно до циркуляра Военного міністерства № 4349 від 23 травня 1910 року стало державною таємницею. Питання залучення військ до придушення революційних настроїв розглядається всебічно: від конфлікту Военного міністерства із Міністерством шляхів сполучення до прерогатив виклику армійських підрозділів місцевою губернською владою.

Відзначається нестача військових підрозділів в деяких революційно-активних регіонах південної України, що свідчить про розмах революційного руху. Внаслідок цього описується утворення народного ополчення із відповідним державним забезпеченням. Незважаючи на нестачу військ, автор відзначає факти залучення військових підрозділів для виконання нетипових для військових завдань, наприклад, розвантаження різних цивільних вантажів в Одеському порту, або додаткове навантаження у формі стройової підготовки.

Внаслідок напруженої революційної ситуації влада намагалася відокремити армію від політичного впливу, що відображається в різних меморіях Ради міністрів Росії. Відмічені спроби не допустити проникнення у військове середовище політично неблагонадійних осіб, особливо призовників. Однак це не зупинило революціонерів від активізації антидержавної пропаганди, яка проявлялася в різних формах: від акцій залякування та відкритої агітації до спланованих спроб замаху на життя високих військових чинів.

Автор наводить яскравий приклад непокори військових, який мав місце в червні 1905 року в Херсонському дисциплінарному батальйоні. Описується й психологічна складова солдатської відповідальності на прикладі участі солдатів в розстрільних командах, що відзначається як де мотивуючий аспект військової служби.

Додатковою, але не менш важливою інформацією є негативна роль участі армійських підрозділів у стабілізації внутрішньої політичної ситуації на Півдні України. Зокрема, йдеться про участь солдатів в масових погромах, особливо

стосовно єврейського населення. Автор відстоює думку, що російська армія на початку ХХ століття не була захисником російського народу, а залишалася «охоронцем» політичної монархічної моделі, її важливим сегментом безпеки.

Ключові слова: Перша російська революція, Південь України, армія, флот, РСДРП.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОФІЦЕРСЬКОГО КОРПУСУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Дослідження проведено на основі широкого кола опублікованих та відомчих документів, які сприяли опису історичного процесу розвитку системи формування офіцерського складу Збройних Сил України та проблем, які виникали при її становленні. В статті здійснено узагальнення кількісно-якісних характеристик офіцерського складу, розпочинаючи з проголошення незалежності України.

На основі системного підходу та застосування наукових методів проведено оцінювання діяльності керівного складу Збройних Сил України та їх внесок в процес становлення та розвитку офіцерського корпусу в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в аналізі передумов становлення та розвитку офіцерського корпусу Збройних Сил України, їх всебічній оцінці, а також розроблених висновках щодо удосконалення нормативно-правової бази.

Ключові слова: офіцерський корпус, чисельність, Збройні Сили України.

Постановка проблеми та її актуальність. Для сучасного етапу розвитку Збройних Сил України на основі спроможностей, трансформації системи об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України, набуття взаємосумісності зі збройними силами провідних країн світу, інтенсифікації розвитку нових форм застосування збройних сил зростає роль та відповідальність офіцерського складу, національних особливостей та історичних традицій офіцерського корпусу Збройних Сил України (*Про трансформацію системи об'єднаного керівництва..., 2019: 1*).

Передумови становлення та розвитку офіцерського корпусу Збройних Сил України мають широкий суспільний та політичний інтерес, а також і великий громадянський резонанс. Особлива актуальність цієї проблеми постала після проголошення незалежності України в контексті планового скорочення

чисельності офіцерського складу Збройних Сил, під час якого необхідно було узгодити з сучасними вимогами структуру та якість офіцерського корпусу, сформувати офіцерський корпус нового типу.

Процес формування офіцерського корпусу Збройних Сил України супроводжувався значним зменшенням чисельності особового складу. Важливою передумовою для вирішення кадрових питань було визначення перспективних структур Збройних Сил України. Розроблялися і впроваджувалися відповідні штати військових частин, з'єднань, об'єднань, установ Збройних Сил України, в яких було закладено вимоги до співвідношень між різними категоріями особового складу, в тому числі між старшими і молодшими офіцерами, які визначалися відповідними керівними документами.

З огляду на потребу формування сектору безпеки варто більш ретельно проаналізувати проблеми, які виникали перед офіцерським складом на етапі становлення професійної армії незалежної України, зупинитися на проблемах формування основи національного війська – офіцерського корпусу, маючи за мету сприяти ефективності, реальній об'єктивності щодо оцінки цього процесу для більш детального вивчення та ефективного врахування в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує значний масив дисертаційних робіт, присвячений дослідженню офіцерського корпусу Збройних Сил України. Серед наукових розробок, що висвітлюють систему підготовки військових кадрів, досліджують історію її становлення та розвитку, привертає увагу праця В. Колесник (*Колесник, 2001*), що є найбільш фактологічно наповненою щодо підготовки офіцерських кадрів у системі вищих військових навчальних закладів. Певний доробок, присвячений питанням становлення та розвитку в Україні системи підготовки офіцерських кадрів для інженерних військ, знаходимо в роботі Р. Колоса (*Колос, 2004*). Історичні аспекти соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України досліджував С. Корольов (*Корольов, 2006*), однак наукові розробки розкривають історію розвитку Збройних Сил України та оцінюють формування офіцерського складу однобоко й упереджено, що нівелює наукову істину з огляду переваг і проблем військових реформ Збройних Сил, не дозволяють

дослідити систему формування офіцерського складу та її розвиток комплексно.

Статистичні дослідження формування офіцерського корпусу та обґрунтування причин скорочення чисельності офіцерських посад через призму змін в нормативно-правових документах представлені в працях В. Машталіра (*Машталір, 2008, 2009а, 2009б, 2010в, 2012*). Однак, для об'єктивного висвітлення перебігу формування офіцерського корпусу Збройних Сил України цих розвідок недостатньо.

Мета статі – дослідити передумови становлення та розвитку офіцерського корпусу Збройних Сил України, проаналізувати динаміку зміни чисельності офіцерських посад та визначити проблеми, які виникали при становленні офіцерського корпусу українського зразка після проголошення незалежності України.

Вклад основного матеріалу дослідження. У 1991 році наша держава отримала у спадок чи не найпотужніше угруповання військ. На озброєнні знаходились на той час сучасні зразки озброєння і військової техніки, в тому числі і ядерна зброя. В Україні тодішнє угруповання військ мало у своєму складі три військові округи – Київський, Одеський, Прикарпатський, а також Чорноморський флот. На теренах України дислокувались 3 загальновійськові та 2 танкові армії, армійський корпус, чотири повітряних армії, окрема армія протиповітряної оборони (9 бригад ППО), 43 ракетна армія стратегічних ядерних сил СРСР, Чорноморський флот з корабельним складом понад 850 суден (бойових кораблів, катерів та суден забезпечення, у т.ч. унікальні судна «Академік Сергій Корольов» та флагман космічного флоту – «Космонавт Юрій Гагарін»), два вузли системи попередження про ракетний напад, інші військові формування (*Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України..., 2019: 13*).

Загальна чисельність особового складу становила понад 800 тис.; понад 9 тис. од. танків, понад 11 тис. од. броньованих машин піхоти та десанту, близько 3 тис. літальних апаратів, з яких 1090 – бойові літаки (винищувачі Су-27, Міг-29; бомбардувальники Су-24М, штурмовики Су-25; стратегічні важкі бомбардувальники – 25 од. Ту-95МС і 19 од. Ту-160, а також 240 од. інших бомбардувальників, зокрема бомбардувальники

Ту-22 різних модифікацій; розвідувальні Су-24МР, військово-транспортні літаки тощо), 900 вертольотів (ударні Мі-24, багатоцільові Мі-8 тощо; з яких 330 – бойові), понад 850 кораблів та суден забезпечення (*Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України...*, 2019: 14).

Чорноморський флот колишнього СРСР на грудень 1991 р. становив майже 10% у структурі Військово-Морських Сил СРСР. Головною морською базою був Севастополь, а пункти базування окремих з'єднань та частин розташовувалися поза межами території України, зокрема Каспійська флотилія, Середземноморська (база у м. Тартус, Сирія). До організаційно-штатної структури Чорноморського Флоту колишнього СРСР входило більш як 1300 з'єднань, частин, підрозділів та установ. Корабельний склад налічував: 105 бойових кораблів, 69 бойових катерів, 48 кораблів спеціального призначення, 191 морське судно забезпечення, 470 катерів та рейдових суден забезпечення (883 надводних судна загальною водовантажністю близько 560 000 т) (*Інформація про обставини втрати Україною управління...*, 2019: 1).

За Угодою між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 року, з 525 бойових кораблів, катерів, суден забезпечення Чорноморського флоту (за виключенням кораблів та катерів пункти базування яких були поза межами території України, зокрема Каспійська флотилія, Середземноморська (база у м. Тартус, Сирія), що були включені до розподілу, Російська Федерація отримала 388 суден, до складу Військово-Морських Сил України увійшло 137 суден, з яких: 30 бойових кораблів і катерів, 6 кораблів спецпризначення, 62 судна забезпечення, 17 пошуково-рятувальних суден, 21 гідрографічне судно і катери (*Інформація про розподіл військових кораблів та суден...*, 2019: 10).

У 1991 році Україна була потужною ядерною державою, отримавши третій після США та Російської Федерації ядерний арсенал. Кістяк цього арсеналу становили шість дивізій 43-ї ракетної армії колишнього СРСР. На початок 1994 року на озброєнні 43-ї ракетної армії було 176 ракетних комплексів типу «ОС» («Окремий старт»), що мали на озброєнні 130 ракет класу РС-18 «Стілет» (SS-19) та 46 ракет класу РС-22 «Скальпель»

(SS-24). Разом – 1 240 боєголовок із стратегічними зарядами, всього ж на озброєнні перебувало 1 272 ядерні боєголовки. Україна мала також щонайменше 2 883 одиниці тактичної ядерної зброї. Українським ракетникам залишилися в спадок від СРСР оперативно-тактичні комплекси Р-300 з дальністю ураження до 300 км і тактичні комплекси «Точка» і «Точка-У» з дальністю стрільби 70 – 120 км. Вони могли нести тактичні ядерні заряди малої та середньої потужності (*Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України..., 2019: 15*).

Оборонний бюджет Радянського Союзу на 1990 рік становив 70 млрд 993 млн карбованців. На наступний рік військовий бюджет був запланований в сумі 105,6 млрд карбованців, 17% від всіх видатків на військо передбачалося для України (*Шльков, 2001: 2*).

Для забезпечення Збройних Сил СРСР офіцерським складом була створена доволі розгалужена, потужна та всебічно забезпечена система військової освіти. Частина загальної системи вищої військової освіти СРСР знаходилася на території України: 34 військово-навчальних заклади (2 військові академії, 30 вищих та 2 середніх військових училища) і 73 військові кафедри вищих цивільних навчальних закладів України, де здійснювалася військова підготовка студентів за програмою офіцерів запасу (*Сенюк, 2014: 10*). Загальна чисельність особового складу в системі військової освіти складала близько 200 тис. осіб. Щорічний випуск військових навчальних закладів становив більше 10 тис. кадрових офіцерів і понад 30 тисяч офіцерів запасу, що приблизно у 2 рази більше, ніж потрібно для Збройних Сил України з прийнятою на той час їх чисельністю в 450 тис. осіб (*Маїталір, 2012: 276*). Адміністративний контроль за діяльністю військово-навчальних закладів, розробку пропозицій з організації навчальної та методичної роботи, підготовки науково-педагогічних кадрів і вдосконалення системи військової освіти було покладено на Головне управління військово-навчальних закладів Міністерства оборони СРСР (*Сенюк, 2014: 9*).

24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла постанову "Про військові формування на Україні", ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українських теренах військових формувань Збройних Сил колишнього СРСР та про створення одного з ключових

відомств – Міністерства оборони України. Так шляхом переформування військ Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів, окремої армії протиповітряної оборони, повітряних армій і Чорноморського флоту було створено Збройні Сили України.

Очевидно, що це військове формування ще не відповідало потребам відродженої України ані за своєю структурою, ані за ситемою управління та наявними військовими спеціальностями. Воно було певною мірою тягарем для бюджету держави. Необхідна була нормативно-правова база, яка б забезпечила функціонування Збройних Сил України.

Наша держава з перших днів будівництва власної армії прагнула досягти певного балансу основних чинників, які визначають боєздатність армії і флоту, тому на першому етапі формування Збройних Сил України виникла потреба створення правової бази їх функціонування у державі, відпрацювання механізмів реалізації законів та інших рішень з оборонних питань і організації органів воєнного управління. У рішенні цього завдання вирішальну роль відігравали кадрові органи (*Дашкевич, 2012: 63*).

Основні зусилля кадрової політики в Збройних Силах України були спрямовані на забезпечення належного рівня і якості укомплектованості офіцерських посад висококваліфікованим особовим складом. Тому після проголошення незалежності України, з метою вдосконалення кадрової політики у Збройних Силах, а також для оптимізації співвідношення молодших та старших офіцерів необхідно було внести зміни до нормативних документів щодо встановлення фіксованої чисельності офіцерів у кожному військовому званні, зміни щодо необхідності законодавчого встановлення мінімальних термінів вислуги у військовому званні, максимальних термінів перебування у військовому званні та граничного віку перебування на військовій службі офіцерів різних категорій.

Основна увага на шляху реалізації цих завдань була зосереджена на внесенні змін до діючих на той час нормативно-правових актів СРСР та прийняття низки власних законодавчих актів, що визначали перспективи розвитку Збройних Сил України.

Одним із перших законодавчих актів був Закон України “Про військовий обов’язок і військову службу” від 25 березня 1992 р. № 2233-ХІІ. Саме з цього Закону України розпочався процес формування власного офіцерського корпусу Збройних Сил держави. Піонерами в нормативно-правовому забезпеченні укомплектованості офіцерських посад були інші законодавчі акти, найбільш вагомі такі:

Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-ХІІ “Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей”;

Указ Президента України від 5 квітня 1992 р. № 209 “Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України”;

Указ Президента України від 13 травня 1993 р. № 174 “Про тимчасові положення про проходження військової служби громадянами України”;

Указ Президента України від 7 жовтня 1993 року № 429 “Про продовження строку дії статті 2 Указу Президента України від 13 травня 1993 року № 174”;

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 “Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей”;

Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 1992 р. № 490 “Про реформу системи військової освіти”;

Постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 1992 року № 161 “Про грошове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України”;

Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 р. № 3529-ХІІ “Про Воєнну доктрину України”;

Спільний наказ Міністра оборони України та Міністра освіти України від 1 грудня 1993 р. № 280/416 “Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів у Збройних Силах України”;

Директива Міністра оборони України від 14 квітня 1994 р. № Д-20 “Про організацію підготовки офіцерського складу оперативно-стратегічного, оперативно-тактичного та тактичного

рівнів у військових навчальних закладах Міністерства оборони України”;

Постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 1994 р. № 325 “Про перелік напрямів підготовки фахівців з вищою освітою за професійним спрямуванням і спеціальностей різних кваліфікаційних рівнів та робітничих професій” (*Магмалір, 2009а: 23-24*).

Аналіз показників, наведених у праці (*Магмалір, 2009в: 183*) показує, що чисельність посад офіцерського складу Збройних Сил України до 2005 року зменшилася практично в 4 рази.

Дослідженням динаміки чисельності офіцерських посад протягом перших років формування Збройних Сил України, виявлено, що у 1991 році розпочалося стрімке скорочення офіцерів, яке тривало до 1993 року, і зменшення склало близько 130 тис. посад, що становить практично половину посад від чисельності офіцерських посад, що залишилися у Збройних Силах України від Радянської Армії.

У 1994 році відмічається призупинення скорочення як офіцерських посад, так і особового складу. Доцільно зазначити, що 1994 рік став завершальним в процесі переміщення військових кадрів як в інші держави колишнього СРСР, так і в Україну. За період 1991 по 1994 рр. понад 25 тис. військовослужбовців повернулися до України, тому 1995 рік набуває тенденцій до зростання. Прикладом є збільшення на понад 16 тис. штатних одиниць в 1995 році кількості посад офіцерського складу, що склало збільшення на 15% (*Магмалір, 2009в: 184*). Розпочинаючи з 1995 року, спостерігалася лише динаміка різкого зменшення кількості офіцерських посад, прикладом є період 2001 – 2005 рр. коли загальна штатна чисельність особового складу Збройних Сил була скорочена майже на 171 тис. посад: з них генералів – на 138, офіцерів – на 29,3 тис. (*Біла книга 2005: оборонна політика України, 2006: 12*).

Аналізуючи динаміку співвідношення старших та молодших офіцерів в 2004–2005 рр., можливо відмітити значний відтік молодших офіцерів та створення певної диспропорції офіцерського корпусу. Так, якщо загальна укомплектованість Збройних Сил України офіцерами у 2004 р. становила 92,2%, то посади командирів взводів були укомплектовані лише на 65,5%.

Стан укомплектованості Збройних Сил України офіцерами в 2005 році характеризувався такими співвідношеннями старших і молодших офіцерів: 46,87% і 53,13% – за штатними категоріями та 47,1% і 52,9% – за обліковим складом (*Романченко & Денежкін & Мороз, 2006: 14*).

Диспропорція співвідношення посад молодших та старших офіцерів 1,03:1 та потреба у співвідношенні посад вказаних категорій 1,5:1 були основними проблемами на шляху реформування Збройних Сил України, які не вдалося вирішити за попередні роки становлення та розвитку Збройних Сил України (*Біла книга 2005: оборонна політика України, 2006: 24*).

Отже, проведений аналіз показників чисельності офіцерського складу Збройних Сил України у період з 1991 по 2005 рр. вказує на дисбаланс співвідношення категорій старших та молодших офіцерів Збройних Сил України протягом 1991-2005 рр., що підтверджується, перш за все, диспропорцією співвідношення між старшими та молодшими офіцерами; скороченням чисельності особового складу Збройних Сил та збільшенням кількості старших офіцерів в порівнянні з молодшими та станом укомплектованості Збройних Сил України офіцерами.

Відтак, можна впевнено стверджувати, що відповіді та пояснення, які характеризують співвідношення категорій старших та молодших офіцерів Збройних Сил України протягом 1991 – 2005 рр., полягають в дії внутрішніх чинників на комплектування Збройних Сил України особовим складом, зокрема, офіцерським складом.

З'ясування історичних передумов при статистичному аналізі співвідношення старших та молодших офіцерів протягом 1991 – 2005 рр. дозволить виявити та детально дослідити процес формування та становлення офіцерського корпусу Збройних Сил України, розкрити нове бачення та історичні факти, які раніше були невідомі.

Саме за допомогою дослідження співвідношення між категоріями офіцерського складу можливо дати відповідь стосовно проведення оптимізації офіцерського корпусу і структури ЗС України на сьогодні.

Попередній аналіз динаміки скорочення офіцерського складу Збройних Сил України протягом 1991 – 2005 рр. дозволяє

стверджувати про відсутність наукових обґрунтованих методів оцінки кількісно-якісного складу офіцерського корпусу Збройних Сил України, встановлення та підтримання оптимальних співвідношень між старшими та молодшими офіцерами, прогнозування ефективної структури Збройних Сил України.

Удосконалення кадрової політики в Збройних Силах України – важливий політичний та управлінський захід, що пов’язаний з усім комплексом демократичних перетворень в Україні, включаючи формування цивілізованого суспільства, ринкової економіки та правової держави.

Висновки. Таким чином, проходження служби офіцерським корпусом після проголошення незалежності України – складний історичний процес, який супроводжувався значним зменшенням чисельності особового складу. Важливою передумовою для вирішення кадрових питань проходження служби офіцерським корпусом було визначення перспективних структур Збройних Сил України. З цією метою необхідно було розробити і впровадити в повсякденну діяльність відповідні штати військових частин, з’єднань, об’єднань, установ Збройних Сил України, в яких були б закладені і вимоги до співвідношень між різними категоріями особового складу, в тому числі і співвідношення між старшими і молодшими офіцерами.

Використані посилання

Біла книга 2005: оборонна політика України (2006). Київ. Заповіт, 134 с.
Гібридна війна в Україні: думки експертів (2019). [online] Available from <http://polonews.in.ua/aktualnosc/polityka/gibridna-vijna-v-ukrajinidadumki-ekspertiv.html> [Accessed 01.03.2020].

Дашкевич О. І. (2012). Метод періодизації як інструмент історичного дослідження діяльності кадрових органів Збройних Сил України з питань комплектування посад вищого офіцерського складу (1991–2011). *Воєнно-історичний вісник*, Вип. 3 (5), С. 62–74.

Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підризу обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки: перша частина. Доступно <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/rozkradannya-zvit-1.html> [Дата звернення 01.03.2020].

Інформація про обставини втрати Україною управління над Чорноморським флотом колишнього СРСР, обставини його поділу між Україною та РФ та факти, що свідчать про наявність ознак розкрадання військового майна флоту. Доступно <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok1.html> (Дата звернення 01.03.2020).

Інформація про розподіл військових кораблів та суден Чорноморського флоту, військової техніки та озброєння між Україною та Російською Федерацією (згідно з Угодою між Україною та Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 року), а також інформація про рух корабельного складу ВМС України. Доступно <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok2.html> (Дата звернення 01.03.2020).

Колесник В. А. (2001). *Підготовка офіцерських кадрів у Національній академії оборони України 1992–1999 рр.* Київ, Національна академія оборони України, 170 с.

Колос Р. Л. (2004). *Підготовка офіцерських кадрів для Збройних Сил України за досвідом Військово-інженерного інституту 1991–2000 рр.* Київ, Національна академія оборони України, 187 с.

Корольов С. С. (2006). *Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991–2005 рр.): історичний аспект.* Київ, Національна академія оборони України, 190 с.

Машталір В. В. (2008). Проблеми формування офіцерського складу Збройних Сил України в перехідний період становлення професійної армії. *Чотирнадцята Всеукраїнська конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів: матеріали наукової конференції*, С. 130–134.

Машталір В. В. (2009а). До історії створення нормативно-правової бази регулювання діяльності офіцерського складу Збройних Сил України. *Питання історії науки і техніки*. Вип. 2 (10), С. 22–24.

Машталір В. В. (2009б). 3 історії становлення офіцерського корпусу Збройних Сил України. *Актуальні питання науки і техніки: матеріали 8-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції*, С. 72–73.

Машталір В. В. (2009в). Основні етапи формування офіцерського корпусу Збройних Сил України. *Історія української науки на межі тисячоліть*. Вип. 40. С. 180–185.

Машталір В. В. (2012). Радянська спадщина та її вплив на формування офіцерського корпусу українського зразка після проголошення незалежності України. *Сухопутні війська Збройних Сил України: історія, сучасність, розвиток (до 20-річчя Збройних Сил України): матеріали науково-практичної конференції*, С. 275–276.

Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. № 1427-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 38. С. 502.

Про трансформацію системи об'єданого керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 29 березня 2019 року № 141. (2019) [online] Доступно http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/141_nm_2019.pdf. [Дата звернення 01.03.2020].

Романченко І. С., Денсжкін М. М., Мороз В. М. (2006). До визначення раціонального співвідношення старших і молодших офіцерів у складі Збройних Сил України. *Наука і оборона*, № 1. С. 14–19.

Сенюк О. В. (2014). Історичні етапи формування та розвитку військової підготовки студентів у вищих військових навчальних закладах, військових

навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. Вип. № 1 (9). С. 1–11.

Шлыков В. (2001) Что погубило Советский Союз? Американская разведка о советских военных расходах. *Военный вестник*, № 8. С. 1–17.

References

Dashkevych O. (2012). The method of periodization as a tool of historical research of activity of personnel bodies of the Armed Forces of Ukraine on the issues of manning the positions of senior officers (1991–2011)]. *Military-Historical Bulletin*. 3(5). pp. 62-74.

Hybrid War in Ukraine: Expert Opinions (2014). Available from <http://polonews.in.ua/aktualnosci/polityka/gibridna-vijna-v-ukrajinidumki-ekspertiv.html> [Accessed 01.03.2020].

Information on the circumstances of Ukraine's loss of control over the Black Sea Fleet of the former USSR, the circumstances of its division between Ukraine and the Russian Federation, and facts showing the presence of signs of theft of naval property. Available from <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok1.html>. [Accessed 01.03.2020].

Information on the distribution of warships and ships of the Black Sea Fleet, military equipment and armaments between Ukraine and the Russian Federation (according to the Agreement between the Ukraine and the Russian Federation on the parameters of the division of the Black Sea Fleet of May 28, 1997), as well as information on the movement of the naval composition of the Ukrainian Navy. Available from <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok2.html>. [Accessed 01.03.2020].

Kolesnyk V. A. (2001). *Training of officers in the National Defense Academy of Ukraine 1992-1999*. Kyiv, National Defense Academy of Ukraine, 170 p.

Kolos R. L. (2004). *Training of officers for the Armed Forces of Ukraine based on the experience of the Military Engineering Institute 1991-2000*]. Kyiv, National Defense Academy of Ukraine, 187 p.

Korolov S. S. (2006). *Social protection of military personnel of the Armed Forces of Ukraine (1991-2005): historical aspect*. Kyiv, National Defense Academy of Ukraine, 190 p.

Mashtalir V. V. (2008). Problems of formation of officers of the Armed Forces of Ukraine in the transition period of formation of a professional army. *Fourteenth All-Ukrainian Conference of Young Historians of Education, Science and Technology and Specialists: Materials of Conference*, Kyiv, 130-134 pp.

Mashtalir V. V. (2009). History of the formation of the officer corps of the Armed Forces of Ukraine. *Topical issues of science and technology: materials of the 8th All-Ukrainian. Research Practice Conference*. Kyiv. 72-73 pp.

Mashtalir V. V. (2009). The main stages of formation of the officer corps of the Armed Forces of Ukraine. *History of Ukrainian science at the turn of the millenniums*. № 40. 180-185 pp.

Mashtalir V. V. (2009). To the history of creation of the legal framework for regulating the activity of the officers of the Armed Forces of Ukraine. *Questions of history of science and technology*. Vol. 2 (10), pp. 22-24.

Mashtalir V. V. (2012). The Soviet legacy and its influence on the formation of the officers' corps of the Ukrainian sample after the declaration of independence of Ukraine. *Land Forces of the Armed Forces of Ukraine: History, Present, Development (to the 20th Anniversary of the Armed Forces of Ukraine)*]: materials of scientific-practical conference. 2012. pp. 275-276.

On the declaration of independence of Ukraine: The resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of August 24 1991 № 1427-XII (1991) *Vidomosti Verchovnoyi Rady Ukrayiny [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. № 38. P. 502.

On the Transformation of the Joint Defense and Military Command System in the Armed Forces of Ukraine: Ministry of Defense of Ukraine order № 141 of March 29, 2019 (2019). Available from http://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/141_nm_2019.pdf [Accessed 01.03.2020].

Report of the Temporary Investigation Commission of the Verkhovna Rada of Ukraine to Investigate Information on the Thefts in the Armed Forces of Ukraine and the Undermining of the State's Defense Capability from 2004 to 2017. Available from <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/rozkradannya-zvit-1.html> [Accessed 01.03.2020].

Romanchenko I. & Dyenyehkin M. & Moroz M. (2006) To determine the rational ratio of senior and junior officers in the Armed Forces of Ukraine. *Science and defense*. Iss. 1, pp. 14–19.

Senyuk O. V. (2014). Historical stages of formation and development of military training of students in higher military educational establishments, military educational units of higher educational establishments of Ukraine. *Journal of the National University of Ostroh Academy. Series: The Law*. Iss. 1(9). pp. 1-11.

Shlykov V. (2001). What ruined the Soviet Union? US intelligence on Soviet military expenditures. *Military Gazette*. № 8. pp. 1-17.

The White Book 2005: Ukraine's defense policy (2006). *Kyiv, Zapovit*. 134p.

Drok L.

BECOMING AND DEVELOPMENT OF THE OFFICER CORPS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE (end of XX - beginning of XXI century)

At the present stage of development, the Armed Forces of Ukraine are characterized by the transformation of the system of command, application, support of forces. Accordingly, the increasing importance of the officer corps in the conversion process increases.

The investigation of the prerequisites, formation and development of the officer corps of the Armed Forces of Ukraine is necessary for the formation of the security and defense sector.

The research was conducted on the basis of a wide range of published and departmental documents, which contributed to the description of the historical process of development of the system of formation of officers of the Armed Forces of Ukraine

and the problems that arose during its formation. The article summarizes the qualitative and qualitative characteristics of the officers since the declaration of independence of Ukraine.

On the basis of a systematic approach and application of scientific methods, the activities of the leadership of the Armed Forces of Ukraine and their contribution to the process of formation and development of the officer corps in Ukraine were evaluated.

The regulatory and legislative documents that have influenced the aspects of development of the Armed Forces of Ukraine are considered, the indicators of the number of officers during the first years of formation of the Armed Forces of Ukraine are analyzed.

The scientific novelty of the obtained results is the analysis of the preconditions, the formation and development of the officer corps of the Armed Forces of Ukraine, their comprehensive assessment, as well as the elaborated conclusions on the improvement of the legal framework with regard to regulatory and legislative acts, which defined the prospects of development of the Armed Forces of Ukraine and aimed at ensuring the proper level and quality of staffing of highly qualified personnel.

Keywords: officer corps, number, Armed Forces of Ukraine.

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

УДК 355.11/31:94(477)“1917”

ФУРМАН І. І.

<https://orcid.org/0000-0002-3594-5499>

ПЕЧЕНЮК І. С.

<https://orcid.org/0000-0001-5790-130X>

doi

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ З'ЇЗД ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ Й УКРАЇНІЗАЦІЇ АРМІЇ

Автори оцінюють період Української революції 1917 року як злет національного духу й відродження і, водночас, глибоких розчарувань і прикрих національних поразок. Початок цієї події ознаменувався могутнім піднесенням і визнанням державного статусу України, проголошенням її автономії та, врешті-решт, державної незалежності.

Військова тема була предметом розгляду одного із засідань других Загальних зборів Української Центральної Ради, що спричинила жваву дискусію. Стосовно розвитку ідеї збройного захисту української державності важливими стали військові з'їзди, які заклали основні підвалини для подальшої розбудови Української національної армії.

Мета, яку переслідують автори, полягає в тому, щоб на підставі прийнятих рішень і постанов Першого Всеукраїнського Військового З'їзду висвітлити його роль і значення у національному державотворенні та розбудові армії. На З'їзді розглядалися такі питання: про автономію України; про відношення до Української Центральної Ради; про Українське народне військо і Український Генеральний Військовий Комітет; про Українські Клейноди та перший Український Козацький імені Богдана Хмельницького полк; про українську народну міліцію; про підтримання дисципліни та боротьбу з дезертирством; про освіту в Україні та українізацію військової освіти та ін.

З'ясовано, що рішення Військового З'їзду мали важливе значення для розвитку українського національного руху в армії і на флоті. Завдяки активності та підтримці українського військового руху Центральна Рада стала провідним органом, вплив якого поширився на значну територію України. Встановлено, що настрої серед військовиків-українців були більш рішучими, ніж у лідерів українського руху щодо творення національної армії та незалежної вільної

Фурман Ігор Іванович, доктор історичних наук, доцент, начальник кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ;

Печенюк Ігор Степанович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії війн і воєнного мистецтва Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ

© Фурман І. І., Печенюк І. С., 2020

України.

Ключові слова: національне відродження, Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд, Українська національна армія, Українська Центральна Рада, український національний військовий рух, Чорноморський флот.

Постановка проблеми. У багатомісячній історії українського народу є чимало цікавого й повчального, зокрема й періоду Української революції 1917 року. Це – час злету національного духу й відродження і, водночас, глибоких розчарувань і прикрих національних поразок. Початок цієї вагомої події характеризувався могутнім піднесенням і визнанням державного статусу України, проголошенням її автономії та, врешті-решт, державної незалежності. Перед Українською Центральною Радою, що створена 4 (17) березня 1917 р. як “загальний об'єднуючий орган”, постала важлива проблема збройного захисту власної державності та творення національного війська (*Копиленко & Копиленко, 1997: 10; Шевчук & Тараненко, 1999: 198; Печенюк, 2017: 254*).

Після Лютневої революції в Росії 1917 року Український військовий рух охопив усі військові частини, в яких проходили службу українці, – на фронтах, флотах, у тилкових гарнізонах (*Мацагор, 2017:34*). Але він поширювався стихійно й у складних політичних умовах. Ставлення Тимчасового уряду до розширення армії за ознаками національності було вкрай негативним. Так, О. Керенський, звертаючись до польського з'їзду, висловив таку думку: “Виділення національних військ... у теперішній тяжкий момент розшматувало б її [армію – авт.] тіло, підірвало б її міць і було б загибеллю як для революції, так і для свободи Росії, Польщі й інших народностей, що населяють Росію” (*Деникин, 1921*). Такою ситуація була фактично аж до травня 1917 року, до проведення Першого Всеукраїнського Військового З'їзду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою Першого Всеукраїнського Військового З'їзду та його значенням у творенні української національної армії та флоту займаються багато вітчизняних дослідників, зокрема В. Верстюк (*Верстюк, 2012*), В. Голубко (*Голубко, 1997*), О. Мацагор (*Мацагор, 2017*), В. Солдатенко (*Солдатенко, 1999*), П. Слюсаренко (*Слюсаренко, 2007*), В. Шевчук, М. Тараненко (*Шевчук & Тараненко, 1999*), О. Щусь (*Щусь, 2004, 2011*) та інші дослідники періоду Української революції 1917 року. Але у своїх працях автори довільно інтерпретують основну ідею з'їзду та ті питання, що на ньому

розглядалися. Крім того, майже не приділяється уваги творенню українського військового флоту.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі прийнятих рішень і постанов з'їзду вичерпно висвітлити роль і значення Першого Всеукраїнського Військового З'їзду у розбудові національного війська.

Вклад основного матеріалу. Попри екстериторіальний принцип комплектування російської армії, переважна більшість солдатів-українців проходили службу в межах України. По території країни проходив один з найбільших фронтів російської армії – Південно-Західний, а також частина Румунського фронту. На початку 1917 року на Південно-Західному фронті українці становили $\frac{1}{3}$, а на Румунському фронті – $\frac{1}{4}$ усього особового складу. Майже 65% особового складу Чорноморського флоту становили українці (*Гаркавенко, 1968:55; Голубко, 1997:29; Деникин, 1921:47; Ткачук, 1968:17*). На цей час із 6798 тис. військовиків діючої російської армії та 2260 тис., що перебували в запасних частинах, українці становили 3,5 млн. осіб. Тобто російська армія майже на 40% складалася з українців (*Мацагор, 2017:34*).

Український військовий рух розвивався динамічно і став одним із важливих рушіїв визвольних змагань українців за відновлення своєї державності. Однак, формуванням українського війська опікувалося не керівництво Центральної Ради, яке не підтримувало ідеї створення національної армії, а військовики. Так, за ініціативи М. Міхновського – прихильника створення регулярної національної армії, 9 березня 1917 р. відбулися перші збори солдатів та офіцерів Київського гарнізону, на яких прийняли резолюцію: вважати збори “Організаційним комітетом для формування Українського Війська”, який мав виконувати свої функції аж до того часу, поки не буде створено постійної установи (*Голубко, 1997:36; Євтимович, 1937:59*). Події розвивалися дуже стрімко. 11 березня у Києві відбувся тисячний солдатський мітинг, на якому затвердили резолюцію зборів від 9 березня та обрали Тимчасове військове бюро. 12 березня Бюро створило Військовий комітет із депутатів від солдатів і офіцерів (*Вісті з Української Центральної ради, 1917; Голубко, 1997:36*). 16 березня відбулася нова військова нарада Київського гарнізону, на якій вирішили заснувати в Києві українську військову організацію – Український Військовий клуб імені гетьмана П. Полуботка (очолили Клуб поручик М. Міхновський і сотник Ю. Ган) (*Мацагор, 2017:34*).

У справі організації українського війська члени Клубу прийняли постанову, в якій зазначалося, що слід приступити до “негайної організації власної національної армії, як могутньої мілітарної сили, без якої не можна подумати про здобуття повної волі України” (*Киевская мысль, 1917*). Було створено Український Військовий Організаційний Комітет, який безпосередньо приступив до створення українських частин. Солдати української національності прагнули до об’єднання у національні військові формування, домагалися відокремлення в окремі національні роти, батальйони, полки з переводом на Західний і Південно-Західний фронти (*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 266, оп. 1, спр. 1, арк. 45*). На Комітет покладалося завдання з формування українських військових частин, а на Клуб – ідеологічна частина організації національного руху серед війська, щоб “гуртувати в одній сім’ї вояків, лікарів і військових урядовців української народності” (*Історія Українського війська, 1995:84*). Щодо пропозиції про створення при Центральній Раді органу з військових справ В. Винниченко запропонував до початку Першого Всеукраїнського Військового З’їзду нічого не робити, а на з’їзді закласти сталу організацію (*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 28*).

Військова тема була предметом розгляду на одному із засідань других Загальних зборів Української Центральної Ради 23 квітня 1917 р., що спричинила жваву дискусію. У підсумку було ухвалено резолюцію: “Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні і уважаючи українізацію війська невіддільною частиною сеї програми, Центральна Рада підтримує далі постанови комітету з 15 квітня про формування із запасних тилкових частин нових українських частин і про потребу вилучення українців військових в українські військові частини” (*Євтимович, 1937:30*). Тоді ж Загальні збори ухвалили пропозицію про створення у складі Центральної Ради спеціальної військової ради, яку мав обрати майбутній Всеукраїнський Військовий З’їзд, а до того моменту займатися відповідними справами доручили спеціальній комісії Центральної Ради, доповненій представниками військових організацій. На початок травня 1917 року в російській армії було створено 1337 українських організацій, більшість з них (685) – на Південно-Західному фронті та майже 300 – у Київському військовому окрузі (*Верстюк, 2012:10; Мацагор, 2017:255*). Така

стрімка організація знизу вимагала від Центральної Ради оперативної роботи з формування вищих структур, які б керували українізацією в армії.

Для розвитку ідеї збройного захисту української державності важливими стали військові з'їзди, які заклали основні підвалини для подальшої розбудови Української національної армії. З цією метою Центральна Рада за ініціативи Українського Військового Організаційного Комітету 5 (18) травня 1917 р. скликала Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд (*Мацагор, 2017:255*). У його роботі взяли участь понад 700 делегатів “од фронтів, тилу і флотів, – представників від 1.580.702 організованого озброєного українського народу” (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994*). До складу президії З'їзду увійшли: від фронту – С. Петлюра, від Української Центральної Ради – В. Винниченко, від тилкових військових організацій – М. Міхновський, від флоту – матрос С. Письменний. Почесним головою з'їзду обрали М. Грушевського (*Крип'якевич & Гнатевич & Стефанів, 1992:32, 35*).

Проходив Всеукраїнський Військовий З'їзд 5 (18) – 8 (21) травня 1917 р. у Києві. На порядку денному були такі питання: про автономію України; про відношення до Української Центральної Ради; про Українське народне військо і Український Генеральний Військовий Комітет (УГВК); про Українські Клейноди та перший Український Козацький імені Богдана Хмельницького полк; про українську народну міліцію; про підтримання дисципліни та боротьбу з дезертирством; про освіту на Україні та українізацію військової освіти та ін. (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994; Щусь, 2004:170*).

Делегати Військового з'їзду, підтверджуючи ухвали Всеукраїнського Національного Конгресу (*Робітничка газета, 1917*), – першого представницького форуму українського руху на теренах України, що відбувся 6 (19) – 8 (21) квітня, постановили, що “в інтересах притишення національних конфліктів на Україні і на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах як найбільшого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні, Український Військовий З'їзд вважає необхідним вимагати від Тимчасового Правительства та Ради Солдатських і Робітничих Депутатів негайного оголошення особливим актом принципу

національно-територіальної автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав Українського Народу і всього краю, та призначення при Тимчасовому Урядові міністра по справам України” (*Національні відносини в Україні у XX ст., 1994*).

Військовий З’їзд визнав Українську Центральну Раду “єдиним компетентним органом призначеним рішати всі справи, що стосуються цілої України і її відносин до Тимчасового Правительства” (*Національні відносини в Україні у XX ст., 1994, Щусь, 2004:170*).

Делегати Військового З’їзду розглянули питання про ставлення до війни. Ухвалили “добиватись від Тимчасового Центрального Російського Уряду точного, виразного, негайного визначення відношен як союзників Росії, так і противників і до миру без анексій і контрибуцій. Тільки по такому виясненню в той чи інший бік може визначатися в усій повноті воля народів Росії в справі ведення війни. До того ж часу оборона свободи Всеросійської на фронті повинна провадитись твердо і непохитно і не тільки пасивно але і активно” (*Національні відносини в Україні у XX ст., 1994*). Згідно з принципом самовизначення націй З’їзд проголосив право України на участь у мирних переговорах, зокрема: “щоб на мирній міжнародній конференції була представлена Україна в лиці своїх делегатів від організованого народу в усій його суцільності” (*Національні відносини в Україні у XX ст., 1994*).

Делегати беззастережно підтримали ідеї відокремлення українських частин російської армії і флоту та необхідність їх українізації. У постанові З’їзду з цього питання зазначено, що “принята при старім деспотичнім режимі система формування війська з ріжних національностей заснована на принципах антидемократичних і зв’язана з цілком зайвим витраченням народних грошей і розбиттям моральних сил національностей... з огляду на те, що потомлені трьома роками війни армії на фронті не мають уже колишньої бойової моці, що падає дисципліна і дух відпорности, що через те справі оборони загрожує велика небезпека.., Український Військовий З’їзд визнає потрібним якомога швидше взятись до боротьби з тим підупадом духовної і реальної сили армії. Одним з дійсних могутніх засобів до піднесення духа, для зміцнення військових частей в одне суцільне

могутнє тіло – З’їзд визнає негайною націоналізацію армії на національно-територіальнім принципі” (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994*).

Проголосивши “потребу української армії” визнано, що “в існуючих військових одиницях в тилкових частих всі українські вояки, як офіцери, так і солдати повинні бути негайно виділені в окремі часті..., в військових одиницях на фронті виділення повинно провадитись поволі, – в залежності від тактичних і інших військових обставин, постільки, поскільки це виділення не буде вносити дезорганізації на фронті” (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994*).

У питанні українізації військового флоту зазначено таке: “Що ж до флоту, то З’їзд вважає по тим самим мотивам можливим і необхідним: а) в Балтійському флоті укомплектувати декотрі з кораблів виключно командами української національності; б) що ж до флоту Чорноморського, то зважаючи на те, що він і зараз складається в більшості з Українців, – З’їзд визнає необхідним надалі поповнювати його виключно Українцями” (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994*).

Підтримавши ідею організації армії на національній основі, делегати прийняли резолюцію про загальні принципи організації української армії, що полягали у заміні регулярного війська народною міліцією. Так, у постанові “Про українську народню міліцію” зокрема, зазначено: “Визнаючи, що всяка війна є справою не народів, а імперіалістичної політики пануючих класів, що ті класи в своїх інтересах втягають народи в криваву, братоубийчу сварку, визнаючи, що постійне регулярне військо, як засіб панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу і робочого класу та служить тільки для зміцнення такого панування, – Український Військовий З’їзд, закладаючи перші підвалини організованої збройної сили української демократії, ставить собі найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (народною міліцією), щоб єдиною метою її існування і формування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації і класи не належали” (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994*).

Для практичної реалізації прийнятих на З’їзді рішень ухвалено “утворити Тимчасовий Український Генеральний Комітет при Українській Центральній Раді, який має відати

Українськими військовими справами і працювати в тісному контакті з російським Генеральним штабом” (*Національні відносини в Україні у ХХ ст., 1994*). До складу Комітету увійшли 18 осіб (голова – С. Петлюра). Вирішення флотських справ покладалося на спеціально створену Українську Морську Раду (*Деникин, 1921:353, 382*), яку очолив матрос С. Письменний.

Варто зазначити, що більшість членів Комітету не мали відповідної військової освіти, а окремі особи взагалі були цивільними, наприклад, С. Петлюра. Однак вони взялися за виконання важливого завдання – творення нової національної армії. Основою у цій справі, там де потрібні були військові фахівці, професійні знання та досвід, були завзяття, ідейність і патріотизм (*Крип’якевич & Гнатевич & Стефанів, 1992:35*).

Проте саме Український Генеральний Військовий Комітет ¹ (*Вісті Комбатанта, 2012:49, 50; Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1076, оп. 2, спр. 1, арк. 77*) став першою найвищою військовою установою України та провідним органом українського військового руху. Він заклав підвалини відродження національних збройних сил і засади збройної боротьби за Українську державність (*Зозуля, 1967:92; Крип’якевич & Гнатевич & Стефанів, 1992:35*).

Важливим питанням, яке розглянули делегати З’їзду, було “Про Українські Клейноди”. У його постанові зазначено, що “всі стародавні українські прапори, які переховуються по різних державних сховах (музеях) Петрограду, Москви та інших міст, повинно негайно віддати у Київ до Українського Національного Музею”. Окрім того, Першому Українському Полкові який формувався в Києві, затверджено назву: “Перший Український Козацький імені Богдана Хмельницького Полк”, та ухвалено, що “всіх солдатів і офіцерів, вписаних до цього полку кількістю 3400, вважати прийнятими в цей полк” (*Національні відносини в Україні*

¹ Український Генеральний Військовий Комітет після 3-го Всеукраїнського Військового З’їзду (02–12.11.1917 р.) і проголошення Українського Центральною Радою 3-го Універсалу був реорганізований у Генеральний Секретаріат Військових Справ (Генеральний секретар – С. Петлюра), у березні 1918 р. Генеральне Секретарство було перетворено на Міністерство Військових Справ (очолив полковник О. Жуковський).

у XX ст., 1994).

На 3'їзді розглянули й таке нагальне питання, як підтримання в армії дисципліни та боротьба з дезертирством. У його постанові наголошувалося, що “За найкращий засіб підтримання свідомої дисципліни, яка одна тепер можлива в народній армії, яка повинна опиратись не на страх а на довіря і взаємне розуміння солдатів і офіцерів, а також на високий дух, який в свою чергу може бути піднесений тільки якоюсь великою, загальною об'єднуючою ідеєю, а одною з таких ідей для українців є ідея національного відродження, – 3'їзд вважає потрібним негайне сполучення всіх Українців в війську в одну національну армію. Разом з піднесенням дисципліни зникне дезертирство” (*Національні відносини в Україні у XX ст., 1994*).

Розглянувши питання “Про освіту на Україні та українізацію військової освіти” 3'їзд, “беручи на увагу, що денаціоналізація народних мас стоїть на перешкоді всякому поступовому рухові, що трує і деморалізує душу українського народу і спиняє розвиток як духовних, так і продукційних сил на Україні”, у постанові наголосив про переведення Тимчасовим урядом з осені 1917 р. навчання по школах України на українську мову – із забезпеченням прав меншостей інших національностей, що “... українська народна початкова школа повинна бути обов'язковою, загальною, утриманою на державні кошти” та ін.

Щодо військової освіти, то відповідно до ухвалені резолуції вона мала “переводитись в життя в українському напрямку..., щоб була одна вільна народна школа”. Зокрема передбачалися такі заходи: впровадження в освітній процес української мови; перекладання на українську мову військових статутів і підручників; відкриття військових шкіл всіх рівнів “як-от юнкерські, прапорщицькі, морські та авіаційні і інші”, від “найнижчих до вищих, як-от Академії Генерального штабу”; випускування для українських військових громад і гуртків літератури (газет, журналів, книжок і агітаційної літератури) “з коштів державних на таких самих умовах, як випусується література в мові російській”; відкриття у війську просвітніх курсів тощо (*Печенюк, 2017:30-31*).

Варто зазначити, що з перших днів існування Української Центральної Ради питання військового будівництва були предметом обговорення і гарячих дискусій. Протириччя поглядів

лідерів українського національного руху щодо створення армії позначилися і на роботі З'їзду.

Значна частина лідерів Української Центральної Ради не розуміла значення міцної українській армії у розбудові майбутньої незалежної України. Так, М. Грушевський, В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра та ін. вважали, що армія Україні взагалі не потрібна і достатньо мати лише міліційні формування. Зокрема В. Винниченко у статті “Український мілітаризм” різко виступив проти формування української армії: “Не своєї армії нам, соціал-демократам і всім щирим демократам, треба, а знищення всяких постійних армій” (*Вісті Комбатанта*, 2012). Вони відстоювали позиції щодо державного устрою та військового будівництва відповідно до партійної приналежності. Концепція автономно-федеративного устрою країни, що сама собою заперечувала наявність національної регулярної армії, розрахунок на достатність для оборони країни лише “народної міліції”, характеризували тогочасні військово-політичні погляди соціалістичної демократії в Україні (*Крип'якевич & Гнатевич & Стефанів*, 1992:34). Як показала історія, у подальшому ця концепція спричинила трагічні наслідки для розбудови Української держави та її війська. Водночас прихильники незалежної України – М. Міхновський та його соратники, за підтримки військовослужбовців наполягали на формуванні регулярного національного війська (*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 266, оп. 1, спр. 1, арк. 6) і вважали за можливе провести реорганізацію армії і сформувати українські військові частини не тільки в тилу, але й на всіх фронтах, що вели бойові дії на території України (*Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 266, оп. 1, спр. 1, арк. 21). У підсумку, після протистояння і гострих дискусій “автономістів” і “самостійників” схвалено ідею створення українських національних частин, але тільки з метою покращення військової дисципліни та викорінення дезертирства серед солдатських і матроських мас.

Висновки. Таким чином, рішення Першого Всеукраїнського Військового З'їзду мали важливе значення для розвитку українського національного руху в армії і на флоті.

Українська Центральна Рада, завдячуючи активності та

підтримці українського військового руху, стала провідним органом, вплив якого поширився на значну територію України.

Настрої серед військовиків-українців були більш рішучими, ніж у лідерів національного руху щодо творення національної армії та незалежної вільної України. Відчувши широку підтримку української громадськості, зокрема з боку військових, Центральна Рада розпочала упорядкування відносин з Тимчасовим урядом Росії. Проте Тимчасовий уряд погоджувався лише на культурно-освітню автономію для України і не визнавав Українську Центральну Раду як виразника волі українського народу та, відповідно, негативно ставився до розширення армії за національною ознакою.

Перспективами подальших наукових пошуків можуть стати дослідження рішень і постанов Другого та Третнього військових з'їздів, що мали важливе значення для розвитку ідеї збройного захисту української державності та розбудови національної армії.

Використані посилання

Верстюк В. (2012). Українська Центральна Рада й українізація військових частин Російської Армії. *Український історичний журнал*. 2012, № 3, С. 4–27.

Вісті з Української Центральної ради (1917), № 1.

Гаркавенко Д. (1968). Социальный состав матросов русского флота в эпоху империализма. *История СССР*, С. 36-56.

Голубко В. (1997). *Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу*. Львів: Кальварія, 288 с.

Деникин А. 1921. *Очерки русской смуты. Т. 1. Крушение власти и армии (февраль – сентябрь 1917 г.)*. Париж, Вып. 1., Вып. 2. Доступно: <http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/index.html> [Дата звернення: 12 січня 2020].

Дорошенко Д. (1932). *Історія України 1917–1923 рр. Т. 1. Доба Центральної Ради*. Ужгород, 437 с.

Євтимович В. (1937). *Військо йде: Уривок зі спогадів про березень 1917 р. в Києві*. Львів, 123 с.

Зозуля Я. (1967). *Всеукраїнський військовий з'їзд в 1917 р. Вісті комбатанта*. № 4. С. 29–34.

Історія Українського війська. У 2-х т. 1995. Київ: Варта, Т. II. 464 с.

Киевская мысль. 1917. 19 березня.

Копиленко О., Копиленко М. (1997). *Держава і право України. 1917–1920*. Навч. посібник. Київ: Либідь, 208 с.

Гринчишин Д. (ред.) (2014). *Короткий тлумачний словник української мови: Близько 7000 слів*. Київ: Просвіта, 608 с.

Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. (1992). *Історія*

Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Львів: Світ, 712 с.
Мацагор О. (2017). Всеукраїнські військові з'їзди 1917 року. *Воєнно-історичний вісник*. Вип. 2 (24). С. 32–40.

Печенюк І. 2017. Українські військові з'їзди – важливі першочергові заходи з українізації армії. Українська Центральна Рада – світоч національного державотворення: історико-правові уроки та сучасні реалії. *Зб. тез наук. доп. круглого столу присвяченого 100-річчю Української Центральної Ради* Тернопіль, 10–11 березня 2017 р. Київ-Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка», С. 254-257.

Постанови Першого Українського Військового З'їзду про автономію України, про відношення до Української Центральної Ради та про українізацію освіти і армії. 5–8 травня 1917 р. Вісті з Української Центральної ради. 1917. Травень. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Зб. документів і матеріалів. 1994. К.: Наукова думка, С. 30-31.

Постанови Першого Українського Військового З'їзду. Упорядник С. Ріпещкий. Вісті Комбатанта. 2012. [online] Доступно: <http://kombat-ingwar.blogspot.com/2012/01/blog-post_03.html> [Дата звернення: 03 січня 2020].

Робітнича газета. 1917. 12 квітня.

Слюсаренко П. (2007). Генеральний штаб армії Української Народної Республіки: особливості творення і функціонування. *Воєнна історія*. № 1–3. С. 47–58.

Солдатенко В. (1999). *Українська революція. Історичний нарис*. Монографія. Київ: Либідь, 976 с.

Ткачук А. (1968). *Революционное движение в армиях Юго-Западного и Румынского фронтов накануне Великого Октября (1916 – февраль 1918 г.)*: Автореф. дисс. д-ра ист. наук. Львов, 450 с.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 266, оп. 1, спр. 1.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 1076, оп. 2, спр. 1.

Шевчук В., Тараненко М. (1999). *Історія української державності*. Курс лекцій: навч. посібник. Київ: Либідь, 480 с.

Щусь О. (2004). *Український генеральний військовий комітет*. в: Енциклопедія історії України у 10 т. Смолій В. (ред.) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, Т. 2. 518 с.

Щусь О. (2011). *Перший український військовий з'їзд 1917*. в: Енциклопедія історії України у 10 т. Смолій В. (ред.) та ін. Інститут історії України НАН України. Київ. Наук. думка, Т. 8. 520 с.

References

Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 266, op. 1, c. 1 (ukr.).

Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine, f. 1076, op. 2, c. 1 (ukr.).

Denikin A. (1921). *Essays on Russian Troubles*. Vol.1. The collapse of power and the army (February – September 1917). Paris, Issue 1, Issue 2. Available at:

<http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/index.html> [Accessed 12 January 2020] (rus.).

Doroshenko D. (1932) *History of Ukraine 1917-1923*. Uzhgorod, Vol. 1. Age of the Central Rada. 437 p. (ukr.).

Garkavenko D. (1968). The social composition of sailors of the Russian fleet in the era of imperialism. *History of the USSR*. pp. 36-56 (ukr.).

Golubuk V. (1997). *Army of the Ukrainian People's Republic 1917–1918. Formation and struggle for the state*. Lviv: Calvariya, 288 p. (ukr.).

Grinchyshyn D. (ed.) (2014). *A short explanatory dictionary of the Ukrainian language: About 7000 words*. Kyiv: Prosvita, 608 p. (ukr.).

History of the Ukrainian Army. In 2 volumes (1995). Kyiv: Warta, T. II. 464 p. (ukr.).

Kiev thought. (1917). March 19 (rus.).

Kopylenko O., Kopylenko M. (1997). *State and Law of Ukraine. 1917-1920*. Educ. manual. K.: Lybid, 208 p. (ukr.).

Kryp'akevych I., Gnatevych B., Stefaniv Z. and others (1992). *History of the Ukrainian Army (from princely times to the 1920s)*. Lviv: Svit, 712 p. (ukr.).

Matsagor O. (2017) All-Ukrainian congresses of 1917. *Military Historical Bulletin*. No. 2 (24). pp. 32-40 (ukr.).

News from the Ukrainian Central Council. (1917). No. 1 (ukr.).

Pecheniuk I. (2017). Ukrainian Congresses of Congress – Important Priority Measures for the Ukrainization of the Army. Ukrainian Central Rada – The Light of National Lawmaking: *Historical and Legal Lessons and Modern Realities*. Coll. of theses of sciences. ext. Roundtable on the 100th Anniversary of the Ukrainian Central Council of Ternopil, March 10-11, 2017 Kyiv-Ternopil, VPC "Economiczna dumka", P.254-257 (ukr.).

Resolutions of the First Ukrainian Military Congress on the autonomy of Ukraine, on the attitude to the Ukrainian Central Council, and on the Ukrainianisation of education and the army. May 5-8, 1917 *News from the Ukrainian Central Council*. May 1917. National relations in Ukraine in the twentieth century. Coll. documents and materials. (1994). Kyiv: Naukova dumka, pp. 30-31 (ukr.).

Resolutions of the First Ukrainian Military Congress. Compiled by S. Ripetsky *Visti Combatanta*. (2012). Available at: <http://komb-ingwar.blogspot.com/2012/01/blog-post_03.html> [Accessed 03 January 2020] (ukr.).

Shchus O. (2004). *Ukrainian General Military Committee. In: Encyclopedia of the History of Ukraine in 10 vols*. Smoliiy V. (ed.) and others. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 2: G-D. 518 p. (ukr.).

Shchus O. (2011). *The first Ukrainian military congress in 1917*. In: *Encyclopedia of the History of Ukraine in 10 vols*. Smoliiy V. (ed.) and others. K.: Naukova dumka, Vol. 8: Pa-Pryk. 520 p. (ukr.).

Shevchuk V., Taranenko M. (1999). *History of Ukrainian statehood: Lecture course: textbook. manual*. Kyiv: Lybid, 480 p. (ukr.).

Slyusarenko P. (2007). General Staff of the Army of the Ukrainian People's Republic: Features of Creation and Functioning. *Military history*. № 1-3. pp. 47-58 (ukr.).

Soldatenko V. (1999). *The Ukrainian Revolution. Historical sketch*:

Monograph. K.: Lybid, 976 p. (ukr.).

Tkachuk A. (1968). *The revolutionary movement in the armies of the Southwestern and Romanian fronts on the eve of the Great October Revolution (1916 - February 1918)*: Abstract. diss. dr. hist. sciences. Lviv, 50 p. (rus.)

V. Yevtimovich (1937). *The army goes: An excerpt from the memoirs of March 1917 in Kiev*. Lviv, 123 p. (ukr.).

Verstyuk V. (2012). Ukrainian Central Rada and Ukrainianization of the Russian Army. *Ukrainian Historical Journal*. No. 3, pp. 4-27 (ukr.).

Workers' newspaper. 1917. April 12 (ukr.).

Zozulya Y. (1967). All-Ukrainian military congress in 1917. *News of the combatant*. №4. pp. 29-34 (ukr.).

Furman I., Pecheniuk I.

THE FIRST ALL-UKRAINIAN MILITARY CONGRESS AND ITS IMPORTANCE IN THE UKRAINIAN STATE-BUILDING AND UKRAINIANIZATION OF THE ARMY

The authors examine the period of the Ukrainian Revolution of 1917 as an increase of national spirit and revival and, at the same time, deep disappointments and vexatious national defeats. The beginning of this event was marked by the powerful rise and recognition of the state status of Ukraine, the proclamation of its autonomy and, finally, state independence.

The military topic was the subject of one session of the second General Assembly of the Central Council of Ukraine and sparked a lively discussion. The military congresses became important regarding the idea of armed protection of Ukrainian statehood. They laid the basic foundation for further development of the Ukrainian national army.

The authors' purpose is to highlight the First All-Ukrainian Military Congress role and importance in the state-building and the army development, based on the its decisions and resolutions. The Congress addressed issues related to the autonomy of Ukraine; attitude to the Central Council of Ukraine; the Ukrainian national army and the Ukrainian General Military Committee; the Ukrainian symbols of power and the first Ukrainian Cossack Regiment named after Bohdan Khmelnytsky; the Ukrainian people's militia; maintaining discipline and combating desertion; education in Ukraine and Ukrainianization of military education, etc.

It is found that the decisions of the Congress were important for the development of the Ukrainian national movement in the army and navy. Thanks to the activity and support of the Ukrainian military movement, the Central Council of Ukraine has become a leading authority and its influence has spread over a large territory of Ukraine. It was determined that the mood in Ukrainian military was more decisive than that among the leaders of the Ukrainian movement to create a national army and an independent free Ukraine.

Keywords: national revival, the First All-Ukrainian Military Congress, the Ukrainian National Army, the Central Council of Ukraine, the Ukrainian national military movement, the Black Sea Fleet.

УДК 94 (439)(477.82) «1943»

ДЕМ'ЯНЮК О. Й.

<https://orcid.org/0000-0002-0034-5768>

doi

УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ВОЄННЕ ПРОТИСТОЯННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКИХ ОКРУГІВ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»

У статті з'ясовано коло питань, пов'язаних із обставинами й умовами перебування угорських військових підрозділів, зокрема частин VII угорського королівського корпусу на території волинських округів райхскомісаріату «Україна» під час Другої світової війни. Окреслено участь угорських підрозділів у воєнному протистоянні з бойовими підрозділами Української Повстанської Армії. Досліджено та проаналізовано факти бойових зіткнень підрозділів УПА з частинами VII угорського королівського корпусу. Звернуто увагу на напрямки залучення угорських вояків німецьким військовим командуванням і цивільною адміністрацією до охорони військових і стратегічних об'єктів, комунікацій, логістичних структур, проведення антиповстанських операцій, реквізиційних акцій, пацифікаційних заходів. Фрагментарно згадано боротьбу угорських бойових частин із радянськими партизанами, перемовини з командуванням українських формувань.

Ключові слова: Друга світова війна, угорсько-українське протистояння, райхскомісаріат «Україна», Волинський край, Волинь, бойові дії, Українська Повстанська Армія.

Постановка проблеми та її актуальність. Події Другої світової війни, які відбувалися на українських територіях, особливо в західній частині, переосмислюються сучасними вітчизняними дослідниками. Цей процес нелегкий, однак необхідний. Адже вводяться до наукового обігу нові, раніше невідомі, документи й матеріали, з діаспори повертаються праці, підготовлені й видрукувані безпосередніми учасниками тих подій. З відомих причин вони понад сорок років були недоступними українським дослідникам. Окрім того, вітчизняна історіографія збагатилася працями вітчизняних авторів,

Дем'янюк Олександр Йосипович – доктор історичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та моніторингу якості освіти Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О. Й., 2020

написаних на новій методологічній базі, з новими науково-дослідницькими підходами й методами.

З-посеред проблем Другої світової війни, особливо періоду німецько-радянського військового протистояння, все ще залишаються дискусійними пошукові напрямки, пов'язані з дослідженням сторінок національного визвольного руху, діяльності Української Повстанської Армії (УПА), Організації Українських Націоналістів (ОУН) тощо. Процес вивчення проблемних елементів повстанського руху ускладнюється тим, що значна частина документів і матеріалів, які би допомогли об'єктивно дослідити різноманітні аспекти, була свідомо знищена, сфальсифікована або спотворена радянською системою.

Для формування цілісної картини українського визвольного руху в період Другої світової війни важливим є вивчення взаємин ватажків українських націоналістичних організацій з представниками іноземних організацій, рухів, військових формувань, які в силу різних обставин перебували на теренах, що контролювалися підрозділами УПА. До такої проблеми відносимо й угорсько-українські взаємовідносини в період окупації українських земель військами гітлерівської Німеччини та її союзників на території райхскомісаріату «Україна».

Ці взаємини пройшли шлях від вивчення ворога, збройних протистоянь до перемовин і спроб налагодження діалогу. Важливу роль у цих процесах відігравали волинські округи райхскомісаріату «Україна», де перебували й виконували, переважно поліційно-охоронні функції, угорські підрозділи, зокрема частини VII угорського королівського корпусу. Аналіз тогочасних подій дозволяє відстежити зміни, яких зазнали угорсько-українські взаємини впродовж 1943 р.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Працюючи над матеріалами для дослідження, з'ясовано, що вивчення обраної проблеми має наукову доцільність. Відтворюючи загальну картину угорсько-українського воєнного протистояння на теренах волинських округів райхскомісаріату «Україна», послуговувалися працями вітчизняних вчених, які вивчали окремі аспекти обраного об'єкта дослідження, діаспорними виданнями. На увагу заслуговують праці *О. Денищука* (подає хронологію подій боротьби підрозділів УПА проти німецьких окупантів) (2008), *О. Пагірі* (досліджує взаємовідносини ОУН та УПА з угорськими

збройними силами) (2014), *Я. Антонюка* (з'ясовує біографічні відомості окремих діячів УПА – Є. Басюка «Чорноморця», М. Скуби «Лайдаки», М. Якимчука (Колотнюка) «Олега» та ін.) (2014), *І. Марчука* (біографа Ростислава Волошина «Гордієнка») (2012), а також роботи безпосередніх учасників досліджуваних подій: *М. Гордієнка* (1959), *Ф. Кондрат* (2002), *Р. Петренка* (1997).

Мета та завдання дослідження. Опираючись на стан наукової розробки пропонованої проблеми, розглянемо період угорсько-українського воєнного протистояння (березень-вересень 1943 р.) у волинських округах райхскомісаріату «Україна».

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час Другої світової війни значна частина території сучасної України перебувала в складі райхскомісаріату «Україна» із центром у м. Рівне. Як територіальна одиниця він перебував у підпорядкуванні очільника Міністерства окупованих східних територій III Рейху з 1 вересня 1941 р. до кінця квітня 1944 р. (*Себта, 2012:126*). До райхскомісаріату входило шість територіально-адміністративних одиниць – генеральних округ, серед яких округ Волинь та Поділля.

Нас, у розрізі проблеми дослідження, цікавитимуть лише ті округи та райони, які перебували на територіях сучасних Волинської й Рівненської областей. Хронологічно це, переважно, період 1943 р. й частково початок 1944 р.

Зазначимо, що кількісний склад угорського війська в складі частин німецької армії, які перебували на території теперішньої України, був найбільший з-посеред союзників Німеччини. На Правобережжі, а ще більше на Лівобережжі України Угорщина демонструвала повну підтримку III Райху щодо знищення радянської системи, перетворення територій Радянського Союзу на зону цілковитих інтересів Німеччини.

Так, упродовж липня-грудня 1941 р. угорська Карпатська група чисельністю 45 тис. осіб брала участь в бойових діях на Правобережній Україні; від жовтня 1941 р. до лютого 1944 р. близько 100 тис. осіб із угорських військових підрозділів виконували військово-поліційні функції в північноукраїнських районах і на території Волинського Полісся; в лютому 1943 р. частина Другої угорської армії, суттєво знекровленої в боях на

р. Дон, у кількості майже 50 тис. осіб відійшла на відпочинок, перекомплектування та вишкіл на територію сучасної Житомирщини. Цей список можна продовжувати.

За оцінками вітчизняного дослідника М. Держалюка, під час Другої світової війни «понад 900-тисячний угорський військовий контингент перебував чи проходив через територію сучасної України, забезпечуючи виконання союзницьких обов'язків. Це склало понад 40 відсотків загального чисельного складу угорської армії у роки Другої світової війни» (*Держалюк, 2020*).

Навесні 1943 р. частини Другої угорської армії долучилися до реформування оперативних груп угорського війська «Схід» і «Захід» (терен відповідальності – Правобережна Україна, Волинь, Південне Полісся, Північно-Східна Галичина). З військового штабу армії було сформовано командування угорської окупаційної армії, а її особовий склад увійшов до новостворених VII (18-та, 25-та, 121-ша, 124-та піхотні дивізії) та VIII (102-га, 105-та 108-ма, 201-ша легкі піхотні дивізії) угорських королівських армійських корпусів (*Пагіря, 2014:67*).

Безпосередньо на території райхскомісаріату «Україна» перебував 50 тис. контингент VII угорського королівського корпусу, який очолювали вищі офіцери із командування розформованої Другої угорської армії. Місцем дислокації корпусу стали населені пункти вздовж залізничних шляхів, які з'єднували Київ зі Львовом і Ковелем, де угорські вояки здійснювали охорону військових і стратегічних об'єктів, комунікацій, логістичних структур. Російський дослідник К. Залеский називає чотирьох генералів, які очолювали VII корпус у 1943–1944 рр.: генерал-майор Ерво Дьямеші, генерал-майор Іштван Касс, генерал-майор Гейза Вьорьош, генерал-лейтенант Янош Маркічі (*Залеский, 2010:331*).

До 1943 р. підрозділи VII угорського королівського корпусу німецьке командування використовувало здебільшого у каральних акціях проти радянських партизанів, паціфікаційних заходах проти місцевого населення (як українського, так і польського) Волинського краю. Збройні виступи угорських гонведів проти українських національних збройних формувань чи

самооборонних відділів тоді були, швидше, винятком, аніж правилом.

Поодинокі випадки звісно траплялися, але вони не викликали кровопролиття й завершувалися без значних негативних наслідків для обох сторін. На переконання М. Держалюка, «на Західній Україні, де національно-визвольний рух був збройним і спрямовувався проти окупантів усіх мастей, на захист співвітчизників, за незалежну Українську державу, там з цивільним українським населенням німецькі та угорські окупанти постійно поводитися досить обережно, бо тяжіла розплата з боку УПА» (*Держалюк, 2020*). Ймовірно це й стало основною особливістю українсько-угорських воєнних взаємин на території райхскомісаріату «Україна» в період, коли відбулося тановлення УПА й посилювалися її впливи на місцеве українське населення.

У спогадах Р. Петренка «Юрка» зафіксовано один із перших випадків зіткнення угорських вояків із українськими самооборонцями. В другій половині 1942 р. угорська рота брала участь у пацифікаційних заходах проти українських сіл Костопільщини та Сарненщини. Втім, неочікувана атака боївки ОУН(б) поблизу с. Немовичі Сарненського повіту змусила угорців відступити до повітового міста і в подальшому відмовитися від участі у боротьбі проти українських партизанів (*Петренко, 1997:73*).

Зовсім іншим було ставлення угорських солдатів до радянських партизанів і прибічників радянського ладу. Угорці не могли зрозуміти цивільне населення, яке, розорене націоналізацією, експропріацією і примусовою колективізацією, деморалізоване сталінськими репресіями, проявляло досить багато непокори, анархії, пограбувань, саботажу й підтримувало радянських партизанів. Тому підрозділи угорського війська, які перебували на території райхскомісаріату «Україна», брали участь у переважній більшості каральних заходів німецького командування проти цього сегмента місцевого населення. Вони чим далі, тим частіше не витрачали часу на контрпропаганду серед місцевого населення, на формування симпатиків нової влади, а долучалися до спланованих акцій проти радянських партизанських і диверсійних груп з метою їх ізоляції від населення.

Виявлення та ліквідація диверсійно-розвідувальних груп, партизанських загонів забезпечувалося відповідною угорською військовою частиною, що охороняла конкретний терен. Помічено, що каральні операції здійснювалися лише проти партизанських і диверсійних загонів. Під ці акції потрапляли населені пункти в разі, якщо вони перебували у зоні бойових дій з партизанами (*Держалюк, 2020*).

Унаслідок бойових операцій угорських військових підрозділів проти радянських партизанів з травня 1943 р. по січень 1944 р. було вбито 1,1 тис. та поранено 2,6 тис. угорських військовослужбовців (*Безсмертя, 2000:192-193*). Щоправда ця статистика стосується здебільшого території Центральної та Східної України.

Деяко іншими були українсько-угорські взаємини на території райхскомісаріату «Україна». Радянські партизани не мали домінуючої підтримки серед місцевого волинського населення. Натомість, український національний рух спротиву, який набирив сили навесні 1943 р. в краї, не сприймався угорськими солдатами суцільним злом. Відтак, командування угорських гонведських частин лише напрацьовувало алгоритм взаємин із боївками УПА, а командування українських повстанських загонів розглядало угорські підрозділи як джерело поповнення зброєю, амуніцією та боеприпасами. Важливим елементом діяльності бойових формацій УПА був захист місцевого населення від надмірної експропріаційної активності угорців.

Окрім того, влітку 1943 р. збільшилася кількість нападів українських повстанців на угорські застави й залізничні станції, які охороняли угорські гонведи. Організовувалися засідки на угорські підрозділи під час їхнього переходу через підконтрольні повстанській армії терени, роззброювалися деморалізовані й позбавлені мотивації до поліційно-охоронної служби у німецькому тилу угорські солдати.

Перші українсько-угорські збройні сутички відбулися на території сучасної Рівненщини вже на початку березня 1943 р. При переході залізничного переїзду поблизу станції Оженин Острозького району відділ сотника Гордія Вротновського «Гордієнка» був обстріляний угорською охоронною залогою. Натомість повстанська сотня «Бурсака» роззброїла понад півсотні

вояків угорського гарнізону охорони залізничного мосту в с. Ситне Радивилівського району (*Денищук, 2008:61,70*). Потому, в першій половині березня 1943 р. невеликий відділ УПА роззброїв угорський батальйон, що відступав на захід через територію Рівненщини (*УПА в світлі документів...,1960:8*).

Перше численне збройне протистояння між угорськими окупаційними підрозділами та українськими повстанськими загонами відбулося 19 квітня 1943 р. на Рівненщині поблизу с. Будераж Здолбунівського району. Сотня Євгена Басюка «Чорноморця» провела тригодинний бій з ротою угорців. Із допомогою німців останнім вдалося відтіснити українських повстанців. Щодо втрат, то серед угорців в німців убито було 15 осіб, поранено – 19, серед вояків УПА вбито 7, поранено 2 бійця (*ДАРО, ф. р–30, оп. 2, спр. 17, арк. 4*). По завершенні бою Є. Басюк перебрався в селище Колки Маневицького району, де впродовж семи місяців був командиром поліційної станиці (*Антонюк, 2014: 116*).

Навесні 1943 р. сотня Мелетія Бихальця «Морозенка» поблизу с. Білашів на Здолбунівщині зірвала продовольчу реквізичійну акцію угорських гонведів, які прямували із Мізоча у навколишні українські села. Наприкінці квітня цього ж року розвідувальна група УПА поблизу с. Мости роззброїла та полонила десятьох угорців (*УПА в світлі документів...,1960: 11–12*).

Від травня 1943 р. збереглося два повідомлення про угорсько-українське збройне протистояння. Так, 12 травня сотня Павла Цинка «Цигана», влаштувавши засідку поблизу с. Янкевичі Костопільського району, відбила всі продукти харчування й худобу, відібрані німецько-угорсько-польською реквізичійною групою в українських селян (*Денищук, 2008: 56*).

Наприкінці травня під час німецько-угорської каральної акції проти сотні Є. Басюка «Чорноморця» в Точевицькому лісі на Рівненщині повстанці змушені були прийняти тривалу облогу. Угорці, залучені німцями до прочісування лісу, потрапили на заміноване упівцями поле, де зазнали значних втрат. Відчутні втрати мали й українці. Залишки повстанського загону змушені були відступити на північ Рівненщини, залишивши у госпіталі важкопораненого командира «Чорноморця» (*Літонис УПА. 2007: 112-113*).

У червні 1943 р. на території волинських округів райхскомісаріату «Україна» також сталося кілька незначних збройних сутичок між українськими повстанцями й угорськими гонведами. Так, 10 червня поблизу с. Мощаниця Острозького району місцева боївка ОУН(б) очолювана Василем Ткачуком «Миколою», здійснила напад на охоронний відділ залізничної колії. Було роззброєно, а потім відпущено двадцять угорців. Лише підмога, яка приспіла зі станції Кривин на Поділлі, змусила українських вояків відступити (*Пагіря, 2014: 110*). Цього ж місяця також місцева боївка ОУН(б) поблизу с. Стадники Острозького району роззброїла, а згодом відпустила невелику групу угорських гонведів, які переганяли награбовану в селян худобу. Ще одна місцева боївка ОУН(б) в с. Гранівка Радивилівського району здійснила напад на зерновий склад, який охороняли угорські солдати. Ті без жодного пострілу склали зброю та дозволили усе зерно вивезти й роздати селянам (*Денишук, 2008: 78, 81*).

Активним на угорсько-українські бойові зіткнення був липень 1943 р. На початку місяця на Кременеччині, Острожчині, Радивилівщині та на інших волинських теренах збільшилася кількість роззброєння підрозділів гонведів, які скеровувалися окупаційною владою для проведення реквізицій в українські села. Зокрема, на тій же Кременеччині відділ УПА Дмитра Казвана «Черника» роззброїв десять угорців. Переконані, що схожі випадки в цю пору були непоодинокими.

Відтак, 20 липня відбулися збройні сутички між вояками УПА та угорськими підрозділами неподалік с. Шнедські Буди, що на Млинівщині. Повстанці, завершивши бій без втрат, вбили шістьох й полонили двох гонведів (*Пагіря, 2014: 110*). У липні угорські військові здійснили напад на с. Ступно Мізоцького району, однак ворожих солдатів відігнали від населеного пункту місцеві відділи УПА. Годі ж упівська сотня Михайла Кондраса «Великана» влаштувала засідку на німецько-угорську автоколонну, яка рухалася в напрямку с. Ситне на Радивилівщині. Приймаючи нерівний бій (німецько-угорський загін налічував 300 осіб), повстанці вбили 50 солдатів і кількох офіцерів, полонили кілька десятків ворожих вояків (*Пагіря, 2014: 110*). Щоправда, невдовзі полонених відпустили. Тут можемо говорити про тенденцію – угорських гонведів брали в полон, роззброювали й відпускали. Місцеве командування відділів УПА вважало, що

угорські солдати ситуативні союзники гітлерівської Німеччини й виконують свій союзницький обов'язок більше з примусу, ніж із власної волі.

У липні 1943 р. відділ УПА здійснив напад на угорську залозу на станції Михайлівка Радивилівського району. Тоді розгромити ворожий підрозділ не вдалося, бо невдовзі на допомогу обложеним угорцям прийшла підмога та змусила українських повстанців відступити. Цього ж місяця відбувся бій боївки ОУН(б) Петра Зварича «Славка» зі взводом угорських солдатів у с. Тайкури Рівненського району (*Денищук, 2008: 144–145*). Ворога було розпорошено. Пізніше угорці повернулися за своїми вісьмома вбитими.

У серпні 1943 р. угорсько-українське збройне протистояння продовжувалося й до кінця місяця пішло на спад. Подекуди відбувалися відплатні акції з обох сторін конфлікту, але вони не мали масового й кривавого характеру. Під час ревізійної акції угорських гонведів у с. Івачків Здолунівського району туди виступив невеликий підрозділ УПА. Українські повстанці вступили в бій з ворогом, відібрали награване, вбили кількох угорців, які намагалися чинити опір. Потужними були удари загонів УПА в районах скупчення угорських військових частин поблизу Глинська, Мостів на Острожчині, Стублі на Мізоччині (*УПА в світлі документів..., 1960: 15*). 13 серпня повстанський курінь Сергія Олеськіва «Негуса» атакував роту угорських гонведів у с. Сторожів Корецького району. Внаслідок нічного бою ворог змушений був відступити (*ДАРО, ф. р-30, оп. 2, спр. 15, арк. 1-2*).

Відповідь угорського військового контингенту, що перебував наприкінці літа 1943 р. у волинських округах райхскомісаріату «Україна», на збройні виступи підрозділів УПА була, швидше, хаотичною, ніж спланованою, швидше перманентною, ніж всеохоплюючою. Відтак, 9 та 15 серпня угорські гонведи у відповідь на виступи українських повстанців пограбували й спопелили населені пункти Здолунівщини – Мар'янівку, Степанівку, Суйми, Білашів, Півче, Івачків (*Пагіря, 2014: 111*).

На початку осені 1943 р. збройні сутички вояків УПА з угорськими військово-поліційними відділами продовжувалися. Так, 4 вересня сотні «Орлика» та «Лиса» здійснили напад на

автоколону німецького й угорського війська поблизу с. Копиткове на Здолбунівщині. Було вбито понад тридцять угорців, спалено чотири вантажівки, захоплено зброю й амуніцію. 21 вересня упівці напали на угорську автоколону на трасі Дубно – Радивилів. Тут було вбито понад 50 гонведів, спалено три авто (Пагіря, 2014: 112).

Осінь 1943 р. була ще характерна й тим, що започаткувала перемовини між українським підпіллям та угорським окупаційним військом, яке перебувало на території волинських округів райхскомісаріату «Україна». Обидві сторони виявляли зацікавленість діалогом, позаяк угорці не бажали гинути від рук українських повстанців у воєнному тилу, а упівці сподівалися беззбройно отримати необхідну їм зброю, амуніцію, медикаменти тощо.

Угорську залізничну заставу в селищі Олика на Ківерцівщині атакував підрозділ куреня Миколи Якимчука (Колотнюка) «Олега» з метою її роззброєння й заволодіння зброєю та боєприпасами. Ретельна розвідка та перевдягання у форму угорського офіцера одного із повстанців чоти під командуванням Кричевського дозволили провести операцію без втрат і зайвого шуму. Потому українські вояки провели роз'яснювальну бесіду з полоненими щодо засад українського повстанського руху, вороже ставлення командування УПА до німецької та радянської армій, але аж ніяк до угорської. Цікаво, що повстанці повідомляли про санкціонування перемовин із угорськими підрозділами Головним командуванням УПА (Гордієнко, 1959: 33-35).

На початку осені 1943 р. у розташування підрозділу угорського війська в Цумані на Ківерцівщині з'явилися представники командира загону УПА ім. М. Колодзінського Микити Скуби «Лайдака» з вимогою скласти зброю. Дводенний бій та втрати серед особового складу угорців змусили їхнє командування розпочати переговори з повстанцями. Досягнуті домовленості передбачали передачу угорцями на користь упівців вантажівки, танка, гармати, зброї, значних запасів продовольства та амуніції. Натомість повстанці обіцяли провести супротивників по підпільному зв'язку ОУН до кордону Угорщини (Кондрат, 2002: 73-74).

Далі ще більше. До кінця 1943 р. представники угорського

командування відвідували місця дислокації підрозділів УПА, знайомилися з побутом повстанців, програмними засадами УПА тощо. Так, М. Степаняк згадував, що в с. Дермань на Мізоччині до члена бюро центрального проводу ОУН(б) Ростислава Волошина «Горбенка» прибув із Угорщини представник генерального штабу, якому він демонстрував військові частини, склади з продовольством, план боротьби в радянському запіллі (Марчук, 2012: 44).

Висновки. Встановлено, що угорські збройні формування перебували на території волинських округів райхскомісаріату «Україна» впродовж 1943–1944 років. Сконцентровані вони були тут після поразки німецького війська та його союзників, зокрема й Другої угорської армії, у протистоянні на Дону. Це були здебільшого гонведи, які виконували військово-поліційні й каральні функції. Від весни й до осені 1943 р. між угорськими підрозділами й українськими повстанцями тривало збройне протистояння. Упівці захищали місцеве українське населення від каральних і реквізичійних акцій угорців, поповнювали свій збройний арсенал за рахунок нападів на угорські залізничні застави, склади, автоколони. До перемовин й налагодження діалогу між сторонами дійшло восени 1943 р. Тут вбачаємо поле для окремих наукових дискурсів.

Використані посилання

Антонюк Я. (2014). *Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955)*. Торонто-Львів, 1072 с.

Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945. (2000). – К., 944 с.

Гордієнко М. (1959). *З Волинських і поліських рейдів УПА (Із дій УПА-Північ, 1943–1944)*. Торонто, 160 с.

Денищук О. С. (2008). *Боротьба УПА проти німецьких окупантів. Хронологія подій*. Т. 1. Волинь. Рівне: ППМД, 215 с.

Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. р-30, оп. 2, спр. 15.

ДАРО, ф. р-30, оп. 2, спр. 17.

Держалюк М. (2020). *Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни*. Ivinas.gov.ua [online] Доступно: http://ivinas.gov.ua/uk/archive/okupatsiina-polityka-uhorshchyny-v-ukraini-u-roky-velykoivitchy_znianoiviiiny.html [Дата звернення 04 лютого 2020].

Залесский К. А. (2010). *Кто есть кто во Второй мировой войне. Германия и союзники*. Москва: Вече, 464 с.

Кондрат Ф. (2002). *Ми стали волі на сторожі*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 112 с.

Літопис УПА. (2007). *Нова серія. Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 рр.* Київ-Торонто, 911 с.

Марчук І. (2012). *Ростислав Волошин*. Торонто-Львів, 128 с.

Пагір'я О. (2014). *Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)*. Літопис УПА. Т. 12. Торонто-Львів, 584 с.

Петренко Р. (1997). *За Україну, за її волю (Спогади)*. Літопис УПА. Т. 27. Торонто-Львів, 270 с.

Себта Т. (2012). Райхскомісаріат «Україна». *Енциклопедія історії України*. Т. 9. Київ: Наукова думка, С. 126–128.

УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. (Бойові дії УПА). 1960. Ч. II. Б. м. Видання Закордонних Частин ОУН, 442 с.

References

Antoniuk Y. 2014. *Ukrainian liberation movement in personalities of its leaders. Volyn' and Brest' regions (oblasti) (1930–1955)*. Toronto–Lviv, p. 1072 (ukr).

Immortality. Memory book of Ukraine 1941–1945. 2000. – К., p. 944 (ukr).

Hordienko M. 1959. *Memories from UPA in Volynia and Polissya in 1943–44*. Toronto. s. 160 (ukr).

Denyshchuk O.S. 2008. *UIA's (Ukrainian Insurrection Army) struggle against German occupants. Chronological sequence of events. Part 1*. Volyn. Rivne: PMPD, p. 215 (ukr).

State Archive of Rivne' Regions (Oblast) (hereinafter – SARR), f. p–30, description 2, case 15 (ukr).

SARR, f. p–30, description 2, case 17 (ukr).

Derzhaliuk M. 2020. *Hungarian occupational policy during Great Patriotic War*. Ivinas.gov.ua [online] Available at: <http://ivinas.gov.ua/uk/archive/okupatsiina-polityka-uhorshchyny-v-ukraini-u-roky-velykoivitchy-znianoivini.html> [Access date: 04 лютого 2020] (ukr).

Zaleskyi K.A. 2010. *Who is who in the Second World War. Germany and allies*. Moscow: Vieche, p. 464 (rus).

Kondrat F. 2003. *We became wills on guard*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, p. 112 (ukr).

Chronicle of UIA. 2007. *New series. Part 9. Struggle against the insurrection movement and nationalistic underground movement: minutes of interrogations of OUN' and UIA' heads arrested by the soviet state securities authorities*. K.–Toronto, p. 911 (ukr).

Marchuk I. 2012. *Rostyslav Voloshyn*. Toronto–Lviv, p. 128 (ukr).

Pahiria O. 2014. *Between war and peace: relations between OUN and UIA and Hungarian armed forces (1939–1945)*. UIA's Chronicle. Part 12. Toronto-Lviv, p. 584 (ukr).

Petrenko P. 1997. *For Ukraine, for its freedom (Memories)*. UIA's Chronicle. Part 27. Toronro-Lviv, p. 270 (ukr).

Sebta T. 2012. *Reich Commissariat Ukraine. Encyclopedia of Ukrainian History*. Part 9. K. : Scientific thought, p. 126–128 (ukr).

UIA in the light of the documents on struggle for the Ukrainian Independent United State 1942–1950 pp. (Military actions of UIA). 1960. Part II. B. State.: Edition of the Foreign Parts of UIA, p. 442 (ukr).

Demianiuk O.

HUNGARY-UKRAINIAN MILITARY CONFRONTATION ON THE TERRITORY OF VOLYN' DISTRICTS OF THE REICH COMMISSARIAT «UKRAINE»

The article deals with several of issues related to the circumstances and conditions of stay of the Hungarian military units, in particular parts of the VII Hungarian Royal Corps on the territory of Volyn' districts of the Reich Commissariat «Ukraine» during the Second World War. The author outlines the participation of the Hungarian units in the military confrontation with the combat units of the Ukrainian Insurgent Army. The facts of combat clashes of UIA units with units of the VII Hungarian Royal Corps were investigated and analyzed. Attention is drawn to the directions of the Hungarian soldiers' involvement by the German military command and the civil administration for the protection of military and strategic objects, communications, logistic structures, as well as anti-insurgency operations, requisition actions and peaceful measures.

The author fragmentary covers the struggle of the Hungarian fighting units with the Soviet guerrillas and negotiations with the commanding staff of the Ukrainian formations. Outline of the reasons for the moderate armed confrontation of the Hungarian regular troops with the Ukrainian rebel units is made. The general analysis of the attitude of the local Ukrainian population to the Hungarian soldiers is provided.

Based on the modern domestic historiographical base – documents, memoirs and research publications – the author reproduced the peculiarities of the relations between the Hungarian and Ukrainian soldiers (serving in the Volyn' territory during 1943–1944), mostly, in the military realm. The author's vision of this problem is expressed as concerning military events of the Second World War in the Ukrainian and adjacent territories.

Keywords: Second World War, Hungary-Ukrainian confrontation, Reich Commissariat «Ukraine», Volyn area, Volyn, combat actions, Ukrainian Insurgent Army.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВО-МЕДИЧНОЇ СЛУЖБИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У статті відображено вплив Другої світової війни на процес формування військово-медичної служби Червоної Армії СРСР, частиною якого була в той період Україна. Показано, як видозмінювалось медичне забезпечення в різних періодах війни, як розвивалась військово-медична освіта і наука, змінювались підходи до надання медичної допомоги в бойових умовах та удосконалювалась система лікувально-евакуаційного забезпечення, формувалась матеріально-технічна база, розвивались санітарний транспорт та авіація. Доведено, що Друга світова війна дала могутній поштовх для розвитку військової медицини, її науки, техніки та освіти.

Ключові слова: санітарна служба, Друга світова війна, Робітничо-Селянська Червона Армія (РСЧА)

Актуальність теми. Розпад Радянського Союзу, відновлення незалежності України докорінно трансформували військово-політичні пріоритети нашої держави. Одним із них було утворення власних Збройних сил, а, відповідно, і всіх видів їх забезпечення, в тому числі медичного. Дислоковані в той період на території України військові медичні формування колишньої Червоної Армії були реформовані в військово-медичну службу Збройних Сил України, та їх напрацьовані десятиліттями здобутки і досягнення були використані в процесі становлення нової організаційної військово-медичної структури та військової медицини загалом. Тому потужний бойовий досвід Другої світової війни вплинув на розвиток військово-медичної служби ЗС України у всіх аспектах – і в плані виховання медичних та командно-медичних кадрів та появи і розвитку мережі військово-

Казан Емілія Мар'янівна, кандидат історичних наук, викладач кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

Голячук Ігор Петрович, старший викладач кафедри тактики Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

© Казан Е.М., Голячук І.П., 2020

медичних закладів освіти, і на розвиток воєнної науки та думки, зокрема військово-польової хірургії та терапії, і на становлення всієї системи медичного забезпечення. Саме в роки Другої світової війни сформувалась прогресивна система лікувально-евакуаційного забезпечення поранених і хворих з евакуацією за призначенням. Саме Друга світова війна дала поштовх до розвитку матеріально-технічного забезпечення військово-медичної служби, розвитку санітарного автомобільного транспорту та санітарної авіації. Тому досвід Другої світової війни для медичної служби є актуальним для нашого сьогодення.

Мета статті – проаналізувати досвід Другої світової війни для військово-медичної служби і дослідити його вплив на її подальший розвиток.

Вклад основного матеріалу. Радянська військова медицина бере свій початок від моменту створення Робітничо-Селянської Червоної Армії (РСЧА) декретом, ухваленим у січні 1918 р. За довоєнний період сформувалась військово-медична служба СРСР. Її центральні і місцеві органи управління очолили військові лікарі, які вперше об'єднали лікарську та адміністративно-організаційну посадові функції. У цей час зародилися перші організаційні принципи медичного забезпечення Червоної Армії, які спиралися на досвід Першої світової війни, впроваджувалися принципи поетапного лікування. По закінченні громадянської війни принципи медичного забезпечення здобули свій подальший розвиток у документі "Керівництво по санітарній евакуації в РСЧА" (1929 р.). Це був перший в СРСР документ статутного характеру з питань медичного забезпечення, де обґрунтовувалось сортування поранених і хворих та їх поетапне лікування. Система лікувально-евакуаційного забезпечення представляла собою ланцюг етапів медичної евакуації, і всі поранені і хворі мали послідовно проходити через всі ланки цього ланцюга. Евакуацію мав здійснювати кінно-санітарний транспорт.

Наприкінці 1933 р. «Керівництво» було замінене «Статутом військово-санітарної служби РСЧА», який відрізнявся від «Керівництва» важливим фактором – в ньому принцип поетапного лікування видозмінювався евакуацією згідно з бойовою патологією. Транспортування поранених вже не відбувалося механічно, з етапу на етап, здійснювалася евакуація

пораненого на той етап евакуації, де йому буде надана кваліфікована медична допомога згідно з його медичними показаннями (*Статут ВСС РСЧА, 1933: 7*). Передбачалося змінити кінний санітарний транспорт на санітарні автомобілі та санітарні літаки. Вирішення цих завдань було пропорційним до наявності в військово-медичній службі швидкохідних транспортних засобів – автомобільних і авіаційних. Але до 1935 р. масовий випуск санітарних автомобілів в СРСР не здійснювався. Тому станом на 1 травня 1935 р. забезпеченість Червоної Армії автосанітарним транспортом складало тільки 6,6% від потреби. У 1936 р. для потреб Червоної Армії державне замовлення становило 600 машин. У 1938 р. автосанітарний транспорт (три автомобілі) був введений в штат медичної служби полку. Але до кінця 1938 р. потреби медичної служби в автотранспорті були задоволені тільки на 10% (*Кувшинский, 1968: 159*).

У цьому ж 1938 р. відбулися зміни в польовій військово-медичній організації Червоної Армії: в батальйоні був створений штатний санітарний взвод на чолі з лікарем. Це зробили задля наближення першої лікарської допомоги до лінії фронту. Ця ідея була підказана досвідом війни в Іспанії, коли в інтернаціональних бригадах республіканських військ батальйонний лікар відігравав основну роль нарівні з хірургом. Першим випробуванням для радянської військово-медичної служби та системи медичного забезпечення стали бої на озері Хасан, на річці Халхін-Гол та в період радянсько-фінської війни. На організацію медичного забезпечення на озері Хасан та річці Халхін-Гол впливали місцеві умови. У військовій ланці медичної служби найбільш повно проявилась невідповідність регламентованих документами того часу вимог виносити поранених з поля бою за сприятливих умов (вночі або в міжбойових паузах). В даному випадку поранених виносили безперервно під час бою. Керували виносом і організовували надання першої допомоги батальйонні лікарі, або самі ж вони і надавали цю допомогу. Це було зумовлено тим, що батальйонні пункти медичної допомоги не могли бути розгорнуті через небезпеку прямого обстрілу з боку японців. Тому лікарі батальйонів не могли виконувати свої передбачені Статутом обов'язки. Таке нецільове використання лікарського складу спричинило рішення керівників військово-медичної служби

замінити цих лікарів на фельдшерів, а самих лікарів перевести в полки. Подібні проблеми спіткали військових медиків і в радянсько-фінську війну. Там, як і в Хасанській та Халхінгольській операції, винесення поранених відбувалося неперервно, під час боїв, безпосередньо на батальйонні пункти медичної допомоги. Характерною протягом всіх бойових дій була нестача санітарів, санітарних інструкторів та стрільців-санітарів, серед яких були великі незворотні втрати.

Батальйонні пункти медичної допомоги розташовувались за 200 або 2000 м від лінії фронту в бліндажах чи палатках. На них надавалась в основному долікарська допомога, бо лікарі батальйонів не мали можливостей для виконання своїх лікарських обов'язків. З батальйонних пунктів поранені на волокушах, собачих упряжках чи лижно-носіельних установках евакуювались на полковий пункт медичної допомоги, де число прибулих поранених в дні жорстоких боїв досягало 200 – 400 осіб. Тоді обсяг медичної допомоги різко зменшувався до накладення джгута, контролю накладеної пов'язки, накладення шин тощо. З полкових пунктів всі поранені евакуювались на дивізійні пункти медичної допомоги, де було прооперовано близько 65% поранених.

Період між радянсько-фінською та радянсько-німецькою війнами був короткий, і врахувати недоліки та скористатись набутим досвідом військово-медична служба СРСР не зуміла. Тільки в червні 1941 р. з'явився проект «Настанов з санітарної служби Червоної Армії», де були викладені питання медичного забезпечення, напрацьовані на підставі досвіду радянсько-фінської війни 1939 – 1940 р. На початку радянсько-німецької війни близько половини гарнізонних шпиталів Прибалтійського, Західного та інших округів терміново евакуювались на Схід, не маючи змоги забрати медичне майно. Частина шпиталів була зруйнована від бомбардувань або була захоплена. В донесенні Військово-санітарного управління Західного фронту від 30 червня 1941 р., скерованому до начальника Санітарного управління Червоної Армії було написано, що всі санітарні заклади, дислоковані на території західної і частково східної Білорусі, не відмобілізувались, і фронт позбувся 32 хірургічних і 12 інфекційних шпиталів, 3 автосанітарних рот, 3 санітарних складів, 3 управлінь госпітальних баз армії, 7 управлінь

евакопунктів, вакогоспіталів на 17 тис. ліжок. Станом на 1 липня 1941 р. на Західному та Південно-Західному фронті розгорнули тільки 15% з запланованих на початку війни медичних частин. На 1 серпня не вистачало 40% польових пересувних госпіталів, автохірургічних загонів – 52%, автосанітарних рот – 48,8% (*Кувшинский, 1968: 199*). Значну роль в зниженні ефективності роботи медичної служби відіграла мала кількість автомобільного транспорту. Щоб якось компенсувати цей недолік, були створені кінно-санітарні роти, частина польових пересувних госпіталів були сформовані не на автомобільній, а на кінній тязі.

Майно санітарних закладів знищено пожежами та бомбардуваннями. У військах і санітарних закладах бракувало перев'язувального матеріалу, наркотичних засобів та сироваток. Через евакуацію підприємств хіміко-фармацевтичної промисловості та нестачі сировини припинилось виробництво медикаментів і медичного майна. Стан з постачанням діючої армії медичним майном навіть під час перебудови економіки на воєнний лад з листопада 1942 по грудень 1943 р. продовжував залишатися досить напруженим. До того ж вантажі, що відправлялися на fronti, нерідко прибували на місце призначення із запізненням на 2-3 місяці і більше. Вихід знаходили в тому, що здійснювали заготівлю медичного майна на місцях. Так, в 1943 р. на фронтах було заготовлено: медикаментів – 44%, перев'язувальних засобів – 19,5%, хірургічних інструментів – 12-13% від загальної необхідної кількості, особливо бракувало гіпсу, кровозамінників, сульфаніламідних засобів.

Слід нагадати, що на початку війни в Червоній Армії були створені служби переливання крові. Цивільні заклади переливання крові (їх було 1500 до війни) з початком війни переводяться на воєнний стан. У блокадному Ленінграді Інститут переливання крові постійно піддавався бомбардуванням, не вистачало флаконів, стерильного матеріалу, води, але Інститут забезпечував фронт кров'ю. В 1943 р. запроваджено пересувні мобільні станції переливання крові для кожного фронту. До кінця 1943 р. створено 10 таких пересувних станцій. Виходячи з досвіду роботи у фронтових умовах, вченими розроблений двоетапний

метод заготівлі крові, котрий сьогодні є практичною основою для консервування крові (*Історія розвитку застосування крові*, 2016).

З введенням централізованого постачання діючої армії кров'ю та препаратами медична служба Червоної Армії у 1943 р. отримала понад 250 тис. літрів консервованої крові, що дозволило виконати переливання крові 13,4% від загальної кількості поранених за цей рік. (6, ст.29). Всього за період Великої Вітчизняної війни в тилу країни донорами стали близько 5,5 млн людей, а діюча армія отримала близько 1,7 млн літрів консервованої крові (*Історія розвитку застосування крові*, 2016).

Основну роль в медичному забезпеченні радянських військ на радянсько-німецькому фронті відігравали полкові медичні пункти, медико-санітарні батальйони дивізій, сформовані до війни в прикордонних округах, кадрові польові пересувні і гарнізонні госпіталі. Ці частини і заклади медичної служби були укомплектовані за штатом мирного часу, тобто мали недостатню кількість особового складу, майна і транспорту для діяльності в умовах війни, але змушені були діяти в бойовій обстановці існуючими силами та засобами.

З листопада 1942 р. до грудня 1943 р. з розвитком воєнної економіки з'являються нові лікувальні заклади, зростає ліжковий фонд госпітальних баз армій і фронтів. У грудні 1942 р. замість уніфікованих польових рухомих госпіталів були створені хірургічні на 200 ліжок і терапевтичні на 100 ліжок польові рухомі госпіталі.

Внаслідок проведених організаційних заходів в період з 1 січня 1943 р. по 1 січня 1944 р. госпітальна мережа СРСР збільшилася на 23%, кількість окремих дезінфекційних рот зросла з 30% до 83%. Велика увага приділялась формуванню госпіталів для легкопоранених – для швидкого повернення до лав поранених і хворих. Кількість ліжок у цих госпіталях склала 1/3 від їх загальної кількості в діючій армії (*Організація медичного забезпечення військ*, 2005: 29).

Для початку війни характерною була нестача медичних кадрів. На Західному фронті нестача лікарів на липень 1941 р. становила 50%. На війни Червона армія була укомплектована фельдшерами на 63,7%. Штат санітарів та санітарних інструкторів був нечисельним, а призвані на ці посади особи були погано навчені. Через це, крім призову на військову службу з запасу,

відбулись дострокові випуски військово-медичних академій, цивільних медичних вузів. Потім вищі медичні учбові заклади перейшли на 4-річне навчання, без видачі лікарських дипломів. В жовтні 1941 р. були організовані 5 шкіл молодших військових фельдшерів з 7-місячним курсом навчання. В округах створювали школи санінструкторів і курси перепідготовки лікарів запасу. Всі ці заходи сприяли укомплектуванню медичної служби кадрами. В результаті через рік війни в Червоній Армії було лікарів – 91%, фельдшерів – 97,9%, санінструкторів – 91,8%. Але бракувало хірургів – 50%, токсикологів – 57,7% (*Кувшинский, 1968: 206*).

З кінця 1942 р. у зв'язку з розвитком військової освіти та в ході мобілізацій забезпеченість медичної служби особовим складом зросла. Так, станом на 1 травня 1943 р. укомплектованість лікарями досягла 92%, а фельдшерами – 92,9%. На січень 1943 р. забезпеченість фронтів старшими операційними медсестрами була 94,5 – 100%, а санітарними інструкторами 70,1% – 99,1%. До травня 1943 р. зросла укомплектованість хірургами на 13,8%, але все одно їх некомплект був ще великий – 36,2%. (*Кувшинский, 1968: 243*). Надалі бракувало в медичній службі санітарів та санітарів-стрільців. Їх укомплектованість на фронтах коливалась від 58 до 72%. Це було зумовлено і використанням їх в якості рядових бійців в бойових порядках військ. З січня 1944 р. зростає укомплектованість медичної служби лікарським складом. Загальна кількість фельдшерів досягла на травень 1944 р. до 99,3%. У липні 1944 р. вона склала 94,5%. Це зростання здійснювалося за рахунок випускників медичних та військово-медичних навчальних закладів країни. Але забезпеченість хірургами надалі була недостатньою, всього 68%. А от загальна кількість фельдшерів станом на травень 1944 р. досягла 99,3%.

В забезпеченні армії і фронту висококваліфікованими лікарськими кадрами вирішальну роль грала військово-медична академія ім. С.М. Кірова, яка щорічно випускала близько 200 лікарів. Така кількість була недостатня для збройних сил, тому було прийнято рішення переводити на 3-й та 4-й курс цієї Академії студентів із цивільних вищих медичних закладів (*Наказ РЗС СРСР, 1929*). А навесні 1939 р. було відкрито ще 5 вищих військових навчальних закладів, які готували військових лікарів. Серед них Куйбишевська військово-медична академія, військові

факультети при медичних інститутах. Щодо середнього військово-медичного персоналу, то з листопада 1925 р. при Військово-медичній академії була заснована школа старших лікарських помічників. Потім назву змінили на Школу військово-лікарських помічників, потім на Військово-медичну школу РСЧА, а з 1936 р. – на Ленінградське військово-медичне училище. У грудні 1935 р. воно стало самостійним навчальним закладом з підпорядкуванням військово-санітарному управлінню РСЧА. Відповідні військово-медичні училища з підготовки фельдшерів для флоту відкрилися в Харкові – в 1935 р., Києві – у 1939 р., Кронштадті – у 1938 р. Важливе місце займали в системі перепідготовки військово-лікарських кадрів окружні курси вдосконалення медичного складу. В 1928 р. відбувся перший навчальний збір вищого медичного складу з проведенням польових занять. Це були перші в історії медичної служби Червоної Армії заняття такого типу. Такі окружні військові збори стали проводитись регулярно з 1929 р. (*Военно-санитарное дело, 1929*).

Підготовка санітарних інструкторів (до 1929 р. молодші лікарські помічники) протягом багатьох років велася в окружних госпіталях. В 1931 році відкриті окружні і флотські школи санітарних інструкторів, які до 1936 р. функціонували при окружних госпіталях, а потім були підпорядковані безпосередньо військово-санітарним відділам округів (*Кувшинский, 1968: 167*).

У 1943 р. звертається увага на підвищення рівня підготовки медичних кадрів: відновлюється повноцінний термін навчання у медичних закладах, скорочений в 1941 р., зокрема в лютому 1943 р. були ліквідовані школи молодших військових фельдшерів зі скороченим 7-місячним терміном навчання. 23 листопада 1943 р. прийнятий проект постанови про реорганізацію Військово-медичної академії. У ході наступальних операцій осінньо-зимової кампанії другого періоду війни чітко виявилися недоліки у підготовці керівної ланки медичної служби. Тому було вирішено створити три факультети: командно-медичний, лікувально-профілактичний та факультет підготовки старших лікарів полків (*Організація медичного забезпечення військ, 2005: 29*).

Друга світова війна внесла зміни і в розвиток військово-медичної науки. В цей час в плані надання медичної допомоги

давалась взнаки відсутність єдиного розуміння принципів медичного забезпечення та надання медичної допомоги. Це було пов'язане з тим, що призовані цивільні лікарі та випускники цивільних медичних вузів були незнайомі з документами, які регламентують методи лікувальної роботи в воєнний час. Тому в початковий період війни багато лікарів застосовували різну тактику лікування, що залежало від наукової школи, до якої належав лікар, його досвіду роботи в польових умовах.

Досвід Другої світової війни відкрив багато цінного для воєнно-польової хірургії. Вирішилась проблема первинної хірургічної обробки вогнепальної рани з заборонаю накладення на неї шва відразу після обробки, що є небезпечним для життя пораненого, оскільки не було бактеріостатичних засобів, які змогли б затримати розмноження мікробів після первинної хірургічної обробки рани. Заборона накладення первинного шва після первинної хірургічної обробки вогнепальної рани була прийнята під час радянсько-фінської війни всіма хірургами Червоної Армії. Досвід хірургічної роботи був викладений в «Вказівках по військово-польовій хірургії», що написані під керівництвом М. Бурденка. В цьому документі вперше в історії радянської військової медицини були встановлені єдині методи і єдина тактика хірургічної медичної допомоги на етапах медичної евакуації.

Щодо евакуаційних заходів, то особливі труднощі були пов'язані з нестачею санітарного транспорту, особливо автомобільного. Перший санітарний автомобіль радянського виробництва надійшов у армію в 1930 р. Перший санітарний літак радянського виробництва був створений у 1927 р., але на оснащення армії санітарні літаки надійшли значно пізніше. Таким чином, до 30-х років військово-санітарна служба РСЧА фактично мала, окрім військово-санітарних поїздів, тільки один вид санітарно-евакуаційного транспорту, а саме – кінно-санітарний (*Організація медичного забезпечення військ, 2005: 22*). До кінця 1942 р. некомплект машин в автосанітарних ротах досягав на Брянському фронті – 21,5%, Воронежському – 42%. Багато автомобілів та санітарних літаків були несправні (*Кувшинский, 1968: 208*).

Медична служба на початку війни мала 350 літаків. До осені 1941 р. їх число зменшилось на 43%, бо санітарні літаки літали без

прикриття і були атаковані ворогом. Станом на 1 січня 1942 р. їх було тільки 202, а на грудень 1942 р. – всього лиш 243. Протягом 1942 р. незначно зросла кількість військово-санітарних поїздів – з 418 до 431. Ці поїзди мали значення для евакуації поранених, були обладнані операційними вагонами, які дозволяли провести необхідні оперативні втручання вчасно, по дорозі в тилові госпіталі країни.

У 1944 р. підвищилась забезпеченість фронтів санітарним транспортом. У розпорядженні кожного фронту стало по одному окремому санітарному авіаційному полку, а в окремих фронтах, окрім цього, були ще й окремі санітарні авіаційні ескадрильї. Загальновійськові армії мали по одній автосанітарній роті, а танкові армії – автосанітарні взводи (*Організація медичного забезпечення військ, 2005: 30*).

У цьому ж періоді вдалось покращити стан лікувального забезпечення. До 1 грудня 1944 р. було повернено на фронт 90,4% поранених і хворих від загальної кількості санітарних втрат, порівняно з 76,4% у 1943 р. У 1944 р. летальність у лікувальних закладах знизилась порівняно з 1943 р. з 2,7% до 1,8% (до кількості всіх результатів лікування). Військово-медична служба перед завершенням війни в 1945 р. набула значного досвіду роботи у великих наступальних операціях стратегічного характеру. У цей час повністю оформилася прогресивна система лікувально-евакуаційного забезпечення поранених і хворих з евакуацією за призначенням. Головний внесок медичної служби ЗС СРСР в перемогу у війні – це повернення до лав 72,3% поранених та 90,6% хворих солдатів і офіцерів (*Організація медичного забезпечення військ, 2005: 31*).

Висновки. Друга світова війна стала серйозним викликом для радянської військово-медичної служби. В ході війни поступово покращувались організація медичної допомоги, забезпечення медичними кадрами, зміцнювалась матеріально-технічна база, зростала кількість санітарного транспорту. Зокрема, враховуючи досвід війни, посаду лікаря батальйону замінили фельдшерською, більш доцільною, а лікарі працювали в полкових та дивізійних медичних пунктах. З'являються нові лікувальні заклади, зростає ліжковий фонд госпітальних баз армій і фронтів, замість уніфікованих польових рухомих госпіталів були створені профільовані хірургічні і терапевтичні польові рухомі

госпіталі, госпіталі для легкопоранених – для швидкого повернення їх у стрій. Під час війни запроваджено пересувні мобільні станції переливання крові для кожного фронту, введено централізоване постачання армії кров'ю та її препаратами. Виходячи з досвіду роботи у фронтових умовах, вченими розроблений двоетапний метод заготівлі крові, котрий на сьогодні є практичною основою для консервування крові.

Оскільки на фронті бракувало медичних кадрів як лікарського, так і середнього та молодшого медичного персоналу, це спричинило збільшення кількості військово-медичних освітніх закладів, шкіл, курсів перепідготовки. Покращилась укомплектованість медичними кадрами завдяки реорганізації військово-медичної та медичної освіти. Зросла якість освіти – в ході війни повернули повноцінний термін навчання для військових медиків. Під час війни не вистачало командних кадрів медичної служби, і в 1943 р. було вирішено створити командно-медичний факультет в Військово-медичній академії ім. Кірова, що відіграло важливу роль в військово-медичній освіті.

Досвід Другої світової війни – це потужний внесок у військово-польову хірургію. Вирішилась проблема первинної хірургічної обробки вогнепальної рани з заборонаю накладення на неї шва відразу після її обробки. Заборона накладення первинного шва після первинної хірургічної обробки вогнепальної рани застосовувалась всіма хірургами Червоної армії і спиралась на військовий хірургічний досвід, викладений у «Вказівках по військово-польовій хірургії» М. Бурденка. Якщо на початку війни не були введені єдині принципи надання медичної допомоги для цивільної та військової медицини, що спричиняло розходження в лікуванні поранених, то цьому документі вперше в історії радянської військової медицини були встановлені єдині методи і єдина тактика хірургічної медичної допомоги на етапах медичної евакуації.

Від початку війни катастрофічно не вистачало медичного майна, зокрема через бомбардування та евакуацію підприємств в глиб країни. Не було санітарного транспорту – недоługa соціалістична економіка не була здатна продукувати в достатній кількості санітарні автомобілі та санітарні літаки. Тому на початку війни основний засіб санітарного транспорту був кінно-санітарний. Однак з перебудовою військової економіки та ростом

машинобудування покращилося матеріально-технічне забезпечення військово-медичної служби, фронти отримали санавіаційні полки та ескадрильї, а загальновійськові армії – автосанітарні роти.

Враховуючи досвід війни, повністю оформилася система лікувально-евакуаційного забезпечення поранених і хворих з евакуацією за призначенням. Проведені лікувальні та санітарно-профілактичні заходи повернули до лав армії 72,3% поранених і 90,6% хворих. Військова медицина отримала неоціненний бойовий досвід, який дав могутній поштовх для подальшого розвитку воєнної науки, освіти і техніки.

Використані посилання

- Военно-санитарное дело* (1929). № 1. С. 104–106.
Історія розвитку застосування крові [online] Доступно <http://hocsk.ks.ua/statti-ta-publikatsiyi> [Дата звернення 12 березня 2020].
Кувшинский Д.Д., Георгиевский А.С. (1968) *Очерки истории советской военной медицины*. Издательство «Медицина», Ленинградское отделение. 520 с.
Пасько В.В (2005) *Організація медичного забезпечення військ*. Київ, 429 с.
Приказ РЗС СРСР, 1929 р., № 131.
Устав военно-санитарной службы РККА, Москва, 1933.

References

- Military-Sanitary Affairs* (1929). No. 1. pp. 104-106.
History of blood application [online] Available from <http://hocsk.ks.ua/statti-ta-publikatsiyi> [Last accessed 12 March 2020].
Kuvshinsky D., Georgievsky A. (1968) *Essays of the History of Soviet Military Medicine*. Publishing House "Medicine", Leningrad Branch, 520 p.
Pasko V. (2005) *Organization of medical troops support*. Kyiv, 429 p.
Order of the RZS USSR (1929) No. 131.
Charter of the military and sanitary service of the Red Army, Moscow, 1933.

Kazan E., Holianchuk I.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF RED ARMY MILITARY MEDICAL SERVICE DURING THE WORLD WAR II

The article reflects the impact of the Second World War on the process of forming the military medical service of the USSR, of which Ukraine was a part at that time. It was shown how medical support was changed in different periods of the war, how military-medical education and science developed, approaches to providing medical assistance in combat conditions, system of medical-evacuation support was improved, material-technical base was developed, and sanitary transport and aviation, medical institutions were developed. Staffed in peacetime, they had insufficient staff,

property and transportation for the war. No uniform principles for the provision of medical assistance for civil and military medicine were introduced, which led to differences in the treatment of the wounded. The experience gained by the medical service of the Soviet-Finnish war gave much value for military surgery. The problem of primary surgical treatment of a gunshot wound with the prohibition of suturing immediately after treatment was solved, and this principle was applied throughout the Second World War. It is proved that the Second World War gave a powerful impetus for the development of military medicine, its science, technology and education, increased staffing due to the reorganization of military medical and medical education. The bed fund increased, the logistics were improved, the fronts received sanitary regiments, and the armies - auto-sanitary companies, a system of medical and evacuation support with emergency evacuation was formed. Conducted medical events and measures returned to the ranks of the army 72.3% of wounded and 90.6% of patients. Military medicine has received invaluable combat experience, which has given a powerful impetus to national science, technology and education.

Keywords: health service, World War II, The Workers' and Peasants' Red Army (WPRA).

АМЕРИКАНСЬКА ВІЗІЯ РЕПАТРІАЦІЇ DPs У СВІТЛІ УРЯДОВИХ ДОКУМЕНТІВ (1944–1951 роки)

У статті розглянуто історико-правовий аспект політики США щодо повосенної репатріації з європейських таборів для переміщених осіб (displaced person – DPs), у т.ч. колишніх військовополонених. Проаналізовано найважливіші урядові документи та ініціативи цього періоду, які забезпечували організацію та процес репатріації. Охарактеризовано державну позицію США у питанні повернення DPs та чинники, які впливали на ухвалення політичних рішень американської адміністрації у цьому питанні. Особливу увагу зосереджено на чисельності та національності репатріантів, котрі відмовлялися повертатися до Радянського Союзу і претендували на допомогу з боку США (на основі доповіді сенатора А. Сміта). Зроблено висновок, що після закінчення Другої світової війни уряд США врахував нові політичні обставини (зокрема, розгортання “холодної війни”) і шляхом внесення змін та поправок до існуючих угод змінив своє початкове ставлення до повної репатріації переміщених осіб з європейських таборів, надаючи окремим з них політичний притулок.

Ключові слова: репатріація, переміщені особи (DPs), США, Александр Сміт, військовополонені.

Постановка проблеми та стан її дослідження. Внаслідок воєнних дій упродовж 1939 – 1945 рр. на території Німеччини та її союзників опинилось понад 10 млн осіб з різних країн, більшість з яких було залучено до примусової праці (наприклад, остарбайтери) або ж до служби у частинах Вермахту та інших військових формуваннях. З часом постало закономірне питання про повернення цих осіб додому (репатріація). Водночас виникало багато правових колізій у здійсненні цього процесу, що знайшло своє відображення у політиці США, відповідальні представники якої невдовзі після Ялтинської конференції наштотувалися на спротив поверненню до СРСР колишніх військових, залучених до війни супроти Радянського Союзу на боці нацистської Німеччини.

Окремі аспекти проблеми почасти порушували українські

Науменко Олена Олегівна, аспірант кафедри нової і новітньої історії зарубіжних країн Львівського національного державного університету імені Івана Франка, м. Львів.

© Науменко О., 2020.

дослідники Ю. Куницький, С. Рудик та Ю. Макар. Опосередковано тематики статті стосується дослідження англійського дослідника Н. Бетелла “Остання таємниця” (*Bethell, 1974*) та канадського історика українського походження Ю. Божика “Політичні біженці та переміщені особи (1945–1953)” (*Boshyk, 1982*), у яких частково висвітлено рішення союзників у справі репатріації, наголошено на основних протиріччях та умовах її проведення. Втім, тема американської візії репатріації DPс досі залишається дискусійною, що підживлює до неї науковий інтерес.

Актуальність дослідження. Проблема переміщених осіб та біженців, без сумніву, є важливою у сучасному світі. Насамперед, це стосується ситуації з напливом біженців до Західної Європи з країн Близького Сходу, які є локальними центрами ведення бойових дій (т.зв. міграційна криза). З подібною проблемою зіткнувся й уряд США, адже неконтрольований потік біженців з Мексики викликає неабияке занепокоєння Білого дому. І хоч нинішня ситуація має низку лише їй притаманних особливостей, актуальність статті полягає в аналізі законодавчих актів та урядових постанов США з питань репатріації DPс, а також узагальненні історичного досвіду щодо вирішення подібних проблем у XXI ст.

Метою статті є аналіз американських урядових рішень та законопроектів, що стосувались визначення механізму репатріації громадян з європейських таборів для переміщених осіб (передусім громадян СРСР) та застосування їх на практиці.

Вклад основного матеріалу. У 1944 р. уряди США, Великої Британії та СРСР розуміючи, що поразка Німеччини та її сателітів є неминучою, активізували свою діяльність в напрямку укладання актів, які, у свою чергу, мали на меті розв’язати основні соціальні та політичні проблеми повоєнного світу. В першу чергу, виникла необхідність у поверненні мільйонів громадян, які через воєнні дії, політичні чи інші причини були змушені покинути своє стає місце проживання. Таким чином, перед урядами країн “великої трійки” постало питання у виробленні нормативно-правових положень у справах репатріації.

Очільники американської та англійської військових місій у Москві 11 червня 1944 р. звернулись до радянського генерального штабу із офіційним запитом, що стосувався заходів відносно

звільнення військовополонених країн-союзників, котрі опиняться на території, звільненій Червоною Армією (*Арзамаскин, 2015: 68*). Пізніше, 30 серпня 1944 р., посол США в СРСР Аверел Гарріман запропонував наркомун закордонних справ СРСР В'ячеславу Молотову продовжити співпрацю у цьому питанні, щоб забезпечити якнайскоріше повернення переміщених осіб до своїх країн, на що міністр погодився, за умови репатріації до Радянського Союзу абсолютно усіх його громадян (*Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), August 30, 1945*). Така безкомпромісна позиція радянського керівництва вже тоді почала неабияк насторожувати Білий дім.

Державний секретар США Кордел Галл 15 вересня 1944 р. надіслав А. Гарріману телеграму, у якій було викладено позицію США щодо примусової репатріації, і одночасно запропонував послу остаточно з'ясувати “побажання СРСР щодо радянських військовополонених” (*Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), September 15, 1944*). Також у документі йшла мова про статус та умови утримання DPс відповідно до умов Женевської конвенції про поводження із військовополоненими від 1929 р. Варто зазначити, що Держсекретар особливо наголошував, що ті переміщені особи, які вважають себе громадянами Радянського Союзу, можуть і повинні бути репатрійованими, але це не повинно відбуватись у примусовій формі. Таким чином, стало зрозуміло, що американське керівництво не збиралось повною мірою визнавати насильницький характер та умови проведення репатріації, більше того, суворо дотримуватись положень Женевської конвенції.

Проте, уряд США все ж був змушений погодитись на умови СРСР, адже велика кількість американських військових знаходилась як у таборах на територіях, підконтрольних радянській владі, так і в Європі, куди планувався військовий наступ Червоної Армії. Тому, аби вберегти своїх співвітчизників та забезпечити їхнє повернення, 19 жовтня 1944 р. Державний департамент США прийняв примусову репатріацію усіх без винятку осіб, які вважаються громадянами СРСР станом на 1 вересня 1939 р. (*Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), October 17-19, 1944*). Відтак, американським керівництвом вирішено притримуватись наступної політики у справах репатріації: всі полонені, які

заявили про своє радянське громадянство, або ж воно є документально підтвердженим, повинні бути повернені в обов'язковому порядку до СРСР (*Moskin, 1996: 59-60*). Отже, насильницькому поверненню підлягали лише ті, чиє радянське громадянство було доведеним фактом. Як ми розуміємо, це не стосувалося мешканців Західної України, яка станом на 1 вересня 1939 р. перебувала у складі Польщі, та Балтійських країн, які були суверенними державними утвореннями. Деякі полонені, які вперто не бажали репатріації, часто видавали себе за німецьких військовополонених, які згідно з рішеннями Женевської конвенції не підпадають видачі до СРСР (*Smith, 1951: 4*).

Згідно з офіційними документами, 2600 радянських полонених, які готувались до повернення в Радянський Союз, протягом місяця дислокувались в м. Кемп Руперт, штат Айдахо. Відповідно до нотаток, які вели американські офіцери, що супроводжували їх, “близько 70 переміщених осіб категорично не бажали репатріації. Троє із них намагались покінчити життя самогубством: один спробував повішати, інші – заколоти себе (*Government Publishing office, Federal Register. Friday, March 17, 1944. Pages 2875-2889*). Проте, всі вони були врятовані та разом з рештою DP's відправлені у порт, де військовий корабель наприкінці грудня 1944 р. переправив їх до Владивостока (*Government Publishing office, Federal Register. Friday, March 17, 1944. Pages 2875-2889*).

Важливо, що майже одночасно стартували й авіаційні рейси із американськими полоненими з країн Східної Європи. Один із таких рейсів відправлено з Румунії в жовтні 1944 р. з допомогою центрального уряду, який ще не встиг повністю стати підконтрольним СРСР (*Boshyk, 1982: 221*). Король Михайл особисто санкціонував цей захід, в якому частково взяло участь і радянське військово командування. Таким чином, з ініціативи румунської влади близько тисячі американських військовополонених змогли якнайскоріше дістатись США.

Варто зауважити, що станом на 1945 р. союзники все ж дійшли згоди в організації процесу повернення переміщених осіб. Ялтинські домовленості, переговори у м. Галле (Західна Німеччина) та рішення Потсдамської конференції закріпили за наполяганням радянської делегації примусовий характер репатріації, її терміни та умови (*Крымская конференция*,

1984: 211). США, Велика Британія та Франція певний час були змушені погоджуватись з ними, оскільки остерігались зволікань з боку СРСР у поверненні своїх громадян.

Однак, з часом між союзниками почали виникати суперечки у поглядах на характер процесу репатріації. Керівництво СРСР вкотре наголошувало на примусовому поверненні усіх без винятку радянських громадян станом на 21 червня 1941 р., тоді як західні держави брали за основу 1 вересня 1939 р. (*Крымская конференция, 1984: 214*). Варто зауважити, що, опираючись, як на базовий, – 1941 рік, радянська делегація мала на меті офіційно закріпити репатріацію західних українців, жителів балтійських країн, молдаван та західних білорусів, чого прагнули не допустити західні держави (*Арзамаскин, 2015: 66*). Таким чином, низка суперечностей та непоступливості у власних поглядах, які виникли між країнами Заходу, з одного боку, та СРСР – з іншого, не дозволили швидко закінчити розпочату справу. Після численних дебатів керівництво кожної із держав вирішувало самостійно дану проблему.

Беручи до уваги напружену міжнародну обстановку та небажання великих держав дійти згоди, 3 березня 1945 р. Палата представників США висловила пропозицію, що біженцям та переміщеним особам, які не можуть та не хочуть повертатись на Батьківщину, уряд, а саме новоутворена Комісія з питань імміграції та натуралізації, надасть необхідну допомогу, та в майбутньому – можливість офіційно стати громадянином США (*Government Publishing office, 91 Congressional Record (Bound Edition), House of Representatives, March 3, 1945*). Дана резолюція також передбачала тимчасовий допуск політичних біженців у так звані вільні порти на прикордонних територіях США, контроль за якими мала здійснювати Комісія з питань імміграції та натуралізації.

Важливим видається той факт, що керівництво США чітко обумовило статус категорій “переміщених осіб” та “біженців”. Переміщеними особами (DPs) вважались такі, які через певні причини чи обставини змушені були покинути свою Батьківщину, але мали намір чи не заперечували щодо свого повернення. За свідченнями американської сторони, всі ці особи частково або повністю співпрацювали з комуністами або були прихильниками їхніх ідей (*Government Publishing office, 91 Congressional Record*

(Bound Edition), House of Representatives, March 3, 1945). Таких осіб, на думку американських конгресменів, необхідно було репатріювати якнайскоріше, аби вони не мали жодного шансу якимось чином дістатись до США та дестабілізувати ситуацію в країні зсередини. До категорії “біженців” належали ті, котрі вперто не бажали повертатись до Радянського Союзу, в основному через політичні мотиви (переслідування, допити, ув’язнення, заслання) (Government Publishing office, 91 Congressional Record (Bound Edition), House of Representatives, March 3, 1945). Таким чином, починаючи з 1945 р., країни Заходу під егідою США розпочали кампанію з допомоги таким особам.

Проте варто зазначити, що керівництво Білого дому зволікало та неохоче переглядало доволі жорсткі закони 1920-х років щодо іноземних громадян, побоюючись спротиву громадськості, що на той час сприймала дане явище як загрозу добробуту американців та безпеці США назагал. Негативні стереотипи щодо біженців з повоєнної Європи поширювались громадськими організаціями військовослужбовців та об’єднаннями українців США, які вимагали від уряду заборони в’їзду біженців з огляду на їх ймовірну співпрацю з нацистами та комуністами. Докорінно змінити ситуацію вдалось лише в 1947 р., коли почали з’являтись перші законопроекти щодо статусу та діяльності DPс.

Характерною рисою законотворчої діяльності уряду США, на якій постійно акцентували політики цього періоду був симбіоз політичної волі до вирішення проблеми переміщених осіб за допомогою пом’якшення законодавства та реальних потреб американського ринку праці. Результатом пропонування урядом компромісів став законопроект конгресмена Джеймса Фелловза, який став Законом 2 червня 1948 р. (Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), House of Representatives, June 1-2, 1945). Згідно з цим Законом США протягом двох років приймали 205 тис. осіб, а кожна етнічна група використовувала свої квоти на декілька років вперед. Одночасно створювалась спеціальна комісія для роботи з такими особами, яка займалася їх поселенням та працевлаштуванням до 1951 р. Особлива перевага надавалася тим, хто раніше працював у сільськогосподарському секторі, адже саме дефіцит таких робітників негативно відображався на американській економіці. Станом на червень

1950 р. число переміщених осіб, котрі могли скористатись положеннями цього Закону, було збільшено до 340 тис. осіб (*Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), House of Representatives, June 1-2, 1945*).

Варто наголосити, що особливим фактором, на якому постійно акцентував американський уряд стало використання ідеологічного критерію у відборі переміщених осіб, за яким усім ліворадикальним або нелояльним до політичної системи США особам відмовляли у допомозі (*Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), House of Representatives, June 1-2, 1945*). Також існувала додаткова перевірка, особливо вихідців із СРСР, на предмет участі в комуністичній партії, її організаціях чи інституціях; перевірялась достовірність документів, у випадку співпраці із комуністами або ж у підконтрольних їм органах особам відразу ж відмовляли, аби уникнути в майбутньому внутрішньополітичних проблем.

Однією із перешкод також був значний перелік документів, що мав би засвідчувати особу, який в умовах війни часто зберегти не вдавалось, а тому близько 40% так званих біженців намагались виробити та тривалий час користуватись підробленими документами. Цікаво, що працівники служб, які займались перевіркою такої документації, часто дозволяли собі певного роду суб'єктивізм та халатність до вирішення цього питання, оскільки переліку більш точних параметрів відбору ще не існувало. Іншим вагомим критерієм ставали медичні огляди на виявлення різноманітних інфекцій чи вроджених хвороб, які для багатьох знедолених війною та рабською працею людей були недосяжними (*Government Publishing office, Congressional Record (Bound Edition), House of Representatives, June 1-2, 1945*).

Окрім того, важливу роль у вирішенні питання DP's відіграв прийнятий 25 червня 1948 р. Закон про переміщених осіб, який суттєво послабив попередні урядові рішення. Зміст цього акта зводився до дозволу в'їзду до США понад 200 тис. громадянам з усієї Європи, але лише у певний обмежений час (*Displaced Persons Act*). Згідно з цим Законом переміщена особа могла розраховувати на допомогу та притулок, якщо: була жертвою переслідування нацистського чи іншого тоталітарного режиму; проживала в американському, британському або у французькому секторі Берліна, проживала в американській, британській або

французькій зоні окупації Німеччини, не була членом та активним діячем комуністичної партії (*Displaced Persons Act*). Термін дії цього Закону завершувався 31 серпня 1952 р. – після відповідного указу президента. Отже, з прийняттям такого акта американський уряд черговий раз “відкрив” свої кордони для сотень тисяч переміщених осіб.

Варто зазначити, що попри лібералізацію законодавства США у справах репатріантів, відчутного зрушення не відбулось. Причиною того, як вважав сенатор Александр Сміт, був Акт про внутрішню безпеку США від 23 вересня 1950 р., запропонований сенатором Патріком Маккараном та членом Палати представників Джеймсом Вудом, який дещо блокував процедуру надання допомоги біженцям згідно з Законом про переміщених осіб від 1948 р. Згідно з цим законом, комуністична партія США оголошувалась організацією, що “спрямовується і керується іноземним урядом або іноземною організацією, які управляють світовим комуністичним рухом” (*Smith, 1951: 4*).

Таким чином, усім комуністам заборонялось обіймати будь-які державні посади, їх вносили у спеціальні списки міністерства юстиції, їхні доходи та видатки суворо контролювались. За будь-якого роду правопорушення призначався штраф у сумі 10 тис. доларів, ув’язнення чи безстрокове заслання до спеціальних таборів у випадку виявлення змови, шпигунства чи саботажу (*Smith, 1951: 4*). Отже, можна дійти висновку, що комуністична партія у США вважалась такою, яка несе загрозу демократії, тому американським керівництвом здійснено відповідні заходи, щоб не допустити: по-перше, припливу комуністичних елементів на континент, по-друге, всіляко обмежити їх вплив у державних структурах.

Варто зазначити, що сенатор А. Сміт перший, хто звернув увагу на недоцільність прийняття та застосування цього Закону. Зокрема, у своєму виступі 6 березня 1951 р. він наголошував, що Акт про внутрішню безпеку гальмує процес надання допомоги переміщеним особам, які не бажають репатріації. Він зауважував, що є неприпустимою відмова вихідцям з СРСР у допомозі лише через їхнє громадянство (*Smith, 1951: 6*). Також автор звернення пропонував надавати допомогу і тим особам, які номінально належали до комуністичної системи або були членами партії примусово, після початку Другої світової війни чи окупації їхньої

території радянськими військами. А. Сміт також зазначав, що через дію Акта про внутрішню безпеку понад 200 тис. осіб, які прагнули уникнути репатріації, навіть не мають змоги подати свої документи на розгляд до відповідного уповноваженого відомства (*Smith, 1951: 6*).

Окрім того, сенатор вказує, що ті DPс, які активно співпрацювали з комуністами, пропагували їхні ідеї та діяльність, належали до провідних структур, на його думку, не мають права на отримання дозволу у наданні притулку в США та в будь-якій з країн Західної Європи (*Smith, 1951: 7*). Таких осіб необхідно було одразу виявляти та депортувати. Це ж саме стосувалось тих, хто намагався підробити власні документи.

Окремо автор доповіді звернув увагу на балтійські держави, які здобули незалежність після Першої світової війни і мали намір побудувати демократичну модель управління на кшталт США (на нашу думку, це не зовсім коректне порівняння). А. Сміт провів короткий історичний екскурс щодо встановлення радянського домінування в цьому регіоні та протистояння йому з боку місцевого населення, вказав, що жителі Литви, Латвії та Естонії “як ніхто інший, заслуговують на нове життя, поки їх остаточно не зламали та ліквідували” (*Smith, 1951: 7-11*). Далі сенатор подав інформацію про окупацію цих країн військами Третього Рейху та його союзників; встановлення нового контролю над громадянами та урядом, численні депортації цивільного населення для рабської праці або залучення до військових дій. За офіційними оцінками, понад 32 тис. таких громадян, які перебували у західній частині Німеччини та Австрії чекали можливості виїхати та знайти притулок у країнах Заходу (*Smith, 1951: 7-11*).

Далі сенатор описав становище Польщі: несподіваний напад Третього Рейху, розчленування її території між СРСР та Німеччиною, масові вбивства та арешти цивільного населення, знуцання над євреями, діяльність еміграційного Лондонського уряду. За тодішніми підрахунками, майже 50 тис. польських громадян, які були змушені покинути своє місце проживання через агресію Радянського Союзу та Німеччини і перебували у таборах для DPс, прагнули не повертатись назад (*Smith, 1951: 11-12*).

Особливе місце у доповіді сенатора посідала Україна. Логічно він розмежовує дві окремі групи українців: перша – ті,

хто до 1939 р. проживав під владою Польщі (Західна Україна), Чехословаччини (Карпатська Україна) та Румунії (Буковина та Бессарабія), та друга – громадяни Радянського Союзу (*Smith, 1951: 12*). Він виокремлював українців як національну меншину, вказував, що їхня радянізація проходила з великим опором, який закінчився організованим владою штучним голодом і величезними людськими втратами. А. Сміт також надав інформацію про небажання українців воювати у складі радянської армії та боротьбу декількох дивізій проти Червоної Армії. Автор зазначав, що 30 тис. українців станом на 1951 р. знаходяться на території Західної Німеччини та Австрії та потребують допомоги, щоб уникнути примусової репатріації (*Smith, 1951: 12-13*).

Окрему категорію репатріантів становили, за А. Смітом, жителі Югославії – серби, хорвати та словенці. Він вказував, що Югославія теж є прокомуністичною країною під владою маршала Йосипа Броз Тіто, який прямо підпорядковується радянському керівництву. Особи, які вперто не бажали жити у тоталітарній країні, згодом покинули її. За підрахунками сенатора, кількість таких осіб становить майже 24 тис. (*Smith, 1951: 13-14*).

Також сенатор виділив в окрему групу DPs волзьких німців, ареал проживання яких протягом останніх 150 років був берег річки Волга. Ця категорія осіб також була частиною СРСР, проте через надмірний спротив у 1941 р. з ініціативи радянського уряду до Сибіру вислано майже 600 тис. волзьких німців. Точна кількість цієї меншини на території Західної Німеччини та Австрії авторові достеменно невідома, проте він зазначав, що їх приблизна чисельність становила 5 тис. осіб (*Smith, 1951: 14-15*).

Політик коротко зупинився і на інших національних групах, що потребували допомоги та підтримки Заходу. Це, зокрема угорці (18 тис.), румуни (2 тис.), болгари (майже 1 тис.), росіяни (12 тис.), білоруси (5 тис.), донські та кубанські козаки (близько 5 тис.), вірмени (1 тис.) та грузини (600–700) осіб (*Smith, 1951: 15*). На завершення своєї доповіді А. Сміт зазначав, що усі ці національні групи та меншини тривалий час жили під гнітом радянського тоталітаризму, усі їхні державні органи та структури також були підпорядковані керівництву СРСР, проте після закінчення Другої світової війни ці переміщені особи не бажують бути репатрійованими, а керівництво США, в свою чергу, як світовий демократичний лідер повинно забезпечити право таких

людей на гідне життя (*Smith, 1951: 15*). Зрештою, американський уряд врахував думку А. Сміта у багатьох моментах.

Висновки. Проблема повернення переміщених осіб після Другої світової війни постала ще у 1944 р. Саме тоді перед урядами союзників чітко окреслилось завдання – з правової точки зору, організувати та забезпечити цілісність процесу репатріації на міжнародному рівні. Проте, внаслідок численних протиріч і суперечливих моментів та у відповідності з внутрішнім законодавством, у кожного із союзників виробилась власна візія як на DPs, так і на репатріацію назагал: радянський уряд наполягав на примусовому характері її проведення, західні ж держави обстоювали більш гуманну політику, яка зводилась до бажання / небажання особи бути повернутою. Після 1945 р. американський уряд шляхом внесення змін та поправок до законодавства, опираючись на різноманітні міжнародні угоди та договори, почав проводити виважену політику щодо переміщених осіб, надаючи їм, при певних умовах, політичний притулок та захист.

Використані посилання

Арзамаскин Ю. (2015). *Тайны советской репатриации*. Москва: Вече, 349 с.

Земсков В. (1995). Репатриация советских граждан и их дальнейшая судьба (1945–1956 гг), *Социологические исследования*, 1995, №3, С. 3-13.

Крымская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании. 4–11 февраля 1945 г.: сборник документов. (1984). Москва: Политиздат, 502 с.

Куницький М. (2007). *Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 248 с.

Холодницький В., Житарюк Н. (1997). Репатріація радянських громадян (1944–1952 роки), *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи*. Збірник наукових праць, випуск I, Київ – Чернівці: Рута, С. 161-170.

Bethell N. (1974). *The Last Secret*. New York: Basic Books, 287 p.

Boshyk Y. (1982). *Political Refugees and “Displaced Persons”, 1945–1954: A Selected Bibliography and Guide to Research with Special Reference to the Ukrainians*. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 423 p.

Displaced Persons Act [online]. Available at: <<https://www.loc.gov/law/help/statuteslarge/81scongress/session2/c81s2ch262.pdf>> [Accessed February 12, 2019].

Government Publishing office [online]. Available at: <<https://www.govinfo.gov/>> [Accessed January 22, 2019].

Moskin R. (1996). *Mr Truman's War: The Final Victories of World War II and the Birth of the Postwar World*. New York: Hardcover, 411 p.

Smith A. (1951). *Exchange of correspondence on changes in Internal Security Act Affecting Displaced Persons: speech of hon. H. Alexander Smith of New Jersey in the Senate of the United States, March 14, 1951*. Washington: United States Government Printing Office, 15 p.

References

Crimean conference of the leaders of the three allied powers – the USSR, USA and Great Britain. February 4–11, 1945: collection of documents (1984). Moscow: Politizdat, 502 p. (rus).

Displaced Persons Act [online] Available at: <<https://www.loc.gov/law/help/statuteslarge/81scongress/session2/c81s2ch262.pdf>> [Accessed February 12, 2019].

Government Publishing office [online] Available from <<https://www.govinfo.gov/>> [Accessed January 22, 2019].

Smith A. (1951). *Exchange of correspondence on changes in Internal Security Act Affecting Displaced Persons: speech of hon. H. Alexander Smith of New Jersey in the Senate of the United States*. Washington: United States Government Printing Office, 15 p.

Arzamaskin Y. (2015). *Secrets of Soviet repatriation*. Moscow: Veche, p. 349 (rus).

Zemskov V. (1995). Repatriation of Soviet citizens and their further fate (1945–1956). *Sociological research*. 1995. No 3, P. 3–13 (rus).

Kunitsky M. (2007). *Forced repatriation of Soviet citizens to the USSR after the Second World War (Ukrainian Vector)*. Lutsk: “Volyn Regional Printing House”, 248 p. (ukr).

Kholodnitsky V., Zhitariuk N. (1997). Repatriation of Soviet citizens (1944–1952). *Issues of history, historiography, source studies and archival studies of Central and Eastern Europe*. Issue I. Kyiv-Chernivtsi: Ruta, 161–170 pp. (ukr).

Bethell N. (1974). *The Last Secret*. New York: Basic Books, 287 p.

Boshyk Y. (1982). *Political Refugees end “Displaced Persons”, 1945–1954: A Selected Bibliography and Guide to Research with Special Reference to the Ukrainians*. Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 423 p.

Moskin R. (1996). *Mr Truman's War: The Final Victories of World War II and the Birth of the Postwar World*. New York: Hardcover, 411 p.

Naumenko O.

AMERICAN VISION OF THE REPATRIATION OF DPs IN THE LIGHT OF GOVERNMENT DOCUMENTS (1944-1951)

The article deals with the historical and legal aspect of the US policy of post-war repatriation from European displaced persons (DPs) camps, including former prisoners of war. The most important government documents and initiatives of the period that provided for the organization and process of repatriation were analyzed. An important role in addressing the issue of DPs was played by the Law on Displaced Persons, adopted on June 25, 1948, which significantly weakened previous

government decisions. The US state position on the return of DPs and the factors that influenced the political decision-making of the US administration on this issue are described. The leadership of the USSR emphasized the forced return of all, without exception, Soviet citizens as of June 21, 1941, while the Western powers took as their basis September 1, 1939. At the same time, Senator A. Smith noted that it was unacceptable to refuse help to the people from the USSR solely through their citizenship. Some other politicians have noted that those national groups that have long lived under the yoke of Soviet totalitarianism do not want to be repatriated, and the US leadership, in turn, as a world democratic leader, must ensure the right of such people to a dignified life.

Particular attention is focused on the number and nationality of repatriates who refused to return to the Soviet Union and sought US assistance (based on a report by Senator A. Smith). One particular factor on which the US government constantly emphasized was the use of the ideological criterion in the selection of displaced persons, by which all left-wing or disloyal to the US political system refused to help.

It is concluded that after the end of World War II, the US government took into account new political circumstances (in particular, the deployment of the Cold War) and, by amending existing agreements, changed its initial attitude to the full repatriation of displaced persons from European and European countries.

Keywords: repatriation, displaced person (*DPs*), USA, Alexander Smith, prisoners of war.

УДК 94(437.6+477) «1941»:[358.1+623.4]

ХАРУК А.І.

<https://orcid.org/0000-0003-3459-1657>

ЄФИМЕНКО Г.А.

<https://orcid.org/0000-0003-1106-4010>

doi

СЛОВАЦЬКА АРТИЛЕРІЯ У БОЙОВИХ ДІЯХ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (КІНЕЦЬ ЧЕРВНЯ – СЕРЕДИНА СЕРПНЯ 1941 РОКУ)

У статті розглянуті питання участі артилерії Словаччини в бойових діях перших тижнів німецько-радянської війни, досліджена її організація та матеріальна частина. Основна увага звернута на артилерійські підрозділи Рухомої групи, згодом реорганізованої в Рухому бригаду. Також розглянуто організацію і бойовий шлях артилерії Армійської групи. Визначено, що артилерія армії Словаччини використовувала колишні чехословацькі взірці, здебільшого морально застарілі. Однак для фронтового авангарду – Рухомої бригади – були виділені найбільш сучасні артилерійські системи. Іншою характерною рисою словацької артилерії було домінування у її парку гаубиць. Відзначено, що саме артилерія відіграла значну роль у найбільшому бойовому зіткненні словацьких частин у досліджуваній період – бою під Липовцем 22-23 липня 1941 р.

Ключові слова: артилерія, Друга світова війна, німецько-радянська війна, Словаччина, Україна.

Постановка проблеми та її актуальність. На початковому етапі війни проти СРСР в бойових діях на території України крім німецьких військ брали участь й армії союзників, зокрема Словаччини. Ця країна виставила відносно невеликий контингент, у якому були представлені усі основні роди зброї. Помітну роль у бойових діях відігравали артилерійські частини. Дослідження їхньої організації, озброєння та бойового шляху сприятиме більш повному відтворенню історії подій німецько-радянської війни, що відбувались на теренах України.

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Єфіменко Ганна Адамівна, молодший науковий співробітник науково-організаційного відділу Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ.

© Харук А.І., Єфіменко Г.А., 2020.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Мусимо констатувати, що в українській історіографії досі практично відсутні дослідження, присвячені питанням участі словацьких артилерійських частин у бойових діях на території України. Серед словацьких публікацій повнотою охоплення матеріалу відзначаються праці П. Мічаніка. У них, зокрема, досліджено бойовий шлях Рухомої групи в перші дні війни (*Mičianik, 2004*), детально розглянуто підготовку, хід і підсумки найбільшого бойового зіткнення Рухомої бригади – бою під Липовцем 22-23 липня 1941 р. (*Mičianik, 2005*), а також подано загальну характеристику участі Словаччини у війні проти СРСР у 1941 р. (*Mičianik, 2007*). Бою під Липовцем присвячена і стаття Т. Клуберта (*Klubert, 2003*), однак за інформаційним наповненням і рівнем опрацювання матеріалу вона прогає згаданій вище роботі П. Мічаніка. Дослідження С. Клімента та Б. Накладада зосереджене головню на організації та озброєнні словацької армії, а ось ідеологічних та пропагандистських аспектів вони майже не торкаються (*Kliment, Nakládal, 2003*). Для аналізу матеріальної частини словацької артилерії надзвичайно корисною є робота В. Карліцького (*Karlický, 1975*). Хоч вона і є далеко не новою, більш повного дослідження матеріальної частини чехословацької (і словацької) артилерії досі не вийшло. Доповнити окремі аспекти нашої розвідки дозволили дані, вміщені в статтях І. Баки (*Baka, 2008*), Й. Печіни (*Pecina, 2005*), З. Мурарікової (*Muráriková, 2013*).

Мета та завдання дослідження. У нашій розвідці ми маємо за мету проаналізувати організаційну структуру та озброєння артилерійських частин словацького військового контингенту, який діяв на території України, а також дослідити їхню участь у боях. Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця червня 1941 р. (вступу Словаччини у війну проти СРСР) до середини серпня 1941 р. (завершення процесу скорочення та реорганізації словацького військового контингенту).

Вклад основного матеріалу дослідження. Формування збройних сил Словаччини почалось після проголошення 14 березня 1939 р. незалежності країни. Нова держава стала сателітом Німеччини, що було формально закріплено в укладеному 23 березня того ж року «Договорі захисту». Цей

документ підпорядкував словацьку зовнішню, військову та економічну політику інтересам Третього рейху.

Формування словацьких збройних сил відбувалось на базі кадрів, озброєння і техніки частин і з'єднань армії колишньої Чехословаччини, дислокованих на території Словаччини (три штаби корпусів, шість піхотних і одна рухома дивізії). Процес цей значно ускладнювався кадровим «голодом». Станом на 1935 р. у чехословацькій армії служили 52% чехів, 22% німців і лише 14% словаків. У 1937 р. словаки становили тільки 3,9% офіцерського корпусу армії Чехословаччини, а серед генералів лише один був словаком за національністю (*Kliment & Nakládal, 2003: 20*). Після проголошення незалежності Словаччини усі чехи були звільнені зі словацької армії і, як наслідок, – корпусами й дивізіями спочатку командували майори і капітани (*Kliment & Nakládal, 2003: 23*). Значно кращою була ситуація з озброєнням – словацька армія «успадкувала» все майно чехословацьких частин і з'єднань, дислокованих у Словаччині. Станом на серпень 1939 р. словацька армія мала 526 гармат і гаубиць, у тому числі 99 гірських 75-мм гармат vz. 15, 13 76,5-мм (офіційно – 8-см) польових гармат vz. 30, 263 100-мм гаубиці (195 vz. 14/19, 38 vz. 16/19 і 30 vz. 30), 36 105-мм гармат vz. 35, а також 115 150-мм гаубиць vz. 25 (*Kliment & Nakládal, 2003: 44*). Усі вони були виготовлені фірмою «Шкода». Тактико-технічні характеристики артилерійських систем словацької армії наведені в таблиці 1, складеній за довідником В. Карліцького (*Karlický, 1975*).

Таблиця 1

Тактико-технічні характеристики артилерійських систем армії Словаччини

Тип артсистеми	гірська гармата vz. 15	польова гармата vz. 30	легка гаубиця vz. 14/19	легка гаубиця vz. 16/19	легка гаубиця vz. 30	важка гармата vz. 35	важка гаубиця vz. 25
Калібр, мм	75	76,5	100	100	100	105	150
Довжина ствола, мм	1155	2941	2400	2400	2500	4400	2700
Довжина нарізної частини ствола, мм	795	2392	1888	1888	1939	3258	
Кут вертикального наведення, град.	-9, +50	-8, +80	-7, +48	-7,5, +70	-8, +80	-6, +42	-5, +70
Кут горизонтального наведення, град.	7	8	6	6	8	50	14
Швидкострільність, постр./хв	6-8	10-12	6-8	6-8	6-8	8	3
Маса у бойовому положенні, кг	615	1816	1505	1350	1798	4200	3740
Маса снаряда, кг	6,3	8	10- 13,6	10- 13,6	16	18	42
Максимальна початкова швидкість снаряда, м/с	349	600	407	407	430	730	450
Максимальна дальність стрільби, м	8250	13 500	9970	9800	10 600	18 000	11 800
Чисельність обслуги, чол.	6	6	6	6	6	9	8

Переважає більшість артилерійських систем, за влучним висловом Й. Пеціни, належали до «старонових», тобто фізично мало зношених, але морально застарілих (Pecina, 2005: 56). Сучасними були лише гармати vz. 30 і vz. 35 та гаубиці vz. 30 – всього 87 одиниць, тобто 16,5%. Тільки ці два типи артсистем (та ще гармати vz. 30 – але через мізерну кількість їх вилучили з військ і відправили на склади) могли буксируватись механічною тягою – решта мали невідпресорений колісний хід, придатний лише для кінної тяги. Лафет сучасної конструкції лафета з розсувними станинами, який забезпечував великий кут горизонтального наведення, мала тільки гармата vz. 35. Усі інші артсистеми мали однобрусні лафети з обмеженим кутом

горизонтального наведення. На території Словаччини, у місті Дубниця-над-Вагом, розташовувався один із заводів концерну «Шкода». У 1941 р. він почав випуск стандартних німецьких польових гаубиць – 105-мм leFH 18 і 150-мм sFH 18 (*Muráriková, 2013: 14*). Однак це підприємство знаходилося під німецьким контролем і постачало свою продукцію для вермахту. Спроби ж Словаччини отримати сучасні німецькі артсистеми – 105-мм гаубиці leFH 18 і гармати K 18 такого ж калібру – у 1941 р. успіхом не увінчались (*Baka, 2008: 58*).

Найважливіша кількість артилерійських систем була надмірною з огляду на невелику чисельність армії Словаччини – дві піхотні дивізії та низка окремих частин. Після реорганізації армії, завершеної 1 жовтня 1940 р., до складу піхотних дивізій входили 1-й і 2-й артилерійські полки, озброєні 100-мм гаубицями на кінній тязі (у кожному полку – 42 гаубиці vz. 14/19 і 13 vz. 16/19). Окремий 11-й (моторизований) артполк мав 27 100-мм гаубиць vz. 30 і таку ж кількість 105-мм гармат vz. 35. Як тягачі використовувались тривісні армійські автомобілі – «Прага» RV для 100-мм гаубиць і «Шкода» 6ST6 для 105-мм гармат. Нарешті, 12-й (важкий) артполк мав 49 150-мм гаубиць vz. 25 на кінній тязі (*Mičianik, 2007: 21*). 75-мм гірські гармати vz. 15 використовувались як піхотна артилерія – ними озброїли батареї гірських гармат у складі піхотних полків. Таким чином, напередодні початку німецько-радянської війни дивізійна артилерія армії Словаччини складалась виключно з гаубиць – це відповідало тенденціям розвитку артилерії цієї ланки напередодні Другої світової війни (*Харук, 2017: 368*). Домінування кінної тяги в артилерії аж ніяк не свідчить про відсталість словацької армії – скажімо, у піхотних дивізіях вермахту уся артилерія теж була на кінній тязі (*Ткачук & Харук & Красюк, 2016: 12*).

22 червня 1941 р. (у день нападу Німеччини на СРСР) розпочалась прихована мобілізація (*Katreba, 2000: 88*). В той же день ЗС Словаччини були приведені у повну бойову готовність, а міністр національної оборони генерал I рангу Фердинанд Чатлош наказав сформувати Рухому групу (дослівно – *Rýchla skupina*, тобто «Швидка група»), яка мала взяти участь у війні проти СРСР в підпорядкуванні німецької 17-ї армії групи армій «Південь» (*Mičianik, 2004: 49*). До складу останньої увійшли моторизований піхотний і танковий батальйони, розвідувальний дивізіон,

підрозділи забезпечення, а також 1-й дивізіон 11-го арtpолку (у словацькій армії було прийняте написання номера частини типу I/11; цього будемо дотримуватись й ми). Останній складався з трьох вогневих батареї і взводу зв'язку. Чисельність особового складу дивізіону становила 250 осіб (у т.ч. 5 офіцерів). На озброєнні знаходились 9 гаубиць vz. 30, а транспортні засоби були представлені 34 вантажними і 7 легковими автомобілями, 3 мотоциклами і 6 велосипедами. Крім того піхотний батальйон Рухомої групи мав 4 гірські гармати vz. 15 (*Kliment & Nakládal, 2003: 84*).

Після полудня 24 червня 1941 р. підрозділи Рухомої групи перетнули лінію словацько-радянського кордону і вступили на територію Дрогобицької області УРСР (з березня 1945 р. ці землі належать Польщі). Група була оперативно підпорядкована німецькій 454-й охоронній дивізії. Словаки отримали наказ просуватись до Кросьценко, звідки відправити розвідку до Хирова. Після полудня 25 червня розвідувальний підрозділ і танковий батальйон Рухомої групи форсували р. Сян в районі Темешова (15 км на північ від м. Сянок). Однак автомобілі піхотного батальйону і I/11 артдивізіону не могли подолати річку убрид, і ці підрозділи лишились на західному березі Сяну. I/11 артдивізіон був оперативно підпорядкований 221-му арtpолку 454-ї дивізії і виконував вогневі завдання з підтримки підрозділів цієї дивізії (*Mičianik, 2007: 68-69*). Коли 27 червня Рухома група отримала завдання очистити територію в районі м. Сянок, де ще оборонялись гарнізони кількох ДОТів Перемишльського укріпленого району, виконувати це завдання довелось без підтримки артдивізіону. Чотири 75-мм гірські гармати, придані піхотному батальйонові, були безсилі проти бетонаних укріплень. Тому єдиним способом зламати опір гарнізонів ДОТів стала облога. 29 червня Рухома група зосередилась в с. Садковичі, де до неї приєднався I/11 артдивізіон. 1 липня група перемістилась до Самбора (*Mičianik, 2004: 59-62*).

Упродовж 5-7 липня 1941 р. Рухома група була посилена низкою підрозділів і розгорнута у Рухому бригаду. Зокрема, вона отримала ще одну батарею 11-го арtpолку – 8/11, яка була озброєна чотирма 105-мм далекобійними гарматами vz. 35. Ця батарея увійшла в підпорядкування I/11 дивізіону. Крім того, очевидно, три наявні гаубичні батареї отримали по четвертій

гаубиці – бо станом на 8 липня Рухома бригада мала 12 гаубиць vz. 30 і 4 гармати vz. 35, а також 4 гармати vz. 15 в батареї гірських гармат. 11 липня бригада передислокувалась до містечка Козлів (східніше Тернополя), а наступного дня отримала радикальне посилення – 11-й артполк у повному складі. Його I/11 і II/11 дивізіони мали по 12 гаубиць vz. 30, а III/11 дивізіон – 12 гармат vz. 35. Чисельність особового складу артполку становила 1559 осіб, а командував ним майор Ян Калло (*Kliment & Nakládal, 2003: 87*). Завдяки цьому посиленню Рухома бригада отримала артилерійську складову рівня дивізії. При цьому в її складі лишались лише один танковий батальйон та посилений мотопіхотний батальйон, а також моторизований розвідувальний дивізіон і підрозділи забезпечення.

16 липня Рухома бригада прибула до Городка (Тернопільська обл.), де отримала кілька днів перепочинку, необхідного для ремонту автомобілів і танків. Увечері 19 липня словацьке з'єднання передали у підпорядкування німецького 49-го гірського корпусу (1-ша і 4-та гірські, 257-ма піхотна дивізії). Рухома бригада суттєво посилила німецький корпус, який досі не мав у своєму складі жодного моторизованого з'єднання (*Klubert, 2003: 16*).

21 липня 1941 р. Рухома бригада отримала наказ командира 49-го гірського корпусу висунутись в район Липовець–Іллінці (40-50 км на схід від Вінниці), щоб перекрити частинам Червоної Армії шляхи відступу на південь і південний схід. Переночувавши в с. Щаслива (за 7 км від Липовця), о 4:30 22 липня словацькі передові дозори рушили до Липовця, де зайняла оборону радянська 44-та гірська стрілецька дивізія (ГСД). Радянські передові позиції знаходились за 3 км від Липовця. Станом на 6 ранку бій під Липовцем вів розвідувальний дивізіон Рухомої бригади, посилений двома взводами танків, ротою піхоти і I/11 дивізіоном 100-мм гаубиць. О 10 годині зайняв вогневі позиції і відкрив вогонь також II/11 дивізіон. Невдовзі опір бойової охорони 44-ї ГСД вдалось зламати (*Mičianik, 2007: 103-106*). Словаки зайняли вихідні позиції для загальної атаки на Липовець. О 12.30 11-й артполк у повному складі почав артилерійську підготовку. У відповідь радянська артилерія розпочала обстріл словацьких батарей. Одна з гармат III/11 дивізіону близьким вибухом була перекинута. Саме цей дивізіон зазнавав

найсильнішого обстрілу, внаслідок чого йому довелося кілька разів змінювати вогневі позиції (*Mičianik, 2005: 223*). Спроба контратаки силами 319-го гірського стрілецького полку була відбита при підтримці танків і артилерії, і близько 15 години словацькі підрозділи вийшли на північну і західну околиці Липовця. Артилерійські батареї зайняли позиції на висотах на захід від містечка, однак ввечері їх відвели за с. Щаслива через постійні контратаки противника – ворожі піхотинці наблизились до позицій на відстань 500 м, і навіть важкі 105-мм гармати змушені були вести вогонь прямою наводкою. Одну пошкоджену гаубицю довелося залишити, знявши замок, але за деякий час під прикриттям концентрованого артилерійського вогню словаки зуміли її евакуювати. Активно діяла в бою 22 липня і батарея гірських гармат – її розрахунки переміщували гармати vz. 15 слідом за наступаючою піхотою і забезпечували безпосередню підтримку (*Mičianik, 2005: 229-232*). Вибити частини 44-ї ГСД з Липовця словакам вдалося тільки наступного дня завдяки підтримці німецьких частин. За два дні боїв Рухома бригада зазнала суттєвих втрат – 75 загиблих, 167 поранених, 19 полонених (*Kliment & Nakládal, 2003: 92*). Причинами втрат, які сягали 5% особового складу бригади, були визнані погана розвідка (словацькі підрозділи фактично вели бій наосліп, не знаючи сил противника) і нестача піхоти, спроможної ефективно підтримати танки у вуличних боях. Артилерія ж показала себе з найкращого боку. Втрати її теж були мінімальними – тільки троє поранених в батареї гірських гармат (*Klubert, 2003: 34-35*).

Після бою під Липовцем основні сили Рухомої бригади передали свою ділянку фронту підрозділам німецької 295-ї піхотної дивізії і були відведені в тил задля розгортання з бригади в дивізію. Однак це не стосувалося 11-го артполку і моторизованого розвідувального дивізіону – їх залишили на фронті і тимчасово підпорядкували 295-й дивізії. 26 липня, під час бою за с. Кальник, одна з батарей 11-го артполку зазнала нальоту радянських винищувачів, однак втрат не було. 30 липня, під час маршу до Умані, поблизу с. Гранів (на північний схід від Гайсина) один з дивізіонів артполку був атакований радянською стрілецькою ротою. Словацькі джерела вказують, що атаки зазнав дивізіон III/1, але він був озброєний 105-мм гарматами vz. 35, тим часом серед втрат фігурують лише гаубиці vz. 30. Внаслідок бою

словаки втратили 8 чоловік загиблими і 8 пораненими, 7 гаубиць і 2 автомобілі «Прага» RV. Після цього бою 11-й артполк вивели з фронту (*Миціанік, 2005: 240-241*).

Поряд з Рухомою групою Словаччина виставила для участі у війні проти СРСР значно чисельніший другий ешелон – Армійську групу у складі 1-ї та 2-ї піхотних дивізій і частин підтримки та забезпечення. Артилерійська складова була представлена артполками дивізій (1-м та 2-м) зі 100-мм гаубицями на кінній тязі. Зокрема, перший з них мав 32 гаубиць vz. 14/19 (до штатного складу бракувало однієї батареї), а другий – 24 vz. 14/19 і 12 vz. 16/19; крім того, кожен з трьох піхотних полків в цих дивізіях мав батарею з чотирьох 75-мм гармат vz. 15. До складу Армійської групи входили і два окремі артполки: 11-й (без П/11 дивізіону, виділеного до Рухомої групи; 15 гаубиць vz. 30 і 12 гармат vz. 35) і 12-й (36 150-мм гаубиць vz. 25) (*Миціанік, 2007: 138*). 1 липня частини Армійської групи перейшли лінію словацько-радянського кордону. Її частини брали участь у придушенні опору останніх ДОТів «лінії Молотова», однак жодна інформація про дії артилерії в цих боях відсутня. 6 липня Армійська група була зосереджена в районі Доброміль–Хирів–Старий Самбір. В цей час її моторизовані підрозділи (у тому числі 11-й артполк) передали до складу Рухомої бригади. 10 липня 1-ша ПД знаходилась в районі Рудки–Львів, 2-га ПД – в околицях Дрогобича. 11 липня Армійська група була підпорядкована командуванню Тилового району групи армій «Південь» і отримала завдання замінити німецьку 444-ту охоронну дивізію в районі Самбір–Миколаїв–Стрий задля дотримання тут порядку і ліквідації розпорошених груп червоноармійців. Ці завдання словаки виконували до 13 липня, але виключно силами піхоти – артилерія для цього була непотрібна. 30 липня поблизу с. Любінь Великий (під Львовом) словаки провели перевірку протитанкових можливостей своїх артсистем. Мішенями служили покинуті на полі бою танки – легкий БТ-7 і середній Т-34. Крім протитанкових і танкових гармат у випробуванні взяли участь 75-мм гармата vz. 15 і 100-мм гаубиця vz. 14/19. Виявилось, що осколково-фугасні снаряди обох артсистем спроможні розірвати гусениці танків, а близький вибух 100-мм снаряда може вивести зі строю танк БТ-7. Однак в бою перевірити ці можливості вказаних артсистем не вдалось. З 9 до 16 серпня 1941 р. більшість частин

Армійської групи були виведені до Словаччини. На території СРСР залишились два з'єднання – Рухома і Охоронна дивізії (Kliment & Nakládal, 2003: 93).

Висновки. Виходячи з проведеного нами аналізу можна стверджувати, що напередодні вступу у війну проти СРСР Словаччина мала достатньо чисельний, хоч і не надто сучасний, артилерійський парк. Однак використання його в перші тижні бойових дій було дуже обмеженим. Фактично, активні бойові дії вели тільки артилерійські підрозділи Рухомої групи, реорганізованої в Рухому бригаду – спочатку один дивізіон (9 гармат), а згодом артилерійський полк (36 гармат). Для цього словацьке командування виділило найбільш сучасні артилерійські системи на механічній тязі – 100-мм гаубиці vz. 30 і 105-мм гармати vz. 35. Крім того, як піхотні гармати використовувалась невелика кількість 75-мм гірських гармат vz. 15. Артилерія Рухомої бригади продемонструвала високу ефективність у ході найбільшого в досліджуваній період бойового зіткнення за участю словацьких військ – бою за Липовець 22-23 липня 1941 р. Саме успішні дії артилерії, зрештою, стали одним з вирішальних чинників перемоги словаків.

Друга складова словацького контингенту, виділеного для участі у війні проти СРСР, – Армійська група – мала значно сильнішу артилерійську складову. До неї спочатку входили чотири артилерійські полки – два у складі дивізій і два окремих. Однак жодних бойових завдань за своїм прямим призначенням вони не виконували. Появляється це тим, що Армійська група несла службу в тиловому районі і виконувала функції з підтримання порядку на окупованій території.

Використані посилання

Ткачук П., Харук А., Красюк О. (2016) *Польова артилерія Другої світової війни: Історичний нарис*. Львів: НАСВ, 194 с.

Харук А. (2017) Питання гаубизації дивізійної артилерії напередодні Другої світової війни. *Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 11-12 травня 2017 р.)*, с. 368.

Вака І. (2008) Účast Slovenskej republiky v prvej fáze vojny proti ZSRR z pohľadu nemeckých vojenských orgánov. *Vojenská história*, №3, P. 47–65.

- Karlický V. (1975) *Československé dělostřelecké zbraně*. Praha: Naše vojsko, 380 p.
- Katreba Z. (2000) «Skrytá» mobilizácia na Slovensku v roku 1941. *Vojenská história*, № 3-4, P. 87-100.
- Kliment C., Nakládal B. (2003) *Slovenská armáda 1939-1945*. Praha: Naše vojsko, 364 p.
- Klubert T. (2003) Boj pri Lipovci. *Vojenská história*, №1, p. 15-35.
- Mičianik P. (2004) Slovenská Rýchla skupina v začiatkovej fáze operácie Barbarossa. *Vojenská história*, № 4, P. 47-65.
- Mičianik P. (2005) Slovenská Rýchla brigáda a bitka pri Lipovci. *Historické rozhľady*, № 2, P. 199-248.
- Mičianik P. (2007) *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu (1941-1944). I. V operácii Barbarossa*. Bratislava: Dali-BB, 296 p.
- Muráriková Z. (2013) Škodove závody v Dubnici nad Váhom v rokoch 1938 – 1945. *Vojenská história*, № 4, P. 6-30.
- Pecina J. (2005) Poľné delostrelectvo Rýchlej divízie 1941 – 1942 (Od Kyjeva po rieku Mius). *Vojenská história*, № 1, P. 56-73.

References

- Baka I. (2008) Participation of the Slovak Republic in the first phase of the war against ZSSR from the perspective of German military authorities. *Vojenská história*, № 3, P. 47–65 (slovak).
- Karlický V. (1975) *Czechoslovak artillery weapons*. Praha: Naše vojsko, 380 p. (czech).
- Katreba Z. (2000) «Hidden» mobilization in Slovakia in 1941. *Vojenská história*, № 3-4, P. 87–100 (slovak).
- Kharuk A. (2017) The question of howitzing divisional artillery on the eve of World War II. *Prospects for the development of the armament and military equipment of the ground forces: Proceedings of the International Scientific and Technical Conference (Lviv, May 11-12, 2017)*, P. 368 (ukr).
- Kliment C., Nakládal B. (2003) *Slovak Army 1939–1945*. Praha: Naše vojsko, 364 p. (czech).
- Klubert T. (2003) Fight at Lipovec. *Vojenská história*, №1, p. 15–35 (slovak).
- Mičianik P. (2004) Slovak Rapid Group in the initial phase of Operation Barbarossa. *Vojenská história*, № 4, P. 47–65 (slovak).
- Mičianik P. (2005) Slovak Rapid Brigade and Battle of Lipovec. *Historické rozhľady*, № 2, P. 199–248 (slovak).
- Mičianik P. (2007) *Slovak Army in campaign against Soviet Union (1941 – 1944). Vol. I. In Operation Barbarossa*. Bratislava: Dali-BB, 296 p. (slovak).
- Muráriková Z. (2013) Škoda's factories in Dubnici nad Váhom in 1938 – 1945. *Vojenská história*, № 4, P. 6–30 (slovak).
- Pecina J. (2005) Field Artillery of the Rapid Division 1941 – 1942 (From Kiev to the Mius River). *Vojenská história*, № 1, P. 56–73 (slovak).
- Tkachuk P., Kharuk A., Krasiuk O. (2016) *World War II Field Artillery: An Historical Sketch*. Lviv: NASW, 194 p. (ukr).

Kharuk A., Yefymenko H.

**SLOVAK ARTILLERY IN THE FIGHTING OF THE INITIAL PHASE
OF THE GERMAN-SOVIET WAR (LATE JUNE – MID-AUGUST 1941)**

At the initial stage of the war against the USSR, in addition to German troops, Allied armies, including Slovakia, participated in the fighting on the territory of Ukraine. This country exhibited a relatively small contingent, representing all major arms. A significant role in the fighting played artillery units.

On the eve of the war against the USSR, Slovakia had a large, though not too modern, artillery park (the share of modern artillery systems was 16.5%). However, its use in the first weeks of combat was very limited. In fact, only the artillery units of the Mobile Group reorganized into the Mobile Brigade were active in combat, initially one division (9 guns) and later an artillery regiment (36 guns). For this purpose the Slovak command has allocated the most modern artillery systems on mechanical traction – 100 mm howitzer vz. 30 and 105 mm guns vz. 35. In addition, infantry guns used a small number of 75 mm mountain guns vz. 15. The Mobile Brigade artillery demonstrated high efficiency during the largest fighting in the studied period with the participation of Slovak troops – the battle of Lipovec on July 22-23, 1941.

The second component of the Slovak contingent allocated to participate in the war against the USSR, the Army Group, had a significantly stronger artillery component. It initially consisted of four artillery regiments – two in divisions and two separate. However, they did not carry out any combat tasks by their intended purpose. This is compounded by the fact that the Army Group served in the rear area and performed order maintenance activities in the occupied territory.

All the artillery pieces used by the Slovak army were manufactured by Skoda. Among them were dominated by 100 mm howitzers of three different models – vz. 14/19, vz. 16/19 and vz. 30. The most modern model of artillery was the 105 mm heavy cannon vz. 35. Mountain 75 mm guns vz. 15 were used to directly support infantry.

Keywords: artillery, World War II, German-Soviet war, Slovakia, Ukraine.

УДК 94(438+477) «1920»:356

ЗАКШЕВСКІ Б.

<https://orcid.org/0000-0001-9902-9759>

doi

18-та ДИВІЗІЯ ПІХОТИ У ТРАВНЕВОМУ НАСТУПІ 1920 РОКУ 6-ї АРМІЇ ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО В УКРАЇНІ

У статті описано події 18-ї дивізії піхоти Війська Польського – однієї з найкращих дивізій часу польсько-радянської війни 1919-1921 рр. Детально відтворено та охарактеризовано участь 18-ї ДП у складі 6-ї армії Війська Польського під час боротьби з радянськими підрозділами 25 квітня – 25 травня 1920 р. Під час походу на схід 18-та ДП під командуванням генерала Францішека Крайовського, воюючи пліч-о-пліч з українськими військами проти Червоної Армії, захопили багато територій, отримавши багато більшовицьких полонених та здобувши велику кількість важливих тактичних об'єктів, залізниці, боєприпаси, їжу. Після стабілізації фронту, 18-та ДП зайняла позицію на річці Соб, що в околицях Гайсина.

Ключові слова: 18-та дивізія піхоти Війська Польського, польсько-більшовицька (радянська) війна 1919-1921 рр., Францішек Крайовський, Францішек Адам Арчишевський, 6-та армія Війська Польського, Олександр Омелянович-Павленко, Олександр Удовиченко, річка Соб.

Мета статті – описати та охарактеризувати участь 18-ї дивізії піхоти Польського Війська в успішному наступі 6-ї польської армії на Україну проти Радянської Росії у травні 1920 року. 18-та дивізія піхоти була однією з найкращих дивізій під час польсько-радянської війни 1919-1921 рр., яка вела бої в різних театрах війни: від Поділля, через Волинь, до Північної Мазовії та Полісся. Восени 1920 р. 18-та піхотна дивізія співпрацювала з білоруськими військами генерала Станіслава Булака-Балаховича на Поліссі. Таким чином, цей підрозділ, яким командував видатний офіцер, генерал Францишек Крайовський, викликає великий інтерес істориків. У наш час історичні традиції цього дивізіону перейняли 18-та механізована дивізія польської армії, розташована на сході Польщі.

ЗАКШЕВСКІ Бартош, доктор гуманітарних наук, Військово-технічна академія імені Ярослава Домбровського, м. Варшава

© Закшевські Бартош, 2020.

Досі окрім авторських робіт ця тема не була детально проаналізована та представлена в Україні. І все-таки 18-та піхотна дивізія воювала пліч-о-пліч з українськими військами проти Червоної Армії. Спільні бої поляків та українців проти військ Радянської Росії заслуговують на поглиблене вивчення та опис того, що було зроблено в цій статті. Співпраця польських та українських військ проти спільного ворога має стати основою сьогоднішньої братської військової співпраці обох наших країн.

Військово-політичне тло наступу в Україні. Готуючи політичну та військову основу для чергового наступу, Верховний головнокомандувач польської армії Юзеф Пілсудський мав на меті остаточно унормувати українсько-польські стосунки. 21 квітня 1920 р. було підписано польсько-українську політичну угоду, в якій говорилося про те, що: «*Польща визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки з головним отаманом, паном Симоном Петлюрою на чолі, найвищою владою Української Народної Республіки*» [переклад автора – Б.З.] (*Pilsudski, 1989: 232*). Петлюра, у свою чергу, погодився провести польсько-український кордон по р. Збруч, а Польща відмовилася від своїх претензій на землі, що лежали на схід від вказаної річки. Обговорювана політична угода не містила згоди української сторони на федерацію з Польщею, але війська Петлюри були розбиті, і він перебував на території Польщі, повністю залежний від польського уряду. Це була сприятлива Угода для обох сторін. Оголошення польсько-українського договору 21 квітня 1920 р. одразу викликало міжнародну реакцію, оскільки західні держави і Радянська Росія виступали проти цього. 24 квітня 1920 р. політична угода доповнилася військовою конвенцією: українська армія підпорядковувалася Війську Польському, яке і віддавало накази стосовно проведення усіх воєнних операцій (*Pilsudski, 1989: 232*). Українська сторона зобов'язалася виставити шість піхотних дивізій і забезпечити продовольством польські війська, що знаходилися в Україні. Польська сторона зобов'язалася озброїти та переформувати три піхотні українські дивізії за польським зразком.

25 квітня 1920 р. Армія отамана Петлюри, яка брала участь у так званій Київській експедиції, налічувала лише 556 офіцерів і 3348 рядових, тому вони не становили значної військової сили (*Wyszczelski, 1999: 67*). Підписання військової конвенції між

Польщею та УНР завершило політичну та військову підготовку до початку наступу в Україні. З початком військових операцій в Україні було очевидно, що у війні будуть прийняті важливі рішення. Українські війська взяли участь у наступі під назвою «Київ плече до плеча» з підрозділами 18-ї ДП. 17 квітня 1920 р. Верховний головнокомандувач польської армії видав наказ, аби військові формування, які перебували в Україні, зайняли вихідні позиції для наступальних дій. Метою було повне знищення сил радянського противника Південно-Західного фронту. Дата наступу була встановлена на 25 квітня 1920 р. У той же день, 17 квітня, Верховна комісія видала ще одне розпорядження, важливе для запланованої операції. Це була так звана «Операційна диспозиція до наступу в Україні» (*Kutrzeba, 1937*). Це розпорядження розглядалося як фактичний план проведення дій на першому етапі цієї операції. Згідно з цим наказом, 2-га армія Війська Польського (ВП) повинна була скерувати 15-ту ДП під командуванням полковника Альбіна Ясінського у перший день проведення операції до дій, спрямованих на виведення польських військ до лінії р. Тетерів. На другий день наступу 2-га армія разом з 6-ю армією ВП повинна була вийти на лінію Житомир – Бердичів – Райгородок – Уланів – Хмельник – Літин – Бар – Ялтущків – Вербоivecь. Передбачалося, що на третій день операції (і це повинно було стати завершальною фазою першого етапу операцій) ці армії перейдуть до лінії Козятин – Вінниця – Жмеринка – Могилів.

18-та ДП у складі XXXV бригади піхоти (БП) (42-й і 49-й полки піхоти – ПП) та XXXVI БП (144-й і 145-й ПП) з підрозділами артилерії (18-й полк польової артилерії – ППА) увійшли разом з 5-ю ДП та 12-ю ДП до складу 6-ї армії під командуванням генерала Івашкевича (*Stachiewicz, 1925*). У армії налічувалось 39 піхотних батальйонів, 8 кавалерійських ескадронів та 35 артилерійських батарей. У першій фазі української операції Верховний головнокомандувач Юзеф Пілсудський визначив для 6-ї армії допоміжну функцію. Початковою метою було зменшення сил російської XIV Армії. Проте, після відступу противника по всій лінії, 26 квітня 1920 р. 6-та армія почала наступальні операції на широкому фронті – повільно витісняючи більшовицькі війська на схід. Пілсудський вагався, чи оточувати та знищувати XII чи також і XIV радянську

армію. Тому він не прагнув до сильного витіснення XIV армії далеко на схід (*Wyszczelski, 1999: 89*). Генерал Івашкевич отримав завдання проводити методичні заходи на широкому фронті без особливого поспіху. Найсильнішою була 12-та ДП підполковника Мар'яна Янушайця, яка повинна була атакувати вздовж залізничної лінії Проскурів – Жмеринка. Ліворуч, на північ від 12-ї ДП знаходилась 5-та ДП генерала Владислава Єджевського, праворуч і на південь розмішувалась 18-та ДП генерала Крайовського разом з українськими підрозділами (*Zakrzewski, 2013b: 16–25*).

18-та ДП готувалась до наступу. У період з 10 по 25 квітня 1920 р. відбулася реорганізація та поповнення 18 ППА. Через поганий стан коней і невелику кількість солдатів 1-ша батарея не пішла в наступ. Решта – вісім батарей (з 2-ї по 9-ту) були посилені офіцерами та рядовими з 1-ї батареї, а також солдатами 1-го дивізіону 18-го полку важкої артилерії, які після кадрової реорганізації відійшли з Кам'янця-Подільського до Модліна (*Badowski, 1936: 13*). З того розкадрованого дивізіону полк отримав кілька офіцерів, кілька сотень рядових та 300 добре утриманих коней. Необхідні підводи були конфісковані в навколишніх селах (*Badowski, 1936: 13*). До полудня 20 квітня 1920 р. більшовицька артилерія з місцевості поблизу села Гулі обстрілювала позиції 18-ї ДП під Заборознівцями (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 32*). Патрулі дивізії, вислані до Вільхової, Маціорська, Березового, Галайковець, Бахтина, Терешова, не знайшли там більшовиків (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 33*).

23 квітня 1920 р. підрозділи 18-ї ДП розмішувалися за такою схемою: I батальйон 49-го ПП – с. Куча, II і III батальйони 49-го ПП – с. Іванківці, I, II і III батальйони 145-го ПП – відповідно, с. Струга, Щербівці і Стружка, I і III батальйони 42-го ПП – с. Заміхів, III батальйон 42-го ПП – с. Говори (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 34*). 24 квітня 1920 р. о 22.00 до Нової Ушиці прибув представник від III Бережанської Бригади УГА, який повідомив, що його військо вирушило до Бару. В Ялтушкові залишився лише штаб та табори, а галичани найімовірніше вночі завдали удару більшовицьким військам, де їм вдалося захопити один бронепοїзд та чотири гармати. Патрулі, розіслані від 42-го і 145-го ПП, повідомили, що

села Петримани, Бахтин, Михайлівці, Конищів, Гулі та Курники були звільнені від окупанта. 24 квітня командування 18-ї ДП перебувало в Новій Ушиці (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 35*). Українська група (два ескадрони та одна гармата) знаходилась в с. Хрептів, один ескадрон – в с. Курижиця, піхота (500 осіб) – в с. Пилипи, одна батарея – в Новій Ушиці. У день наступу дві піхотні бригади з 18-ї ДП отримали нових командирів: XXXV БП очолив підполковник Мечислав Лінде, а командиром XXXVI БП став генерал Казимир Ладось (*Zakrzewski, 2016*).

Наступ 6-ї Армії Війська Польського. Польська наступальна операція розпочалася 25 квітня 1920 р. о 3.20 ранку атакою 5-го ПП Легіонів – авангарду 1-ї ДП Легіонів. Того ж дня розпочала наступальні дії 18-та ДП генерала Крайовського. Верховний головнокомандувач Ю. Пілсудський і командувач 6-ї армії генерал В. Івашкевич не очікували, що противник без опору відступить назад на схід. Однак наступаючі частини 18-ї ДП в багатьох місцях опору не зустріли. Перші серйозні бої розпочалися лише під Баром. Темпи просування польських колон стримувалися необхідністю роззброїти частини Української Галицької Армії, які перейшли на польську сторону. Увечері 27 квітня 1920 р. підрозділи 6-ї армії вийшли на залізничний шлях Київ – Жмеринка, що означало виконання завдання, поставленого Верховним головнокомандувачем Ю. Пілсудським.

Генерал Крайовський разом зі своєю 18-ю ДП атакував на південному крилі 6-ї армії вздовж Дністра разом з українськими підрозділами генерала Омеляновича-Павленка. 18-та ДП вирушила в напрямку на Конищів, Муровані Курилівці, Могилів, Шаргород. 25 і 26 квітня 1920 р., в перші дні наступу, підрозділи 18-ї ДП просувалися на схід, не зустрічаючи ворога. Вони зайняли Дурняки, Вербовець, Михайлівці, Конищів та Гулі, і вже звідти висилали розвідувальні патрулі. Галайківці та Жванець теж були вільні від радянських військ (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 37*). Увечері 26 квітня ворог відступив до лінії Могилів – Яричів – Котюжани. Підрозділи 18-ї ДП зайняли лінію Жвань – Рівне – Попелюхи – Ольчидаїв – Котюжани – Мар’янівка. Ворог силами піхотного полку з артилерійською батареєю чинив сильний опір у Курилівцях, проте після короткотривалого бою відійшов до с. Лучинець.

18-та ДП вислала підрозділи до Жеребелівки та Яричова. Штаб 18-ї ДП ввечері 26 квітня знаходився у Вербовці (САW, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 39*).

Підрозділи 18-ї ДП 26 квітня здобули два зарядних ящики, кілька підвод та значну кількість боєприпасів, у бою, загинув один солдат. Ворог відступив за залізничну магістраль Могилів – Бар, посиливши опір у с. Ольчидаїв, Лучинець, Котюжани, Копайгород. Підрозділи 42-го ПП зайняли лінію Копайгород – Хринівка – Лучинець (САW, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 41*).

Вранці 27 квітня 1920 р. ворог відступив до лінії Чернівці – Шаргород. Підрозділи XXXVI БП вирушили того дня о 13.00 годині на Могилів, де були дуже добре прийняті місцевим населенням. Було налагоджено контакт з румунськими підрозділами. Розташування 18-ї ДП того дня виглядало так: штаб XXXVI БП, II і III батальйони 49-го ПП – в Яришові; штаб 18 ДП – в Мурованих Курилівцях; український підрозділ з I батальйоном 49-го ПП, а також 7-ма батарея 18-го ППА в Могилеві; 145-й ПП зайняв свої позиції в селах Озаринці, Кричанівка, Сугаки, Проське; 42-й ПП – в селах Лучинець, Хринівка, Копайгород. В Могилеві було захоплено локомотив, близько 160 вагонів, значну кількість понтонів, натомість в Котюжанах вдалося захопити 90 вагонів. Повідомлялося про десяток полонених. З польської сторони був лише один поранений з 42-го ПП. Дивізія зайняла залізничну лінію Могилів – Котюжани, яка була в хорошому стані для використання власними підрозділами (САW, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 43*).

Оскільки ворог відступив на схід, 18-та ДП мала лише кілька сутічок. 25 квітня, за наказом генерала Крайовського у напрямку Могилева, до наступу приєднався 49-й ПП під командуванням капітана Надаховського. Разом з підрозділами полковника Удовиченка він увечері 27 квітня вступив в Могилів. 49-й ПП разом з 42-м ПП провели кілька невеликих боїв з Червоною Армією під Жмеринкою та Вапняркою, після чого бої на цьому відтинку припинилися (*Fuglewicz, 1929: 9*).

25 квітня на схід рушили підрозділи 18-ї ДП, які залишалися до того на своїх позиціях. Вони швидко просувалися вперед через Муровані Курилівці та Котюжани. Червона Армія не чинила великого опору і часто відступала з наближенням польських

підрозділів. 144-й ПП ще у першій половині квітня 1920 р. перейшов у підпорядкування штабу 6-ї армії як резерв та був перевезений до Проскурова, і на початку польського наступу не брав участі. У день наступу на схід рушив також 42-й ПП з району Заміхів – Говори до Конищева. Увечері 25 квітня його бійці дісталися до Конищева, Михайлівців та Примощаниці. Впродовж ночі радянські війська намагалися повернути собі ці населені пункти, проте їхні атаки вдалося відбити. Наступного дня полк продовжив наступ, просуваючись двома колонами: ліва – у складі II і III батальйону, права – I батальйон полку. Ліва колона 27 квітня зазнала атаки, проте їй таки вдалося захопити Копайгород. Натомість права, долаючи сильний опір і захопивши кілька десятків полонених, дісталась Лучинця. Звідти було відправлено розвідувальну групу (рота піхоти, півроти саперів, взвод польової артилерії) до Шаргорода. Швидкий наступ групи стривожив більшовиків так, що ті, не вагаючись, залишили Калинівку та Шаргород, залишивши там багато майна. Однак після розвідки група повернулася до Лучинця, і більшовики знову зайняли Шаргород (*Zolna, 1929: 13*).

На схід разом з полками 18-ї ДП з району Миньківців, Струги, Нової Ушиці та Заміхова вирушили також II і III дивізіони 18-го ППА (*Badowski, 1936: 14; Zolna, 1929*). I дивізіон 18-го ППА на час наступу залишався у підпорядкуванні 12-ї ДП полковника Янушайця. Завданням 12-ї ДП була атака вздовж лінії Деражня – Жмеринка, Бар – Жмеринка. I дивізіон під керівництвом капітана Войцаха Петраса, Мар'яна Кукеля (*Kukiel, 1995: 10*) вже у перший день нападу досяг Ялтушкова.

29 квітня 1920 р. 2-га батарея 18 ППА разом з 4-ю батареєю 12-го ППА взяли участь у перестрілці під Дзяловом (тепер Кам'яногірка). У п'ятницю, 30 квітня відбувся прикрий випадок: на південному виході з села більшовицький патруль вкрав кулемет 2-ї батареї та втік (*Kukiel, 1995: 26*). У понеділок, 3 травня 1920 р. (*Badowski, 1936: 15*) 3-тя батарея I дивізіону капітана Петраса прийшли на допомогу III батальйону 51-го ПП поблизу с. Стрільники. Завдяки потужному та влучному вогню батареї, яка з відкритих позицій обстрілювала більшовицькі загони та прикрила наступ, було зайнято с. Стрільники та залізничну станцію Рахни. Було захоплено 122-мм гаубицю та канцелярію (*Kukiel, 1995: 27*). 7 травня 1920 р. 3-тя батарея 18-го ППА взяла участь в операції

51-го ПП, який вирушив о 5.00 ранку через Юрківку, Самгородок до Туманівки. Тоді ж I-й дивізіон брав участь у боях за залізничну станцію Крижопіль. 10 травня 1920 р. 3-тя батарея підтримувала 51-й ПП на відтинку Марківка – Крижопіль, де розбила одну ворожу гармату (*Kukiel, 1995: 31*). I-й дивізіон 18-го ППА згодом повернувся до складу 18-ї ДП (*Badowski, 1936: 15; Kukiel, 1995: 34*).

28 квітня 1920 р., перебуваючи в резерві 6-ї армії, 144-й ПП був переданий у розпорядження 5-ї ДП та отримав наказ роззброєння двох українських січових бригад, які в околицях Літина покинули більшовиків та перейшли на польську сторону. Для Червоної Армії поведінка українських військ, що воювали в їх рядах, була несподіванкою. 2-га та 3-тя бригади Січових Стрільців були насильно включені до складу Червоної Армії після поразки військ Симона Петлюри восени 1919 р. Після розгрому більшовицьких 408-го і 409-го стрілецьких полків ці бригади добровільно перейшли до польської сторони. До 29 квітня 1920 р. близько 11 500 українців перейшли на польську сторону. За роззброєння цих солдатів відповідав 144-й ПП (*Mazaraki, 1929: 10; Zakrzewski, 2016: 80*).

28 квітня 1920 р. патрулі 18-ї ДП, вислані до Чернівців та Шаргороду, не спіткали ворога. У той час локація військ була наступною: штаб XXXVI БП, II і III батальйони 49-го ПП та 6-та батарея 18-го ППА з українською групою – в Могилеві; I батальйон 49-го ПП в Яришові; штаб і III батальйон 145-го ПП та 7-ма батарея 18-го ППА – Вендичани; II батальйон 145 ПП – Озаринці – Кричанівка; I батальйон 145 ПП – Сугаки; II дивізіон, а також 8-ма і 9-та батареї 18-го ППА – в Татарисках (нині Смотрич); штаб 18-го ППА – Попівці; штаб XXXV БП – станція Котюжани; штаб 42-го ПП – Берлядка; I-й батальйон того ж полку – Лучинець; II батальйон – Лука Мовчанська; III батальйон – Копайгород. Втрати 18-ї ДП склали 10 поранених з 49-го ПП. Було захоплено дві гармати, два кулемети, 26 полонених, кілька десятків коней, возів та багато амуніції. Прибуло також поповнення до 18-го ППА (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 43*).

За свідченнями в'язнів та втікачів з Червоної Армії, 28 квітня ворог вивів одну групу своїх військ через Ямпіль до Вапнярки, а дві інші групи – на Чернівці – Джурин та Джурин –

Шаргород до станції Рахни Лісові. Патрулі не зустріли ворога в радіусі 15 км (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 44*). 29 квітня ворог, відступаючи з Мовчан, Дзялова та Станіславчика, зайняв Шаргород. Тим часом патрулі 42-го ПП випередили більшовицькі патрулі під Калинівкою (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 45*). 30 квітня генерал Крайовський надіслав сильні патрулі від 42-го ПП в Шаргород (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 46*).

42-й ПП після перших боїв за Шаргород 1 травня 1920 р. здійснив доцентрову атаку на ту місцевість. Ліва колона в тому самому складі (II і III батальйону) просувалася з району Копайгорода та Кошаринці в південно-східному напрямку, уздовж річки Мурафа. Права – слабша колона (I батальйон) атакувала з Лучинець через Калинівку, Лозову та Теклівку у східному напрямку. Увечері 1 травня Шаргород був зайнятий, а вранці 2 травня полк продовжив рух лівою колоною через Должок, а правою – через Хоменки на Джурин. Після нічних боїв та значних втрат з обох сторін Джурин був зайнятий поляками. Згодом полк вирушив однією колоною до селища Мурафа, де залишався певний час як резерв 6-ї армії. У селі Мурафа 42-й ПП разом з місцевим населенням святкував річницю польської Конституції 3 травня.

1 травня ситуація підрозділів, що входили до складу 18-ї ДП, була такою: патрулі 49-го ПП та української кавалерії, що були вислані до Шандерівки, Чернівців та Березівки, не зустріли ворога. Патрулі 145-го ПП донесли, що селище Лозова було зайняте однією ворожою батареєю артилерії, звідки більшовики відправляли кінні патрулі до Тропової (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 46*). Підрозділи 42-го ПП після короткого бою зайняли Шаргород, займаючи при цьому лінію місцевості Лука Мовчанська – Носиківка – Шаргород – Теклівка – Біляни – Коси, вздовж річки Бронниця до Дністра. Втрати 18-ї ДП за той день становили 4 вбитих та 5 поранених. Чисельність полків, що входили до 18 ДП станом на 1 травня 1920 р., наведена у таблиці 1.

Таблиця 1.

Кількісний стан полків, що входили до 18-ї ДП, станом на 1 травня 1920 р.

		18-та ДП	42-й ПП	49-й ПП	144-й ПП	145-й ПП
Харчовий стан	Офіцери	282	40	29	37	33
	Унтер-офіцери та рядові	10 453	2246	1141	1439	2034
Бойовий стан	Офіцери	111	28	20	29	27
	Унтерофіцери та рядові	5450	1623	856	1147	1545
	Кавалерія	32		15		12
Кількість кулеметів		142	29	44	32	23
Артилерія	Піхотна	7		1	4	2
	Польова	31				
	Важка	12				

Джерело: Підготовлено на основі: Центральний військовий архів, Кількісний стан ГКВП, сигн. І.301.31.56.

Уранці 2 травня 1920 р. на всьому відтинку 18-ї ДП не було контакту з ворогом (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, *sygn. I.311.6, k. 48*).

Уранці 3 травня розташування 18-ї ДП було таким: штаб дивізії, штаб ХХХV БП і II батальйон 42-го ПП – Шаргород; III батальйон 42-го ПП – Болжок; штаб і I батальйон 42 ПП з 8-ю батареєю 18-го ППА у Писарівці; II батальйон 145-го ПП – Березівка; штаб, 4-та і 5-та батареї 18-го ППА в Довгалівці. На південному фланзі дивізії була досягнута лінія Яруга – Бабчинці. О 5 ранку 3 травня підрозділи 18-ї ДП відновили наступ (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, *sygn. I.311.6, k. 52*). О 08.00 ранку вони зайняли Дружне (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, *sygn. I.311.6, k. 51*). 4 травня після полудня 18-та ДП не мала сутичок з противником. В останні дні вона воювала з

підрозділами 354-го, 361-го, 368-го, 369-го стрілецьких полків. Дислокація підрозділів 18-ї ДП увечері 4 травня була такою: штаб дивізії разом зі штабом XXXV БП лишився у Шаргороді; 42-й ПП у повному складі зосередився у Старій Мурафі; батальйони 49-го ПП знаходились у Теклівці, Писарівці та Могилеві; штаб XXXVI БП – у Чернівцях; батальйони 145-го ПП – у Рожнятівці, Русаві і Борівці; українська піхота – в Ярузі; українська кіннота – в Бабчинцях, з форпостами – у Слободі Межирівській та Мервинцях (САW, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 54*).

5 травня 1920 р. 18-та ДП продовжувала рух на схід. Штаб її перемістився до Пеньківки; штаб XXXVI БП і 145-й ПП знаходились у Старій Мурафі; керівництво XXXV БП і 42-й ПП – у Красному; штаб, I і II батальйони 49-го ПП – у Єфимівці; III батальйон 49-го ПП – у Краснянці (САW, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 55*).

9 травня дислокація 18-ї ДП була вже такою: штаб і 4-та батарея 18-го ППА – Заячківці; 5-та і 6-та батареї – Михайлівка; 9-та батарея – Тарасівка; 8-ма батарея – Федорівка; 7-ма батарея – Воронівці; штаб і I-й батальйон 49-го ПП – Краснянка; II і III батальйони того ж полку – Яринівка (САW, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 57*).

10 травня 42-й ПП, залишаючись в резерві 6-ї армії, відправився до Красного. 145-й ПП після кількох днів маршів без великих боїв та сутичок через Шендерівку та Джурин перейшов до резерву дивізії у районі Джурин – Мурафа. Практично не маючи жодного контакту з ворогом, до полку, як і до інших частин 18-ї ДП, надійшли повідомлення про те, що поляки 7 травня 1920 р. взяли Київ. У той день 145-й ПП святкував день польської армії.

Майже у той час (9 травня) поляки здобули два мости на Дніпрі та плацдарми на лівому березі річки (Позняки, Троєщина, Погреби, Дарниця, Бортня), створивши так зване передмістя Києва. Воно було настільки глибоке, аби можна було якомога краще захищати Київ від вогню противника зі східного берега Дніпра. У той час, коли 3-тя армія окупувала Київ, 2-га та 6-та армії без протидії зі сторони Червоної Армії просувалися на схід. 6-та армія 9 травня зайняла Брацлав, Тульчин та Вапнярку. Підрозділи української армії генерала Омеляновича-Павленка як

праве крило 6-ї армії увійшли до Ямполя. Проте, темпи польського наступу поступово слабшали. 3-тя армія зайняла оборонні позиції, а 2-га та 6-та армії концентрували свої сили для можливих бойових дій на південно-східному фронті. Фронт стабілізувався, а 6-та армія разом з 18-ю ДП та українськими підрозділами простягала свою лінію аж до Дністра.

Стабілізація фронту над річкою Соб. У Жмеринці зробив перепочинок 49-й ПП, у Красному – 42-й, в околиці Джурин – Мурафа – 145-й ПП. Після роззброєння українських бригад 144-й ПП перейшов на схід через Летичів, Жмеринку, Браїлів, Єфимівку і повернувся з підпорядкування 5-ї ДП у склад XXXVI бригади 18-ї ДП. Водночас 18-та ДП була направлена на бойовий відтинок, на якому раніше перебувала 5-та ДП, відведена на північний фронт. З Єфимівки 144-й ПП було вислано до Брацлава, де він отримав наказ зайняти район над річкою Соб, в околицях Гайсина. У цьому регіоні область була горбистою, прорізаною глибокими ярами. Такий рельєф став своєрідним викликом для польського солдата. З місця свого перепочинку відправився також 145-й ПП, рухаючись через Томашпіль, Тульчин, Брацлав на першу лінію, до відтинку Кропивне – Гайсин. Під час маршу під Гайсином полк легко здобув три гармати, кулемет, паровоз, стрілецькі гвинтівки та багато військового матеріалу. Відтинок від Кропивної до Гайсина 145-й ПП зайняв вже 25 травня та почав підготовку до оборони. Більшість своїх сил полк направив на оборону південного флангу. Однак зібрана інформація про ворога спонукала до часткових змін у дислокації, тому після кількох днів оборонні позиції укріпилися на лінії річки Соб, від Гайсина до Дашкова. Головні сили були направлені у східному напрямку. Оборонна лінія полку була поділена на дві частини: північний підрозділ (командир майор Кароль Стейнбах) та південний підрозділ «Гайсин» (капітан Ян Ульданович). Напередодні боїв за Гайсин полк почав послаблюватися, внаслідок демобілізації старших призовників та добровольців з Америки, а допомога з Польщі так і не була надана. 26 травня 1920 р. більшовицькі війська розпочали розвідку польських позицій. Польські патрулі у свою чергу часто натрапляли на більшовиків (*Grochot, 1930: 14*).

У перші дні травня 1920 р. 18-й ППА отримав поповнення – 250 рядових, призовників 1900 року народження,

які пройшли кількамісячний вишкіл. У другій половині травня відбулася демобілізація і в інших полках 18-ї ДП. У той час частини покинуло багато досвідчених солдатів, які б стали у пригоді в майбутніх боях. Особливо багато було демобілізованих унтер-офіцерів. 18-й ППА у другій половині травня був направлений на передову, змінюючи там 5-й ППА з 5-ї ДП. II дивізіон зайняв позиції на лінії річки Соб під Гайсином, а III дивізіон – під Оратовим (*Badowski, 1936: 15*).

Дії 18-ї ДП 10-15 травня 1920 р. не мали великої динаміки. 10 травня підрозділи 18-ї ДП взяли участь у розбросненні села Пеньківка, де відібрано 101 гвинтівку (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 59*). До ранку 12 травня 18-та ДП роззброїла населення Мурафи, Єфимівки, Красного, Вознівців, Пеньківки та Федаківки. Вилучено 437 карабінів, 8 шабель, 2 лафети та 1 гарматний замок, а також багато боєприпасів (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 61*). 15 травня 145-й ПП здійснив пацифікацію району Джурин – Рожнятівка – Горишківка – Ямпіль (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 65*).

Бойовий стан 18-ї ДП на 15 травня 1920 р. складав 120 офіцерів та 5677 унтер-офіцерів і солдатів. Чисельний стан полків, що входили до 18 ДП 15 травня 1920 року, наведений у таблиці 2.

Найбільш сильним був 144-й ПП, у стані бойової готовності у ньому перебувало 1900 солдатів. Добре виглядала ситуація у 42-му та 145-му полках. Найгіршим був стан у 49-му ПП – лише 575 солдатів у бойовій готовності. 16 травня солдати 18-ї ДП в околицях Джурин, Рожнятівка, Князівка відібрали у місцевого населення 125 гвинтівок, 7 шабель та телефонний дріт. У районі Станіславчик, Дзялів та Будки відібрано 18 гвинтівок та телефон (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 66*). Уранці 17 травня I-й і II-й батальйони 49-го ПП відійшли до Браїлова, а далі марширували до околиць Єфимівка – Краснянка. 145-й ПП та II дивізіон 18-го ППА рухалися у напрямку до Томашполя; 42-й ПП пацифікував район Уяринці, Іванівка, Тиврів та Суліски, де було відібрано 74 рушниці, кілька шабель та деяку кількість боєприпасів. До Пеньківки прибуло поповнення, призначене для 145-го ПП (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 219*).

Таблиця 2.

Чисельний стан полків 18-ї ДП станом на 15 травня 1920 р.

		Загалом 18-го ДП	42-й ПП	49-й ПП	144-й ПП	145-й ПП
Харчовий стан	Офіцери	310	43	28	40	37
	Унтер-офіцери та солдати	11 574	2189	929	2429	2018
Бойовий стан	офіцери	120	29	20	34	29
	Унтер-офіцери та солдати	5557	1478	555	1887	1372
	кавалерія					
Кількість кулеметів		139	29	41	35	23
Артилерія	Піхотна	8	3	1	1	3
	Польова	32				
	Тяжка					

Джерело: Підготовлено на основі: Центральний військовий архів, Кількісний стан ГКВП, сигн. I.301.31.56. Кількісний стан 6 Армії 15 V 1920 року.

18 травня штаб, II і III батальйони 144-го ПП перебували у Єфимівці, I батальйон – у Краснянці. 3-тя батарея 18-го ППА, тимчасово підпорядкована 12-й ДП, перебувала в районі Колоденки (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 220). 21 травня підрозділи 18-ї ДП роззброїли села Ворошилівку, Потоки, Томашпіль (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 70). Було вилучено 297 рушниць, 2 пістолети, 9 шабель та невелику кількість амуніції (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 225).

24 травня штаб 18-ї ДП перебував в Немирові (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 227). 42-й ПП вирушив з Красного (тимчасового місця зупинки) через Березівку, Глиняни, Жорнище та Іллінці у напрямку на Оратів (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 71).

25 травня 1920 р. підрозділи 18-ї ДП завершили заміну підрозділів 5-ї ДП на фронті (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska*

Polskiego, sygn. I.311.6, k. 76). Розміщення підрозділів 18-ї ДП було таким: штаб 18-ї ДП – в Немирові; штаб XXXVI БП – в Брацлаві; штаб і III батальйон 145-го ПП – в Кропивному; I батальйон того ж полку – в Гайсині; II батальйон – в Ситківцях з відокремленою ротою в Юрківцях; штаб 144-го ПП з половиною I батальйону – в Немирові; решта I батальйону – в Михайлівці; II батальйон 144-го ПП – в Мухівцях; III батальйон – в Будках; штаб XXXV БП – в Жорнищах; батальйони 42-го ПП – в Луговій, Красніках і Ялівці; штаб 18 ППА – у Немирові; штаб II дивізіону та 6-та батарея – в Семенках; 5-та батарея – в Нижньому Кропивному; 4-та – в Ситківцях; штаб III дивізіону, 7-ма і 8-ма батареї – в Жорнищах; 9-та батарея – в Луговій; штаб батальйону саперів в Немирові, його роти – в Монастирку і Брацлаві (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 80*).

Висновки. Польський наступ в Україні, що також має назву «Київська експедиція», став неприємною несподіванкою для більшовиків. Командувач Південно-Західного фронту Олександр Єгоров не припускав ні такого масштабу дій, ні розмірів використовуваних сил, ані швидкості польського просування (*Wyszczelski, 1999: 22*). Він значно занижив кількість польських військ, які брали участь в операції, оцінюючи їх приблизно в 40 тис., а фактично їх було близько 60 тис. (*Zolna, 1929*). Польські успіхи в Україні мають й іншу сторону медалі. Польські війська, що брали участь у наступі в Україні вже на початковому етапі, не виконали передбачуваної головної мети операції, тобто розгрому противника в цьому секторі. Причиною цього стала тактика більшовиків, які уникали великих боїв та виводили свої війська з-під польських атак. Було захоплено значну частину України, проте Червону Армію так і не було подолано.

18-та «Залізна» дивізія генерала Юзефа Галера взяла участь в наступі 6-ї армії Війська Польського в Україні. Діяльність, описана в статті в період між 25 квітня і 25 травня 1920 р., є одним з найважливіших елементів історії дивізії, коли та вела бойові дії пліч-о-пліч з українськими підрозділами проти більшовицької Росії. В останні дні квітня 18-та ДП просувалася на Схід, здобуваючи Ямпіль, Шаргород, Копайгород, Лучинець, Ялтушків. Це відбувалося без великих боїв, але призвело до отримання значних трофеїв у вигляді рухомого складу, військових матеріалів, продуктів харчування, а також численних

полонених. Після підкорення Києва і створення так званого Передмістя Києва фронт зупинився. 18-та ДП розпочала роззброєння радикалізованого місцевого населення, що мало призвести до заспокоєння ситуації за лінією фронту.

Польський наступ не призвів до знищення радянських військ, а Червона Армія відступила далеко на схід за Дніпро. Українська влада не мала широкої соціальної підтримки, і незважаючи на те, що Київ був захоплений польською армією, невдовзі більшовики перейшли у контрнаступ, використовуючи як ударний кулак 1-шу кінну армію. Саме між 1-ю кінною армією та 18-ю ДП точилися криваві бої (*Zakrzewski, 2013b: 16–25*). Перемогу вдалося здобути лише під Бродами (*Zakrzewski, 2013a*). Захоплення Бродів призвело до злиття фронту, що дозволило передати резерви (у тому числі 18-ту ДП) до Варшави, де вирішувалася доля польсько-радянської війни 1920 р.

Використані посилання

Егоров А. (1929) *Взаимодействие фронтов 1920 год. Москва-Ленинград: Государственное издательство (отдел военной литературы)*, 199 с.

Меженинов С. А. (1926) *Начало борьбы с поляками на Украине в 1920 г.: (XII армия): с 3 схемами*. Москва: Государственное военное издательство, 59 с.

Руккас А.О. (2013) *«Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа)*. Ніжин, Видавець ПП Лисенко М.М., 480 с.

Arciszewski F.A., (1972). *Patrzac krytycznie*, Londyn, s. 310.

Badowski Z., (1936). *Zarys historii wojennej 18 Kresowego Pułku Artylerii Polowej*, Warszawa, s. 39.

Bitwa o Ukrainę 1920 (2016). Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Warszawa, s. 1504.

Centralne Archiwum Wojskowe, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6

Fuglewicz J., (1929). *Zarys historii wojennej 49 Pułku Strzelców Kresowych*, Warszawa, s. 39.

Grochot J., (1930). *Zarys historii wojennej 72 pułku piechoty*, Warszawa, s. 46.

Kukiel M.,(1995). *Moja wojaczka na Ukrainie. Wiosna 1920*, Warszawa, s. 158.

Kutrzeba T., (1937). *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa., s. 358

Legutko W., (1930). *Zarys historii wojennej 4 Pułku Strzelców Podhalańskich*, Warszawa, s. 50.

Mazaraki F., (1929). *Zarys historii wojennej 71 Pułku Piechoty*, Warszawa. s. 26.

Piłsudski J., (1989). *Rok 1920*, Tuchaczewski M., *Pochód za Wisłę*, Łódź. s. 218.

Stachiewicz J., (1925). *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie. Studia operacyjne z historii wojen polskich 1918–1921*, t. I, Warszawa.

Szandruk P., (2014). *Sila męstwa*, Warszawa-Kraków, s. 355.

Wyszczelski L., (1999). *Kijów 1920*, Warszawa, s. 341.

Zakrzewski B., (2012). *Zapomniany generał Franciszek Adam Arciszewski*, „*Militaria XX wieku – Wydział Specjalny*”, nr 6 (28), s. 4 – 15.

Zakrzewski B., (2013). *Bitwa o Brody (26 lipca – 5 sierpnia 1920 roku)*, „*Militaria XX wieku – Wydział Specjalny*”, nr 2 (30), s. 10 – 21.

Zakrzewski B., (2013). *Pogromca Budionnego – generał dywizji Franciszek Kraliček-Krajowski*, „*Militaria XX wieku*” – Wydział Specjalny, nr 4 (32), s. 16 – 25.

Zakrzewski B., (2016). *18 Dywizja Piechoty w wojnie polsko-sowieckiej 1919–1921*, Warszawa, s. 575.

Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939, Warszawa 1990.

Zoła J., (1929). *Zarys historii wojennej 42 Pułku Piechoty*, Warszawa.

References

An outline of the history of the Polish military in the years 1864–1939, Warsaw 1990.

Arciszewski F.A. (1972). *Looking critically*, London, p. 310.

Badowski Z. (1936) *Outline of the war history of the 18th Borderland Artillery Regiment*, Warsaw, p. 39.

Battle for Ukraine 1920 (2016). Warsaw, The Józef Piłsudski Museum in Sulejówek, p. 1504.

Central Military Archive, Command of the 6th Army of the Polish Army, ref. num. I.311.6

Egorov A. (1929) *Interaction of the fronts 1920*. Moscow-Leningrad, State publishing house (department of military literature), 199 p.

Fuglewicz J. (1929) *Outline of the war history of the 49th Borderland Regiment*, Warsaw, p. 39.

Grochot J. (1930) *Outline of the war history of the 72nd Infantry Regiment*, Warsaw, p. 46.

Kukiel M. (1995) *My war in Ukraine. Spring 1920*, Warsaw, p. 158.

Kutrzeba T. (1937) *Kiev expedition 1920*, Warsaw, p. 358

Legutko W. (1930) *Outline of the war history of the 4th Podhale Rifle Regiment*, Warsaw, p. 50.

Mazaraki F. (1929) *Outline of the war history of the 71st Infantry Regiment*, Warsaw. p. 26.

Mezheninov S. A. (1926) *The beginning of the struggle with the Poles in Ukraine in 1920: (XII Army): with 3 schemes*. Moscow, State Military Publishing House, 59 p.

Piłsudski J. (1989) 1920, Tuchaczewski M., *Marching behind the Vistula*, Łódź. p. 218.

Rukkas A.O. (2013) *Together with the Polish army: Army of the Ukrainian People's Republic of 1920 (structure, organization, size, uniform)*. Nizhyn: Publisher of PB Lysenko MM, 480 p.

Stachiewicz J. (1925). *Offensive activities of the 3rd army in Ukraine. Operational studies in the history of Polish wars 1918–1921*, vol. I, Warsaw.

Szandruk P. (2014) *Strength of Courage*, Warsaw-Krakow, p. 355.

Wyszczelski L., (1999). *Kyiv 1920*, Warsaw, p. 341.

Zakrzewski B. (2012) *Forgotten General Franciszek Adam Arciszewski, "Militaria of the 20th Century – Special Edition"*, Iss. 6 (28), pp. 4-15.

Zakrzewski B. (2013) *Battle of Brody (July 26 – August 5, 1920), "Militaria of the 20th Century – Special Edition"*, No. 2 (30), pp. 10-21.

Zakrzewski B. (2013). *Budionny's vanquisher – Division General Franciszek Kraliček-Krajowski, "Militaria of the 20th Century – Special Edition"*, No. 4 (32), pp. 16-25.

Zakrzewski B. (2016) *18th Infantry Division during The Polish-Soviet War 1919-1921*, Warsaw, p. 575.

Zoła J. (1929) *Outline of the war history of the 42nd Infantry Regiment*, Warsaw, Graphic Works "United Poland".

Zakshevski B.

18TH INFANTRY DIVISION IN MAY 1920 OFFENSIVE OF THE 6TH ARMY OF THE POLISH ARMY IN UKRAINE

The article concerns the 18 "Iron" Infantry Division (ID) of the Polish Army, which was one of the best divisions during the Polish-Soviet war of 1919-1921. In April 1920, the 18th Infantry Division took part in the Polish – Soviet War. After the first battles against the Russians in Podolia, the 18th ID participated in the Polish offensive in the Ukraine. It led to the capture of Kiev. From 26th May 1920, the 18th ID took part in the defensive battles of the 6th Polish Army in the area of Haisyn. On June 5th 1920, the Polish front in the Ukraine collapsed. It was a result of an offensive action of the 1st Cavalry Army of Semyon Budyonny. On June 29th 1920, one of the most glorious chapters in the history of the 18th Infantry Division began. It was a successful fight against Semyon Budyonny's 1st Cavalry Army, in the region of Ostroh, Dubno and Brody in Volhynia. The Battle of Brody for some time stopped the Red Army's offensive on the southern section of the front.

During those battles, the soldiers of General Krajowski gained great experience and reputation of the war. Then the 18th ID was transported near Warsaw. The 18th ID formed part of Władysław Sikorski's 5th Army. It participated in the Battle of Warsaw, which became the turning point of the 1920 War. After the battle, the 18th ID also took part in the winning battles for the Polish side in Volhynia and Polesie, where it ended the war in 1920.

The article reproduces and characterizes in detail the participation of the 18th Infantry Division, being part of the 6th Army of the Polish Army, in battles with Soviet troops between April 25 and May 25, 1920. During the march to the east of the 18th DP under the command of General Franciszek Kraliček-Krajowski, fighting side by side with the Ukrainian troops against the Red Army, she captured many places, taking numerous Russian prisoners and capturing many spoils, including rolling stock,

weapons, ammunition and food. After stabilizing the front, 18th Infantry Division took a position on the Sob River near Hajsyn.

Keywords: 18th Infantry Division of the Polish Army, Polish-Bolshevik (Soviet) War of 1919-1921, Franciszek Czarzowski, Franciszek Adam Archyszewski, 6th Army of the Polish Army, Oleksandr Omelianovych-Pavlenko, Oleksandr Udowychenko, The Sob river.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОБОРОНА У ЛИТВИ В КІНЦІ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано проблему територіальної оборони у Литві в період між двома світовими війнами, у контексті національної безпеки Литви. Литва отримала багатий досвід партизанського спротиву в часи Війни за незалежність 1919 – 1920 рр. і конфлікту з Польщею у 1921 – 1923 рр. Завдячуючи такому досвіду, в країні була розроблена доволі унікальна система територіальної оборони, основою якої стала структура Союзу стрільців Литви (далі – ССЛ). На випадок війни організовані загони стрільців-партизан мали діяти поруч з частинами регулярної армії. Воєнна доктрина Литви спиралася на синергію дій регулярних військ, формувань територіальної оборони і допомоги союзників – потужних держав регіону.

Ключові слова: армія Литви, міжвоєнні роки, Союз стрільців Литви, територіальна оборона, територіальне прикриття, територіальний опір, територіальна охорона, партизани.

Постановка проблеми та її актуальність. У міжвоєнні роки Литовська держава зіштовхнулася з широким колом загроз національній безпеці, серед них: економічні санкції, втручання інших країн у внутрішні справи Литви, деструктивна діяльність «п'ятої колони», територіальні конфлікти з Польщею і Німеччиною і т. п. З-поміж основних була і загроза прямих військових дій в разі вторгнення Польщі або Німеччини, а з кінця 1939 року і СРСР (оскільки до цього, з 1920 до 1939 р. Литва не мала спільного кордону з радянською державою). У разі війни дисбаланс сил Литви і евентуальних противників був очевидний (наприклад, населення Литви складало 2,5 млн, Польщі – 35 млн, у Німеччині проживало близько 70 млн, в СРСР – 170 млн). У такій ситуації армія Литви, маючи на меті, в першу чергу, зберегти боєздатність та уникнути розгромної поразки у випадку першого нищівного удару противника, шукала "незвичних"

Йокубаускас Вітаутас, доктор гуманітарних наук, старший науковий співробітник Інституту історії та археології Балтійського регіону при Клайпедському університеті (Литовська Республіка).

© Йокубаускас В., 2020

рішень. Командування армії Литви дотримувалося думки, що війна в Європі буде глобальною і Литва буде воювати не одна, а з союзниками, серед яких будуть і найбільші держави Європи. Успіх литовських збройних сил буде залежати від військових успіхів великих союзників. Основними прикладами, які підтверджували цю теорію, для армії Литви були Сербія та Бельгія під час Першої світової війни, литовські офіцери у секретних документах посилалися саме на досвід цих двох країн.

Необхідно відзначити, що у міжвоєнні роки Литовська держава відправила на навчання до військових академій Західної Європи загалом близько 150 офіцерів. У якості основних країн, де проходили навчання литовські військові, в основному обирали Францію, також Бельгію і Чехословаччину – тобто, країни, які були під прямим впливом французької військової школи.

Важливим досвідом для планування оборони держави була не тільки Перша світова війна, а також і війни за незалежність Литви 1919-1920 рр.: збройне протистояння з Радянською Росією, збройний конфлікт з Російською Західною добровольчою армією (під командуванням Павла Бермондта-Авалова), військова кампанія проти Польщі (*Lesčius, 2004; Vareikis, 1999; 2013*). У ході визвольних змагань литовського народу активну участь брали загони литовських партизан. За приблизними підрахунками у цьому партизанському русі брали участь близько 15 тисяч осіб.

Ще майже три роки (1921–1923 рр.) бойові дії між литовськими та польськими підрозділами в нейтральній, демілітаризованій зоні (що виникла у результаті розведення сил обох країн після закінчення «гарячої фази» конфлікту, у листопаді 1920 р.) велися силами партизанських загонів.

Як відомо, попри те, що у результаті цих воєн Литва зуміла захистити відроджену у 1918 р. незалежність, держава тимчасово втратила свою історичну столицю Вільнюс, і два десятиліття жила в умовах замороженого військового конфлікту з Варшавою, з перестрілками на "кордоні" (Литва демаркацію не визнала) між прикордонниками, а литовське суспільство всі ці роки жило з гаслом – «*ми без Вільнюса не заспокоїмося*» (лит. *mes be Vilniaus nenurimsim*). Цей досвід звичайно не міг не вплинути на концепцію оборони Литви.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. У литовській історіографії опрацьовувалася тема оборони силами військових

у міжвоєнні роки. Результати своїх досліджень опублікували кілька авторів (*Kasparavičius, Mieliauskas, 1998; Lesčius, 2013; Žalys, 1989*). Можна зазначити також і ряд публікацій, що належать перу автора даної статті (*Jokubauskas, 2009; 2011; 2012a; 2012b; 2014a; 2019; Йокубаускас, 2012*). Проте питання територіальної оборони не піднімалося, хоча для Литви та її збройних сил це вельми актуальна проблема.

Говорячи про відображеність зазначеної нами проблеми, відмітимо, загалом, вкрай незначну представленість в українському науковому доробку праць, що стосувалися б історії міжвоєнної Литовської держави. Ще більш локалізоване питання – історія литовських збройних сил даного періоду, поки не висвітлено на рівні достатньому хоча б для розуміння загальних обрисів процесів, які відбувалися у ході розбудови армії Литви в період між Війною за незалежність та радянським вторгненням у 1940 р. Питання литовського досвіду використання парамілітарних формувань у якості військ територіальної оборони, в умовах творення національної воєнної доктрини, в українській історіографії не відображене досі.

Історія литовських збройних сил і парамілітарних формувань опосередковано подавалася у ряді праць, та виключно у контексті проблематики стосунків між українським визвольним рухом і Литвою протягом 1920-1930-х рр. До цього пласту належать праці дослідників повоєнної епохи, діячів українського визвольного руху, активістів еміграції, зокрема значимо роботи В. Мартинця (*Мартинець, 1949*), П. Мірчука (*Мірчук, 1968*), О. Думіна (*Dumina, 1974*). Також ця умовна категорія може бути представлена дослідженнями, що побачили світ вже після відновлення незалежності України, це розвідки А. Кентія (*Кентій, 1998*), О. Кучерука (*Кучерук, 2000, 2019*). Окремо відзначимо наявність робіт науково-популярного характеру, які, тим не менш, висвітлюють бойовий шлях армії Литви в роки литовських визвольних змагань і частково в епоху між світовими війнами (*Гоменюк, 2017; Петрик, 2018*).

Водночас, проблема побудови системи оборони, є одним з актуальних питань, тим паче в умовах збройного конфлікту та «гібридних викликів», які постали перед Українською державою та її військом у 2014 р. Вони залишаються наявними і сьогодні. Не дивно, що питання побудови ефективної системи територіальної

оборони відображається у працях сучасних українських дослідників. Так, різні сегменти даного багатоелементного поля бачимо у роботах Г. Єфімова (*Єфімов, 2004*), Ф. Саганюка і В. Гуменюка (*Саганюк, Гуменюк, 2011*), І. Романченка і В. Фролова (*Романченко, Фролов 2009*), А. Михайлова (*Михайлов, 2013*), Є. Панкратова та В. Єфіменко (*Панкратов, Єфіменко, 2015*), С. Янюка (*Янюк, 2019*) та інших. Висвітлені вони і у ґрунтовних дисертаційних дослідженнях, зокрема, у працях В. Палія (*Палій, 2006*) та В. Фролова (*Фролов, 2010*), а також дослідженнях ряду інших науковців.

У цьому дослідженні ми спиралися на джерела, що зберігаються у Центральному державному архіві Литви у Вільнюсі. Базовим став пласт матеріалів двох фондів – ф. 929 Штаб литовської армії (лит. *Lietuvos kariuomenės štabas*) та ф. 561-Союзу стрільців Литви (лит. *Lietuvos šaulių sąjunga*). Архівні документи, що збереглися, дозволяють нам доволі точно розкрити воєнні плани Литви, а також відновити причинно-наслідковий ланцюг у даному контексті. Наше дослідження проводилося на основі документів плану оборонного характеру (детальніше: *Jokubauskas, 2009*) – плану № 1 «Німеччина» (лит. «V» – *Vokietija*), тому що оперативний (*Jokubauskas, Tamkvaitis, 2018*) план № 3 «Польща» (лит. «L» – *Lenkija*) після 1939 р. не був більше актуальним і на його базисі протягом 1939-1940 рр. був складений план «Червоні / Схід / Росія*» (лит. «R» – *Raudonieji / Rytai / Rusija*), що призначався на випадок протистояння з Радянським Союзом (детальніше: *Jokubauskas, 2014a: 476-516; 2014b; 2019: 307-326*). Втім більшість документів цього плану було знищено литовськими офіцерами у червні 1940 р., що зробило детальний аналіз неможливим. Між тим усі документи плану № 1 «Німеччина» збереглися, що дозволяє нам детально аналізувати систему територіальної оборони Литви 1939-1940 рр. у контексті загальної оборонної стратегії невеликої країни.

Мета та завдання дослідження. У статті будуть проаналізовані питання: функціонування системи територіальної оборони Литви у кінці 30-х років ХХ століття; структур цільової відповідальності, на які покладалося здійснення функції територіальної оборони. Аналіз проблеми на основі архівних

* Наразі немає точного розшифрування літери «R».

даних допоможе зрозуміти, яким чином невелика за територією держава планувала інтегрувати територіальні підрозділи у загальну державну систему оборони наряду з регулярними збройними силами. У документах підкреслювалося, що такий концепт – унікальна система, створена литовською армією. Слід зазначити, що питання створення ефективної системи територіальної оборони залишається актуальним у ХХІ ст., особливо у випадках зіткнення держав, що мають різні потужності. Стратегія, побудована на принципі стримування ворога, а значить, і виграшу часу, а також тактика, заснована на контрмобільності, на основі дій партизанського характеру, при задіянні інженерних заходів, характерна для менш сильних у військовому відношенні держав. Так, наприклад, литовська армія, сподівалася призупинити наступальні дії великих механізованих танкових з'єднань противника у перші дві доби з початку бойових дій. Пізніше планувалося, що ворог змушений буде перекинути частину наявних сил для боротьби із загонами литовських партизанів та для охорони власного тилу. Відзначимо, ця проблема є характерною і для сучасних армій.

Вклад основного матеріалу. Союз стрільців Литви: структура та чисельність

Союз стрільців Литви був заснований у червні 1919 року з метою оборони мирного населення від насильницьких дій з боку бійців Робітничо-Селянської Червоної Армії, польських військ, Західної добровольчої армії та банд мародерів. ССЛ формувалася на основі партизанських загонів, що виникали спонтанно у різних місцевостях країни, у якості руху опору різноманітним загарбникам. У ході воєн за незалежність Литви в партизанському русі брало участь близько 0,75% від загальної чисельності населення Литви (*Jokubauskas, 2011: 54*). До самої ліквідації ССЛ, 11 липня 1940 р., основними елементами в структурі Союзу були окремі взводи і роти, які функціонували автономно, об'єднуючи членів Союзу в окремих селищах, містечках, а в містах – у формі осередків на заводах, у кооперативах, державних установах, а також стрілецьких об'єднань міських кварталів.

Таким чином, ССЛ являв собою автономну територіальну, мережеву структуру. Членство в Союзі було добровільним і підтримувалося особистими патріотичними мотивами вступників. Важливою особливістю ССЛ було те, що своєї

життєздатності він міг не втрачати навіть після ліквідації центральних штабів, або після формального закриття самої організації. Взводи і роти стрільців, до яких здебільшого входили люди, що жили по сусідству, були близько знайомі або навіть родичами (останній аспект особливо типовий для сільської місцевості), могли, у випадку необхідності, швидко координувати дії між собою та з іншими взводами, організовувати і чинити збройний опір, навіть в умовах захоплення території ворожими військами.

Діючи за територіальним принципом, стрільці кожного повіту належали до окремої військової частини – територіального формування (лит. *Rinktinė*) *, яке саме по собі не було військово-тактичною частиною, а лише адміністративною одиницею. Тому виконання військових завдань покладалося не на територіальні формування, а на окремі роти і взводи Союзу стрільців. У 1940 р. таких формувань нараховувалося всього 22, одне територіальне формування – залізничне ХХІІ, діяло на всій території країни. У складі всіх територіальних формувань налічувалося близько 1200 взводів, але в містах вони іноді були об'єднані у роти. Таким чином, окремих підрозділів було менше – 872 (*Lietuvos šaulių sąjunga valstybės, 2005: 13*). Взводи часто розташовувалися порівняно віддалено і не були численними. У 1940 р. у ССЛ входило близько 88000 осіб (приблизно 3,5% населення країни), з них 48000 складали стройові стрільці (бійці), а решта – нестройові члени Союзу, жінки, почесні члени ССЛ, учні та кандидати на вступ.

Концепція територіальної оборони

На основі джерел (документів армії Литви) констатуємо, що територіальна оборона може трактуватися як симбіоз семи елементів: 1) підрозділ діє на певній території, знаходячись у взаємодії з сусідніми загонами; 2) в опорі бере участь або принаймні сприяє і підтримує його, місцеве населення; 3) до опору залучаються представники місцевої цивільної влади; 4) загони бійців формуються за місцевим принципом з тутешніх жителів; 5) при здійсненні опору противнику загони

* Дослівний переклад слова *rinktinė* українською - «збірна», але за змістом логічніше цей термін перекласти як *територіальне формування*.

використовують партизанську тактику бойових дій; б) опір ведеться на території, яка зайнята ворогом, і підрозділи тероборони ведуть бойові дії проти ворога, не здійснюючи відступу разом з регулярними частинами; 7) ліквідація противником точок опору однієї з ділянок оборони не має прямого впливу на продовженні бойових дій в інших областях та не ліквідує загальної мережі опору.

Таким чином, автономність, здатність вести тривалий опір окупантам, наявність зв'язку з місцевим населенням і цивільною владою становили найважливіші елементи здійснення територіальної оборони. Основна мета сил територіальної оборони полягала не у тому, щоб остаточно перемогти ворога у відкритому протистоянні, але в тому, щоб не допустити програшу війни через припинення спротиву. Здатність вижити і продовжувати боротися вже може вважатися перемогою, цей факт спроможний завадити супротивнику виграти, що може призвести до *патової ситуації*, використовуючи шахову термінологію.

У міжвоєнний період (1920-1930-ті роки) у Литві на територіальні війська покладалося вирішення таких основних проблеми сприяння інтенсифікації оборони країни, як:

1) мобілізація резервів і комплектація військових частин;
2) територіальна оборона, ефективна реалізація принципів якої полягала у наступних аспектах:

а) територіальне прикриття основних сил у період їх мобілізації та концентрації; руйнування інфраструктури та стримування просування сил противника;

б) територіальний опір – активна збройна або беззбройна боротьба, за умови сприяння з боку місцевого, лояльного населення на територіях, зайнятих ворогом. Конкретні дії могли полягати у знищенні живої сили противника, важливих об'єктів, ресурсів, ліній зв'язку та інфраструктури ворога в цілому;

в) територіальна охорона – захист і охорона інфраструктури та інших важливих об'єктів у тилу литовських регулярних військ, а також допомога поліції у підтримці цивільного порядку, крім того – боротьба з ворожими силами, колаборантами і диверсантами.

У директиві штабу Литовської армії «ШАДІР» від 1938 року про призначення ССЛ вказувалося, що в разі війни, в першу

чергу, частина стрільців повинна залишатися в тилу ворога і вести там партизанську війну (*LCVA 3: 12*).

Такої лінії дій штаб литовських збройних сил продовжував дотримуватися і у 1940 р. Партизани мали діяти в добре знайомій місцевості, невеликими загонами або навіть індивідуально. Їх повинні були оснастити легким озброєнням, а оперативні дії загонів проводитися у лісовій та заболоченій місцевості. Ці вказівки повторювалися і в статутах піхоти та кавалерії армії Литви. Для стрільців були видані спеціальні книги з тактичними рекомендаціями – «Партизанська тактика» та «Особливості тактики стрільців», в яких аналізувалася партизанська тактика (*Jokubauskas, 2011: 58-61*). У разі раптового нападу ворога, стрільцям слід було діяти самостійно, без додаткових наказів центральної влади (*LCVA 3: 31*).

Один з литовських військових теоретиків, викладач військової підготовки, майор генерального штабу Вітаутас Булвічіус напередодні Другої світової війни, у 1939 р., у своїй книзі відобразив загальну перспективу ведення війни недалекого майбутнього, з точки зору литовських армійських кіл. Поряд з використанням бойових можливостей авіації і танків автор акцентував на важливості партизанських дій та провів аналіз гіпотетичних військових дій в умовах сучасної йому Литви і ясно визначив провідну роль стрільців у ініціативі та веденні партизанської війни у разі зовнішнього вторгнення (*Bulvičius, 1994: 97, 145*).

Одна із останніх вказівок, яку стрільці отримали від штабу армії Литви, датується квітнем 1940 р. Так, у директиві про застосування ССЛ у разі війни писалося, що Німеччина після закінчення військового конфлікту на Заході може напасти на Литву, в такому випадку стрільцям слід було прикривати мобілізацію, відступаючи, знищувати інфраструктуру, захищати важливі об'єкти у тилу. Кожен стрілець, що залишився в заплілі ворога, повинен був вести партизанську війну (*LCVA 1: 44*).

Для цього в ССЛ була висунута мета, популяризувати рух стрільців в Литві з гаслом «*sušaulinti Lietuvą*» *, який закликав до

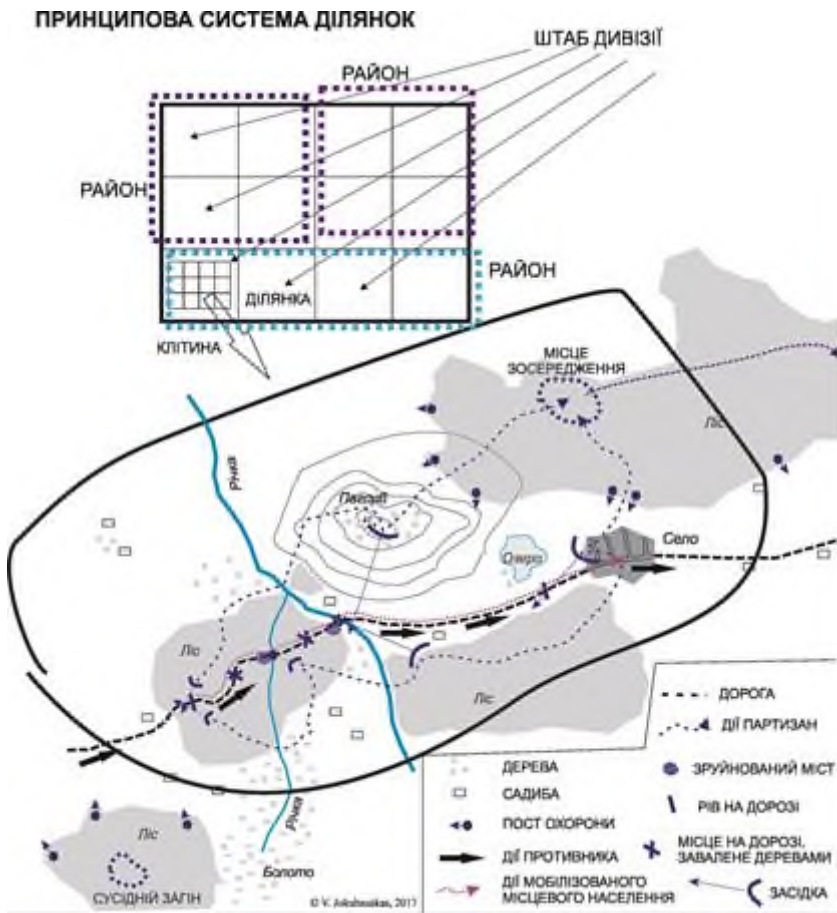
* Буквальний переклад українською неможливий, але за змістом гасло означає «мілітаризувати Литву», що полягало у декларуванні прагнення, щоб ССЛ

масового вступу у союз і наближення до втілення ідеалу збройної і патріотично налаштованої нації (*Vygantas, 1933: 302*).

На початку 1940 року були розроблені плани поділу прикордонних повітів на *райони - ділянки - клітини* (*Див. картосхема №1*). Основними одиницями цієї системи були ділянки, що створювалися на основі територіальної мережі загонів і рот стрільців (приклад цього – бджолині соти). Для зручності координації дій підрозділів *територіального прикриття* всі ділянки були об'єднані по кілька, в *райони*. А кожна ділянка поділялася на кілька *клітин* – зон тактичних завдань. За планом, територія ділянок у середньому становила 70 км² з населенням близько 2500 осіб у кожній, з них – до 1000 осіб працездатного віку. За сприяння мирного населення стрільці повинні були організувати та управляти руйнуванням інфраструктури, знищувати мости, перекопувати дороги або завалювати їх деревами (конкретний план дій територіальних загонів Литви, на прикладі місцевості поблизу кордону з Німеччиною, можна побачити на топографічній мапі – додаток 1).

При появі ворога мирне населення повинно було повернутися до своїх хуторів, а озброєні стрільці залишалися б поблизу створених загороджень і мали влаштувати засідки. Стрільці-партизани мали вести обстріл противника з максимально безпечних позицій, але не вступати в інтенсивний бій. При наступі ворога, сили якого перевищували сили партизан, останні повинні були відступити та зібратися у заздалегідь умовленому місці. Там проводилася підготовка до нової засідки у зручному місці. Виконавши всі завдання на своїй ділянці, стрільцям-партизанам слід було приєднається до загону сусідньої ділянки, таким чином підсилюючи *територіальне прикриття*. Втім, підійшовши до рубежів, оборону яких здійснювали регулярні частини литовських збройних сил, стрільці-партизани залишалися б у тилу ворога, та переходили до організації та здійснення *територіального опору*.

Базова структура районів, ділянок та клітин *

* У картосхемі №1 поданий принцип структури територій і дій стрільців-партизан, але не ситуація конкретної місцевості.

При спробі знайти зарубіжні аналоги подібної тактики ділянок і використання малих підрозділів проти великих механізованих частин противника на своїй території, за підтримки місцевого населення, ми прийшли до висновку, що жодна з великих країн Європи за подібних умов воювати не збиралася. Говорячи про пошук прикладів аналогічного досвіду так званих «малих країн», зазначимо, що у даному контексті вони традиційно використовують набутки великих держав. Таким чином, зазначимо, що більш актуальним при створенні власної системи територіальної оборони видається використання вітчизняного досвіду з урахуванням місцевих умов (*LCVA 4: 8–10; LCVA 11: 2–19, 23; LCVA 6: 3–4; LCVA 9: 2–9*).

Поруч із загонами стрільців-партизанів мали оперувати декілька груп прикриття, сформованих із регулярних частин. На 1940 р. діяло 5 таких груп у місцевостях: Маріямполес, Расейняй, Таурагес, Варна і Плунгес. Також весь кордон з Німеччиною, у разі війни, повинні були прикривати 7 батальйонів прикордонної оборони (БПО), які формувалися на основі прикордонної поліції, включаючи місцевих стрільців. У разі необхідності, за умови нестачі людського ресурсу, до загонів могли бути закликані резервісти, у віці до 35 років. У лінії кількох кілометрів від кордону повинні були діяти тільки підрозділи БПО (*LCVA 10: 2–10; LCVA 7: 1–6; LCVA 6: 7–17; Vaičėnionis, 2002*).

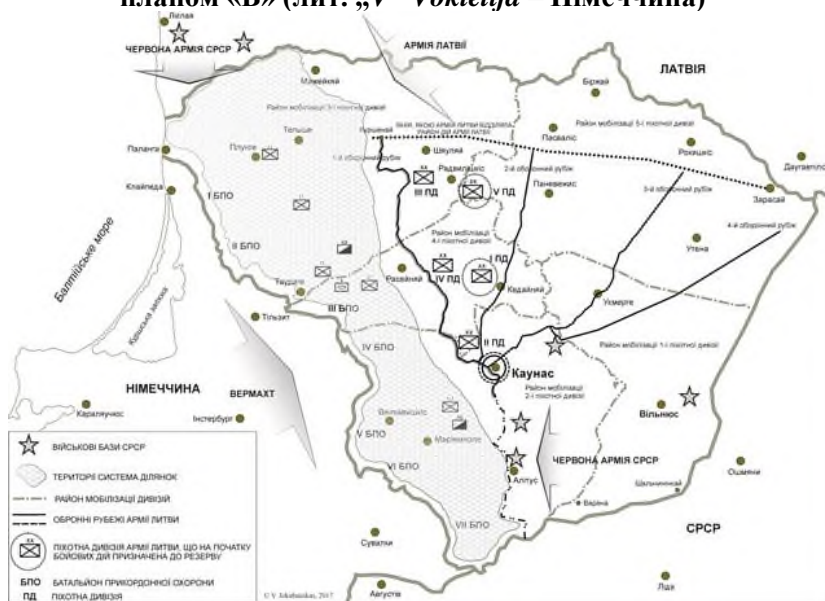
Таким чином, командування литовської армії сподівалося виграти час для мобілізації і концентрації регулярних частин (загалом розраховували на більш ніж 125 000 офіцерів і солдатів, зведених у 5 піхотних дивізій і певну кількість окремих частин піхоти, кавалерії, артилерії, танків, авіації і т. п.). Задля мобілізації армії Литви потрібно було 20–30 годин, для концентрації – ще 2–3 доби (*LCVA 5: 2–41; LCVA 8: 1–25; LCVA 2: 8–10*).

Висновки. Територіальні сили Литви мали здійснювати прикриття та підтримку регулярних частин, оскільки саме «територіалам», у разі війни, випадало забезпечувати охорону тилу. Партизанськими діями в тилу ворога вони повинні були відтягнути з фронту частину його сил, і таким чином знизити тиск на регулярні частини литовської армії (*Див. картосхему №2*). За концепцією оборони країни збройні сили Литви планували вести маневрену війну – зупиняти ворога, захищаючись на широких

ділянках фронту, уникаючи вирішальних боїв. За умови посиленого тиску ворога планувалося відступати по заздалегідь передбачених напрямках.

Картохсхема №2

План оборони Литви на початку 1940 р. за оперативним планом «В» (лит. „V“ *Vokietija* – Німеччина) *

Політичні і військові еліти Литви сподівалися, що війна в Європі буде глобальною, і країна буде боротися не на самоті, а у складі великої коаліції (як Бельгія або Сербія під час Першої світової війни). Однак, зіткнувшись з агресією Литва, в реальності, не дочекалася підтримки ззовні. У 1940 р. правлячі еліти обрали шлях політичної капітуляції. Концепції територіальної оборони і партизанського опору на практиці були перевірені вже в умовах окупації – в 1941 р. і у 1944-1953 рр., вони діяли навіть після капітуляції литовського державного організму та анексії держави.

* На початку 1940 р існував і план «Р» (лит. "R") призначений для оборони країни у випадку агресії з боку СРСР. Більшість документів, що стосувалися цього плану були знищені напередодні радянської окупації.

Додаток 1 (топографічна мапа)

Мапа прикордонних з Німеччиною територій (Ендріявас, Всівірженай, Швекшна (лит. Endriėjavas, Veiviržėnai ir Švėkšna), містечка, розташовані на відстані приблизно у 40-50 км на схід і південний схід від міста Клайпеди), перша половина 1940 р.

Умовні позначення:

міст, що мав бути зруйнований бійцями територіальних загонів за допомогою місцевого населення;

міст, що мав бути підпалений територіальними загонами за допомогою місцевого населення;

об'єкти (мости, перехрестя доріг і т.п.), що мали підірватися територіальними загонами за допомогою місцевого населення;

місце на дорозі, що мало бути перекопане бійцями територіальних загонів за допомоги місцевого населення;

місце на дорозі, що територіальні підрозділи за допомогою місцевого населення мали загородити завалами зі зрубаних дерев.

Жовтими лініями відмічені рубежі – ділянки, а зеленими – райони. Цифри 6 та 7, позначають номери районів територіальної оборони (прикриття).

У лівому краю мапи можна побачити частину червоної лінії – кордону між Литвою та Німеччиною (Клайпедским краєм) з березня 1939 р.

Використані посилання

LCVA 1 – Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (Центральний державний архів Литви). LCVA, f. 561, ap. 18, b. 187. *Lietuvos šaulių sąjungos mobilizacijos reikalai 1940 m.*

LCVA 2 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1020. *Evakuacijos planas ir jį liečiąs susirašinėjimas 1940 m.*

LCVA 3 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028. *Šaulių panaudojimo planas III pėstininkų divizijoje 1939 m.*

LCVA 4 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097. *Šaulių sąjungą liečiąs susirašinėjimas 1940 m.*

LCVA 5 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1131. *Mobilizacijos direktyvos 1940 m.*

LCVA 6 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1153. *Priedanga, II pėstininkų divizijos planas 1940 m.*

LCVA 7 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1155. *Priedanga, II pėstininkų divizijos planas 1940 m.*

LCVA 8 – LCVA, f. 929, ap. 5, b. 547. *1939 m. rugsėjo mėnesio mobilizacijos reliacija.*

LCVA 9 – LCVA, f. 929, ар. 5, б. 587. *Pasienio apsaugos dalims mobilizuoti 1940 m. direktyva.*

LCVA 10 – LCVA, f. 929, ар. 5, б. 605. *Susirašinėjimas pasienio apsaugos reikalu 1940 m.*

LCVA 11 – LCVA, f. 929, ар. 5, б. 608. *Kariuomenės štavo III skyriaus mobilizacijos dalies susirašinėjimas 1940 m.*

Гоменюк І. (2017) *Провісники Другої світової. Прикордонні конфлікти в Центрально-Східній Європі. Від розпаду імперій до Гляйвіцької провокації*. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 352 с.

Єфімов Г. (2004) Поняття територіальної оборони складає основу обороноздатності держави. *Військо України*. Київ. № 5-6. С. 13-16.

Йокубаускас В. (2012) Концепція партизанської війни в Литві в 1920–1930-е роки. *Балтійський регіон*, № 2 (12), с. 43–57.

Кентій А. В. (1998) *Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис*. Київ. 81 с.

Кучерук О. (2000) Останній паспорт Євгена Коновальця (до генези українсько-литовських стосунків між двома світовими війнами). *Пам'ять століть*. № 5. С. 59–60.

Кучерук О. (2019) *Литва і Україна: епізоди спільної історії*. Київ: Залізний тато. 118 с.

Мартинець В. (1949) *Українське підпілля. Від У.В.О. до О.У.Н. Спогади й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму*. Вінніпег: Ukrainian National Fed'n. D. E. 349 с.

Михайлов А. О. (2013) Роль та місце органів внутрішніх справ України в системі територіальної оборони держави. *Труди академії*, № 2 (116). С. 121-125.

Мірчук П. (1968) *Нарис історії Організації Українських Націоналістів 1920-1939*. Т. 1. Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк: Українське видавництво. 639 с.

Палій В.В. (2006) *Обґрунтування завдань Збройних Сил України при веденні територіальної оборони*. [дис. канд. військ, наук]. Київ. 237 с.

Панкратов Є.С., Єфіменко В.І. (2015) Територіальна оборона. *Оборонний вісник*. Київ. № 11. С. 12-16.

Петрик А.М. (2018) *«Світло та тіні» Першої республіки: Литовська держава у 1918–1940 роках*. Херсон: Гілея. 272 с.

Романченко І.С., Фролов В.С. (2009) Роль і місце територіальної оборони України в загальній системі оборони держави. *Наука і оборона*. Київ. № 1. С. 36-39.

Саганюк Ф., Гуменюк В. (2011). Територіальна оборона: резерв обороноздатності країни. *Військо України*. Київ. № 6. С. 15–17.

Фролов В.С. (2010). *Обґрунтування механізму щодо визначення необхідного складу військових формувань територіальної оборони в зоні воєнного конфлікту*. Київ. 191 с.

Янюк С. (2019) Територіальна оборона як протидія загрозам національній безпеці України. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса, № 1 (77). С. 94–99.

Bulvičius V. (1994) *Karinis valstybės rengimas*. Vilnius: Savanoriškoji krašto apsaugos tarnyba, 274 p. [перше видання, 1939].

Dumin O. (1974) Prawda o Ukraińskiej organizacji wojskowej. *Zeszyty historyczne*. Paryż. Z. 30. S. 103-137.

Jokubauskas V. (2009) Tuščias šūvis: galimybės atremti Vokietijos karinę grėsmę 1939 metais. *ISTORIJA*, t. LXXIII, P. 25–36.

Jokubauskas V. (2011) Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, Nr. 1 (29), P. 51–68.

Jokubauskas V. (2012a) Lietuva ant karo slenkščio: 1939 m. kariuomenės mobilizacija. *Karo archyvas*, t. XXVII, P. 276–332.

Jokubauskas V. (2012b) „Vieni vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje. *Istorija*, t. LXXXVI, P. 11–24.

Jokubauskas V. (2014a) „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas. 588 p.

Jokubauskas V. (2014b) Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939–1940 m.). *Istorija*, t. XCIII, Nr. 1. P. 5–47.

Jokubauskas V., Tamkvaitis T. (2018) Du karo istorijos šaltiniai iš Lietuvos tarpukariu. In *THE UNENDING WAR? THE BALTIC STATES AFTER 1918 = NESIBAIGIANTIS KARAS? BALTIJOS ŠALYS PO 1918 METŲ*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, vol. XXXVI. Ed. by V. Jokubauskas, V. Safronovas. Klaipėda. P. 177-242.

Jokubauskas V. (2019). *NETIESIOGINIS POVEIKIS IR LIETUVOS KARINIS SAUGUMAS 1919–1940 M.* Klaipėda: Druka, 368 p.

Kasparavičius A.; Mieliauskas T. (1998) Lietuvos–Lenkijos santykiai ir Lietuvos kariuomenės modernizavimas 1926–1939 metais. *Karo archyvas*, t. XV, p. 144–161.

Lesčius V. (2004). *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918-1920*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija; Vilniaus universitetas, 500 p.

Lesčius V. (2013) Lietuvos kariuomenės gynybos planai ir priemonės galimai lenkų agresijai atremti 1921–1937 m. *Karo archyvas*, t. XXVIII, P. 149–304.

Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919-2004. (2005). Sud. V. Kavaliauskas, J. Širvinskas, S. Jegelevičius. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjungas, 312 p.

Vaičėnonis J. (2002) Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935-1940 m. *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Red. J. Vaičėnonis; S. Dovydaitis. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, P. 110–119.

Vareikis V. (1999) *Lietuvos šaulių sąjungos politinė ir karinė veikla (1919-1923)*. [daktaro disertacija]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 145 p.

Vareikis V. (2013) Išėjimas iš K. Donelaičio gatvės: Lietuvos šaulių sąjungos karinė veikla 1919 m. *Kauno istorijos metraštis*, t. XIII, P. 147-161.

Vygantas. (1933) Ką mums liepia dabartinė valanda. *Trimitas*, 1933, 20 квітня, Nr. 16, С. 301-302.

Žalys V. (1989) Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939-1940 m.). *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*, P. 59-78.

References

LCVA 1 – Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (Lithuanian Central State Archives). LCVA, f. 561, ap. 18, b. 187. *The Lithuanian Riflemen's Union mobilisation affairs, 1940*

LCVA 2 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1020. *The Evacuation Plan and related correspondence, 1940*

LCVA 3 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1028. *The Plan for the Use of Riflemen in the 3rd Infantry Division, 1939*

LCVA 4 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1097. *The correspondence pertinent to the Riflemen's Union, 1940*

LCVA 5 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1131. *Mobilisation directives, 1940*

LCVA 6 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1153. *Cover, the 2nd Infantry Division Plan, 1940.*

LCVA 7 – LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1155. *Cover, the 2nd Infantry Division Plan, 1940*

LCVA 8 – LCVA, f. 929, ap. 5, b. 547. *Mobilisation Communication of September 1939*

LCVA 9 – LCVA, f. 929, ap. 5, b. 587. *The 1940 Directive for the Mobilisation of Border Guard Troops*

LCVA 10 – LCVA, f. 929, ap. 5, b. 605. *Correspondence relating to border protection, 1940*

LCVA 11 – LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608. *Correspondence of the Mobilisation Unit of the 3rd Department of the General Staff of Armed Forces, 1940*

Gomenyuk I. (2017) *The harbinger of the Second World War. Border conflicts in Central and Eastern Europe. From the collapse of empires to Gliwice provocation.* Kharkiv: Book club 'Family Leisure Club', 352 p. (ukr).

Efimov G. (2004) The concept of territorial defense is the basis of the State's defense capability. *Army of Ukraine.* Kiev. No 5-6. P. 13-16. (ukr).

Jokubauskas V. (2012) The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920-1930s. *BALTIC REGION*, no. 2 (12). P. 32-43. (eng)

Kentiy A. V. (1998) *Ukrainian Military Organization (UVO) in 1920-1928. Short sketch.* Kiev, 81 p. (ukr).

Kuceruk O. (2000) The last Passport of Yevgeny Konovalts (to the genesis of Ukrainian-Lithuanian relations between the two World Wars). *Memory of the Ages.* No. 5. P. 59-60 (ukr).

Kuceruk O. (2019) *Lithuania and Ukraine: Episodes of Common History.* Kiev: Iron Dad, 118 p. (ukr).

Martynec W. (1949) *The Ukrainian Underground (The Resistance Movement). From U.W.O to O.U.N. (1920-1929). Memoirs and materials.* Winnipeg: Ukrainian National Fed'n. D. E., 349 p. (ukr).

Mihailov, A. O. (2013) The role and place of internal affairs of Ukraine in the system of territorial defense of the State. *Труды академії*, No 2 (116). P. 121-125. (ukr).

Mirchuk P. 1968. *Outlines of the History of the Organization of the Ukrainian Nationalists.* Vol. 1. Munich-London-New York: Ukrainian Publishing House, 639 p. (ukr).

Paliy V. V. 2006. *Substantiation of tasks of the Armed Forces of Ukraine in conducting territorial defense.* [PhD thesis]. Kyiv, 237 p. (ukr).

Pankratov E. E., Efimenko V. I. 2015. Territorial defense. *The Defense Bulletin.* Kyiv, No. 11. P. 12-16 (ukr).

Petrik A. M. (2018) *"Light and shadows" of the First Republic: The State of Lithuania in 1918-1940.* Cherson: Gileja, 272 p. (ukr).

Romanchenko I. S., Frolov. V. S. (2009) The role and place of territorial defense of Ukraine in the whole system of State defense. *Science and Defence.* Kiev. No. 1. P. 36-39 (ukr).

Saganjuk F., Gumenjuk V. (2011) Territorial defense: the country's defense capability. *Army of Ukraine.* Kiev. No 6. P. 15-17 (ukr).

Frolov V. S. (2010) *Justification of the mechanism for determining the required composition of Military Units of territorial defense in a zone of military conflict.* [PhD thesis]. Kiev, 191 p. (ukr).

Yaniuk S. (2019). Territorial defense as a counteraction to the threats of the national security of Ukraine. *Actual problems of public administration.* Odesa, No. 1 (77). P. 94-99 (ukr).

Dumin O. (1974) The truth about the Ukrainian military organization. *Zeszyty historyczne.* Paris. Vol. 30. P. 103-137 (pol).

Bulvičius V. (1994) *National Military Training.* Vilnius: National Defence Volunteer Forces, 274 p. [first edition 1939]. (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2009) Faint Possibilities: to Resist Germany's Military Threat in 1939. *History*, vol. LXXIII. P. 25–36 (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2011) Looking into the Future: the spread and realisation of Guerrilla Warfare tactics in Lithuania 1944-1953. *Genocide and resistance*, No. 1 (29). P. 51–68 (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2012a) Lithuania on the threshold of War: 1939 military mobilization. *War archive*, vol. XXVII. P. 276–332 (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2012b) "All Alone": Riflemen Training for the Guerrilla Warfare in Lithuania in 1924-1940. *History*, vol. LXXXVI. P. 11–24 (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2014a) *Power of "Small Armies" and Paramilitarism: the Case of Interwar Lithuania.* Klaipėda: Klaipėda University, 588 p. (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2014b) Plan "R" of the Lithuanian Armed Forces (1939–1940). *History*, vol. XCIII, Nr. 1. P. 5–47 (Lithuanian).

Jokubauskas V., Tamkvaitis T. (2018) Two Military History Sources from Interwar Lithuania. In THE UNENDING WAR? THE BALTIC STATES AFTER 1918 = NESIBAIGIANTIS KARAS? BALTIJOS ŠALYS PO 1918 METŲ, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, vol. XXXVI. Ed. by V. Jokubauskas, V. Safronovas. Klaipėda. P. 177–242 (Lithuanian).

Jokubauskas V. (2019). *An indirect approach and the military safety of Lithuania in 1919–1940*. Klaipėda: Druka, 368 p. (Lithuanian).

Kasparavičius A.; Mieliauskas T. (1998) *The Lithuanian-Polish Relations and Modernisation of the Lithuanian Armed Forces in 1926-1939*. *War archive*, vol. XV. P. 144-161 (Lithuanian).

Lesčius V. (2004) *Lithuanian Army in Liberation Wars 1918-1920*. Vilnius: General Jono Žemaitis Military Academy of Lithuania; Vilnius University, 500 p. (Lithuanian).

Lesčius V. (2013) Plans of Defence and Measures by Lithuanian Army to Repulse the Possible Polish Aggression in 1921-1937. *War archive*, vol. XXVIII. P. 149–304 (Lithuanian).

Lithuanian Riflemen's Union in State and Public Service 1919-2004. (2005) Edit. V. Kavaliauskas, J. Širvinskas, S. Jegelevičius. Kaunas: Lithuanian Riflemen's Union, 312 p. (Lithuanian).

Vaičenonis J. (2002) The Lithuanian Riflemen's Union in the System of National Defence in 1935–1940 m. *Fragments of the History of the Lithuanian Riflemen's Union. Conference report materials*. Edit. J. Vaičenonis; S. Dovydaitis. Kaunas: Lithuanian Riflemen's Union. P. 110–119 (Lithuanian).

Vareikis V. (1999) *The Lithuanian Riflemen's Union Political and Military Activity (1919-1923)*. [Doctoral Dissertation]. Kaunas: Vytautas Magnus University, 145 p. (Lithuanian).

Vareikis V. (2013) Exit from K. Donelaičio Street: Military activity of Lithuanian Riflemen's Association in 1919. *Kaunas History Yearbook*, t. XIII. P. 147–161 (Lithuanian).

Vyngantas. (1933) What does the current agenda tell us. *Trimitas*, 20 April, 1933, No. 16. P. 301–302 (Lithuanian).

Žalys V. (1989) The Question of the Military Collaboration in the Baltic Entente System (1939-1940). *The Year-Book of Lithuanian History 1988*. P. 59–78 (Lithuanian).

Jokubauskas V.

TERRITORIAL DEFENCE IN LITHUANIA IN THE LATE 1930S

In the interwar years, Lithuania faced a wide range of military threats, for two decades the nation did not maintain any diplomatic or economic relations with its neighbouring state Poland, which had occupied her historic capital Vilnius, while the relations with Germany remained tense over the Klaipėda Region. The security situation took a turn for the worse in 1939–1940 with the threat from the USSR coming to the front after the annihilation of Poland, however Lithuania was forced to sign the mutual assistance treaty and permit the entry of 20 thousand strong Red Army troops into its territory. Hence, a small state of Lithuania was locked in by the hostile states that surpassed her in strength by several or many orders of magnitude. The Lithuanian

armed forces were compelled to seek unconventional solutions for the organisation of national defence.

This research, aimed at the identification of measures undertaken by the Lithuanian armed forces for the purpose of the enhancement of its military capabilities and the increase of countermobility facilities as part of its territorial defence system, is based on the analysis of archival sources. The Lithuanian army prepared several operation plans in 1936–1940: No. 1 “V” (Germany), No. 2 “V+L” (Germany + Poland), No. 3 “L” (Poland) and, on the basis of the latter, “R” (The Reds / Russia / The East – the meaning of letter R is not definite). The documents constituting plan No. 1 “V” (Germany) have been selected for the purpose of the analysis of territorial defence since they have come down to us intact while the documents pertaining to plan “R” were destroyed in July 1940. The degree of detail of plan No. 1 “V” (kept at the Lithuanian Central State Archives under f. 929 and f. 561) allows for a highly accurate reconstruction of the development and functionality of territorial defence during the interwar period and of the connections between territorial and regular military units in the event of war.

We can conclude that the Lithuanian army, on the strength of the system of territorial defence (integrated into the overall national armed defence plans) as revealed in our research, hoped to slow down the penetration of enemy forces into Lithuania using these countermobility measures and thereby to “buy” time for the mobilisation and consolidation of its regular forces, whilst the action of guerrilla territorial units in the areas taken up by enemy was supposed to restrict enemy actions and withdraw as many soldiers from the rear zone of the front for protection purposes. In the rear area, the Lithuanian territorial units had to release, to the extent possible, their regular troops from the functions of defence and the maintenance of order. It was expected that defeat would be avoided in the event of war with a more powerful enemy due to the synergy of action of territorial and regular forces. There was a clear understanding that the outcome of the war would be determined not by the Lithuanian armed forces but by the success of the Allies (the cases of Belgium and Serbia in the First World War were regarded as examples for Lithuania in the upcoming war). The objective was to persist and survive, i.e. to preserve the nucleus of military forces and the government and proceed with guerrilla warfare in the occupied territories so that in the wake of an all-out war there would be a basis for the reconstitution of the Lithuanian state within its ethnographic boundaries.

THE PARTICIPATION OF THE JAPANESE ARMY IN MILITARY CONFLICTS DURING 1890-1914. PREPARATIONS FOR MILITARY OPERATIONS IN THE CONTEXT OF ANALYZING PROCEDURES OF MILITARY SECURITY AND PURCHASING AVIATION INNOVATIONS

The article describes the implementation of aeronautics and aviation technologies in Rikugun (陸軍, Imperial Army) against the background of economic and political changes in Japan in the years from 23rd Meiji era (明治, 1890) up to the 3rd year of the Taishō (大正, 1914) era, together with an introduction, covering the period from 1 to 23rd year Meiji era (1868-1890). The second part of the article is devoted to the emergence of security procedures in Rikugun and their importance in developing army structures. The main focus was on describing the importance of the degree of implementation of aeronautical and aviation technology innovations and safety procedures as an indicator of Rikugun's preparation for individual conflicts that took place in the discussed period.

Keywords: Meiji era, Taishō era, Imperial Army, the First Sino-Japanese War 1894-1895, the Boxer Rebellion, the Russian-Japanese War 1904-1905, Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai, Rinji kikyū tai, Ballooning, airships, airplanes, safety procedures.

Introduction, to the 23rd year of the Meiji era (1890). In post-war historiography, Japan's development issues are most often considered in terms of preparations for hostilities at the turn of the 1930s and 1940s. First of all, the development of military technology is discussed, starting from the early 1930s. Only in some publications, there are references to factography from the turn of the 19th and 20th centuries. Their interpretation is usually based on official Japanese publications, most often published in Japan after 1945. An additional limitation for researchers from the western world is the language barrier, problems with the specifics of translation and its cost. Of course, this also limits the amount of information available in languages other than Japanese.

In the following article, an attempt was made to verify the above information with those currently available in Japanese archives. The work was based on years of research of people specializing in studying

Piwoński Paweł, magistr, Wojskowa Akademia Techniczna w Warszawie (Republic of Poland).

© Piwoński Paweł, 2020

Japanese subjects. It was also decided to use terms as close as possible to those used in Japanese literature with Latin writing. This also applies to customary feudal remains in the naming of eras. The article will therefore - in the main - cover a more detailed analysis of armaments from the 23rd year of the Meiji (明治, 1890) era to the 3rd year of the Taishō (大正, 1914) era.

For the purposes of preserving known names of Japanese origin, it was accepted to use double ideograms with the Hepburn-type Roman letters. The next time the same term is used, the meaning in Polish is added in brackets with a syllabic designation. The exception is the record of the institution's own names (for example *General Staff*). In these cases, the Japanese entry was not used due to the lack of an appropriate dictionary of Japanese names in the available source materials.

Before discussing the details of the period mentioned above, it is necessary to specify a few earlier facts that relate to the main turning point of the article. With the beginning of the Meiji era (1868), major changes began throughout Japan. After the formation of the Provisional Government in 1868, further changes were made, the Council of State was replaced in 1885 with a cabinet headed by Ito as prime minister. The crowning achievement of these changes was the promulgation of the Meiji constitution by *Tennō* (天王, Emperor of Japan) in 1889. Against the background of the above changes of a political nature, widespread education necessary for their implementation was developed, and foundations for economic development were built. In the initial period, despite the construction of elementary schools in the country since 1872, the peasantry and workers had little interest in the education for their children. Only The Imperial Rescript on Education that obliged children to go to school reduced public resistance. For poorer families, education was also organized by schools run by Buddhist monks. Pencils and cheaper paper began to use in primary schools only from 1887. Previously, were used only chalk and clay slate.

The economic development associated with the advent of currencies was initially based at the time on the increase in agricultural and silk production. Emigrants' earnings (mainly Hawaii, California / USA, Latin America) were in the third position of currency income. By 1893, silk production had increased fivefold. The development of

railway also became popular. At the end of the 1880s, there were already fourteen private railway companies. The development of railways in the Japanese Islands also contributed to greater migration of the population in Japan. Aviation thought at that time was only a curiosity and did not constitute a significant share in industry. Nevertheless, in 1876 the first tests began in *Kaigun* (海軍, Imperial Fleet) with hot-air balloons and with gas filled lighter than air. *Rikugun* (陸軍, Imperial Army) made its first attempts only two years later.

In the 1880s began to form the foundations of large economic monopolies *zaibatsu* (財閥, literally translated «financial clique»). Some of them came from noble families supported *Edo-jidai* (江戸時代, era (the era of Edō – the era of Shogunate rule)). Others were newly formed monopolies. The essence of the *zaibatsu* functioning was functioning based on several independent industries. In the longer term, with the financial support of the government, they could provide material and supply facilities and the workforce needed for production. *Zaibatsu* also separated the sphere of management from ownership.

At the same time, the structure of the army also changed, due to the liquidation of public-military offices – *daimyō* (大名). Also changed status of soldiers of the local army – *samurai* 侍 For this purpose in 1871, was formed a conscript army, initially consisting of former *samurai*. (*Gordon, 2010: 98-99, 102, 134, 138-143; Frederic, 1988: 152-154; Drea, 2010: 59; Layman, 1989: 85; Mikesh, 1990: 5*). The knowledge necessary to implement such (economic and political) transformations was acquired by sending people from the ruling team and the then armed forces, mainly to developed countries located in Europe. The *Iwakura mission* around the world (organized for Japanese ambassadors in 1871-1873), gave the opportunity to pre-screen the development possibilities of the state, using specific models of exercising power. It was also an opportunity to get information about the Franco-Prussian war. Such profound social and economic changes were not without the occurrences and rebellions of the Japanese population and the army.

One of the more influencing later decisions of the Provisional Government was the *Satsuma Rebellion* on the Kyūshū island in 1877. During the uprising it was planned to use balloons to communicate with surrounded government forces in the Kumamoto Castle. Began to preparation for the production of balloons, but the possibility of their

production was available only after the end of the fighting. These were aerostats similar to those used during the siege of Paris in the Franco-Prussian War of 1870. The letters from archive described negotiations with *Rikugun* and *Kaigun* on the price and payment for making the aerostat for the needs of army training. Rikugun had a balloon and gas generators made by the fleet arsenal in December 1877. On June 10, 1878, took place the first presentation during a ceremony in the Imperial Japanese Army Academy in Ichigaya / Tokyo. The suppression of the uprising of dissatisfied *samurai* significantly disrupted economic trends and led to the further modernization of army structures. Civil and military powers were separated, and large savings were imposed on the state budget. Budget cuts have even hit the flagship programs of the fortress defense system of the Japanese Islands. No documents were found that confirming the development of balloon production in Rikugun after 1878. Staff from French military missions were dismissed, leaving only the necessary advisers in the country (*Dougill, 2017: 271, 272; Layman, 1989: 85; Mikes, 1990: 5; Jankiewicz, 1968: 99; Drea, 2010: 57-58, 70; Gordon, 2010: 139; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Rikugunsho Dainikki / Rikugunsho Dainikki / Meiji 10 (1877) ; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Kakusho / Kakuken Bunsho / Kakusho Zatsu*).

From this year began on the creation of a *General Staff*, modeled on Prussia. On December 5, was created a General Staff, that reporting directly to *Tennō*. It was divided into divisions that managed individual districts. There were also separate units of military intelligence. In the same month, a General Inspectorate was created, which was a controlling and advisory body responsible directly to *Tennō*.

In 1882, a budget of 10 years was adopted, which would allow the preparation of seven divisions according to the Prussian organizational and training system. In March 1886, was established an *Interim Committee for the Study of Military Systems* to investigate the chain of command in the divisional system. In 1887 all divisions were given numbers. They replaced previously functioning garrisons. The *General Inspectorate* was reorganized in the same year. The final reorganization of the structure of the *General Staff* – already under the name *Imperial General Staff* (with separate *General Staffs* of the Navy and Army) - was approved in March 1893. Two months earlier, the

General Inspectorate was renamed the *General Inspectorate of Military Training* along (together) with the approved changes in its structure (Drea, 2010: 59-60, 69, 71, 75, 77, 94).

Between the 23rd and 28th years of the Meiji era 明治 (1890–95). After preparing for protection against possible invasion of China into Japan (until 1891), were taken precautionary measures to create an army capable of operating outside the Japanese Islands. In 1891, training was conducted to defend the division in defense against the marines. However, three years ago, the development of transcontinental transport was of great importance (Russia – the Trans-Siberian Railway, Canada – the Trans-Canadian Railway, USA – the Panama Canal) that significantly influenced the shift of the center of expansion of the Western states towards East Asia. Two years later, Aritomo Yamagata stated in his statement about the risk of strengthening Russian influence in Korea after the completion of the Trans-Siberian Railway. He also emphasized about the possible expansion of Russia to the Japanese Islands. In each of these speeches by Japanese politicians, Korea was an important state for interests of Russia, China and Japan. The solution to minimizing the threat from China or Russia was to propose the creation of a buffer zone in the form of seizing Korea or obtaining the largest possible influence there. Since 1890, Finance Minister Matsukata Masayoshi has established a policy of public spending that has allowed the utmost development of own heavy industry branches and a gradual abandonment of imports. After the first stock market crash in 1890, continued to operate only those companies that managed to survive the financial crisis. (Drea, 2010: 69, 85, 91, 96, 97; Frederic, 1988: 36; Gordon, 2010: 139, 141, 143).

Since 1890, the establishment of higher education began in the cities where were located the elementary schools. Since 1893, specialized vocational schools were established and the general level of education increased. The curriculum became more state and was associated with pro-Japanese values. However, a large percentage of the poorest stratum of each year went to conscription. In this regard, during the 1890-95s, about 60% of illiterate and semi-literate persons served in the army. In spite of the above statistics, in the 1890s army officers started studying in Germany and France. In 1882 was opened the High School of Land Forces. Knowledge and experience were more

valued in the career development system, and absolute obedience was methodically implemented in military schools.

Against the background of stabilization of command methods with the new army structure, new aviation innovations were coming to Japan from European countries. In November 1890, took place in Tokyo the parachute-balloon show of British Stanley Spencer (probably his brother Percival was also with him). Worse described in the sources are the shows featuring American Thomas Baldwin. Instead, British shows are well represented in archival documents. A year later, land acquisition came into force in *Rikugun* to prepare the base for testing purchased light aerostats. In 1892–1894, trials were carried out at the military training grounds in Aoyama. There was also an exchange of experiences with *Kaigun*. In 1894, Isaburo Yamada founded the first (and private) manufacture of balloon coatings together with rigging equipmen in Tokyo.

In April 1894, began the Chino-Japanese (Sino-Japanese) War. At the time, there were only stationary devices for service aerostats in Rikugun. Therefore, an order was sent to France for the purchase of a balloon with a mobile field gas generator. However, work on the order in France continued in November 1894 also. Due to the lack of literature on the use of balloons for military purposes in this conflict, the purchased apparatus was most likely not used during the war (*Gordon, 2010: 151; Frederic, 1988: 154, 155; Drea, 2010: 61, 73, 84, 88, 93; Mikesh 1990: 5; Nippon Kōkūki, 2002: 366; <http://www.weatherballoon.co.jp/>; <https://thetokyofiles.com/>; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Ichi Dainikki; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Go Dainikki; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / San Dainikki; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Chosen Jiken; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Kobunbiko / 10. Kobunbikoto / Kobunshorui).*

Between the 28th and 38th years of the Meiji era (明治, 1895–1905). According to the peace treaty of Shimonoseki, signed on April 17, 1895, Japan obtained Formosa (Taiwan), the surrounding Pescador, the Liaodong Peninsula (Dalian), and strong influence in Korea. Six days after signing the treaty, Russia, France and Germany forced Japan to return the Liaodong Peninsula and the Port of Weihaiwei. This

caused a great deal of dissatisfaction in the country and was the reason for the intensification of anti-Russian foreign policy. From 1901, Tarō Katsura's cabinet, that promoted nationalist politics, stabilized the situation in the country. A strong financial injection in the form of large war reparations (in the amount of 365 million yen) strongly strengthened the development of the Japanese economy. The presence of a large amount of Chinese gold on the Japanese market was led speculation by large companies. On the other hand, the value of the Japanese currency strengthened during this period. In 1896, the first steelworks in Yawata was launched. It was the beginning of the development of Japanese heavy industry. The state budget has introduced large subsidies for the development of domestic companies, as well as sea and rail transport. In primary and secondary schools, teaching was restricted to Japanese only. Western languages were only required in universities and colleges. After 1900, there was a marked increase in the number of universities. Due to the large number of people with diplomas, seven Imperial Universities tightened the selection criteria during recruitment. University staff of Western staff already had a degree. A lot of majors were conducted by staff of only Japanese descent. (*Frederic, 1988: 37-39, 157, 158; Gordon, 2010: 143, 144, 153, 154*).

After winning the war with China, Western countries began to treat Japan's expansive actions more neutrally. In Japan, dissatisfaction with the loss of the Liaodong Peninsula was mainly directed against Russia. This was the main reason for the creation of anti-Russian policy with a focus on a possible armed conflict with Russia at that time. Cooperation with the contingent of Western troops during the suppression of the uprising in 1900, was used by Japan to strengthen its relations with Great Britain. Great Britain, isolated in Europe, focused on the Boer War at the time. This was contributed by British diplomats that looking for an ally in the Far East. The consequence was the signing in January 1902 of a cooperation agreement between Great Britain and Japan. Thanks to this, Japan began to be treated more seriously on the international stage. In addition, Japan became an ally in anti-Russian foreign policy. From the perspective of securing their influence in Korea, in 1895-96 the influence of Chinese factions was reduced, on April 25, 1898 was signed the Japan-Russia Agreement (the Nishi-Rosen Agreement) about the presence of Japanese citizens in Korea. The stability of relations with Russia was disturbed only as a

result of its expansive actions in the Manchuria region. The expansion of US influence in Hawaii (1897) and the Philippines (1898) was also significant. Korea and Manchuria remained the only direction for further Japanese expansion on land. Only in 1904 the United States decided to give up influence on Korea. (*Drea, 2010: 110-113, 120, 121; Frederic, 1988: 37, 38, 43*).

At the time, were being made to raise funds from military reparations to expand *Rikugun* and *Kaigun*. From 1895 to 1900, the Rikugun allocated approximately 25% of the total amount invested in it to own development and modernization. The rest of the funds were dedicated to other purposes. *Kaigun* allocated 50% of funds in these years to modernization. At that time, differences in the view on technological innovations between the *General Staff* and Yamagata Aritomo became apparent. He saw the development of the army in merely increasing the number of soldiers in a full-time division and underestimated the impact of technology development. The General Staff preferred to increase the number of divisions to thirteen. Plans for such development were begun in 1896 and their implementation was completed in 1901. In 1897, was started replacement and modernization of the equipment. It was also contributed by a visible drop in the number of illiterates among conscripts (in 1900 this rate was at the level of 30%). From the point of view of the development of aeronautical technology in Japan, testing of balloons tethered to domestic production began. The first such balloons were produced in the Isaburo Yamada manufacture in 1896. Two years later, the *Rikugun* began researching tethered balloons that were patented in May 1900 by Isaburo Yamada. Two such balloons were accepted for use in the army under the name “Nihon shiki tako gata keiryū kikyū” (日本式凧型繫留気球, Japanese-type tethered balloon).

During tests carried out in 1898-1902, a railway battalion and balloon hangar infrastructure were dedicated to logistical support. From 1902, balloons were used during field training exercises. However, no separate balloon units were created, only balloon crews were prepared. These activities were purely experimental and served as a basis for possible bullet units in the future. Only after the declaration of the Russian war in February 1904, the creation of two dedicated “Rinji kikyū tai” (臨時気球隊, Temporary Balloon Units) in connection with the needs of artillery units was accelerated. From

March 1904 to October 1905, recruitment of personnel from the reserves held was carried out, where efforts were made to recruit people with appropriate education. People with professional education from the group of noncommissioned officers have also been promoted to officer ranks. The first instructions dedicated to the service carried out in aeronautical units were created. In addition, materials, equipment and livestock were ordered and reserved - necessary to conduct operations in the place. According to some studies, during combat operations on land, both units performed fourteen elevations of balloons in the air to perform combat tasks. Finally, two existing balloons "Rinji kikyū tai" were produced in October 1905. (*Drea, 2010: 89, 113-117; Frederic, 1988: 38; Mikesh, : 5; Nippon Kōkūki, 2002: 366; Němeček, 1974: 17; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / San Dainikki; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Rikumankimitsu/Mitsu/Fu Dainikki / Rikumanfu Dainikki; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Rikumankimitsu/Mitsu/Fu Dainikki / Rikumankimitsu Dainikki; The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Sanbo Honbu / Daihonei Dainikki; <http://www.weatherballoon.co.jp/>).*

The security of information flow in the discussed period has not yet been standardized. The individual approach of the heads of divisions in the *General Staff* resulted in the use of various methods of obtaining and storing information. During training for officers, self-gathering information was promoted, without having to rely on intelligence data. (*Drea, 2010: 137-138*).

Between the 38th years of the Meiji era and 3rd years of the Taisho era (1905–1914). Peace Treaty of Portsmouth was signed on September 5, 1905. Japanese influences in Korea were recognized, Japan received the Liaodong Peninsula, the southern part of Sakhalin and the southern branch of the East China Railway. Lack of war reparations caused serious riots in Japan.

Taro Katsura declared a state of emergency, but he had to step down shortly after Tenno approved the Treaty. It was only when the political parties agreed on the alternation of their rule that it was possible to conduct a more stable internal development of Japan. Since 1908, taxation for the army were reduced and some armament programs were postponed. Efforts were made to stimulate the national

economy by introducing larger duties from 1906 on imported goods. Graduates could take internships abroad. They accounted for a large percentage of new management and specialized personnel in Japan. A lot of governmental orders were directed to native heavy industry enterprises, and the ethos of serving the nation was actively being built to improve the standard of living of the population. 98% of boys and 95% of girls attended primary schools since 1906. 10% of children continued their secondary education and were mainly boys. At the same time, a percentage drop in foreign language skills was recorded. Lecturers of foreign origin at that time contained a small percentage of the academic staff at Japanese universities.

The victory over Russia played a big role in Japan's foreign policy. Despite the lack of military reparations, the Western world already saw Japan as a developing country. In East Asia, Japan also began to be taken more seriously. In 1905, the cooperation alliance with the United Kingdom was renewed and expanded, which was signed in 1902. This agreement was primarily supported by the Ministry of Foreign Affairs. The military environment preferred to be based solely on internal resources.

In 1907, Tenno signed a new strategy for the expansion of *Rikugun* and *Kaigun*. Manchuria and Ussuria were defined as further territories for *Rikugun's* possible actions, with an indication of the extension of the sphere of influence to Manchuria. The *Kaigun* became a pacific area of activity. Political actions in dependent Korea undertaken by Ito Hirobumi in 1907 resulted in an assassination attempt on him. This was used by the government of Taro Katsura, which led to the complete annexation of Korea in 1910. The US withdrew its shares from Manchuria in 1911. These activities were a consequence of the US-Japan trade treaty. Instead, Japan reduced the emigration of its citizens to California. (*Drea, 2010: 155-157; Frederic, 1988: 42-44, 153, 158; Gordon, 2010: 144, 153, 158*).

With Tenno's approval of new strategic goals in 1907, priorities were also set for expanding *Rikugun* to the number of 50 divisions. This was to be achieved by 1928. Further expansive activity was to be conducted primarily from advanced bases in the annexed territories. (*Drea, 2010: 155-157*). In 1906, the first activities were started to prepare the infrastructure for the increased personnel of the balloon unit. Balloon hangars in Nakano near Tokyo were renovated, and were developed manuals for balloon equipment and materials. In 1907,

complete instructions were available for balloon flights. Thus, way the experience gained was generalized and the training base was created for new staff Kikyū tai (気球隊, Balloon Unit). In 1908, was started the construction of an engine warehouse in the ballooning training center.

Another achievement was the advent of the development of airship and aviation technology. On July 30, 1909, was established *Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai* (臨時軍用気球研究会, the Provisional Military Balloon Research Committee). In the same year, the first Rikugun officers were also sent to train and purchase flight equipment to France and Germany. The first Japanese airship was created at the Isaburō Yamada ballooning company. It was called *Yamada Shiki Ichi Gō Hikō Fune* (山田式一号飛行船, airship number 1, type Yamada). In 1910, the first flight was carried out on it. The next airships No. 2 and No. 3 performed their flights in February and July of the next year. During the creation of airship structures from the Yamada Shiki family, the first military airship *Kai Shiki I-go Hikō Fune* (会式イ号飛行船, airship number 1, type Kai) was created at *Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai*. It was delivered to Tokorozawa airport in August 1911, and in October it carried out the first flight of several hours. Since then, airships designed for the army were only produced in military arsenals. After successful experiments with own designs, the same year in Germany was ordered an airship Parseval PL.13. It was delivered to Japan in March 1912. It was used in conjunction with other airships during field training and training of airship pilots until it was destroyed in an accident in March 1913.

Aviation thought in Japan was mainly developed by *Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai*, which, despite the name for military ballooning, also focused on the development of motor-powered machines. The first power structures were built in 1909, on the production of balloons in Nakano. It was the first aircraft development center in Japan before moving to Tokorozawa. Before the first pilots returned from abroad in 1910, none of the first aircraft built had completed the correct flight. Only the delivery to Japan of two aircraft produced in France and Germany allowed the creation of an aviation section in December 1910. Over the years, the next types of aircraft were created, which were a combination of existing solutions or their modification in Japan. The most of new types aircrafts (only fourteen

and one imported) appeared in 1912. Of the fifteen aircraft types designed and constructed in Japan, only six had successful flights. Of the five types developed by the Japanese (but made abroad – USA, UK, France), all flights were completed correctly. Of the ten types developed abroad and built in Japan, only two failed to perform the correct flights. All imported aircraft performed correct flights in Japan. Training and training for the first *Rikugun* pilots was carried out on them and on their varieties produced in Japan by *Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai*.

Security procedures emerged in an attempt to document and classify shipped materials in 1910. The available archival documentation includes transparent lists containing lists of submitted documents. The archives from 1912 already contained inquiries about the manner of keeping and using classified documentation. It came primarily from arsenals and divisions, and were directed to the General Secretariat of the *Rikugun*. In 1913, the Department of Military Affairs, including the Ministry, issued a recommendation regarding the keeping of classified documentation. The next document were the instructions that containing technical conditions and detailed drawings of the cassettes and boxes for classified documentation in *Dai Ichi Shidan* (第一師団, 1st Division). It was a verification of the original versions of the instructions, which, after any corrections and approval, were sent to other divisions. Also was taken into account the possibility of taking longer flights by planes. In 1914, was introduced an official ban on flights over fortress areas. It was the improvement of formal security, where the criterion was the development of military technology. (*Mikesh*, 1990: 5-49; *Nippon Kōkūki*, 2002: 367, 368; *Nohara*, 2005: 10-17; *The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / San Dainikki*; *The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Ichi Dainikki*; *The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Rikumankimitsu/Mitsu/Fu Dainikki / Rikumanfu Dainikki*; *The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Shidai Nikki*; *The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Dainikki Otsushu*; *The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki / Dainikki Koshu*).

Conclusions. During this period, aviation and aeronautical thought in Japan were not significant until 1906, when the importance of balloon production was finally recognized after the end of hostilities with Russia. The low prioritization in the budget meant that until 1911, the production and research of balloons and airships were concentrated exclusively in the private company Isaburō Yamada. The approach of the *General Staff* and senior *Rikugun* commanders focused mainly on the quantitative development of the army. This was the second argument that the ballooning development program had low priorities. Only the creation of *Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai* in 1909 resulted in the concentration of research and development of aeronautics and aviation at the discretion of government. Aerial research within this committee began with sending of Rikugun officers to Europe for training, and then focused on the structural analysis of purchased aircraft and airships. Only after the acquisition of basic knowledge, were developed and built their own aviation structures, which trained the first groups of flight personnel in Japan until 1914. Until 1910, were in place no generally imposed security procedures. Only from the aforementioned year began the gradual introduction of document classification and circulation control. The next instructions concerned ways of storing secret materials and considered threats arising from the development of technical thought as one of the elements of external threat. This level of preparation for the functioning of new weapons units and formal security rules could be regarded as an important indicator of *Rikugun's* preparation for the coming conflicts in 1914.

References

- Dougill John (2017), *300 lat milczenia*, Agora S.A., Warszawa.
- Drea Edward J. (2010), *Cesarska armia Japonii 1853-1945*, Wyd. UJ, Warszawa.
- Layman R.D. (1989), *Before The Aircraft Carrier*, Naval Institute Press.
- Frederic Louis (1988), *Życie codzienne w Japonii u progu nowoczesności (1868-1912)*, PiW, Warszawa.
- Gordon Andrew (2010), *Nowożytna historia Japonii*, PiW, Warszawa..
- Jankiewicz Zbigniew (1968), *Balony i sterowce*, WMON
- Mikesh Robert C., Abe Shorzoe (1990), *Japanese Aircraft 1910-1941*, Naval Institute Press.
- Němeček Václav (1974), *Vojenská Letadla 1 - letadla první světové války*, Naše Vojsko.
- Praca zbiorowa (2002), *Nippon Kōkūki Jiten 1910-1945*, Model Art.

Nohara Shigeru (2005), *Nippon Gun'yō Ki Kototen 1910-1945 – Rikugun Hen*, TK Graphics.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Meiji 10 (1877).

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Kakusho / Kakuken Bunsho / Kakusho Zatsu.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Ichi Dainikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Go Dainikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / San Dainikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Kobunbiko (Document Files of the Ministry of the Navy) / 10. Kobunbikoto / Kobunshorui.

The National Institute for Defense Studies / Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Chosen Jiken.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Rikumankimitsu/Mitsu/Fu Dainikki / Rikumanfu Dainikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Rikumankimitsu/Mitsu/Fu Dainikki / Rikumanmitsu Dainikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Sanbo Honbu / Daihonei Dainikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Shidai Nikki.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Dainikki Otsushu.

The National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense / Rikugunsho Dainikki (Document Files of the Ministry of the Army) / Dainikki Koshu.

<https://thetokyofiles.com/2015/10/13/balloons-on-the-ginza-float-young-advertisers-1890-1989/> ; date of download: 2017.07.09.

<http://www.weatherballoon.co.jp/pages/english/5company.html> date of download: 2017.02.18.

Півоньскі П.
КОНФЛІКТИ ЗА УЧАСТІ ЯПОНСЬКОЇ АРМІЇ В 1890-1914 РОКАХ.
ОЗНАКИ ПІДГОТОВКИ В КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ ВІЙСЬКОВИХ
ПРОЦЕДУР БЕЗПЕКИ ТА ЗАКУПІВЛІ АВІАЦІЙНИХ
ТЕХНОЛОГІЧНИХ ІННОВАЦІЙ

Стаття містить опис впровадження аеронавтичних та авіаційних технологій в Rikugun 陸軍 (Армії Великої Японської Імперії) на тлі економічно-політичних змін в Японії в роках від 23 року ери Мейдзі 明治 (1890) до 3 року ери Тайсьо 大正 (1914), а також вступ, який охоплює період від 1 по 23 рік ери Мейдзі (1868-1890).

Другий підрозділ присвячений виникненню процедур безпеки в Rikugun 陸軍 (Армії Великої Японської Імперії) та їх значенню у військових структурах, що розвивалися.

Насамперед, увага зосереджена на описі значення ступеня впровадження аеронавтичних та авіаційних технологічних новинок, а також процедур безпеки, як показника підготовки Rikugun (Армії Великої Японської Імперії) до конфліктів, які мали місце в часовому інтервалі, що розглядається.

Як тло політичних змін показана еволюція урядових структур. В контексті економічного розвитку початково встановлено ключові елементи, що складають основу економічного розвитку таких як освіта, набуття досвіду у веденні внутрішньої політики молодими урядовими кадрами.

У подальшому наведені вище елементи пов'язуються з розвитком військових структур та розбудовою промисловості у наступних виокремлених періодах. Часові межі наступних періодів визначаються конфліктами, у яких японські війська брали участь.

Додатково, як чинник, що впливає на розвиток аеронавтики та авіації, взято під увагу систему підготовки військових кадрів у Японії, зв'язану з перевагами, що виникали з закордонної політики, яка здійснювалась.

Перерахована інформація та прийнята інтерпретація дозволили ширше описати зміни в періоді, який міститься у назві статті.

Ключові слова: епоха Мейдзі, Армія Великої Японської Імперії, Японсько-цінська війна 1894-95, Боксерське повстання 1900, Російсько-японська війна 1904-1905, Rinji Gun'yō Kikyū Kenkyū Kai, Rinji kikyū tai, повітроплавання, дирижаблі, літаки, процедури безпеки.

ЦЕНТР МАЙСТЕРНОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ АРМІЇ США: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД У ФОРМУВАННІ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СПЕЦПІДРОЗДІЛІВ

У статті коротко розкрито історію створення, розвитку та функціонування Центру майстерності спеціальних операцій армії США (U.S. Army's Special Operations Center of Excellence) (далі – SOCoE). Проаналізовано концепцію формування кадрового потенціалу спецпідрозділів і структуру Центру. Відзначається, що навчальний заклад є не тільки школою підготовки досвідчених фахівців спецпідрозділів, а й сучасним аналітичним центром, динамічною інноваційною структурою, що розвивається й удосконалюється відповідно до викликів військово-політичної обстановки сьогодення. Висвітлено роль SOCoE як механізму, який дозволяє створити передумови для успішного вирішення спільних завдань, покладених на підрозділи Сил спеціальних операцій федеральних відомств Сполучених Штатів і силових структур іноземних держав та України.

Ключові слова: Сили спеціальних операцій США, військові навчальні заклади, Центр майстерності спеціальних операцій армії США, SOCoE, Центр і школа спеціальних бойових дій імені Джона Ф. Кеннеді, USAJFKSWCS, Командування спеціальних операцій США, USASOC.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світові соціально-економічні та суспільно-політичні зміни у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть разом з науково-технічним прогресом, що їх супроводжував, призвели до суттєвих змін у середовищі безпеки, у тому числі й принципах ведення війни. Зросла роль нетрадиційних способів досягнення тактичних і стратегічних цілей. Широкомасштабне застосування танків, авіації та ракет в цих умовах малоефективне, проте зросла роль партизанських і різних політичних, економічних, фінансових, інформаційних та психологічних підривних операцій. Виконання таких завдань покладається на підрозділи спеціального призначення, котрі у провідних країнах блоку НАТО та в Україні,

Сіра Оксана Юрївна, курсовий офіцер навчального курсу Інституту морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьманів Петра Сагайдачного, м. Львів

© Сіра О.Ю., 2020

реформуються у самостійний компонент – Сили спеціальних операцій (ССО).

Зростання вагомості спецоперацій у війнах четвертого покоління, до яких належать «гібридні війни», вимагає всебічного вивчення теоретичних засад і на їх основі формування кадрового потенціалу Сил спеціальних операцій. Безперечним лідером з цього погляду є США. Сполучені Штати стали першою державою, яка з кінця 1980-х років перетворила війська та інші структури спеціального призначення у самостійний компонент збройних сил і створила мережу науково-дослідних і освітніх центрів. Цей важливий науковий і практичний досвід, теоретичні засади організації освітнього процесу потребують всебічного вивчення, аналізу і впровадження у вітчизняну систему підготовки фахівців спецпідрозділів, що є особливо актуальним в умовах війни, розв'язаної Російською Федерацією на Сході України.

Теоретичний та практичний інтерес складає саме функціонування таких структур в арміях іноземних держав, їх особливості, відмінності та спільні риси з українською системою підготовки. Досвід США певною мірою близький Україні, оскільки обидві країни змушені протистояти діяльності добре підготовлених, всебічно забезпечених й технічно оснащених терористичних угруповань, організацій і держав. Слід зазначити, що після набуття чинності 21 лютого 2019 року змін до Конституції, які закріпили курс України на членство в ЄС і НАТО, та початку переходу Збройних сил України на j-структури військового управління, набуває особливого значення дослідження історичного досвіду творення і розвитку військової освіти країн Північноатлантичного альянсу. Актуальність дослідження обумовлена також реалізацією в Збройних силах України проекту «Розвиток системи військової освіти та підготовки військових фахівців» що передбачає створення системи військової освіти, яка забезпечить навчання та підготовку офіцерського й сержантського складу з метою набуття здобувачами нових освітніх і професійних компетентностей, операційної сумісності на основі стандартів, ухвалених у збройних силах держав – членів НАТО *(За два роки очікуються реформи військової освіти, 2019)*.

Проблематика удосконалення освітнього процесу є пріоритетною для передових ВВНЗ України, де щорічно відбуваються робочі зустрічі щодо реалізації заходів у рамках програми «Удосконалення військової освіти» (DEEP – Defence Education Enhancement Program) за участю представників Консорціуму оборонних академій та дослідницьких інституцій програми НАТО, координаторів заходів Програми DEEP з боку американської сторони, представників збройних сил Данії, Канади, ФРН та інших експертів з питань військової освіти (*Національну академію сухопутних військ відвідали експерти НАТО, 2019*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми присвячується стаття. Проблематика військ спеціального призначення провідних країн в різні часи порушувалась у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. У радянській історіографії, яку розвивали фахівці закритих науково-дослідних центрів спецслужб або відповідних вищих закладів освіти, готувалися науково-навчальні та інформаційно-аналітичні праці щодо історії творення, організації й тактики застосування спецпідрозділів армій Північноатлантичного альянсу і деяких інших держав – ймовірних противників СРСР. Згадані роботи зберегли інформаційно-пізнавальне значення і донині.

Пострадянський період також відзначився виходом праць науково-популярного характеру або перекладів закордонних видань стосовно військ спеціального призначення. В останні роки в інформаційно-аналітичних виданнях провідних країн НАТО, Міністерства оборони Російській Федерації, Республіки Білорусь з'явилася низка праць енциклопедичного й довідкового характеру з історії військ спеціального призначення, які, утім, висвітлювали структуру, шлях елітних військ певних країн, участь їх у відомих військових кампаніях (*Мартьянов О., 2010, Метров О., 2014*). В умовах реформування Збройних сил України, вдосконалення системи підготовки на основі стандартів держав – членів НАТО, особливого значення набувають праці таких вітчизняних авторів, як А. Слюсаренко, Д. Веденєєв, Г. Биструхін, А. Семука, С. Александров, О. Анікеєнко, І. Данилюк, О. Печорін, С. Тітенко та багато інших. Автори проводили теоретичне узагальнення

історичного досвіду творення та бойового застосування Сил спеціальних операцій як явища військової історії, детально аналізували побудову національних моделей ССО, організаційних структур, підготовки та застосування спецпідрозділів в антитерористичних операціях. Проте теоретичне узагальнення військово-історичного характеру саме системи підготовки кадрового потенціалу ССО окремих країн проведено в меншому обсязі: поза увагою дослідників залишаються новації й перспективи розвитку, функціонування та реформування структури навчальних закладів, алгоритму підготовки та комплектування офіцерського і сержантського корпусу, взаємного інтегрування підготовки спецпідрозділів і загальновійськової освіти.

Формулювання мети статті (визначення завдання). Метою статті є дослідження сутності та конкретних проявів процесу творення, реформування й розвитку системи підготовки кадрового потенціалу спецпідрозділів армії США в контексті трансформації Сил спеціальних операцій Збройних Сил України яка покликана максимально наблизити їх структуру до стандартів Північноатлантичного альянсу.

Вклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У Міністерстві оборони Сполучених Штатів створена розвинена мережа науково-дослідних і освітніх центрів. Вона дозволяє організувати навчальний процес, здійснювати перепідготовку військовослужбовців, проводити наукові дослідження, розвивати інноваційну діяльність у сфері забезпечення національної безпеки (Слюсаренко, 2019: 171).

Особливе місце в системі військової освіти займає Центр і школа спеціальних бойових дій імені Джона Ф. Кеннеді (U.S. Army John F. Kennedy Special Warfare Center and School – USAJFKSWCS), який розташований у Форт-Брегг, штат Північна Кароліна. Сьогодні навчальний заклад має ще одну назву – Центр майстерності спеціальних операцій армії США (U.S. Army’s Special Operations Center of Excellence – SOCoE). Діяльність закладу розпочинається після закінчення Другої світової війни. Історичні події того часу: промова Й. Сталіна на зборах виборців (1946), фултонська промова В. Черчілля (1946) та проголошення «доктрини Трумена» стали точками відліку «холодної війни».

Чітко визначене глобальне протистояння двох наддержав, боротьба за зони впливу, вимагала від сторін залучення до конфліктів і втручання в розвиток подій у будь-якій частині світу. Саме з цього часу починається цільова підготовка фахівців спецпідрозділів армії США. У 1947 році у Форт-Райлі (штат Канзас) був сформований Оперативний підрозділ психологічної війни – «загін тактичної інформації» Сухопутних військ США, який восени 1950 р. був перетворений на «1-шу роту звукомовлення та видання листівок». Рота брала участь у корейській війні як підрозділ тактичної пропаганди 8-ї американської армії. У 1950–1951 рр. Міністерство армії у Форт-Райлі утворило Управління психологічної війни (Psychological Warfare Division – PSYWAR) та розгорнуло підготовку спеціальних кадрів у загальновійськовій школі Сухопутних військ (*Еволюція структур інформаційно-психологічного протистояння сил спецоперацій армії, 2019*).

У квітні 1952 року Управління перейменовано у Центр психологічних операцій (Psychological warfare Center), а навчальна база була перенесена до Форт-Брегг, штат Північна Кароліна (*Academic Handbook FY 2019, 2019*). 20 червня 1952 року на базі спецпідрозділів Центрального розвідувального управління США була створена 10-та група спеціального призначення (10th Special Forces Group). Цю дату вважають часом створення військ спеціального призначення США. Для підготовки військовослужбовців використовували найдосконаліші методики того часу. Усі новобранці прийшли з повітрянодесантних або «рейнджерських» підрозділів. Майбутніх «зелених беретів» вчили перебувати на території противника протягом декількох місяців, іноді без підтримки ззовні. Для цього особливу увагу приділяли вивченню мов і звичаїв країни ймовірних бойових дій. Під час підготовки США активно співпрацювали з Великою Британією – фахівцями Спеціальної повітряної служби (Special Air Service – SAS).

Викладачами стали колишні офіцери Управління стратегічних служб США та офіцери, що мали бойовий досвід. Новобранців спочатку готували індивідуально за окремими спеціальностями: оперативна діяльність і розвідка, зброя, диверсійна діяльність, зв'язок, медична допомога. Особливу увагу приділяли мистецтву партизанської війни: безпеці, проведенню

диверсій, розвідувальній діяльності, методам втечі з полону й ухилення від бою. Курсанти освоювали нові спеціальності й відпрацьовували злагодженість дій у складі групи. Групові навчання проходили на території Національного лісового парку Чагагучі (штат Джорджія). З тих часів одним зі стандартних методів Сил спеціального призначення США стало залучення до навчань місцевого цивільного населення, поліції та частин Національної гвардії. Підрозділи групи спеціального призначення поперемінно діяли як партизани. Далі курсанти засвоювали способи десантування з моря та освоювали методи ведення бойових дій у суворих умовах гірського клімату. Після завершення підготовки на початку 1953 р. 10-та група спеціального призначення була відправлена у Корею, де бійці діяли в ролі військових радників з питань ведення партизанської війни (*Веденєєв, 2010: 95*).

У 1956 році Центр психологічних операцій був перейменований у Школу спеціальних бойових дій (*Special Warfare School – SWS*). На Школу було покладено відповідальність за розробку доктрини, способів ведення операцій, організація підготовки та навчання персоналу спеціальних сил та психологічних операцій (*Academic Handbook FY 2019, 2019*). З 1960 року Школа запровадила вивчення новітніх форм і способів ведення контрпартизанської боротьби.

Великий вклад у розвиток навчального закладу зробив 35-й Президент США Джон Ф. Кеннеді, який уділяв багато уваги розвитку спецпідрозділів армії США. Це особливе відношення було закріплено 12 жовтня 1961 року, коли президент відвідав Форт-Брегг для огляду військ у Школі спеціальних бойових дій. Саме після історичної зустрічі між Кеннеді і майбутнім бригадним генералом Вільямом Ярборо Джон Ф. Кеннеді своїм Указом затвердив знаковий «зелений берет» (*USAJFKSWCS dedicates Kennedy-Yarborough statue. Special Warfare, 2012*). За рішенням президента берети такого кольору стали офіційним елементом уніформи й відмітним знаком Сил спеціальних операцій армії США (*Коммандос: Формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений, 1999*). Під впливом Президента підрозділи «зелених беретів» стали справжньою культурною елітою серед збройних сил США – спецпризначенці зобов'язані були не просто розбиратися в тактиці диверсій і

розвідки, а й знати іноземні мови та культурні особливості країн, в яких їм належало діяти. У 1961 році він наказав збільшити штат спецпідрозділів (за час президентства Кеннеді їх число зросло до двох з половиною тисяч) і готувати їх відповідно до концепції партизанських і антипартизанських воєн. Своє бачення цієї концепції Кеннеді виклав у виступі перед випускниками Військової академії Вест-Пойнт у червні 1962 року. За його словами, сучасні війни стають війнами диверсій і засідок, інфільтрацій і партизанських дій: «Це ще один вид війни, новий за своєю інтенсивністю, давній за своїм походженням – війна з партизанами, підривниками, повстанцями, вбивцями, війна із засідки замість бою; шляхом проникнення, а не агресії, пошуку перемоги, розмиваючи та виснажуючи ворога, замість того, щоб залучати його» (*United States Military Academy Commencement Address, 1962*).

У 1962 році у складі Школи спеціальних бойових дій була заснована нова група підготовки спеціальних сил для відбору кандидатів з добровольців, що залучаються до виконання оперативних завдань (*Слюсаренко, 2019: 178*), також сформований відділ для вивчення та розробки складних методів інфільтрації та ексфільтрації (*infiltration and exfiltration*) – тактичним діям, заснованим на процесі проникнення на ворожу територію та швидкого виведення військових і цивільних осіб з місця ведення бойових дій або з ворожого середовища в безпечне місце.

16 травня 1969 року Школу було перейменовано в Центр військової допомоги імені Джона Ф. Кеннеді. Навчальну програму було розширено задля забезпечення тренування спеціалістів зі стрибків з парашутом на великих та малих висотах та підводним операціям. Центр складався зі Школи Спеціальних сил, Школи Психологічних операцій та військових радників й навчальної бригади (*Academic Handbook FY 2019, 2019*).

1 квітня 1972 року з Форт-Гордона, штат Джорджія, у Форт-Брегг було переведено Школу цивільних справ Армії США, яка увійшла до штату Центру.

У 1973 році Центр був підпорядкований створеному Командуванню навчання та доктрин СВ США (*United States Army Training and Doctrine Command – TRADOC*), якому на теперішній час підпорядковані 37 шкіл і центрів. 1 червня 1982 року

начальник штабу армії затвердив рішення про відокремлення Центру для самостійної діяльності у складі TRADOC під новою назвою Центр спеціальних бойових дій імені Джона Ф. Кеннеді (U.S. Army John F. Kennedy Special Warfare Center – SWC). Центр інтегрував методи спеціальних бойових дій в армійські системи навчання та операції, ставши основною школою для Сил спеціальних операцій армії США.

У 1985 році SWC отримав сучасну назву Центр і школа спеціальних бойових дій імені Джона Ф. Кеннеді (U.S. Army John F. Kennedy Special Warfare Center and School – USAJFKSWCS). В цей час були створені перші шість навчальних відділів: спеціальних сил; спеціальних способів ведення бойових дій; виживання, ухилення, опору та відступу; спеціалістів із закордонних територій; цивільних справ; психологічних операцій. Через кілька років була також заснована Академія підготовки сержантів.

20 червня 1990 року USAJFKSWCS був перепідпорядкований з TRADOC Командуванню спеціальних операцій армії США (U.S. Army Special Operations Command – USASOC). Це надало Командуванню повний контроль над усіма компонентами Сил спеціальних операцій США (United States special operations forces – SOF), за винятком підрозділів передового базування. Протягом 1990-х років і у 21-му столітті основною місією USAJFKSWCS було поповнення військ висококваліфікованими фахівцями спецоперацій. У 2011 році після оптимізації були додані три додаткових навчальних батальйони, і 2 грудня 2012 року USAJFKSWCS отримав нову назву – Центр майстерності спеціальних операцій армії США (U.S. Army’s Special Operations Center of Excellence – SOCoE) (*Academic Handbook FY 2019, 2019*).

Сьогодні навчальний заклад проводить оцінювання, відбір, навчання бійців і командирів спецпідрозділів питанням цивільної справи, психологічним операціям, а також розробляє доктрину та створює можливості для повного забезпечення всього спектру військових операцій та конфліктів. Головна мета і бачення підготовки – завдяки інноваційному навчанню і вихованню забезпечити країну високоосвіченою, інноваційною та адаптивною силою; формування експертів спеціальних бойових дій на рівні, що дозволяє пристосуватися і досягти успіху в

складному, багатовимірному світі (*Academic Handbook FY 2017, 2017*).

В інтересах підготовки курсантів й слухачів Центр здійснює взаємодію з іншими навчальними закладами ССО ЗС США, Центрального розвідувального управління, а також з федеральними структурами й різними органами державної влади Сполучених Штатів (*Турыгин, 2018: 41*). SOCoE також тісно співпрацює з рекрутинговим батальйоном спеціальних операцій (Special Operations Recruiting Battalion – SORB), який відповідає за вербування солдатів з армії в полки цивільних справ, психологічних операцій та спеціального призначення.

До складу Центру майстерності спеціальних операцій армії США входять Управління й Центр і школа спеціальних бойових дій імені Джона Ф. Кеннеді.

В Управлінні налічується п'ять осіб, у тому числі: начальник центру (категорія генерал-майор), його заступник (бригадний генерал), начальник штабу (полковник), головний ворент-офіцер (старший ворент-офіцер п'ятого класу) та головний сержант (сержант-майор).

Заступнику начальника Центру підпорядковане Управління забезпечення якості освіти (Quality Assurance Office – QAO), що відіграє ключову роль у розвитку, моніторингу та звітуванні про якість підготовки фахівців у навчальному закладі. Штаб організує роботу служб і взаємодію зі структурами штабу армії в системі органів військового управління країн-членів НАТО: G-1 (управління кадрів), G-2 (управління розвідки), G-3 (оперативне управління), G-4 (логістика), G-6 (зв'язок), G-8 (бюджетне управління і фінанси, управління ресурсами).

Центр спеціальних бойових дій (Special Warfare Center) підпорядкований Командуванню спеціальних операцій США (USASOC). Він розробляє теоретичні положення спеціальних операцій, програми навчання, кадрову політику та програми розвитку фахівців-лідерів Сил спеціальних операцій США і інтегрує їх в Командування спеціальних операцій армії США (ARSOF).

До складу Центру спеціальних бойових дій входить:

- головне управління Центру (Directorate Management Office – DMO) (начальник – категорія полковник);

- управління розробки програм навчання і доктрини бойових дій (Directorate of Training and Doctrine – DOTD);
- відділ цивільних справ (Civil Affairs Commandant – CA) (начальник – категорія полковник);
- відділ психологічних операцій (SOF Psychological Operations Commandant – PO) (начальник – категорія полковник);
- відділ Сил спеціального призначення (Special Forces Commandant – SF) (начальник – категорія полковник);
- центр інтеграції досвіду армійських спеціальних операцій (Army Special Operations Capabilities Integration Center – ARSOCIC);
- відділ навчання, освіти та розвитку лідерів Сил спеціальних операцій армії (ARSOF Training, Leader Development, and Education – TLDE);
- центр кадрової політики та програм ARSOF (ARSOF Personnel Policies and Programs Center);
- відділ медіа виробництва (Media Production Division – MPD).

Управління розробки програм навчання і доктрини бойових дій (DOTD) є основним координаційним центром. Це гібридна організація, що утворена після оптимізації Центру у 2011 році. Основні напрями роботи: розробка доктрини, підбір кадрів, інтеграція системи навчання фахівців ССО з професійною загальновійськовою освітою; узагальнення досвіду спеціальних бойових дій; інтеграція армійського досвіду у теоретичні положення для використання у навчанні; підготовка навчальних програм для формування лідерських якостей; управління навчанням; забезпечення підтримки інноваційних технологій навчання; медіа виробництво (*Academic Handbook FY 2016, 2016*).

Головними об'єктами й суб'єктами діяльності DOTD є відділи CA, PO і SF. У кожному відділі Центру є відділення по роботі з персоналом, відділення теорії бойових дій і відділення розвитку навчання. Основні завдання відділів: розробка доктрин за своїми напрями підготовки для довідників та керівництв з бойового застосування, навчальних посібників для слухачів, відпрацювання планів навчальних місій, стратегій підготовки з використанням зброї, графічної продукції й навчальних відеофільмів; оцінка поточної доктрини й розробка нових

доктринальних концепцій, заснованих на вимогах ймовірних місій і потребах сил.

Завданням Центру інтеграції досвіду армійських спеціальних операцій (ARSOCIC) є збір, аналіз, поширення відповідних спостережень, уявлень та уроків ССО, визначення й вивчення перспективних вимог до спецоперацій, розробка концепцій, військових ігор та експериментів, розвиток та інтеграція армійських доктрин з об'єднаними й загальновійськовими з метою досягнення загальнонаціональних стратегічних цілей.

Відділ навчання, освіти та розвитку лідерів (TLDE) виконує такі основні функції: підтримка загальної професійної військової освіти ССО в рамках моделі постійного (протягом служби й в резерві) підвищення кваліфікації офіцерів, ворент-офіцерів та сержантів; впровадження освіти, яка орієнтована на дистрибутивне (дистанційне) навчання з використанням комп'ютерних інструкцій та віртуального набору інструментів місій; організація управління навчанням.

Центр кадрової політики та програм ARSOF підтримує функції життєвого циклу персоналу, забезпечує підрозділи стратегічними доктринами, рекомендаціями, навчальними продуктами та загальними програмами з управління персоналом.

Відділ медіа виробництва (MPD) перетворює складні концепції та доктрини в навчальні доктринальні продукти, що допомагають військовослужбовцям ССО виконувати свої завдання. Відділ має два взаємопов'язані відділення: редакційне та візуальної інформації, що розробляє графіку для посібників та пов'язаних з ними навчальних продуктів (*U.S. Army Special Operations Center of Excellence Organizational Chart, 2020*).

Школа спеціальних бойових дій готує і навчає бійців Сил спеціальних операцій армії (ARSOF) і фахівців Командування спеціальних операцій США (USASOC) – полків CA, PO і SF бути готовими до участі у спільних військових операціях, розробляє перспективні способи ведення бойових дій.

У Школі організуються й проводяться постійні курси для солдатів, сержантів, ворент-офіцерів й офіцерів регулярної армії (Active Component – AC), військовослужбовців резерву (Reserve Component – RC), а також для слухачів Департаменту цивільного корпусу армії США (Department of the Army civilians), іноземних

бійців спільних спецоперацій і студентів згідно з військово-обмінними програмами. Широкого поширення набули заняття за програмами дистанційного навчання *Academic Handbook FY 2016, 2016*). Для усіх категорій слухачів впроваджено такі основні курси: Цивільних справ (Civil affairs courses), Психологічних операцій (Psychological operations courses), Сил спеціального призначення США (Special forces courses), Сил спеціальних операцій армії США (ARSOF courses), медичної підготовки (Medical courses), мовної підготовки ССО (SOF language courses), курси підвищення кваліфікації (Staff and faculty development division courses), а також курси підготовки сержантів й ворент-офіцерів.

Загалом SOCoE пропонує 41 унікальний курс, який дає солдатам необхідні навички, щоб вижити та досягти успіху на полі бою. За навчальними програмами щоденно навчаються приблизно 3100 студентів. Заняттями та польовими вправами керують понад 400 досвідчених військових інструкторів, кожен з яких проходив службу у тих же підрозділах і в таких самих умовах, що і їх курсанти. Реальний бойовий досвід не тільки покращує навчання на курсах: він сприяє товариству, побудованому на спільному почутті обов'язку та відданості. Щорічно третина інструкторів повертається назад до бойових частин, з яких вони прибули. В період, коли військовий персонал виконує бойові завдання, понад 200 цивільних інструкторів, співробітників та експертів підтримують навчальний процес, розвивають доктрини, збагачуючи курсантів унікальним набором компетенцій і вмінь (*Academic Handbook FY 2020, 2020*).

До складу школи спеціальних бойових дій імені Дж. Кеннеді входять наступні формування: 1-ша тренувальна повітряно-десантна група спеціальних бойових дій (1st Special Warfare Training Group (Airborne)), освітня повітрянодесантна група спеціальних бойових дій (Special Warfare Education Group (Airborne)), повітряно-десантна група медичної підготовки (Special Warfare Medical Group (Airborne)), інститут ворент-офіцерського складу, (Special Forces Warrant Officer Institute (Airborne)), Академія сержантського складу імені мастер-сержанта Девіда К. Тума (Noncommissioned Officer Academy) (*Academic Handbook FY 2016, 2016*).

1-ша тренувальна група спеціальних бойових дій (повітряно-десантна) безпосередньо здійснює підготовку військовослужбовців підрозділів спеціального призначення із загальних питань ведення спеціальних операцій. На базі групи військовослужбовці навчаються як індивідуальним, так і колективним діям, готуються фахівці по роботі з місцевим населенням у ході проведення різного виду спеціальних операцій в умовах сучасної оперативної обстановки. Ця група складається з шести навчальних батальйонів і одного батальйону забезпечення навчального процесу.

Освітня група спеціальних бойових дій (повітряно-десантна) займається підготовкою військовослужбовців підрозділів спеціального призначення по наступних основних питаннях: навчання іноземним мовам, культурології, адаптивному мисленню, біхевіоризму (теорії поведінки особистості) і командним навичкам. При цьому всі слухачі проходять навчання за різними методиками й програмами. Група складається з чотирьох відділень.

Група медичної підготовки спеціальних бойових дій (повітряно-десантна) орієнтована на всебічне навчання і професійну підготовку медичного персоналу USASOC всіх видів збройних сил. Група складається з двох відділень: медичного і вивчення проблем виживання у воді.

Інститут ворент-офіцерського складу (повітряно-десантний) дає професійну військову освіту помічникам командирів оперативних загонів спеціального призначення. За статусом ворент-офіцер займає проміжне положення між сержантами й молодшими офіцерами та виконують функції технічного спеціаліста. Після її завершення призначеним кандидатам присвоюється звання ворент-офіцера 1-го класу. На базі інституту організовано три курси підготовки ворент-офіцерського складу підрозділів спеціального призначення: тактико-технічний, удосконалення і штабний.

Академія сержантського складу імені мастер-сержанта Девіда К. Тума проводить основну професійну підготовку цього контингенту з військово-обліковими спеціальностями CMF 18,37 і 38 відповідно до стандартів сухопутних військ США, а також навчання з питань організації розширеної взаємодії на полі бою і розуміння оперативних можливостей і обмежень підрозділів

спеціального призначення. Академія є головним елементом навчального центру, на базі якої організуються заходи, що забезпечують високу якість профвишколу й освіти всього сержантського складу підрозділів спеціального призначення. (Турыгин, 2018: 42).

Військовослужбовці, які служать в армії США або вже відслужили й виявили бажання проходити службу в спецпідрозділах США (USASOC): групи спеціального призначення – «зелені берети», 95-та бригада військово-цивільного адміністрування армії США, 4-та й 8-ма групи інформаційного забезпечення військових операцій армії США, а також в спецпідрозділах армії (ARSOF) об'єднаного Командування спеціальних операцій JSOC: 75-й полк рейнджерів, 1-й загін Сил спеціальних операцій «Дельта», 528-ма бригада підтримки, тощо (*What's wrong with ARSOF?*, 2018), проходять 3-тижневий етап оцінки та відбору кандидатів на навчання у SOCoE. Заяви на прийняття в підрозділи CCO можуть подавати тільки військовослужбовці, що вже мають досвід стрибків із парашутом. Протягом усього етапу їм заборонено будь-яке спілкування із зовнішнім світом. Це необхідно для того, щоб з-поміж кандидатів відібрати найбільш психологічно підготовлених і стійких. Далі проходить медична комісія, перевірка фізичної підготовки й знову комісія, що перевіряє фізичні якості кандидата, його стан після навантажень. За результатами виконання ряду тестів: плавання, біг, смуга перешкод, марш-кидки, орієнтування на місцевості – комісія вирішує, кого з кандидатів допустити до наступної фази цього етапу, на якій оцінюються психологічні якості бійців. З усіх кандидатів лише близько сорока відсотків успішно виконують всі нормативи, решта повертається назад у свої військові частини. Кандидати, які пройшли етап відбору, вивчатимуть програми кваліфікаційних курсів поглиблено протягом 5-6 місяців, при цьому кожен вивчає всі спеціальності незалежно від обраного напрямку.

Під час першого етапу основного кваліфікаційного курсу (7 тижнів) слухачі ознайомлювалися з історією, принципами їх застосування, призначенням, завданнями, ключовими принципами, а також зі способами й формами дій. На другому етапі проводяться заняття за програмами лінгвістичних курсів, що

присвячені вивченню іноземних мов (усього в Школі вивчають 14 мов) і країнознавства з урахуванням ймовірного регіону застосування. Залежно від складності мови курс займає до 25 тижнів. Основна увага приділяється усному мовленню, сприйняттю іноземної мови на слух і вивченню військової термінології. Після закінчення курсу курсанти направляються на стажування до групи за своєю мовною спеціалізацією. Третій етап (13 тижнів) спрямований на відпрацювання тактики дій у складі малих підрозділів. Четвертий етап (від 14 до 50 тижнів) – спеціалізація, протягом якої вивчається спеціальне озброєння, інженерно-саперна справа, зв'язок, закріплюються медичні знання, вдосконалюються навички парашутної підготовки. П'ятий етап (чотири тижні) присвячений перевірці набутих знань з використання спеціальних способів бойових дій на практиці. Шостий етап (один тиждень) передбачає оцінку отриманих під час навчання знань. Один раз на рік бійці проходять збори за програмою курсів підвищення кваліфікації, де складають тести, що підтверджують їх профпридатність і вивчають нові зразки озброєння та перспективні доктрини застосування ССО (Слюсаренко, 2019: 171).

Збройні Сили України не стоять осторонь світових тенденцій розвитку Сил спеціальних операцій. Після анексії Криму з початком збройної агресії й в умовах гібридної війни розв'язаної Російською Федерацією на Сході України, постало питання прискорення розпочатого ще у 2007 році процесу формування ССО Збройних Сил України. Завдяки бойовому досвіду, набутому військово-політичним керівництвом та підрозділами спеціального призначення, з'явилась необхідність відокремлення Сил спеціальних операцій в окремий рід сил і започаткування ефективної фахової підготовки на рівні спецпідрозділів провідних країн. 16 червня 2016 року Верховна Рада затвердила створення Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. На той час 14 травня 2016 року вже відбувся перший випуск 29 інструкторів навчально-тренувального центру Сил спеціальних операцій кваліфікаційного курсу в рамках програми «Об'єднаної багатонаціональної тренувальної групи – Україна» (Joint Multinational Training Group – Ukraine, JMTG-U), а 15 листопада 2016 року у м. Хмельницький відбувся випуск ще 35 інструкторів ССО. Багатонаціональна група складалась з

фахівців США, Литви, Латвії та Естонії. Кваліфікаційний курс відповідно до програми підготовки тривав 6 місяців (*Сили спеціальних операцій Збройних Сил України поповнили 35 інструкторів, 2016*). 6 грудня 2016 року був створений 142-й навчальний центр Сил спеціальних операцій Збройних Сил України у м. Бердичів Житомирської області. Навчальний процес фахівців в Центрі організовано за стандартами НАТО і відрізняється не лише високими вимогами щодо добору кандидатів на службу – відбір у ССО проходять лише 10% кандидатів, але й підготовкою особового складу. В нові спецпідрозділи потрапляють високомотивовані, стресостійкі та досвідчені військові. На відбірковому етапі курсу курсанти упродовж трьох тижнів живуть в наметах на полігоні без будь-якого зв'язку із зовнішнім світом. Заборонені навіть СМС рідним. Пересуватись по табору дозволено лише перебіжками. Якщо хтось порушить це правило, його чекає покарання. Щоденні фізичні навантаження витримують не всі – чимало кандидатів здаються, інші не проходять психологічного відбору. На тих, хто успішно пройшов відбір, чекає навчання, під час якого кожен військовослужбовець повинен освоїти одну з п'яти спеціалізацій – командира, інженера, фахівця з озброєння, медика або зв'язківця. Усі спеціалізації є взаємозамінними (*Приєднатись. Сили спеціальних операцій ЗС України, 2016*).

Підтвердженням прагнень щодо інноваційної підготовки вітчизняних фахівців-лідерів Сил спеціальних операцій є те, що в межах навчання «Flaming Sword 2019» спецпідрозділ Збройних Сил України вперше пройшов акредитацію та сертифікацію за стандартами SOF NATO та був визнаний боєготовим для участі в операціях Сил реагування НАТО (NATO Response Force) у 2020 році (*Українські ССО це зробили, 2019*).

Висновки. Проаналізувавши історичний досвід у формуванні кадрового потенціалу спецпідрозділів США, варто зауважити, що передумовами створення ССО й організації цілеспрямованої підготовки фахівців сухопутного компонента спецпідрозділів армії США в середині ХХ ст. та ЗСУ на початку ХХІ ст. стали прагнення до світового лідерства тоталітарних режимів, зокрема колишнього комуністичного СРСР і сучасного його послідовника – Російської Федерації. 70-річний шлях творення Сил спеціального призначення й системи підготовки

висококваліфікованих фахівців в період протистояння комуністично-терористичним та екстремістським організаціям дозволив збудувати модель військової школи майстерності, яка на сьогодні є динамічною структурою, що постійно розвивається відповідно до викликів сучасності. Удосконалюється структура закладу, зміст і спектр кваліфікаційних курсів, впроваджується дистрибутивна форма навчання. Навчальні програми армійських ССО інтегруються в систему підготовки підрозділів об'єднаних Сил.

Уважне вивчення й аналіз інновацій освіти, функцій структурних елементів Центру майстерності спеціальних операцій армії США, безсумнівно, може посприяти подальшому розвитку системи підготовки вітчизняних фахівців, особливо в умовах переходу Збройних Сил України на j-структури органів військового управління країн–членів НАТО. Фахова підготовка спецпідрозділів на рівні вишколу бійців Сил спеціальних операцій армії США дасть змогу підвищити потенціал військ і якість виконання завдань за призначенням в районі проведення Операції об'єднаних сил на Сході України, а в майбутньому – стати надійним висококваліфікованим партнером НАТО і залучатись до участі у проведенні спільних операцій Північноатлантичного альянсу.

Перспективою подальших розвідок у цьому дослідженні є вивчення історичної динаміки впровадження кваліфікаційних курсів Центру майстерності спеціальних операцій, поглиблений аналіз змісту й обсягу, застосування їх в процесі навчання конкретних категорій слухачів, що дасть змогу використовувати досвід провідного закладу освіти Сил спеціальних операцій в підготовці фахівців Збройних Сил України.

Використані посилання

Academic Handbook FY 2016. Special warfare. USAJFKSWCS course catalog (2016) [online] Available from <https://www.soc.mil/SWCS/academichandbook.html> [Accessed 10 January 2020].

Academic Handbook FY 2017. Special warfare. USAJFKSWCS course catalog (2017) [online] Available from <https://www.soc.mil/SWCS/academichandbook.html> [Accessed 10 January 2020].

Academic Handbook FY 2019. Special warfare. USAJFKSWCS course catalog (2019) [online] Available from <https://www.soc.mil/SWCS/academichandbook.html> [Accessed 10 January 2020].

Kennedy J. F. (1962) *United States Military Academy Commencement Address* [online] Available from <https://www.americanrhetoric.com/speeches/jfkwestpointcommencementspeech.htm> [Accessed 10 January 2020]

USAJFKSWCS dedicates Kennedy-Yarborough statue (2012). *Special Warfare*. Vol. 25. ISSUE 2. p. 5.

U.S. Army Special Operations Center of Excellence Organizational Chart (2020) [online] Available from: <https://www.soc.mil/SWCS/organization.html> [Accessed 10 January 2020]

What's wrong with ARSOF? (2018) *Small Wars Journal* [online] Available from <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/what%E2%80%99s-wrong-with-arsof> [Accessed 10 January 2020]

Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С., Семука А.І. (2010). *Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність*. Монографія. Київ: К.І.С., 512 с.

Еволюція структур інформаційно-психологічного протиборства сил спецоперацій армії (2019) [online] Доступно <http://opk.com.ua/еволуція-структур-інформаційно-псих> [Дата звернення 16 січня 2020].

За два роки очікуються реформи військової освіти (2019) [online] Доступно <https://www.kmu.gov.ua/news/za-dva-roki-ochikuyutsya-reformi-vijskovoju-osviti-minoboroni> [Дата звернення 9 січня 2020]

Історія створення Сил спеціальних операцій ЗС України (2020) [online] Доступно <https://ukrsopf.com/faq/history/> [Дата звернення 12 лютого 2020].

Коммандос: Формирование, подготовка, выдающиеся операции спецподразделений (1999) [online] Доступно <http://militera.lib.ru/research/miller/index.html> [Дата звернення 29 січня 2020].

Мартьянов О. (2010) Центр и Школа специальных способов ведения войны Сухопутных войск США. *Зарубежное военное обозрение*, № 11. С. 35-39.

Метров О. (2014) Комплектование и подготовка личного состава Сил специальных операций ВС США. *Зарубежное военное обозрение*, № 11. С. 40-49.

Національну академію сухопутних військ відвідали експерти НАТО. (2019) [online] Доступно <http://www.asv.gov.ua/?q=news/2019/05/13/nacionalnu-akademiyu-suhoputnyh-viysk-vidvidaly-eksperty-nato> [Дата звернення 9 січня 2020].

Приєднатись. Сили спеціальних операцій ЗС України (2016) [online] Доступно <http://sof.mil.gov.ua/join> [Дата звернення 16 лютого 2020].

Сили спеціальних операцій Збройних Сил України поповнили 35 інструкторів. (2016) [online] Доступно <http://www.mil.gov.ua/news/2016/11/15/sili-speczialnih-operaczij-zbrojnih-sil-ukraini-popovnil-35-instruktoriv/> [Дата звернення 16 лютого 2020]

Слюсаренко А.В. (2019). *Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компонента Сил спеціальних операцій (друга половина XX – початок XXI ст.)*. Львів: НАСВ, 420 с.

Турыгин А. (2018). Учебный центр сил специальных операций сухопутных войск США. *Зарубежное военное обозрение*, № 4. С. 39–47.

Українські ССО це зробили (2019) [online] Доступно: <<http://www.mil.gov.ua/news/2019/07/27/ukrainski-ss0-cze-zrobili/>> [Дата звернення 29 січня 2020].

References

Academic Handbook FY 2016. Special warfare. USAJFKSWCS course catalog (2016) [online] Available from <https://www.soc.mil/SWCS/academichandbook.html> [Accessed 10 January 2020].

Academic Handbook FY 2017. Special warfare. USAJFKSWCS course catalog. (2017) [online] Available from <https://www.soc.mil/SWCS/academichandbook.html> [Accessed 10 January 2020].

Academic Handbook FY 2019. Special warfare. USAJFKSWCS course catalog. (2019) [online] Available from <https://www.soc.mil/SWCS/academichandbook.html> [Accessed 10 January 2020].

Evolution of structures of information and psychological confrontation of special operations forces of the army (2019) [online] Available from: <<http://opk.com.ua/evolution-structures-information-psycho/>> [Accessed 16 January 2020] (ukr).

History of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine (2020) [online] Available from <<https://ukrs0f.com/faq/history/>> [Accessed 12 February 2020] (ukr).

Join. Special Forces of the Armed Forces of Ukraine (2020) [online] Available from <<http://sof.mil.gov.ua/join>> [Accessed 16 February 2020] (ukr).

Kennedy J. F. (1962) *United States Military Academy Commencement Address* [online] Available from <https://www.americanrhetoric.com/speeches/jfkwestpointcommencementspeech.htm> [Accessed 10 January 2020]

Martyanov O. (2010). Center and School of Special Ways to Fight the US Army. *Foreign Military Survey* № 11. pp. 35-39 (rus).

Metrov O. (2014) Acquisition and preparation of the US Armed Forces Special Operations Forces. *Foreign Military Survey* № 11. pp. 40-49. (rus).

Military education reforms are expected in two years (2019) [online] Available from: <<https://www.kmu.gov.ua/news/za-dva-roki-ochikuyutsya-reformi-vijskovoyi-osviti-minoboroni>> [Accessed 9 January 2020] (ukr).

Miller D. *Commandos. Formation, preparation, outstanding operations of special forces.* (1999) [Online] Available from <<http://militera.lib.ru/research/miller/index.html>> [Accessed 29 January 2020] (rus).

Slyusarenko A. *World experience of development and application of the ground component of the Special Operations Forces (second half of XX – beginning of XXI centuries)*. Lviv, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 2019. 420 p. (ukr).

The National Army Academy was visited by NATO experts (2019) [online] Available from <<http://www.asv.gov.ua/?q=news/2019/05/13/nationalnu-akademiyu-suhoputnyh-viysk-vidvidaly-eksperty-nato>> [Accessed 9 January 2020] (ukr).

The Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine enrolled 35 instructors (2016) [online] Available at: <<http://www.mil.gov.ua/news/2016/11/15/sili-speczialnih-operaczij-numbered-sil-ukraini-filled-35-instructoriv/>> [Accessed 16 February 2020] (ukr).

Turygin A. (2018) US Army Special Operations Training Center Training Force. *Foreign Military Survey*. No. 4. C. 39-47 (rus).

U.S. Army Special Operations Center of Excellence Organizational Chart. (2020) [online] Available from: <https://www.soc.mil/SWCS/organization.html> [Accessed 10 January 2020]

Ukrainian SOF did it! (2019) [online] Available at: <http://www.mil.gov.ua/news/2019/07/27/english-ss0-cze-zrobili!> [Accessed 29 January 2020] (ukr).

USAJFKSWCS dedicates Kennedy-Yarborough statue (2012). *Special Warfare*. Vol. 25. ISSUE 2. p. 5.

What's wrong with ARSOF? (2018) *Small Wars Journal* [online] Available from <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/what%E2%80%99s-wrong-with-arsof> [Accessed 10 January 2020]

Sira O.

U.S. ARMY SPECIAL OPERATIONS CENTER OF EXCELLENCE: HISTORICAL EXPERIENCE IN THE FORMATION SPECIAL FORCES PERSONNEL POTENTIAL

The article briefly describes the history of creation, development and operation of the U.S. Army's Special Operations Center of Excellence (SOCoE).

Important scientific and practical experience, theoretical foundations of the organization of the educational process SOCoE require comprehensive study, analysis and implementation in the domestic system of training specialists of special units, which is especially relevant in the conditions of war unleashed by the Russian Federation in the East of Ukraine. Theoretical and practical interest is the very functioning of such structures in the armies of foreign countries, their features, differences and common features with the Ukrainian system of training.

The study analyzed the concept of formation of personnel potential of special units and the structure of the Center. It is noted that the educational institution is not only a school of training experienced specialists of special units, but also a modern analytical center, a dynamic innovative structure, developing and improving in accordance with the challenges of the military and political situation today. The role of SOCoE as a mechanism that allows creating prerequisites for the successful resolution of common tasks entrusted to the units of the Special Operations Forces of the United States federal agencies and security agencies of foreign countries and Ukraine has been highlighted.

Professional training of special units at the level of training of fighters of the U.S. Army Special Operations Forces will improve the capacity of troops and the quality of performance of tasks for their intended purpose in the area of operation of

the joint forces in the East of Ukraine, and in the future – to become a reliable highly qualified partner of NATO and be involved in joint operations of the North Atlantic Alliance.

Keywords: U.S. Special Operations Forces, military schools, U.S. Army Special Operations Center of Excellence, SOCoE, John F. Kennedy Special Operations Center and School, USAJFKSWCS, U.S. Special Operations Command, USASOC

КАДРОВА РЕОРГАНІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ НАПРИКІНЦІ 50-Х – НА ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто трансформаційні процеси, які відбувалися в російській імператорській армії з середини 50-х рр. після дипломатичної й військової поразки у Східній (Кримській) війні проти коаліції європейських держав. Висвітлено комплексні заходи уряду і Військового міністерства, спрямовані на скорочення кількості особового складу частин і з'єднань. Показано створення і формування необхідної законодавчої бази, що регламентувала статус військовослужбовця у відпусті за межами військової частини. Особливу увагу приділено намаганням командування збройних сил Російської імперії змінити принципи комплектування регулярних частин, зокрема прагнення покращити якість особового складу офіцерського корпусу. Висвітлено практику працевлаштування колишніх солдатів і офіцерів у цивільному житті та намагання губернських і місцевих органів влади сприяти цим процесам шляхом залучення до роботи у дворянських та місцевих управлінських структурах. Відображено зміни у соціальній структурі та середовищі міст і сіл Правобережної України у зв'язку з реформування імперських збройних сил та вплив збільшення кількості колишніх військових на їх взаємостосунки з місцевим населенням.

Ключові слова: Російська імперія, російські збройні сили, реформування, законодавча база.

Постановка проблеми та її актуальність. Зміст військової організації, оптимальна кількість особового складу та ефективні принципи оперативного управління збройними силами країни завжди були запорукою їх результативності у царині силового використання: в одному випадку з метою оборони держави, чи навпаки – здійснення агресивної, наступальної, загарбницької політики щодо сусідів. Відомо, що утримання великої армії є чималим навантаженням на державний бюджет, тому прагнення до оптимального співвідношення „кількість – фінансові витрати” були і є актуальними. Яскравим прикладом стала російська імператорська армія першої половини ХІХ ст. часів правління

¹ **Скрипник Анатолій Юрійович**, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри інформаційної діяльності, документознавства і фундаментальних дисциплін Подільського спеціального навчально-реабілітаційного соціально-економічного коледжу, м. Кам'янець-Подільський.

© Скрипник А. Ю., 2020

Миколи I, де число вояків та їх термін служби були пріоритетом військового будівництва, а соціальним базисом став кріпосницький лад. Упродовж Східної (Кримської війни) стало зрозуміло, що така армія неефективна, а кількість солдатів не є вирішальною перевагою перед озброєнням і організацією європейців. В результаті якість союзників перемогла кількість росіян.

Мета і завдання дослідження. Початок другої половини XIX ст. в історії Російської імперії пов'язаний з постаттю царя Олександра II та його реформами. Серед радянсько-російських істориків поширена хибна думка про те, що військова реформа (1874 р.) під керівництвом військового міністра Д. Мілютіна стала початком змін у збройних силах імперії. Насправді, заміна рекрутських наборів на загальну військову повинність була другим (завершальним) етапом перетворень в армії з моменту закінчення Східної (Кримської війни). Тому завданням дослідження є висвітлення складних у військово-організаційному і болючих в соціальному плані процесів початку докорінних кадрових змін у особовому складі російської імператорської армії наприкінці 50-х рр. XIX ст. Успішне студіювання теми створює ґрунт для об'єктивної оцінки подальших реформ у напрямках комплектування бойових частин, інтендантського забезпечення (постачання), озброєння та оперативного керівництва.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика реформування армії в контексті інших реформ 60–70-х рр. потрапила у поле зору науковців ще наприкінці XIX ст. Російський військовий письменник О. Астаф'єв розглядав армію як живий організм і намагався вивести формулу „ідеальної армії”, в якій однострої мали бути захисного кольору, а вага спорядження піхотинця – значно меншою за існуючу. В своїй праці „Про сучасне військове мистецтво” він наполягав на реформуванні армії після поразки у Східній (Кримській) війні, однак ці зміни мали б, на його думку, відбуватися у загальному контексті державного реформування Російської імперії (*Астаф'єв, 1861*).

Генерал-майор та військовий міністр Тимчасового уряду, а потім комбриг Червоної Армії О.І. Верховський був автором низки видань з військової теорії та історії. Саме у праці „Нарис з історії військового мистецтва в Росії XVIII і XIX ст.” він вводить поняття „Початок занепаду дворянської армії впродовж

1825-1856 рр.” (*Верховский, 1922*). На його думку, задля подальшої еволюції російське військо потребувало негайного реформування за зразками західноєвропейських збройних сил.

Відомий радянський дослідник історії Російської імперії П. Зайончковський розглядав збройні сили як один з головних державних інститутів. Його праця „Військові реформи в Росії” мала на меті висвітлити основні ознаки військових перетворень у 1860-1870 рр., а саме: комплектування армії, її організацію, переозброєння, бойову підготовку військ після ганебної поразки у Східній війні (*Зайончковский, 1952*). У роботі встановлено хронологічні межі цих змін – з 15 січня 1862 р. почав діяти план реорганізації, представлений Військовим міністерством, і до 1 січня 1874 р. – впровадження загальної військової повинності.

У 1992 р. вийшла книга Б. Меннінга „Багнети кращі за кулі: Імператорське російське військо, 1861-1914 рр”. (*Menning, 1992*), у якій автор вдався до розгляду вад управління армією. Головною серед них американський дослідник вважає „парадоманію”, яка остаточно сформувалася в першій половині XIX ст. і стала анахронізмом, досягнувши свого розквіту за царювання Миколи I і Олександра II. Це тільки сприяло збереженню старих методів і поглядів на ведення війни до кінця XIX, що трансформувалося у відсутність взаємодії великих військових з’єднань, протидію поширенню у військах нових озброєнь та спорядження, реформування військової освіти.

Сучасна українська історіографія представлена працями дослідників Інституту історії України НАН України. Військово-політичні події Кримської війни та їх наслідки для України відображено у працях В. Волковинського і О. Реєнта (*Волковинський, 2003; Реєнт, 2006; Реєнт, 2015*).

В. Молчанов досліджував вплив військових реформ Д. Мілютіна на життєзабезпечення російських військових в українських губерніях в другій половині XIX ст. (*Молчанов, 2012: 171-201*). Автор проаналізував перехід від рекрутських наборів до системи загального призову на військову службу, зайнятість військових, грошове забезпечення офіцерів і нижчих чинів, харчування та забезпечення одностроями, умови проживання, користування транспортними послугами, санітарний стан, медичне забезпечення та дозвілля.

Виклад основного матеріалу. Після смерті Миколи I та поразки у Кримській війні започатковуються кардинальні перетворення у збройних силах імперії. Як влучно і оптимістично висловився один із сучасників: „Перестав гриміти барабан, а заговорив розум, і розпочалася енергійна робота з ліквідації негараздів у армії, які накопичилися протягом п'ятдесятирічного періоду постійних війн з 1805 по 1855 роки включно. Тривалий мілітарний відрізок гальмував інтелектуальний та економічний прогрес країни, вимагаючи від неї чималих зусиль” (*Неизвестный, 1895: 134*).

Реформування армії стало одним з найперших державницьких зрушень нового царя Олександра II. Єдиним виходом з існуючої кризової ситуації було суттєве зменшення чисельності збройних сил, спроба одночасного підвищення рівня їх боєздатності та скорочення фінансування. Імперським маніфестом 1856 р. цар скасував на три роки рекрутські набори, одночасно скоротивши термін дійсної служби з 19 до 15 років, 69000 осіб було звільнено від виконання військового обов'язку, а 421000 солдатів, офіцерів і генералів отримали безтермінові відпустки. Завдяки проведеним заходам загальна чисельність імперських збройних сил зменшилася з 2 300 000 до 1 300 000 осіб. Відставні солдати і унтер-офіцери після звільнення змушені були самі собі шукати прихисток і заробіток у цивільному житті. Існувала можливість влаштуватися на службу в поліцію, прикордонну варту чи лісову сторожу за місцем проживання, з умовою хорошої атестації та вдалого проходження кадрового відбору (*ПСЗРИ 3. № 31377*).

„Головним завданням Військового міністерства стало зменшення військових витрат. Міністерство старанно взялося до справи. Не обмежуючись скороченням наявної кількості військ з одночасним переведенням їх на мирне становище, воно вдалося до скасування цілих частин, перегляду всіх штатів військ і військових управлінь з метою скорочення нестройового складу. Ця копітка робота Інспекторського департаменту тривала багато років; поступово скасовувалися різні команди: інвалідні, військово-робітничі, майстрові тощо. Результати не забарилися: бюджет Військового міністерства був доведений у 1859-1860 рр. до цифри близько 106 мільйонів рублів; число ж військ за

штатами мирного часу передбачалося у 1860 р. – 798194 нижніх чинів” (*Милютин, 1919: 246*).

Одним із швидких і дієвих шляхів стало скорочення особового складу через систему відпусків, яку створив ще батько Олександра II у 30–40 рр. XIX ст. Загалом вона довела свою ефективність, але потребувала корегування відповідно до нових реалій та підвищення універсальності (*Копія Циркуляра Міністерства внутрешніх дел об устройстве уволенных из армии нижних чинов и черновик докладной записки Голицына М. Ф. Московскому губернатору сентябрь 1852 г., л. 2-7*). Першими кроками стала низка наказів, обнародуваних у квітні 1856 р.: про припинення прийому на службу вдруге відставних солдат з особливими перевагами і пільгами, що скорочувало зайві фінансові витрати; про порядок звільнення офіцерів у відпустки за сімейними обставинами; насправді це була тільки офіційна причина, звільнялися майже усі бажаючі, в тому числі й штабні офіцери, як-от полкові й батальйонні ад’ютанти та жалонерні офіцери (вони окреслювали лінію фронту при шикуванні полку – А. С.), іноді за станом здоров’я; так само солдат і унтер-офіцерів відправляли у відставку та безтермінові відпустки „[...] для полегшення військам [...]” (*ПСЗРИ I. № 30379; № 30409; № 30410; № 30454; № 31161*).

Першочергово звільнялися поранені і покалічені вояки. Міністр внутрішніх справ С. Ланской циркулярним приписом наказав начальникам губерній у листопаді 1857 р. терміново надати списки таких звільнених у відставку нижніх чинів, які мали паспорти та інші документи, на призначення пенсій та усіх належних за законами пільг (*Циркуляри Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора за 1858-1860 рр. Січень 1858 р., арк. 3*). Водночас, зважаючи на велику кількість поранених, що перебували у військових та цивільних шпиталях, на початку 1856 р. вийшов маніфест Олександра II із запрошенням цивільних лікарів на військово-медичну службу. Обіцяли 100 рублів на рік жалування, житло, однострої та харчування (*Маніфест царя Олександра II, укази Сенату по залученню приватних лікарів на військову службу, грудень 1856 р., арк. 6-7*).

15 травня 1856 р. вийшли „Правила звільнення з війська нижніх чинів у відпустки і відставку”, за якими з метою скорочення і переформування збройних сил відповідно до

мирного часу планувалося звільнити надлишкову кількість військовослужбовців. Як і раніше, за зразкову службу надавалися безтермінові відпустки тим, хто прослужив у армії 20 років, у гвардії 15 років відповідно (*Относительно нижних чинов, которые считаются поступившими в госпитали и больницы: в войну 1853-1856 годов. Январь 1864 г., С. 1*). Крім того, допускалося звільнення у тимчасові відпустки із зарахуванням до резервних військ старанних і зразкових солдатів, які не прослужили визначених термінів, однак були гідні нетривалого звільнення додому (§ 1). Нововведенням став розподіл відпускників на два розряди: комплектних і надкомплектних. До першого розряду віднесли нижніх чинів старших термінів служби, яких приписали до діючих і запасних частин за штатами військового часу. До другого зарахували відпускників менших термінів служби, які залишалися в губерніях у більшій, ніж потрібно кількості для поповнення діючих і формування нових частин у мирний час. Їх планували поступово повертати до військ на поповнення браку особового складу у частинах (§ 2; 3; 4). У „Правилах” детально регламентувався порядок звільнення, оформлення належних документів, забезпечення грошима, амуніцією і харчами, питання транспортування, порядок бюрократичного листування між військовими установами, порядок обліку прибулих на місця відпускних губерньськими установами (*ПСЗРИ 2. № 30493; № 30906; № 30906*).

Учасник цих подій пригадував: „Уряд швидко переведив армію на мирний стан. Роззброєння і переформування розпочалося ще у першій половині 1856 р. і тривало до кінця 1858 р. Оскільки наші головні сили були зосереджені на Півдні, то саме звідси в усі куточки Росії потягнулися партії відставних і безтерміново-відпускних нижніх чинів. Звільняли переважно старих служивих, багато з них вже давно вислужили свої терміни, але через війну змушені тягнути лямку. Більшість ветеранів пошкандибали до своїх губерній, щоб заспокоїти свої старі кістки на батьківщині” (*Неизвестный, 1895: 121*).

Представників дворянства влада також намагалася якимось чином влаштувати. Одним з варіантів, на який дав згоду монарх у січні 1857 р., був дозвіл генералам, зарахованим до запасних військ, та штаб і обер-офіцерам, звільненим у безтермінові відпустки, на право займати посади за вибором дворянства, а

термін цієї служби зараховувати як тотожний до військового. Більше того, дозволялося підвищення в чинах майорів і обер-офіцерів у своїх полках, якщо приходив термін і вислуга років, незважаючи на те, що вони перебували на цивільних посадах (ПСЗРИ 9. № 34401). Через рік, у лютому 1858 р., вийшли „Правила”, які регламентували порядок тимчасового звільнення офіцерів-дворян, що мали маєтки в певній губернії. За умови, „[...] якщо вони бажають взяти участь у зборах дворян з метою обговорення пропозицій щодо покращення та облаштування побуту поміщицьких селян, так і у виборах членів Комітету, що впроваджуються з цією метою по губерніях, – мають право просити про звільнення на два місяці в ті губернії, де знаходяться їх маєтки” (ПСЗРИ 7. № 32740). Інша частина офіцерів взагалі наважувалася змінити військову службу на цивільну. Тим більше, що саме законодавство імперії заохочувало до цього старших офіцерів. У червні 1859 р. вийшов закон, який регламентував не тільки перехід до „статської служби”, а й зберігав і підвищував у чинах бажаючих це зробити. Так офіцери армії й гвардії, починаючи зі штабс-капітана і вище, за умови перебування у своєму чині більше трьох років на військовій службі, в разі переходу до цивільного відомства отримували наступний чин відповідно до „Табелів про ранги”, якщо менший – отримували аналогічний, тільки цивільний. Наприклад, штабс-капітан одразу ж набував чину колезького асесора VIII класу, а полковник – статського радника V класу і так далі (Скрипник, 2015(а): 41).

Потрібно зауважити, що скорочення армії Олександром II не було масовим і одночасним. Все залежало від стану полків і з'єднань, їх розташування та ситуативного бачення процесу самими командирами (*Журнал Департамента Государственной Экономии по делу об устройстве отставных и бессрочноотпускных солдат, с приложением замечаний Воронцова М. С. по делам командуемого ним 2-го пехотного корпуса март 1956 г., л. 13*). Тому вийшла „Відомість про діючі, резервні і запасні частини гвардії, гренадерського і армійських корпусів, з порядком: коли належить здійснити звільнення нижніх чинів у відставку і відпустки”. Кожній з дивізій усіх корпусів було зазначено, коли і де провести звільнення своїх солдатів. Відповідно, це скорочення впливало на забезпечення бойових частин усім необхідним. Цивільне губернське керівництво

поставили до відома про дозвіл „[...] всебічного скорочення витрат на армію. За наказом командувача дозволялося припинення іррегулярним (козацьким полкам кавалерії – А. С.) і частково регулярним частинам додаткового приварочного довольства розташованих на широких квартирах, з продовженням приварку від обивателів по усій території губернії”. Тобто, держава, заощаджуючи на військових витратах, переключила тягар її утримання на плечі місцевого населення (*Циркуляри Подільського губернського правління і листування з ним про відведення пасовиськ для коней військових частин, грудень 1867 р., арк. 41*).

Ускладнення і зміни самого механізму відпускнуї системи спричинило певне збільшення і вдосконалення порядку контролю та обліку військовослужбовців. Насамперед, це торкнулося основного документа, яким забезпечувалися військовослужбовці, а саме – відпускнух білетів. З квітня 1857 р. були введені нові зразки: звільненим у тимчасову відпустку понадкомплектним, що вислужили 15 років, видавали білети на жовтому папері; у безтермінову відпустку, той самий термін – на червоному; ветеранам, які вислужили 20 років і відставним солдатам, – на папері білого кольору. За миколаївських часів білети таких кольорів використовувалися для спрощення контролю за військовими міською і земською поліціями, а особливо сільським начальством, серед якого було багато неграмотних. Тобто, білет білого кольору мали відставні солдати, а власник білету червоного кольору мав проходити щорічні військові збори, і представникам влади варто було тільки подивитися на колір білета, не читаючи його. З моменту скасування цих зборів Олександром II зазнали відповідних змін і документи, їх оптимізували до тогочасних вимог і потреб. Відпускнух вояків також легко було відрізнити за спеціальними нашивками на погонах чорного чи червоного кольорів на одностроях: якщо солдат перебував у безтерміновій відпустці, то мав по дві нашивки на погоні, якщо у тимчасовій – тільки одну (*ПСЗРИ 5. № 31762; № 32461; Чертежи и рисунки. к № 32461*).

Відпускна кампанія 1856-1858 рр. виявилася найбільшою за весь час існування російського регулярного війська. „Можна сказати, що з цим звільненням розійшлася по домівках майже вся стара миколаївська армія – розійшлася, щоб більше ніколи не повернутися до її лав. Тому що контингент молодих солдатів, які

вступили на службу перед початком та під час Східної війни, був досить великим” (*Неизвестный, 1895: 122*).

Істотне скорочення збройних сил імперії, а відповідно поява у містах і селах великої кількості відпускних солдатів додала роботи місцевим поліціям, слідчим та судовим органам. Спектр злочинів і порушень був досить широкий. Доходило до банальних речей – крадіжок харчів. Уланівське станове правління та становий пристав 5-го стану звернулися до Літинського повітового суду Подільської губернії зі справою про відпускного каноніра Шандрюка Єфима, який у нетверезому стані вкрав з хліва дячка села Митонечне Ананія Стрельбицького харчі на суму 50 копійок, „[...] бо хотів дуже їсти”. Дячок пробачив солдату цю провину, а суд зробив йому офіційне попередження „Якщо щось подібне ще станеться, то відправлять назад у полк” (*Справа за обвинуваченням безтерміново-відпускного каноніра Шандрюка Юхима в крадіжках харчових припасів дячка Стрельбицького, червень 1872 р., арк. 1-2; 26-27*). Іноді відпускні солдати, повертаючись зі служби, не мали куди поселитися, їх майно і нерухомість були продані. Відпускний бомбардир Євстратій Семенов скаржився Миколі І, що після 17-річної служби повернувся в місто Звенигородку і застав батьківське майно (будинок з прибудовами, город та угіддя) проданими сестрою тутешньому міщанину І. Федченку. Просив царя згідно із законами повернути йому власність через міську поліцію. Власник теж написав скаргу царю про те, що солдат знав про продаж будинку, а зараз вимагає його повернути. Судова тяганина у повітовому суді за участю чиновників міського магістрату ні до чого не призвела. Тільки Київська палата цивільного суду наказала міщанину сплатити солдату половину вартості майна – 40 рублів сріблом (*Справа про привласнення міщанином Ткаченком спадкового будинку, що належить відставному бомбардиру Сліпченку, травень 1855 р., арк. 1; 8-9; 28-32; 58*). Траплялися випадки участі солдат-відпускників у локальних соціальних конфліктах. Рядовий Клим Березов разом із земляками-селянами в Ольгопільському повіті Подільської губернії напав на будинок місцевого лихваря Франца Краєвського, завдавши тому тілесних ушкоджень. Слідство виявило, що майже усі мешканці села перебували у фінансовій кабалі в лихваря, який шляхом стягування великих відсотків

розорював їхні господарства. Військова комісія не взяла до уваги заслуги Березова на службі, його зразкову дисципліну та медалі за участь у Кримській війні та придушенні польського повстання 1862-1863 рр., і відправила назад у полк. Селян-поплічників оштрафували на 7 рублів *(За звинуваченням безтерміново-відпускнуго рядового Березова Кліма і селян Поліщука Феодосія, Шевчишина Порфірія у нападі на будинок Краєвського Франца, листопад 1868 р., арк. 9-10; 93-95).*

Якщо солдатів і унтер-офіцерів звільняли за гарну поведінку і старанність, то з ініціативи царя армія почала радикальними методами позбавлятися поганих офіцерів. На початку серпня 1856 р. вийшов наказ, за яким полкові командири отримували право подавати начальникам дивізій списки „[...] штаб і обер-офіцнів, які не атестуються по формулярних і кондуїтних (у військовому відомстві так називалися особливі списки про поведінку і здібності офіцерів – А. С.) списках за нетверезу, погану і розпусну поведінку та низьку моральність, неспроможність виконувати свої службові обов’язки, підозріло часті рапорти про хвороби [...]”. З їх дозволу і згоди полкові командири пропонували таким офіцерам подавати прохання про звільнення зі служби, а на випадок відмови – самостійно направляти рапорти на затвердження вищому керівництву. У разі факту відставки таких офіцерів у наказах по полках не оголошували причин звільнення і не приймали скарг про реабілітацію та рапортів скасування наказу через суд *(Скрипник, 2015(b): 196)*. У вищій інстанції почали потоком надходити скарги, доноси, прохання саме від непридатних офіцерів, які за будь-що прагнули залишитися на службі. Одночасно у цій відпускній компанії з’явився й політичний складник. Жандарми через командирів полків і місцеві поліційні структури почали таємно складати списки потенційно неблагонадійних офіцерів польського походження. Насамперед це стосувалося відставних обер-офіцерів по кожному повіту Волинської і Подільської губерній. В іменних списках зазначалося від 5 до 20 осіб по кожному повіту *(Циркулярні листи Волинського губерньського правління про зберігання документів, діяльності польського революційного комітету і надання відомостей про офіцерів-поляків мешканців повітів. Рапорти станових приставів про персональні списки, серпень 1863 р., арк. 5-9)*.

„Почистивши” таким чином армію від небажаних офіцерів, з’явилася можливість надати відпустки тим, хто продовжував служити „[...] у вигляді тимчасового заходу, дозволити штаб і обер-офіцерам, за їх бажанням, звільнитися у безтермінову відпустку, якщо вони прослужили три роки”. Єдиною умовою обмеження бажаних було підтримання належної боєздатності у військах, що передбачало присутність певної кількості офіцерів у частинах (ПСЗРИ 4. № 31679). Втім, відпускний ажіотаж охопив усі збройні сили імперії, незважаючи на місця розташування. До Військового міністерства все частіше стали надходити представлення на офіцерів, які не підпадали під встановлені правила, але прагнули отримати відпустку.

З кінця 1857 р. звільнення у тимчасові відпустки проводилося відповідно до затверджених царем циркулярів Інспекторського департаменту Військового міністерства. У них зазначалося, скільки і коли можна звільнити по окремих армійських корпусах, а де зовсім заборонити, окреслювалися терміни і черговість частин. До прикладу, був призначений загальний термін: з початку 1858 р. до 1 квітня, чи з дозволу керівництва до 1 травня (ПСЗРИ 6. № 32517). У червні того ж року наступний циркуляр дозволяв звільняти за існуючими правилами після закінчення літніх навчань у військах, тобто з серпня-вересня на наступні шість місяців (ПСЗРИ 8. № 33294).

На початку цього ж року вийшло чергове „Височайше повеління” з правилами і регламентацією поведінки військовослужбовців у відпустці, яке було поширене серед місцевих губернських установ та у періодичній пресі (*Высочайшее повеление. 1858 г., С. 1*). Воно нагадувало нормативні документи миколаївської доби: критерії звільнення з війська та терміни вислуги залишалися такими самими; вимоги до відпускників тлумачилися традиційно „[...] у відпустці поводити себе тверезо і пристойно, зберігати військовий вишкіл, бороду брити, по світу не ходити, одягатися достойно”; порушників негайно відправляти назад у полки; місцевій поліції наглядати і контролювати військових, а за дрібні провини забирати до буцегарні (*Wirtschaftler, 1995, p. 232*).

У другій половині 50-х рр. спостерігається тенденція до збільшення кількості відпускників на території Київського генерал-губернаторства. До загального числа 33262

військовослужбовців регулярних військ у Київській губернії, на 1859 р. мешкало 16194 безтерміново-відпускних, 8637 відставних солдатів зі своїми родинами у кількості 32783 особи та солдатських синів і кантоністів нараховувалося 11030 (*Сборник статистических сведений, о Киевской губернии за 1859 год: 32*). У Подільській губернії на той самий час перебувало 20945 солдатів і офіцерів армійських полків, 14834 безтерміново-відпускних, відставних солдатів обліковували у кількості 7674 і членів їх сімей ще 15944, солдатських дітей і кантоністів – 14237 (*Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год: 112*). Зважаючи на скорочення кількості військового контингенту, який перебував у межах губерній під час Кримської кампанії, і одночасне збільшення числа відпускників та відставних солдатів, так званий „військовий прошарок” значно збільшився порівняно з минулими десятиріччями.

Висновки. Поразка у масштабному військовому конфлікті Російської імперії з європейськими країнами в середині XIX ст. стала відображенням недоліків у будівництві імперських збройних сил. Зокрема, Східна (Кримська) війна розкрила кілька основних причин хибної мілітарної стратегії, що десятиріччями базувалася на існуючому кріпосному праві. Усім стало очевидно, що армія, виплекана Миколою I, потребувала кардинальних змін. На такі зміни наважився Олександр II. Керуючись державницькими інтересами, розуміючи ситуативну практичну неефективність та фінансову обтяжливість для імперії він насмілився на радикальну руйнацію (модернізацію) армії, зразка XVIII – першої половини XIX ст. По-друге, скористався розробленою ще у 20–30-х рр. багаторівневою відпускною системою та наявними запасними і резервними військами, які дозволяли скоротити кількість регулярних частин, але водночас підтримувати армію у належній бойовій готовності. По-третє, кадрові зміни у збройних силах Російської імперії згодом вплинули на соціальну структуру суспільства з появою у містах і селах певного відсотка колишніх військовослужбовців. Очевидно, що кадрове реформування армії стало одним з важливих напрямів реформ у мілітарній сфері та водночас віддзеркаленням глибоких соціально-економічних змін у російській державній машині другої половини XIX ст.

Використані посилання

Астафьев А. И. (1856-1861) *О современном военном искусстве*: Ч. 1-2. Санкт-Петербург: тип. Почтового департамента.

Верховский А. И. (1922) *Очерк по истории военного искусства в России XVIII и XIX вв.* Москва: Высший военный редакционный совет, 279 с.

Волковинський В. М. (2003) *Військові реформи 60-70-х рр. XIX ст.* В: *Енциклопедія історії України*: у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка., Т. 1 : А-В. 688 с.

Волковинський В. М., Реєнт О. П. (2006) *Україна у Кримській війні 1853-1856 рр. (до 150-річчя Східної війни)*. Київ: Інститут історії України НАН України. 211 с.

Высочайшее повеление. Отдел второй. Часть 1-я Официальная. *Подольские Губернские Ведомости*. № 7. 1858 г. С. 1.

Журнал Департамента Государственной Экономии по делу об устройстве отставных и бессрочноотпускных солдат, с приложением замечаний Воронцова М. С. по делам командуемого ним 2-го пехотного корпуса. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). Ф. 1261, (Кн. Гр. Воронцовы). Оп. 1, Д. 2247, Л. 3–27.

За звинуваченням безтерміново-відпусного рядового Березова Кліма і селян Поліщука Феодосія, Шевчишина Парфірія у нападі на будинок Краєвського Франца. Держархів Хмельницької області. Ф. 642, (Комісія військового суду при управлінні Кам'янець-Подільського військового начальника). Оп. 1, Спр. 6, Арк. 9–10; 93–95.

Зайончковский П. А. (1952) *Военные реформы 1860-1870 гг. в России*. Москва: Издательство МГУ, 375 с.

Копия Циркуляра Министерства внутренних дел об устройстве уволенных из армии нижних чинов и черновик докладной записки Голицына М. Ф. Московскому губернатору. РГАДА Ф. 1263 (Кн. Голицыны), Оп. 6, Д. 6, Л. 2-7.

Манифест царя Александра II, указы Сенату по залученню приватних лікарів на військову службу. Державний архів Хмельницької області. Ф. 69 (Подільська губернська лікарська управа), Оп. 1, Спр. 442, Арк. 6–7.

Милютин Д. А. (1919) *Воспоминания. Том 1. (1816-1843)*. Москва: Изд. Военной Академии, 469 с.

Молчанов В. Б. (2012-2013) *Вплив воєнних реформ Д. О. Мільотіна на життєзабезпечення російських військових в українських губерніях в другій половині XIX ст. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XX. С. 171-201, Вип XXII. С. 78-120.

Неизвестный (1895) *Воспоминания за много лет. 1844-1884 гг. Русская старина.* Год XXVI-й. Том LXXXIII. Вып. 2. Санкт-Петербург, С. 121-134.

Относительно нижних чинов, которые считаются поступившими в госпитали и больницы: в войну 1853-1856 годов. Высочайшие повеления. Часть официальная. *Подольские Епархиальные Ведомости*. 15 января 1864 года. № 2. С. 1.

Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год. Изданная Редакцией Подольских губернских ведомостей (1859). Каменец-Подольск. 177 с.

ПСЗРИ 1. Закон № 30379. О прекращении приема на вторичную воинскую службу отставных нижних воинских чинов с особыми за сие преимуществами; Закон № 30409. О порядке увольнения офицеров в отпуски по домашним обстоятельствам, в 1856 году; Закон № 30410. О порядке отправления на родину нижних чинов, подлежащих увольнению в отставку; Закон № 30454. О порядке увольнения в отпуск офицеров с сохранением содержания; Закон № 31161. О порядке увольнения в бессрочный отпуск штаб и обер-офицеров. В: Полный свод законов Российской империи (далі – ПСЗРИ-П). Т. XXXI. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1857.

ПСЗРИ 2. Закон № 30493. Высочайше утвержденные Правила для увольнения из войск нижних чинов в отпуски и в отставку; Закон № 30906. О форме билета для нижних чинов, поступивших, в минувшую войну, на службу в войска, охотою, из государственных крестьян, и подлежащих ныне увольнению в бессрочный отпуск; К закону № 30906. Форма билета для нижних чинов, поступивших на службу в военное время, по охоте, из государственных крестьян. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXI. Отд. 1.; Отд. 2. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1857.

ПСЗРИ 3. Закон № 31377. О преимуществах генералов в запасных войсках и бессрочно-отпускных офицеров, занимающих должности по выборам дворянства. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXII. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1858. С. 36.

ПСЗРИ 4. Закон № 31679. О порядке увольнения в бессрочный отпуск штаб и обер-офицеров. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXII. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1858. С. 268–269.

ПСЗРИ 5. Закон № 31762. О цвете бумаги для билетов бессрочно-отпускных нижних чинов; Закон № 32461. О форме погонов и нашивок или гаск для нижних чинов находящихся в бессрочном или временном отпусках; Чертежи и рисунки к закону № 32461. Рисунок к плечевым погонам с нашивками из черного сукна для нижних чинов, находящихся в отпусках. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXII. Отд. 1.; Отд. 2. Санкт-Петербург : Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1858.

ПСЗРИ 6. Закон № 32517. О увольнении нижних чинов в кратковременные отпуски. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXII. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1858. С. 982–983.

ПСЗРИ 7. Закон № 32740. Высочайше утвержденные Правила об увольнении генералов, штаб и обер-офицеров, состоящих на службе в войсках и военных Управлениях, для участия в собраниях дворян и разрешении им, в случае избрания в члены Губернских Комитетов, оставаться там во все время существования сих комитетов. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXIII. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1860. С. 91-92.

ПСЗРИ 8. Закон № 33294. О сроках для увольнения, в 1858 году, нижних чинов в бессрочный отпуск. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXIII. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1860. С. 753-754.

ПСЗРИ 9. Закон № 34401. О назначении в полицию людей из военного ведомства, вполне соответствующих полицейской службе. В: ПСЗРИ-П. Т. XXXIII. Отд. 1. Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собств. Е.И.В. канц., 1861. С. 376.

Ресент О. П. (2015) *Чому Кримська війна 1853-1856 рр. стала явищем міжнародного суспільного життя?* В: Історія Криму в запитаннях та відповідях.

Київ: НАН України. Інститут історії України, 527 с.

Сборник статистический сведений о Киевской губернии за 1859 год (с адрес-календарем лиц служащих в губернии на 1861 год) (1861) Киев: Типография Губернского Управления, 281 с.

Скрипник А. Ю. (2015) Порядок та особливості звільнення офіцерів збройних сил Російської імперії у 30-х–50-х рр. XIX ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Вип. 8. С. 192–200.

Скрипник А. Ю. (2015) Політика кадрової милітаризації місцевого управлінського апарату губерній Правобережної України в 20-х – 60-х рр. XIX ст. *Часопис української історії*. Вип. 32. С. 38–45.

Справа за обвинуваченням безтерміново-відпускнуго каноніра Шандрюка Юхима в крадіжках харчових припасів дячка Стрельбицького. Держархів Вінницької області. Ф. Д-222, (Літинський повітовий суд), Оп. 1, Спр. 620, Арк. 1-2; 5-6 зв.; 26-27.

Справа про привласнення міщанином Ткаченком спадкового будинку, що належить відставному бомбардиру Сліпченку. Державний архів Черкаської області. Ф. 834, (Звенигородський городовий магістрат). Оп. 1, Спр. 290, Арк. 1-1зв.; 8-9; 28-32; 58.

Циркуляри Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора за 1858-1860 рр. Держархів Рівненської області. Ф. 567, (Міський магістрат, м. Дубно). Оп. 1, Спр. 3, Арк. 3.

Циркуляри Подільського губернського правління і листування з ним про відведення пасовиськ для коней військових частин. Державний архів Вінницької області. Ф. Д-200 (Вінницький повітовий предводитель дворянства), Оп. 1, Спр. 372, Арк. 41.

Циркулярні листи Волинського губернського правління про зберігання документів, діяльності польського революційного комітету і надання відомостей про офіцерів-поляків мешканців повітів. Рапорти станових приставів про персональні списки. Державний архів Рівненської області. Ф. 379 (Рівненський повітовий справник). Оп. 2, Спр. 2, Арк. 5-9.

Menning B. W. (1992) *Bayonets before Bullets. The imperial Russian Army, 1861-1914*. Bloomington and Indianapolis, 335 p.

Wirtschafter E. K. (1995) Social Misfits: Veterans and Soldiers' Families in Servile Russia. *The Journal of Military History*, Vol. 59, No. 2, pp. 215–235.

References

Menning B. W. (1992) *Bayonets before Bullets. The imperial Russian Army, 1861-1914*. Bloomington and Indianapolis, 335 p.

Wirtschafter E. K. (1995) Social Misfits: Veterans and Soldiers' Families in Servile Russia. *The Journal of Military History*, Vol. 59, No. 2, pp. 215–235.

Astafiev A. I. (1856-1861) *On contemporary military art: Part 1-2*. Saint-Petersburg: Typography of Post department.

Verkhovskii A. I. (1922) *Outline of military history in Russia of the 18th and 19th cent.* Moscow: Higher military editorial council. 279 p.

Volkovynskiy V. M. (2003) *Military reforms of 60-70-ies of the 19th cent.* in:

Encyclopedia of history of Ukraine : in 10 vol. Edit.: V. A. Smolii et al.; Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine. Kyiv: Naukova Dumka. Vol. 1 : A-B. 688 p.

Highest order. Department two. Part one Official. *Podolia Province News*. № 7. 1858. P. 1.

The of Journal of Department of State Economics on the arrangement of retired and before-term retired soldiers, with supplement of M. S. Vorontsov's remarks on the 2nd Infantry Corps under his command. Russian State Archives of Ancient Acts (RSAAA). Section 1261 (Pr. Vorontsovs). Box 1, Folder 2247, ff. 2–27.

On the charge of robbery of Frants Krayevskiy's house by a before-term retired ordinary Klym Berezov and peasants Feodosiy Polishchuk, Parfiry Shevchyshyn. State Archives of Khmelnytskyi region. Section 642 (Military Court Commission under Kamyanets-Podilsky Military Chief's Office). Box 1, Folder 6, ff. 9–10; 93–95.

Zajonchkovskiy P. A. (1952). *Military reforms of 1860-1870 in Russia*. Moscow: MSU Publishing House. 375 p.

Copy of the Ministry of Inner Affairs Circular about the settlement of the retired army lower rank servicemen and a draft of M. F. Golitsyn's note to the Moscow Governor. RSAAA. Section 1263 (the Earls Golitsyns), Box. 6, Folder 6, ff. 2-7.

The manifesto of Tsar Alexander II, the decrees of the Senate on the recruitment of private doctors to military service. State Archives of Khmelnytskyi region. Section 69 (Podillia Province Medical Administration), Box 1, Folder 442, ff. 6-7.

Miliutin D. A. (1919). *Memoirs. Vol 1 (1816-1843)*. Moscow: Military Academy Publishing House, 469 p.

Molchanov V. B. (2012-2013). Impact of D. O. Miliutin's military reforms on life support for the Russian military in the Ukrainian provinces in the second half of the 19th cent. *Problems of History of Ukraine of the 19th – early 20th cent*. Issue 20. P. 171-201, Issue 22. P. 78-120.

Unknown (1895). *Memoirs for many years. 1844-1884. Russian antiquity*. Year XXVI. Volume LXXXIII. Issue 2. Saint-Petersburg. P. 121-134.

Concerning the lower rank servicemen who are considered to be in hospitals: in the war of 1853-1856. The highest orders. Part official. *Podolie Eparchy News*. January 15, 1864. № 2. P. 1.

Memorable Book of Podolia Province for 1859. *Issued by Podolia Provincial News Publishing House* (1859). Kamenets-Podolsk. 177 p.

CSLRE 1. Law № 30379. On discontinuance of secondary military enlisting of retired lower rank servicemen with special privileges; Law № 30409. On the order of the officers's leaves on family reasons, in 1856; Law № 30410. On the order of allowance to leave for home of lower rank servicemen legitimate for retiring; Law № 30454. On the order of the officer's leave with maintenance; Law № 31161. On the order of indefinite-termed leave of staff and chief-officers. In: *A Complete Set of Laws of the Russian Empire (from now on – CSLRE-II)*. Vol. XXXI. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1857.

CSLRE 2. Law № 30493. The highest approved Rules for lower rank servicemen leave for vacation and retirement; Law № 30906. On the form of the card for the lower rank servicemen who volunteered to join the military during the last war, out of state peasants who are due for retiring for indefinite-termed leave; To Law №

30906. Form of the card for lower-rank servicemen who joined the military during the war time, willingly, out of state peasants. In: CSLRE-II. Vol. XXXI. Dept. 1; Sect. 2. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1857.

CSLRE 3. Law № 31377. On the privileges of generals in reserve troops and indefinite-termed officers occupying the posts concerning the nobility election. In: CSLRE-II. Vol. XXXII. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1858. P. 36.

CSLRE 4. Law № 31679. On the order of indefinite-termed leaves of staff and chief-officers. In: CSLRE-II. Vol. XXXII. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1858. P. 268–269.

CSLRE 5. Law № 31762. On the color of the cards for indefinite-termed lower-rank servicemen; Law № 32461. On the form of shoulder straps and stripes or nuts for the lower rank servicemen in the indefinite-termed or temporary leave; Drawings and pictures to Law № 32461. Picture of shoulder straps with stripes of black cloth for lower rank servicemen in the leave. In: CSLRE-II. Vol. XXXII. Sect. 2. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1858.

CSLRE 6. Law № 32517. On sending the lower-rank servicemen to short-termed leaves. In: CSLRE-II. Vol. XXXII. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1858. P. 982-983.

CSLRE 7. Law № 32740. The highest approved Rules for the leave of the generals, staff and chief-officers being on service in the troops and military Administration, for participating in the nobility assemblies, and allowance for them in case of being elected members of the Province Committees, to stay there for the whole duration of the committees. In: CSLRE-II. Vol. XXXIII. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1860. P. 91-92.

CSLRE 8. Law № 33294. On the terms for the indefinite-termed leave, in 1858, of the lower-rank servicemen. In: CSLRE-II. Vol. XXXIII. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1860. P. 753-754.

CSLRE 9. Law № 34401. On appointment of people quite appropriate for the police service from the military to the police. In: CSLRE-III. Vol. XXXIII. Sect. 1. Saint-Petersburg: Publishing House II of H.I.M. office, 1861. P. 376.

Volkovynskyi V. M., Rejent O. P. (2006) *Ukraine in the Crimean War of 1853-1856 (to the 150th anniversary of the Eastern War)*. Kyiv: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine. 211 p.

Rejent O. P. (2015) *Why did the Crimean War of 1853-1856 become an event of international social life?* In: *History of the Crimea in questions and answers*. Kyiv: NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. 527 p.

Collection of statistic data about Kyiv Province for 1859 (with address-calendar of the people in service of the province for the year of 1861) (1861). Kiev: Province Administration Publishing House. 281 p.

Skrypnyk A. Ju. (2015) Order and specifics of firing of the officers of the Russian Empire military forces in 30-50s of the 19th cent. *Newsletter of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. Historical Sciences*. Issue 8. P. 192-200.

Skrypnyk A. Ju. (2015) Politics of staff militarization of the local administrative apparatus of Right Bank Ukraine provinces in 20-60s of the 19th cent. *Journal of Ukrainian history*. Issue 32. P. 38-45.

The case for prosecution of indefinite-termed cannoneer Jukhym Shandriuk accused of stealing cantor's Strelbitskyi's food stuffs. State Archives of Vinnytsia Region. Section D-222 (Lityn county court), Box 1, Folder 620, ff. 1-2, 5-6 rev., 26-27.

The case of appropriation by a townsman Tkachenko of a hereditary house owned by a retired bombardier Slipchenko. State Archives of Cherkasy Region. Section 384 (Zvenyhorod town magistrate). Box 1, Folder 290, ff. 1-1 rev., 8-9, 28-32, 58.

Circulars of Kyiv military, Podilskiyi and Volynskiyi governor-generals for 1858-1860. State Archives of Rivne Region. Section 567 (Dubno town magistrate). Box 1, Folder 3, f. 3.

Circulars of Podilskiyi provincial administration and correspondence with it concerning the release of pastures for horses from military units. State Archives of Vinnytsia Region. Section D-200 (Vinnytsia count nobility leader). Box 1, Folder 372, f. 41.

Circular letters of Volyn province administration about keeping the documents, functioning of Polish revolutionary committee and supplying information about officers of Polish nationality and the counties residents. Reports of bailiffs about lists of personnel. State Archive of Rivne Region. Section 379 (Rivne county clerk). Box 2, Folder 2, f. 5-9.

SKRYPNYK A. OPTIMIZATION OF RUSSIAN ARMED FORCES IN LATE 1850TH – EARLY 1860TH

The paper considers transformation processes going on in the Russian Imperial Army from the middle of 1850s after the diplomatic and military defeat in the Eastern (Crimean) War against the coalition of European states. The author outlines the measures undertaken by the Government and Military Ministry in order to cut down the number of personnel in military units, formation of necessary legislative background to regulate the status of a military man on vacation outside the military unit. Special attention focuses on the attempts of the Russian Army to transform the principles of regular units formation, in particular improvement of officer personnel. The paper shows the way former soldiers and officers used to be employed in civil life and how provincial and local authorities facilitated it offering them jobs in the structures of aristocratic and rural management. Imperial military forces reformation resulted in the social structure of towns, cities and villages, the increased number of former military men influenced their relations with local population.

Maintenance of a big army is proved to be a sufficient expenditure from the state budget so striving to make the correspondence between quantity and costs has been of top importance. The Russian Imperial Army of the early 19th century during the reign on Nikolai the First where the number of the military and the term of their service were the priority of the army construction was an excellent example, and serfdom was a social basis. The Eastern (Crimean) War made clear that such army was not effective and the number of soldiers was not a crucial advantage in front of contemporary armament and organization of the Europeans. As a result, the number of the allies defeated the Russians. Thus, the historic practice of quick army reformation (reduction) may serve an example for the Ukrainian military forces when the external

threats disappear and there arises a necessity of transformation according to up-to-date optimal models of European armies.

Military conflict between the Russian Empire and European countries in the middle of the 19th century exposed the drawbacks in the Russian military forces. The vacation system and formation of emergency and reserve troops during 20-50ies were rather effective maintaining the army in the proper combat readiness and preserving its necessary number. Hence, the Crimean War disclosed several key reasons of false military strategy based on serfdom. First, weak reserves and burdensome vast number of local troops not meant for war. Second, the serfdom prevented the reduction of service terms and training enough number of the military for reserves formation. Third, during active military actions it was impossible to reduce the number of local troops by recruiting them into the army regiments as far as they were used to powerfully support the serfdom in the rears. Therefore the army reformation reflected thorough social and economic shifts in the Russian state mechanism. Anachronistic serfdom evidently backed off all spheres of life. The crucial changes in the military forces did not strengthen the defensive potential of the country but served to prepare for new conquering wars as an instrument of Russian imperial politics in the 19th century.

Keywords: Russian Empire, Russian military forces, reformation, legislative base.

УДК 94:[672.711+351.753.1](477.5)«16/17»

ХАРМАК М.М.

<https://orcid.org/0000-0002-6553-5087>

doi

ЗБРОЯРСЬКА СПРАВА ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КІНЦЯ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТЬ

Жодна із сторін виробничої культури суспільства так не відображає загальний стан цього суспільства та рівень його розвитку, як еволюція озброєння. Впродовж віків саме розвиток озброєння був одним із основних стимулів розвитку держави. Адже сила, міць, безпека та територіальна цілісність країни базується на її обороноспроможності.

Початок революції українського народу в середині XVII століття під проводом Богдана Хмельницького стимулював розвиток військової справи в державі, а ідейно-політичний клімат та московська експансія змусили гетьманів України Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича та Івана Мазепу поступово нарощувати її бойовий потенціал.

У статті розглядаються зброярські ремесла жителів Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Автор локалізує зброярські осередки, розкриває економічні аспекти діяльності майстрів-зброярів, відтворює специфіку їх роботи.

Ключові слова: майстер-зброяр, осередок, ремесло, гармата, гетьман.

Оскільки історія виробництва є історією суспільства, дослідження різних етапів розвитку ремесла є надзвичайно важливою справою. Історичне вивчення ремісничих осередків на території Гетьманщини у XVII-XVIII ст. було започатковано у XIX ст. А. Шафонським, М. Домонтовичем, О. Лазаревським, В. Модзалевським та О. Русовим. У XX ст. ремісничі професії вказаного періоду вивчалися дослідниками О. Компан, В. Бондарчик, П. Федоренком та ін. Серед сучасних науковців за цією тематикою на увагу заслуговують дослідження Д. Тоїчкіна, С. Мальченка, В. Вечерського, Ю. Редько, В. Сергійчука, які певною мірою розкривають питання організації праці майстрів-зброярів, їх осередків на території Лівобережної України зазначеного періоду. Багато цінного матеріалу для

Хармак Марина Миколаївна, завідувач відділу історії Гетьманства НІКЗ «Гетьманська столиця», м. Батурін.

© Хармак М.М., 2020

вивчення питання розвитку та організації зброярського ремесла дають облікові джерела й розпорядча документація місцевого самоврядування та гетьманської адміністрації, описи майна гетьманів.

У даній розвідці спробуємо розкрити специфіку роботи зброярів, локалізувати осередки виготовлення холодної, вогнепальної ручної зброї та артилерії кінця XVII – початку XVIII ст.

У зазначений період виробництво зброї було організоване в усіх значних містах, містечках, а також у спеціально створених “військових людвисарнях” (*Сергійчук, 1996: 134*).

Щодо технологій виготовлення, то фахівці у виробництві значною мірою використовували місцеві традиційні технологічні схеми та моделі, а також досить часто копіювали відповідні зразки закордонного як східного, так і західного походження. Це реалізовувалося в основному шляхом вивчення і вдосконалення польської, турецької зброї, яку козаки захоплювали в якості трофеїв (*Сергійчук, 1996: 135*).

Дослідниця О. Компан у праці «Міста України в другій половині XVII століття», торкаючись питання професійної приналежності населення Лівобережної України, виділяє 34 професії, пов'язані зі зброярським ремеслом. Серед них зустрічаємо гарматників, лучників, мечників, ножівників, порохівників, рушникарів, шабельників та ядерників (*Компан, 1963: 178*).

Дослідники В. Бондарчик і Д. Тоїчкін зазначають, що у вказаний період професія майстра-зброяра не виокремлювалась. Тобто часто окремих зброярських цехів не існувало, проте існував добре розвинений ковальський, який знаходився у привілейованому становищі і включав в себе ремісників багатьох суміжних спеціальностей. Так, ковальській цех Ніжина у 60-х рр. XVII століття об'єднував ковалів, гарматників, слюсарів, шабельників (*Борисенко, 1986: 109*). Коваль, завдяки умінню використовувати технологію зварювання, цементації, гартування заліза, виготовляв холодну зброю: мечі, ножі, наконечники списів і стріл, чекани (*Бондарчик, 1988: 213*).

Ці припущення можемо підтвердити значним відсотком ковалів у містах України: Київ – 17%, Стародуб – 29%, Ніжин –

39%, Переяслав – 19%, Батурин – 12%, Остер – 15%, Козелець – 15%, Сосниця – 14% (Тоїчкін, 2001: 61-94).

У донесенні коропського цехмістра ковалів Хоми Наумова гетьману Д. Апостолу 1730 р. також знаходимо цьому підтвердження. У ньому йдеться про те, що коропський міський ковальський цех спеціалізувався на ремонті гарматних стволів та лафетів (Мицик, 2018: 60-98).

О. Сокирко стверджує, що часто виготовленням та ремонтом холодної та вогнепальної зброї займались й майстри-слюсарі (Сокирко, 2005: 145).

Основними центрами з виготовлення холодної січної зброї були Київ, Стародуб, Ніжин, Переяслав, Остер та Сосниця (Тоїчкін, 2001: 73). Також ми можемо констатувати присутність майстрів-зброярів у Батурині. У джерелах згадуються батуринці Тишко Шабельник та Іван Шабельник (Ситий, 2005: 129). За гетьманування Івана Мазепи у місті діяв і ковальський цех, що налічував 15 майстрів (Ситий, 2005: 75).

Центрами з виготовлення вогнепальної зброї були Мена, Сосниця, Стародуб, Козелець, Вороніж Глухівської сотні (Сергійчук, 1996: 133-135). У Києві діяла велика майстерня з виробництва вогнепальної зброї, яка складалась з 12 майстрів. Зброярі спеціалізувались на виробництві ручної вогнепальної зброї – пістолів та мушкетів (Борисенко, 1986: 110). Руків'я виготовлялись з горіхового дерева, стволи – зі сталі. Дуло з руків'ям з'єднували за допомогою срібних чи мідних обоймиць. Часто зброю майстри прикрашали металевими інкрустаціями, різьбленням, насіканням, чорнінням та гравіруванням. Більш цінні зразки золотили та сріблили. Деякі пістолі і рушниці мали чохла з чорного сап'яну або оксамиту, гаптовані золотом і сріблом. Так, в описі майна Івана Самойловича зустрічаємо: «пістолеты насеканы золотом, ложи костяные, пистолеты дулы и каптуры насеканы золотом. Ольстры у них бархатны шиты золотом и серебром; мушкеты ствол красного железа насечен серебром и золотом; пицаль ствол насечен золотом, замок вызолочен, пистолеты оправные серебром и вызолочены с финифом» (Русская историческая библиотека, 1884: 1046-1202).

Рудники Любецької сотні Чернігівського полку виготовляли на потребу війська кулі, ядра та картеч (Тоїчкін,

2004: 131). Виготовленням ядер займалися й ковалі (Мицик, 2018: 131).

Ремісники-металообробники жили і працювали «около города на предместье», що обумовлювалося їх професійною спрямованістю, зокрема, протипожежними заходами (*Батурин: сторінки історії, 2009: 135*). Кузні у XVII–XVIII ст. будували з дерева, вони були переважно зрубною конструкції. З протипожежних міркувань стіни часто обмазували глиною. Заможніші ковалі могли собі дозволити муровану майстерню. Двері й вікна розташовували зі сходу або півдня, щоб приміщення добре освітлювалося вдень. В кузні знаходилися горн (або пара горнів), одне-два ковадла, верстат для інструментів, ящик для палива та ємність для води (*Баньковська, 1991: 31-33*).

Ковалі займалися ремеслом упродовж всього року. Як зазначають джерела, тривалість робочого часу майстра з металообробки у середньому складала 14 годин (*Русов, 1899: 258*). Як правило, коваль працював у парі з підмайстром-молотобійцем. Підмайстрами до ковалів йшли хлопці-підлітки від 13 до 16 років. Вони отримували платню у розмірі від 15 до 20 руб. за рік (*Лисенко, 1904: 162*). Крім підмайстрів, ковалеві допомагали сини, які прагнули перейняти батькове ремесло. Часто після смерті майстра його справу могла продовжувати дружина, використовуючи найману робочу силу (*Баньковська, 1991: 34-35*). За підрахунками дослідника О. Русова, річний прибуток коваля у XVIII ст. становив близько 100 – 120 руб. (*Русов, 1899: 258*). Ціни на зброю варіювалися в дуже широкому діапазоні, залежно від вимог до зброї кожного замовника. Документи свідчать, що, наприклад, шабля «серебром оправная» коштувала у середньому 8 рублів (*Тоїчкін, 2001: 170*). Порівнюючи ціни на майно та товари у вказаний період, слід зазначити, що рублена хата з сіньми і прикомірком коштувала від 10 до 25 руб. Звідси можна зробити припущення, що ця категорія ремісників мала досить непоганий заробіток (*Сумцов, 1905: 14-35*).

Починаючи ще з Визвольної війни 1648-1657 рр. значними центрами виготовлення гармат в Україні були Київ, Ніжин, Глухів, Новгород-Сіверський, Переяслав-Хмельницький (*Жолтовский, 1973 : 1-15, 109, 113, 115*). Артилерійській двір Глухова знаходився за межами фортеці і являв собою

неправильну в плані чотирикутну ділянку площею близько 6 гектарів. Територія двору була оточена земляним валом, на ній розташовувалися корпуси “литейного дома”, свердлувальна та цейхгаузи. Дійшли до нас й імена глухівських майстрів гарматників: Карпо Балашевич, Йосип Балашевич, Іван Горлякевич, Іван Чуєвський, Микола (*Коваленко, 2006: 70*).

Рис. 1. Шабля з піхвами, пістоль в експозиції музею археології Батурина НІКЗ «Гетьманська столиця», XVIII ст.

В роки гетьманування Івана Самойловича та Івана Мазепи активно розвивається й приватне гарматне виробництво. Приватну людвисарню, що забезпечувала гарматами Почепську прикордонну фортецю та Стародубський полк, мав полковник Петро Рославець (*Мальченко, 2008: 342*). Наявність приватної артилерії у козацької старшини було звичним явищем. Так, наприклад, лубенський полковник Леонтій Свічка був власником кількох артилерійських стволів. Згадку про його «дворову» артилерію ми зустрічаємо в реєстрі пирятинських гармат 1698 року: «арматокъ три малихъ его млти п. Леонтиевыхъ Свеччиныхъ, полковника лубенского, которые тутже застають в городе Пирятине». Те ж саме відомо й щодо стародубського полковника Михайла Миклашевського (*Мальченко, 2008: 342-347*).

Приватне литво гармат дає поштовх такому напрямку, як декоративна гармата. Виконуючи старшинські замовлення, майстри переймалися художньою насиченістю й пишністю своїх робіт. Артилерія декорувалася за усіма канонами барокового світобачення – з присвятами й гербами, грізними левами й міфічними істотами. Гармата «Лев, гармата «Соловей», гармата «Грифон» – це далеко не увесь перелік шедеврів гарматного

лиття, що дійшли до наших часів й експонуються не лише в українських, а й зарубіжних музеях. В експозиції музею археології Батурина Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» також представлено уламок мотири, яка є доказом високого професіоналізму майстрів-гармашів. Фрагмент бронзовий, декорований виноградними гронами та рослинними орнаментами дає можливість уявити розвиток ливарної справи на території Лівобережної України кінця XVI початку – XVIII століття.

Майстерня гарматника являла собою простору кімнату, де розташовувалась велика піч зі спеціальними каналами, якими у форми для відливання надходив розплавлений метал (*Голубицькій, 1970: 94*). Технологічний процес європейського гарматного виробництва у XVII ст. був досить усталеним. Спочатку із глини виготовляли фальшиву модель гармати. Для цього на дерев'яну основу кількома шарами накладали глиняне тісто, а на його поверхні закріплювали дерев'яні та ліпні прикраси. Фальшиву модель змащували жиром та знову змазували шарами глини, формуючи кожух – майбутню ливарну форму. Потім шаблон вилучали, а у підготовлену форму корпусу гармати поміщали металевий прут, обмотаний ганчір'ям та вимазаний глиною. Це був канал ствола. З форми його виймали вже після того, як гармата була відлита і загартована. Майстер заливав форму сплавом металів. Більшість гармат виготовлялися з гарматної бронзи, яка складалася на 90% з міді та на 10% – з олова. Виливали гармати і з чавуну, та вони були важкими, до того ж витримували у півтора рази менше пострілів, ніж бронзові. Після охолодження металу форму розбивали, очищали та полірували канал ствола.

Виготовлення гармати являло собою дуже складний у технічному плані процес, що вимагав високого професіоналізму майстра-ливарника, тому робота над одним стволом могла тривати 3-5 місяців. Та один майстер, навіть найдосвідченіший, не міг самотужки виготовити велику гармату. Він працював з колективом – іноді до кількох десятків чоловік – ливарників, формувальників, чеканників, ковалів, теслярів, робітників-підсобників. Так у 1675 році за гармату довжиною у півтора сажени і вагою 100 пудів майстер-гарматник отримав платню у розмірі 5 рублів. На відливання такої гармати було придбано:

«полтора пуда сала на 1 рубль, 4 полтуши ветчины на 2 рубля, 13 алтын, 2 деньги, 180 яиц на 16 алтын 4 деньги, 10 пудов железа на 7 рублей, 1 балтын, 4 деньги, 50 локтей железной проволоки на 6 алтын, 4 денги, 1 пуд медной проволоки на 8 рублей, 1 пуд воску на 4 рубля, 13 алтын, 2 деньги, полгорца конопляного масла на 2 алтын, 2 деньги, воз сена на 2 алтына, 4 деньги, 2 воза угля на 12 алтын, 2 деньги, воз коровьей шерсти на 15 алтын (Оглоблин, 1896: 9) Перед тим, як передати виготовлену гармату замовнику, майстер мав випробувати її, вистрілюючи з неї 3 рази (Сергійчук, 1996: 134).

За твердженням В. Борисенка, гарматники займалися виготовленням та ремонтом не лише гармат, а й ручної вогнепальної і навіть холодної зброї (Борисенко, 1986: 111).

Базовим елементом матеріальної частини війська було забезпечення його порохом. Виготовленням його займалися майстри порохівники. Як зазначає дослідник Б. Онопрієнко, порох виготовляли при селітроварних заводах. Центрами селітроваріння в Україні були Миргород, Полтавщина, Київщина, Путивль (Онопрієнко, 1864: 792). Для приготування пороху необхідні були 3 елементи: селітра, деревне вугілля та сірка. Вугілля для гармат випалювали з ліщини, верби, липи; рушничний порох потребував вугілля з вільхи та черемхи, мисливський – з конопель.

Рис. 2. Уламок дула гармати XVII – початку XVIII ст. в експозиції музею археології Батуріна НКЗ «Гетьманська столиця».

У процесі виготовлення пороху майстер змішував селітру, сірку, деревне вугілля та воду. Отриману суміш підігрівав на невеликому вогні 3 години. Коли вода випаровувалася і суміш набирала певної густоти, її висушували й пропускали через

волокнисте сито. За годину сорок робітників могли виготовити 100 кг пороху (*Сергійчук, 1996: 142*).

Цікавим буде навести й склад пороху, який був різним для різних видів вогнепальної зброї:

для гармат – 100 фунтів селітри, 20 - сірки, 24 - вугілля;

для мушкетів – 100, 25, 18;

для пістоля – 100, 10, 8 (*Сергійчук, 1996: 143*).

Мінімальна річна потреба в пороху для артилерії сягала 100 тонн, а для всієї армії – 1000 тонн (*Сергійчук, 1996: 144-145*).

Дослідник В. Борисенко дає опис порохової майстерні м. Києва. Вона мала наступне обладнання: 6 корит, 36 ночов, 2 залізних лопати, 10 ковшів, 27 сит, 9 решіт, 3 грохоти, 2 ступи, 12 мідних товкачів, 2 набійники, 2 мідних прутки. Види і кількість інструментів вказують на те, що в майстерні могло працювати кілька працівників, існував поділ праці (*Борисенко, 1986: 111*). Про високий розвиток виробництва пороху на Лівобережжі та добру якість пороху згадує у своїх записках відомий французький інженер Г. Боплан: “Українці роблять чудовий порох”. Це підтверджує й факт відправки пороху до Москви з майстерень Переяслава 1687 року (*Борисенко, 1986: 111*).

Дослідники В. Борисенко та В. Сергійчук подають відомості про виготовлення зброї та ядер українськими майстрами на тульських та брянських заводах (*Борисенко, 1996: 110; Сергійчук, 1996: 144*). Також на території Північного Лівобережжя гетьмани для забезпечення армії зброєю активно використовували виробники зброярів Запорізької Січі. Відомо, що станом на 1672 рік на Січі працювало близько 100 ковалів (*Апанович, 1954: 83*).

Про якість й рівень майстерності цієї категорії майстрів можемо судити з опису майна Івана Самойловича:

«бездуган серебряный с рукояткой деревяной, окован серебром, золочен местами;

натруска костная, оправа серебряная золочена с финифом;

ножи оправные серебром, черена позолочено ящуром;

сабля булатная, ножны хозу черного, оправная золотом с камнем яхонты красными и с изумрудами;

луки оправлены серебром, оправа резная, вызолочена и по 1 камню изумруду;

сагайдак оправа серебряная, стрелы с перьями беркутовыми серебряными» (*Русская историческая библиотека, 1884: 1046-1202*).

Найвні джерела дозволяють підтвердити існування на території Північного Лівобережжя зброярських ремесел й високий професіоналізм майстрів-зброярів. Це засвідчує, зокрема, розлога номенклатура ремісничих спеціальностей, пов'язаних з виготовлення зброї і поширення ремісничих осередків на вказаній території. Також джерела дають уяву про професіоналізм зброярів, специфіку їх роботи, розкривають економічні аспекти діяльності майстрів цього ремесла, дають можливість зробити висновки щодо рівня організації виробництва важкої артилерії, вогнепальної та холодної зброї.

Використані посилання

Апанович Е. (1954) *Исторические места событий освободительной войны украинского народа, 1648-1654 гг.* Киев, Издательство АН УССР, 103 с.

Батурич В. *сторінки історії: збірник документів і матеріалів* (2009), Чернігів, Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 786 с.

Бондарчик В. (1988) *Полісся. Матеріальна культура*. Київ, 448 с.

Боньковська С. (1991) *Ковальство на Україні*, Київ, 114 с.

Борисенко В. (1986) *Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII століття*. Київ, 262 с.

Голубицький В. (1970) *Економічна історія України*. Київ, 298 с.

Жолтовський П. (1973) *Художнє лиття на Україні XIV-XVIII ст.*, Київ, 132 с.

Коваленко Ю. (2006) Глухівські гармати XVII–XVIII століть. В: *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця»*. С. 69-71.

Компан О. (1963) *Міста України в другій половині XVII століття*. Київ, 388 с.

Лисенко С. (1904) *Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии*, Полтава, 194 с.

Мальченко О. (2008) Художнє оформлення гармат часів Івана Мазепи. В: *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*. Київ. С. 336-363.

Мицик Ю., Тарасенко І. (2018) З нових документів до історії Сіверщини XVII–XVIII ст. *Сіверянський літопис*. № 6. С. 60-98.

Оглоблин Н. (1896) *Расходная книга киевской приказной избы 1675-1676 гг.* В: *Чтения в историческом обществе Нестора-летописца*, Т. 11, Отд. 2, С. 3-21.

Онопrienко Б. *Селитроварение в Малороссии (1864)*. *Артиллерийский журнал*. № 10. С. 771-796.

Русов О. (1899) *Описание Черниговской губернии. Т.2.* Чернигов, 400 с.
Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1884. Т. VIII. С. 1045-1202.

Сергійчук В. (1996) *Армія Богдана Хмельницького.* Київ, 249 с.

Ситий І. (2005) *Мазепина книга.* Чернігів, ЦНТЕІ, 524 с.

Сокирко О. (2005) З історії озброєння козацького війська першої половини XVIII століття. *Січеславський альманах.* № 1. С. 144-153.

Сумцов Н. (1905) *Из украинской старины.* Харьков, 162 с.

Тоїчкін Д. (2004) Поклади в Україні залізної руди, придатної для виготовлення холодної зброї (XVII - XVIII ст.). *Історико-географічні дослідження в Україні.* № 7. С. 118-135.

Тоїчкін Д. (2001) Дослідження центрів виробництва холодної січної зброї в Україні XVII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні.* Вип. 5. С. 61-94.

References

Aranovich E. (1954) *Historical places of events of the liberation war of the Ukrainian people, 1648–1654.* Kiev, 103 p.

Baturin: pages of history: Collection of documents and materials (2009). Chernihiv, 786 p.

Bondarchyk V. (1988) *Polissya. Material Culture.* Kyiv, 448 p.

Bonkovskaya S. (1991) *Forging in Ukraine.* Kiev, 114 p.

Borisenko V. (1986) *Socio-Economic Development of the Left Bank Ukraine in the Second Half of the 17th Century.* Kyiv, 262 p.

Companion O. (1963) *Cities of Ukraine in the second half of the seventeenth century.* Kiev, 388 p.

Golubitskaya V. (1970) *Economic History of Ukraine.* Kyiv, 298 p.

Kovalenko Y. (2006) Hlukhiv guns of the XVIII-XVIII centuries. *Materials of the international practical conference on the occasion of the 295th anniversary of the death of the hetman of Ukraine Ivan Mazepa and the 10th Anniversary of the Hetman's Capital Reserve.* P. 69-71.

Lysenko S. (1904) *Essays on domestic crafts and crafts of Poltava province.* Poltava, 194 p.

Malchenko O. (2008) Artistic design of the guns of Ivan Mazepa. In: *Hetman Ivan Mazepa: figure, environment, epoch,* Kyiv. P. 336–363.

Mytsyk Y., Tarasenko I. (2018) From new documents to the history of the Sivershchyna of the XVIII-XVIII centuries. *Siveryansky Chronicle.* No. 6 P. 60-98.

Ogloblin N. (1896) *Consumption Book of the Kiev Ordinary Cellar of 1675-1676 biennium.*

Onoprienko B. (1864) Seliteration in Little Russia. *Artillery Magazine.* No. 10. P. 771-796.

Rusov O. (1899) *Description of the Chernihiv province.* Chernihiv, Vol. 2, 400 p.

Russian History Library (1884). Vol. VIII. P. 1045-1202.

Sergeyuk V. (1996) *Army of Bohdan Khmelnytsky.* Kyiv, 249 p.

Sitai I. (2005) *Mazepa's Book of Organizing,* Chernihiv, 524 s.

Sokyrko O. (2005) On the history of the armament of the Cossack troops of the first half of the eighteenth century. *Sicheslavsky almanac*. № 1. P. 144-153.

Sumtsov N. (1905) From the Ukrainian antiquity. Kharkov, 162 s. Toichkin D. (2001) Research centers of production of cold sown weapons in Ukraine XVII. *Historical and geographical studies in Ukraine*. Vol. 5. P. 61-94.

Toichkin D. (2004) Deposits in Ukraine of iron ore suitable for the manufacture of cold weapons (XVII – XVIII centuries). *Historical and geographical researches in Ukraine*, № 7, P.118-135.

Zholtovsky P. (1973) *Artistic casting in Ukraine XIV - XVIII centuries*. Kiev, 132 p.

Kharmak M.

BROWSER BUSINESS OF LEFT-WAVE UKRAINE LATE XVII - BEGINNING XVIII CENTURY

None of the sides of a productive culture of a society so reflects the general state of that society and the level of its development as the evolution of weapons. For centuries, it has been the development of arms that has been one of the main drivers of state development. The strength, power, security and territorial integrity of the country are based on its defense capability.

The beginning of the revolution of the Ukrainian people in the middle of the seventeenth century under the leadership of Bohdan Khmelnytsky stimulated the development of military affairs in the state, and the ideological and political climate and Moscow expansion forced the hetmans of Ukraine Demyan Ignatovich, Ivan Samoilovych and Ivan Mazepov to become state.

Since the history of production is the history of society, exploring the various stages of the development of craft is an extremely important matter. Historical study of craft centers in the territory of the Hetmanate in the XVII-XVIII centuries. was started in the XIX century. A. Shafonsky, M. Domontovich, O. Lazarevsky, V. Modzalevsky and O. Rusov. In the twentieth century. The craft trades of that period were studied by researchers O. Kompan, V. Bondarchyk, P. Fedorenko and others. Among the modern scientists on this subject, the intelligence of D. Toichkin, S. Malchenko V. Vechersky, Y. Redko, V. Sergiychuk deserve attention, which to some extent reveal the issues of the organization of the work of masters-gunsmiths, their cells in the territory of the Left-Bank Ukraine of that period.

Many valuable material for the study of the development and organization of weapons crafts provide accounting sources and administrative documentation of the local government and the hetman administration, descriptions of the hetman's property.

The article deals with the weapons handicrafts of the inhabitants of the Left-Bank Ukraine. The author makes attempts to locate gunpoint centers, to disclose the economic aspects of the activities of gunsmiths, and to recreate the specifics of their work.

Keywords: master gunsmith, cell, craft, cannon, hetman.

УДК 070 (450)

БЕНЧУК В. О.

<https://orcid.org/0000-0002-3516-5871>

doi

**«РОСІЙСЬКА ВЕСНА» В МАРІУПОЛІ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ
«ПРИАЗОВСКИЙ РАБОЧИЙ» (лютий-червень 2014 року)**

Після втечі экс-президента В. Януковича та збройної агресії РФ в Криму у південно-східних регіонах України відбулося суспільно-політичне протистояння, яке з-за втручання російських спецслужб переросло у збройний конфлікт на Сході України. Ці події отримали назву «російська весна». У статті на основі матеріалів одного із найбільших маріупольських видань – газети «Приазовский рабочий» відображено перебіг суспільно-політичного протистояння в Маріуполі між українськими та проросійськими активістами, що призвело до складної військово-політичної ситуації. Розкрито особливості співіснування місцевої влади з представниками квазідержавного утворення, а також проведення силової операції з метою звільнення міста від російсько-окупаційних сил українськими військами. Проаналізовано особливості висвітлення цих подій на сторінках газети.

Ключові слова: «ДНР», Маріуполь, «Приазовский рабочий», проросійські активісти, суспільно-політична ситуація.

Постановка проблеми. Гібридна агресія РФ проти України призвела до окупації Криму та збройного конфлікту на материковій частині української території. В результаті найбільший індустріальний центр Північного Приазов'я та кількасоттисячне місто Маріуполь опинилося під окупацією так званої «ДНР», яке згодом було звільнено українськими військами. Реакція та ставлення до цих подій українського населення на Донбасі є мало вивченою та актуальною темою, що потребує ґрунтовного та неупередженого дослідження. А мас-медіа із-за потужного інформаційно-комунікативного розвитку є одним із трансляторів настроїв та реакції громадськості на ті чи інші події. Тому аналіз та характеристика донецьких мас-медіа у висвітленні

Бенчук Віталій Олександрович, аспірант Національного університету «Львівська Політехніка»

© Бенчук В.О., 2020

суспільно-політичного та силового протистояння на Сході України є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вказана тема є малодослідженою в українській та зарубіжній історіографії. Тим не менш, у колективній монографії «Донбас в етнополітичному вимірі» Ю. Ніколаєць розглянув суспільно-політичний та соціально-економічний контент донецьких ЗМІ в роки незалежності України, здійснив аналіз матеріалів про суспільно-політичні події весни 2014 р. та прийшов до висновку, що після втечі В. Януковича та збройної агресії РФ почали поширюватися судження про необхідність збереження соборності України із критикою сепаратистських висловлювань та настроїв (*Донбас в етнополітичному вимірі, 2014*). Особливості ставлення грецької національної меншини України, котра компактно проживає на території Донецької області, зокрема в Північному Приазов'ї, до суспільно-політичних подій через аналіз газети – «Эллины Украины» офіційного вісника Федерації грецьких товариств України здійснила С. Арабаджі (*Arabadzhy, 2015*). А. Моргун охарактеризувала конфліктний дискурс у провідних інформаційних виданнях України у зв'язку з агресією Росії (*Моргун, 2016*). Н. Ротар відобразила дискурс образу Донбасу у медіапросторі політичної еліти РФ (*Ротар, 2015*). Висвітлення збройного конфлікту на Сході України в італійських медіа розкрили С. Пахоменко та Г. Рудницька (*Пахоменко & Рудницька, 2016*). І. Краснодемська провела контент-аналіз західних мас-медіа у висвітленні окупації півострова Крим та збройного конфлікту на Сході України (*Краснодемська, 2018*).

Метою статті є відображення суспільно-політичного та силового протистояння у Маріуполі у лютому-червні 2014 р. на сторінках маріупольського періодичного видання «Приазовський робочий».

Виклад основного матеріалу. Драматичне протистояння між протестувальниками та представниками силових структур на Майдані спровокувало ланцюгову реакцію в інших областях – поширення виступів проти влади. Для підмоги В. Януковичу низка органів місцевого самоврядування, у тому числі Маріупольська міська рада, звернулася до нього з висловлюванням довіри та підтримки. Зокрема, в Маріуполі була скликана позачергова сесія, на якій депутати, даючи оцінку

подіям у Києві, називали активістів Майдану «фашистськими організаціями», «неонацистами», «націоналістичними радикалами», «бандитами». На сесії було прийнято звернення депутатського корпусу до президента України, в якому йому було висловлено підтримку і засуджено спробу «силового повалення легітимної влади» (*Кудрина, 2014: 1-2*).

Підтримку центральній владі висловили і пересічні громадяни міста, котрі влаштували мітинг на площі біля драмтеатру, прикріпивши до одягу георгіївські стрічки. На ньому було продемонстровано фотовиставку, що показувала «абсурдність сьогоднішнього Майдану і зародження фашизму». Крім того, протестувальники заявили, що вони проти «путча і фашистського заклоту» та засудили «неонацистів», які хочуть зруйнувати державу (*Свистун, 2014: 2*).

Силову акцію, розстріл протестувальників на Майдані та втечу В. Януковича розцінювали на сторінках «Приазовский рабочий» як «переворот». Поширювалася думка режисера і музиканта Еміра Кустуріца, який вважав, що Україна вже знаходиться в Європі і йти туди не потрібно, а вибір між Європейським і Митним союзами є надуманим, оскільки українська держава – це частина російської культури. Тому сформований образ Майдану та її активістів на шпальтах газети призвів до неоднозначного сприйняття зміни влади та підготував ґрунт для суспільного-політичного протистояння у місті (*Мир – о трагедии в Украине, 2014: 18*).

Уже 23 лютого з ініціативи громадської організації «Искренность» відбувся мітинг противників Майдану, на якому побили одного із прихильників останнього – Є. Корабльова. Наступного дня на вимогу протестувальників мер Маріуполя Ю. Хотлубей зібрав представників політичних і громадських сил для обговорення суспільно-політичної ситуації. На зустрічі обмінялися думками, засудили насилля, а також домовилися про регулярні зібрання подібного формату (*Семусев, 2014: 1-2*). Позиція маріупольської влади полягала в забезпеченні стабільності та порядку для життєдіяльності міста. Але серед його жителів провокатори масово поширювали чутки, що до них їдуть «бандерівці» з метою дестабілізації ситуації. Це змусило депутатський корпус заспокоювати своїх виборців: переконувати в неправдивості подібних чуток та спростовувати поширені міфи,

що ніби-то громадяни західних областей не толерантно ставляться до російськомовних (*Совместное обращение городского головы и представителей депутатских фракций Мариупольского горсовета, 2014: 1*).

Однак суспільно-політичне протистояння між проросійськими активістами та прихильниками революційних змін в Україні отримало продовження. 1 березня відбувся мітинг з російськими прапорами, на якому була підготовлена резолюція щодо статусу російської мови, децентралізації влади тощо. Наступного дня на черговій сесії міської ради, де зібралися і проросійські активісти, і прихильники України, було підготовлено та обговорено звернення до Верховної Ради України (ВРУ) на основі прийнятої резолюції на проросійському мітингу 1 березня. Відбулися сутички та гострі дебати щодо тексту звернення: частина депутатського корпусу та громадськості виступали за підтримку проросійських вимог, а інша частина – вимагала доповнити проєкт звернення з пунктом «зупинити агресію Росії на території України» та проголосувати за її засудження. Проте була прийнята лише одна частина тексту із вимогами до ВРУ (*Кудрина, 2014: 1-2*), в якому основними побажаннями були:

відновити дії Закону України «Про засади державної мовної політики»;

припинити прояви «націоналізму», «фашизму» та «розпалювання міжнаціональної ворожнечі»;

внести зміни до Конституції України щодо децентралізації;

прийняти дієві кроки для налагодження дружніх та добросусідських відносин з РФ, в першу чергу в економічній та політичній сферах (*Обращения депутатов Мариупольского городского совета в Верховную Раду Украины, к жителям Украины и г. Мариуполя. 2014: 1*).

5 березня під стінами міської ради відбулися два мітинги – перший під знаменами України зібрав близько 2 000 активістів, які засудили введення російських військ на українську територію і прийняли резолюцію, закликаючи політиків керувати, дотримуючись Конституції та законів України (*Под знаменами Украины – за мир, 2014: 2*). Інший – під російськими прапорами – засудив «не легітимну» владу у Києві, висловив підтримку подіям у Криму, а також обговорив передачу листа президенту РФ

В. Путіну, озвученого проросійськими активістами на мітингу 2 березня, в якому вони просили підтримку для міста (*Под флагами России – за референдум, 2014: 2*). А мер міста Ю. Хотлубей виступив з офіційною заявою й зазначив, що жителі міста за мир та порядок в Маріуполі, а місцева влада за єдину Україну (*Обращения городского головы Юрия Хотлубея к мариупольцам, 2014: 1*).

15 березня проросійські мітингувальники зібрали черговий кількатисячний мітинг, на який прийшли з плакатами: «Референдум», «Навіки з Росією». Основними їхніми вимогами були проведення референдуму за федералізацію України, вступ до Митного Союзу та «всебічна інтеграція з братніми народами країн СНД». Радикальні елементи закликали увійти до складу РФ. Міський голова Ю. Хотлубей на вимоги проведення референдуму заявив: «Моя позиція: чітко виконувати волю жителів. І якщо жителі вимагають референдум, ми будемо підтримувати референдум в нашому місті». Також він висловив готовність виставити це питання на голосування на сесії міської ради. Але це не вгамувало проросійських мітингувальників, які напали на автобус «Республіки Пілігрим» (дитячий благодійний фонд), вважаючи що там перебувають «бандерівці», а потім вирушили на фабрику «Рошен», де нібито заховалися бійці Національної Гвардії України (НГУ) (*Митинги в Мариуполе за референдум, 2014: 3*).

Місцева влада скликала громадські слухання, учасники яких обговорили суспільно-політичну ситуацію в місті, засудили напад на вищевказаний автобус та прийняли рішення про напрацювання спільного проєкту, який буде винесений на чергову сесію міськради (*Кудрина Л. 2014: 3*). Обговорення відбувалося під тиском проросійських активістів, які організували мітинг та вимагали або федералізації України, або входження до складу РФ. Після висунення своїх вимог на мітингу вони намагалися увірватися в міську раду, проте завдяки діям міліції на засідання громади Маріуполя були допущені лише їхні представники (*У горсовета произошел очередной митинг, 2014: 2*).

Результатом зустрічі став проєкт, який пропонував низку кроків для вирішення складної суспільно-політичної ситуації у місті:

проведення соціологічного дослідження в регіоні щодо стабілізації політичної ситуації;

створення громадської ради при виконавчому комітеті з повноваженнями контролю діяльності органів державної та місцевої влад;

прийняття депутатським корпусом звернення до ВРУ, в якому пропонувалося надати російській мові статус державної, провести децентралізацію влади й бюджету, прийняти закон про муніципальну поліцію і т. д.

Унаслідок чергового засідання «круглого столу» напередодні сесії було прийнято рішення її перенести. Причиною цього стала конфронтація між прихильниками федералізації та єдиної України, що не дало можливості напрацювати спільну позицію, а також, як заявив секретар міськради А. Федай, загроза для депутатського корпусу з боку проросійських мітингувальників (*Кудрина, 2014: 3*). Однак 28 березня сесія відкрилася. На ній було прийнято звернення до ВРУ із низкою вимог. В черговий раз відбулися гострі дебати, в ході яких від «народного мера» Маріуполя Д. Кузьменка, обраного напередодні, прозвучала пропозиція, що «ми можемо окремо нашим регіоном налагодити стосунки з РФ» (*Кудрина, 2014: 3*).

Попри прийняття звернення до ВРУ, в якому були віддзеркалені вимоги проросійських активістів, їхні мітинги не припинилися. Тому Рада громадських організацій Маріуполя, до складу якої входила низка провідних організацій, зібравшись, висловила стурбованість тим, що в Маріуполі «при активній участі спецслужб іноземної держави, при популізмі місцевих органів влади і саботажу в роботі силових структур відбувається планомірне нагнітання громадської конфронтації». Також було оформлене звернення до влади та силових органів з вимогою встановлення тимчасової заборони на проведення політичних мітингів та надання правової оцінки діям проросійських активістів (*Ермишина, 2014: 2*).

Проросійські мітинги тривали кілька днів поспіль. 5 квітня відбулася ескалація протестів. Здійснювалися штурми прокуратури, управління СБУ та міської ради. Протестувальники вимагали проведення референдуму та невизнання кийвської влади, яка є «бандерівською і фашистською» (*Панков, 2014: 1*). Після проголошення 6 квітня так званої Донецької Народної

Республіки (ДНР) суспільно-політичне протистояння в Маріуполі переросло у збройний конфлікт. 16 квітня відбувся штурм військової частини № 3057 НГУ, в результаті якого 3 особи загинули, а 16 отримали поранення. Як стверджували проросійські бойовики, вони зібралися під військовою частиною з метою «розмови з командиром з вимогою не використовувати зброю в ході протистояння, а також для того, щоб командування дало пояснення, звідки в частині з'явилися до цього часу невідомі бійці» (*Раненые во время стрельбы у воинской части выписываются из больницы, 2014: 2*).

Радикальні та рішучі дії представників «ДНР» призвели до опанування ними суспільно-політичної ситуації у місті. 29 квітня, під час зустрічі громадськості, в черговий раз були обговорені умови для стабілізації становища в Маріуполі. Крім попередніх, які були покладені в проект рішення міської ради, прийнятого 28 березня, проросійські активісти вимагали прийняття закону ВРУ про місцеві референдуми (*За «круглым столом» обсудили ситуацию в городе, 2014: 2*). Наступного дня на всіх районних адміністраціях міста були вивішені прапори «ДНР» та виділені робочі кабінети для підготовки проведення референдуму 11 травня щодо проголошення суверенітету так званої ДНР (*Панков, 2014: 2*).

На травневі свята був організований великий мітинг за участі кількатисячних мітингувальників, які проводили демонстрацію під прапорами «ДНР». Після цього активісти вирушили до міського управління міліції. Вони вимагали від новопризначеного керівника правоохоронних органів В. Андрущука написати заяву про звільнення, який під тиском натовпу змушений був це зробити. Після чого на його посаду був призначений Ю. Горустович, який пообіцяв не чинити перепони для проведення референдуму. В результаті на будівлях міліції і прокуратури були вивішені прапори «ДНР».

У ніч з 3 на 4 травня бойовики перекрили центр міста, підпалили відділення «ПриватБанку», вчинили погроми офісів та відкрили стрільбу з автоматичної зброї. Такі дії військових формувань «ДНР» були зумовлені поширенням серед них чуток, що в місті почалася Антитерористична операція (АТО) та зачистка міської ради від їхніх представників (*Панков, 2014: 1-2*). Такий розвиток подій – захоплення бойовиками адміністративних

установ, органів державного управління та дестабілізація становища в місті – змусило керівництво АТО провести операцію з метою звільнення міської ради. У ній брали участь бійці батальйону особливого призначення Міністерства внутрішніх справ (МВС) «Азов» та 72-ї Окремої механізованої бригади (ОМБр). Але 7 травня проросійські активісти зібралися під міською радою та знову її захопили, знявши український прапор та повісивши низку інших прапорів – «ДНР», міста Маріуполя, РФ, СРСР (*Ермишина, 2014: 2, 18*).

Українські силові структури планували провести нову операцію. В. Андрущук, який попри тиск з боку представників «ДНР» продовжував виконувати функції керівника міліції міста, провів нараду з цього приводу зі своїми підлеглими. Проте під час її проведення, за версією, що була опублікована очільником МВС А. Аваковим у соціальній мережі facebook, установу міліції атакувала група із 60 озброєних бойовиків. У результаті розпочалися повномасштабні бойові дії за управління міліції.

До Головного управління внутрішніх справ (ГУВС) прибули бійці МВС батальйону «Азов», спецпідрозділ НГУ «Омега» та Збройних Сил України (ЗСУ). Підтримували їхні дії кілька одиниць бронетехніки – бойові машини піхоти. Проведення операції відбулося в складних умовах – у місті проходив мітинг з нагоди дня Перемоги, поряд з місцем силового протистояння між українськими військовими та бойовиками «ДНР». Тому під час звільнення адміністративної установи постраждали цивільні люди, які опинилися в епіцентрі бойових дій та намагалися втрутитися в події, що відбувалися (*Ермишина & Панков, 2014: 1, 4*). Наслідком цих подій стало повністю зруйнована будівля міліції та жертви серед військових і цивільних – 11 загиблих і 42 поранених.

У наступних номерах редакція видання зібрала й надрукувала низку свідчень місцевих жителів, учасників тих подій. Завдяки їм, опубліковані цінні матеріали, що дають можливість реконструювати трагічні події 9 травня. У них свідки згадують, що біля управління міліції ще до прибуття українських військовиків з'явилися «невідомі в масках, можливо, якісь терористи», які відкрили автоматний вогонь. Саме з ними, які зайняли оборону в міліції, вели бій українські бійці. Інші учасники подій розповідали, що під час звільнення ГУВС цивільні

особи почали викрикувати в бік військовослужбовців образливі слова, зокрема «фашисти». Проте вони їх ігнорували, що викликало у провокаторів бурхливі емоції, під впливом яких вони почали наближатися до бійців. Аби зупинити натовп, українські військовики почали стріляти у повітря, а коли це не подіяло – під ноги. Кулі, попадаючи в асфальт, відбивалися та ранили навколишніх осіб (Панков, 2014: 18). Це викликало у жителів Маріуполя вкрай негативне сприйняття, та як заявила мешканка міста, яка написала листа у редакцію: «проти мирних жителів Південного Сходу розпочали війну... Самі прийшли до влади шляхом державного перевороту, використовуючи ультраправі сили, Україна перетворюється в неонацистську державу, як свого часу Німеччина» (Степаненко, 2014: 5).

Події біля ГУВС стали ключовими в подальшому розвитку суспільно-політичної та військової ситуації у місті. Група Метінвест, яка керує двома його найбільшими підприємствами – металургійними комбінатами імені Ілліча та «Азовсталь», разом із директорами заводів, засудили дії українських військових. У своєму зверненні вони закликали відмовитися від методів великомасштабних боїв у містах із залученням ЗСУ, а також висловилися за виведення із міста всіх українських військових (*Група Метінвест призиває відмовитися від кровавих методів «зачистки» Маріуполя і других городів Донбасса, 2014: 3*).

11 травня, під час так званого референдуму, були відкриті 4 виборчі дільниці в установах районних адміністрацій. Мешканці, налякані недавніми подіями, закоренилися в думці, що «київське керівництво намагається «поставити Донбас на коліна» і не зацікавлене в мирному вирішенні конфлікту на Південному Сході». Тому вони приходили на голосування та стояли в кількогодинних чергах. В підсумку, за даними газети, явка на «референдумі» склала 43,45% з яких 92,91% проголосували за суверенітет «ДНР» (*На референдумі в Маріуполі вистраивались многотисячные очереди, 2014: 2*).

Після оголошення результатів незаконного референдуму ситуація для місцевої влади склалась неоднозначна. Її влучно охарактеризували на сторінках «Приазовский рабочий», де було зазначено, що голосування 11 травня з юридичної точки зору нікчемне, але не звертати увагу на явку маріупольців, які

висловили свою думку – значить просто їх проігнорувати. На місцеві органи влади тиснули представники «ДНР», які від мера Ю. Хотлубея вимагали написати заяву на звільнення. Своєю чергою, він переконував їх, що офіційний Київ має думати як реагувати на висловлену позицію жителів 11 травня, а поки – місто має стабільно працювати, оскільки в іншому разі «референдум» і «ДНР» в очах мешканців будуть дискредитовані. А якщо піти на радикальні кроки, центральна влада може припинити виплати пенсій і заробітної плати. Тому було прийняте компромісне рішення – зібрати «круглий стіл», на якому відбулися гострі дебати та суперечки. Водночас, було вирішено, щоб мер міста продовжив виконувати свої обов'язки, а представники «ДНР», своєю чергою, мали право призначити комісію, яка могла контролювати діяльність виконавчої влади (*Диалог власти за «круглым столом» с активистами самопровозглашенной ДНР получился с острыми углами, 2014: 1-2*). Подальша співпраця з представниками «ДНР» стала результатом підписання Меморандуму про порядок і безпеку (Спільні ініціативи щодо забезпечення громадської безпеки в місті Маріуполь). Його підписали генеральні директори металургійних комбінатів, місцева влада, правоохоронні органи, представники «ДНР», члени маріупольської громади та інші. Головна мета меморандуму – спільне патрулювання та забезпечення правопорядку у місті (*Марипольские металлурги, городская власть, общественность Мариуполя и лидер ДНР подписали Меморандум о порядке и безопасности, 2014: 1*). Згодом представники Метінвесту на центральному телебаченні прокоментували свою співпрацю з так званою ДНР, заявивши, що Меморандум був підписаний з метою стабілізації ситуації й не допущення в місті подій, аналогічних в Слов'янську (*Кудрина, 2014: 1, 4*).

Однак така співпраця лідерів «ДНР» з маріупольською владою не сподобалась місцевим представникам квазідержавного утворення. На організованому мітингу вони вимагали негайної відставки чинного мера, а деякі звинувачували «народного мера» Д. Кузьменка в тому, що він не відстоює їх інтереси, а йде на співпрацю з українською владою (*Панков, 2014: 2*). Розкол у середовищі «ДНР» поглиблювався і призвів до зриву сесії міської ради, на якій мали розглянути низку питань. Сесія була закрита

через появу під місцем, де вона мала відбутися, бойовиків «ДНР» (Кудрина, 2014: 3).

«ДНР» не припинила своїх дій по дестабілізації ситуації. І 19 травня був перекритий залізничний рух, яким постачається сировина для металургійних комбінатів Маріуполя. Група Метінвест негайно організувала мітинг своїх робітників, на якому засудили дії «людей зі зброєю так званої Донецької республіки» та виступила проти «віртуальної Донецької народної республіки» (Бондаренко & Панков А. 2014: 4). Крім того, завдяки їхній активній позиції вдалося організувати та провести позачергові вибори президента України. Вони надали свій транспорт та водіїв виборчим комісіям та забезпечили їх охорону своїми дружинами. Явка була низькою, тому на двох територіально виборчих округах висловити своє виборче право прийшли 13,39%, а на іншому – 15,59%. Як стало відомо згодом, на обох переміг П. Порошенко (Кудрина, 2014: 1, 5).

Після проведення виборів президента України в Маріуполі представники «ДНР» збирали підписи з метою складання повноважень чинного мера міста депутатського корпусу. Це було обумовлено невизнання ними їхньої «республіки», що свідчило про підтримку останніх української влади. Також вони обрали собі нового «народного мера» О. Фоменка, котрий мав виконувати обов'язки до проведення нових місцевих виборів, які планувалися на вересень. Він пообіцяв, що ним буде створено виконавчий комітет «ДНР», який візьме на себе владу у місті (На мітинге вибрали очередного «народного мэра» Мариуполя, 2014: 2).

Після перемоги П. Порошенка та прийняття ним повноважень Президента та Верховного Головнокомандувача 13 червня у Маріуполі були проведені антитерористичні заходи з метою звільнення міста від «ДНР». Завдяки злагодженій роботі місцевої міліції, котра оточила місце проведення операції з метою недопущення цивільного населення у зону бойового зіткнення, та бійців «Азова», які провели зачистку, місто було звільнено та повернуте до мирного життя під українським прапором (Ермишина & Панков А, 2014: 1-2).

Висновки. На сторінках газети «Приазовский рабочий» були розміщені матеріали, які дискредитували Майдан та їх активістів. Це було зумовлено, очевидно, позицією її власника, який був

наближений до влади. Тому революційні зміни у Києві призвели до неоднозначного їх сприйняття в Маріуполі та суспільно-політичного протистояння у місті. Проте, незважаючи на активні дії як проросійського руху, так і українського, газета висвітлювала діяльність та вимоги саме проросійських сил.

Аналіз їх вимог показує складність та неоднозначність «російської весни», джерелом якої були низка течій, котрі заклали власний сенс у свої дії. Місцева влада, своєю чергою, намагалась зберегти свій вплив, тому підтримала певні вимоги проросійських мітингувальників – щодо статусу російської мови, децентралізації, разом з тим, виступаючи за єдину Україну. Але поява російських диверсійних груп на чолі із І. Стрелковим («Гіркін») на Донбасі та інспірування керівництвом Кремля збройного конфлікту призвели до силового протистояння у Маріуполі.

Представники «ДНР» почали перебирати контроль над містом, захоплюючи адміністративні установи та вивішуючи на них свої прапори. Проте збройне протистояння не змінило вербальний інструментарій газети «Приазовский рабочий», яка у позначенні представників «ДНР» використовувала терміни «активісти», «демонстранти», «мітингувальники». Лише після зміни позиції Р. Ахметова, котрий виступив ініціатором безстрокової акції «За мир» проти «ДНР», у газетних матеріалах з'явилася критика на адресу останньої.

Використані посилання

Бондаренко А., Панков А. (2014) На комбинатах имени Ильича и «Азовсталь» металлурги митинговали за мир, порядок и разоружения. *Приазовский рабочий*. № 72 (19846).

Группа Метинвест призывает отказаться от кровавых методов «зачистки» Мариуполя и других городов Донбасса (2014) *Приазовский рабочий*. № 67 (19841).

Диалог власти за «круглым столом» с активистами самопровозглашенной ДНР получился с острыми углами (2014) *Приазовский рабочий*. № 69 (19843).

Донбас в этнополитическом вимірі (2014) Київ, ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. 584 с.

Ермишина Л. (2014а) Горсовет переходит из рук в руки. Выезды из Мариуполя блокированы колоннами бронетехники. *Приазовский рабочий*. № 66 (19840).

Ермишина Л. (2014б). Общественные организации требуют запретить митинги. *Приазовский рабочий*. № 48 (19822).

Ермишина Л., Панков А. (2014а). В пятницу 13-го – зачистка, в субботу – бой на мосту. Есть раненные и убитые. *Приазовский рабочий*. № 85 (19859).

Ермишина Л., Панков А. (2014б) На День Победы армия уничтожила из пушек и автоматов горуправление милиции и стреляла по безоружным горожанам. *Приазовский рабочий*. № 67 (19841).

За «круглым столом» обсудили ситуацию в городе (2014) *Приазовский рабочий*. № 63 (19837).

Кудрина Л. (2014а) Вчера депутаты приняли обращения к парламенту правительства Украины. *Приазовский рабочий*. № 45 (19819).

Кудрина Л. (2014б) Вчера лидеры политических и общественных организаций Мариуполя обсудили требования резолюций митингов. *Приазовский рабочий*. № 39 (19813).

Кудрина Л. (2014в) Вчера после появления вооруженных людей сессия горсовета была досрочно закрыта. *Приазовский рабочий*. № 72 (19846).

Кудрина Л. (2014г) День голосования 25 мая в Мариуполе состоялся: хроника событий. *Приазовский рабочий*. № 75 (19849).

Кудрина Л. (2014д) Мариупольские депутаты требуют от Верховной Рады незамедлительных действий для достижения гражданского мира. *Приазовский рабочий*. № 32 (19806).

Кудрина Л. (2014е) Нам всем надо обеспечить, чтобы промышленное сердце Украины не прекратило биться. *Приазовский рабочий*. № 84 (19858).

Кудрина Л. (2014е) Очередной «круглый стол» в горсовете закончился безрезультатно. *Приазовский рабочий*. № 43 (19817).

Кудрина Л. (2014ж) Сохраните Украину. *Приазовский рабочий*. № 10 (19784).

Мариупольские металлурги, городская власть, общественность Мариуполя и лидер ДНР подписали Меморандум о порядке и безопасности. (2014). *Приазовский рабочий*. № 70 (19844).

Мир – о трагедии Украины (2014) *Приазовский рабочий*. № 26 (19800).

Митинги в Мариуполе (2014) *Приазовский рабочий*. № 38 (19812).

Моргун А. (2016) Війна Росії проти України: тенденції конфліктного дискурсу в сучасних українських ЗМІ. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 3-4. С. 352-362.

На митинге выбрали очередного «народного мэра» Мариуполя (2014) *Приазовский рабочий*. № 79 (19853).

На референдуме в Мариуполе выстраивались многотысячные очереди. (2014) *Приазовский рабочий*. № 67 (19841).

Обращения городского головы Юрия Хотлубея к мариупольцам (2014) *Приазовский рабочий*. № 36 (19810).

Обращения депутатов Мариупольского городского совета в Верховную Раду Украины, к жителям Украины и г. Мариуполя (2014) *Приазовский рабочий*. № 32 (19806).

Панков А. (2014а) Над райадминистрациями подняли флаги ДНР. *Приазовский рабочий*. № 63 (19837).

Панков А. (2014б) На митинге у горсовета спорили активисты ДНР. *Приазовский рабочий*. № 71 (19845).

Панков А. (2014в) Новые подробности о штурме горуправления милиции на улице Георгиевской. *Приазовский рабочий*. № 81 (19855).

Панков А. (2014г) Три дня мариупольских протестов – за референдум, федерализацию и русский язык. *Приазовский рабочий*. № 50 (19824).

Панков А. (2014д) 1 мая – праздничная демонстрация, 3 мая – выстрелы, поджог, погром. *Приазовский рабочий*. № 64 (19838).

Пахоменко С., Рудницька Г. (2016) Конфлікт на Донбасі у дзеркалі італійських медіа. *Вісник Маріупольського державного університету*. Вип. 15. С. 276-287.

Под знаменами Украины – за мир (2014) *Приазовский рабочий*. № 34 (19808).

Под флагами России – за референдум (2014) *Приазовский рабочий*. № 34 (19808).

Раненые во время стрельбы у воинской части выписываются из больницы (2014) *Приазовский рабочий*. № 57 (19831).

Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки. Київ. 435 с.

Ротар Н. (2015) Дискурс Донбасу в медіа-просторі політичної еліти Російської Федерації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Вип. 3. С. 198-219

Свистун Е. (2014) Мариупольцы поддержали «Беркут» и осудили фашизм. *Приазовский рабочий*. № 24 (19798).

Семусев И. (2014) Все мы – за порядок и мирное сосуществование мариупольцев и против конфронтации. *Приазовский рабочий*. № 28 (19802).

Совместное обращение городского головы и представителей депутатских фракций Мариупольского горсовета (2014) *Приазовский рабочий*. № 30 (19804).

Степаненко О. (2014) Трагедия 9 мая глазами очевидца. *Приазовский рабочий*. № 72 (19846).

У горсовета произошел очередной митинг (2014) *Приазовский рабочий*. № 39 (19813).

Arabadzhy S. (2015) Greeks in Ukraine: From Ancient to Modern Times. *The AHIF Policy Journal*. № 6. P. 1-20. Available from <http://aheworld.serverbox.net/AHIFpolicyjournal/pdfs/Volume6Spring/06arabadzhy.pdf>. [Accessed 05 March 2020]

References

Appeals by deputies of the Mariupol City Council to the Verkhovna Rada of Ukraine, to residents of Ukraine and the city of Mariupol (2014) *Pryazovia Worker*. N. 32 (19806).

Appeals of the mayor of Yuri Hotlubey to Mariupol residents (2014) *Pryazovia Worker*. N. 36 (19810).

Arabadzhy S. (2015). Greeks in Ukraine: From Ancient to Modern Times. *The AHIF Policy Journal*. № 6. P. 1-20. Available from <http://ahiworl.d.serverbox.net/AHIFpolicyjournal/pdfs/Volume6Spring/06arabadzhy.pdf>. [Accessed 05 March 2020].

At the "round table" discussed the situation in the city (2014) *Pryazovia Worker*. N. 63 (19837).

At the City Council there was another rally (2014) *Pryazovia Worker*. N. 39 (19813).

At the rally they chose the next "people's mayor" of Mariupol. (2014). *Pryazovia Worker*. N. 79 (19853).

Bondarenko A., Pankov A. (2014) At the Ilyich and Azovstal factories, metallurgists rallied for peace, order and disarmament. *Pryazovia Worker*. N. 72 (19846).

Donbas at ethnopolitical dimention (2014) Kyiv, IPENS named after I. F. Kurashov, 584 p.

Ermishina L. (2014) The City Council passes from hand to hand. Departures from Mariupol are blocked by columns of armored vehicles. *Pryazovia Worker*. N. 66 (19840).

Ermishina L. (2014). Public organizations demand to ban rallies. *Pryazovia Worker*. N. 48 (19822).

Ermishina L., Pankov A. (2014a) On Friday the 13th – mopping up, on Saturday – a battle on the bridge. There are wounded and killed. *Pryazovia Worker*. N. 85 (19859).

Ermishina L., Pankov A. (2014b) On Victory Day, the army destroyed the police department by guns and submachine guns and shot at unarmed citizens. *Pryazovia Worker*. N. 67 (19841).

Gai-Nizhnik P., Krasnodemska I., Figurniy Y., Chirkov O., Chupriy L. (2018). *Russian aggression against Ukraine: the truth and the war, the reasons and the extra cost*. Kyiv. 435 p.

Joint appeal of the mayor and representatives of deputy fractions of the Mariupol City Council (2014) *Pryazovia Worker*. N. 30 (19804).

Kudrina L. (2014a) Yesterday deputies adopted appeals to the Parliament of the Government of Ukraine. *Pryazovia Worker*. N. 45 (19819).

Kudrina L. (2014b) Yesterday the leaders of political and public organizations of Mariupol discussed the requirements of resolutions of rallies. *Pryazovia Worker*. N. 39 (19813).

Kudrina L. (2014c) yesterday after the appearance of armed people, the City Council session was closed ahead of schedule. *Pryazovia Worker*. N. 72 (19846).

Kudrina L. (2014d) Voting Day May 25 in Mariupol took place: a chronicle of events. *Pryazovia Worker*. N. 75 (19849).

Kudrina L. (2014e) Mariupol deputies require the Verkhovna Rada of immediate action to achieve civil peace. *Pryazovia Worker*. N. 32 (19806).

Kudrina L. (2014f) We all need to ensure that the industrial heart of Ukraine does not stop beating. *Pryazovia Worker*. N. 84 (19858).

Kudrina L. (2014g) The next "round table" in the City Council ended to no avail. *Pryazovia Worker*. N. 43 (19817).

Kudrina L. (2014k) Save Ukraine. *Pryazovia Worker*. N. 10 (19784).

Morgun A. (2016) Viina Russia against Ukraine: Trends in Conflict Discourse in Current Ukrainian AMI. *Science Notes of The Institute of Political and Ethnic Studies of Ukraine named after I. F. Kuras NAS of Ukraine*. Iss. 3-4. P. 352-362.

Pakhomenko S., Rudnitska G. (2016) Conflict in the Donbas at the Dzerkali ITalis Media. *News of the Mariupol Sovereign University*. Iss. 15. P. 276-287 .

Pankov A. (2014) At a rally near the City Council, activists of the DPR argued. *Pryazovia Worker*. N. 71 (19845).

Pankov A. (2014) May 1 – a festive demonstration, May 3 – shots, arson, pogrom. *Pryazovia Worker*. N. 64 (19838).

Pankov A. (2014) New details about the storming of city police at Georgievskaya street. *Pryazovia Worker*. N. 81 (19855).

Pankov A. (2014) Over the district administrations raised the flags of the DPR. *Pryazovia Worker*. N. 63 (19837).

Pankov A. (2014) Three days of Mariupol protests - for a referendum, federalization and the Russian language. *Pryazovia Worker*. N. 50 (19824).

Rallies in Mariupol (2014) *Pryazovia Worker*. N. 38 (19812).

Rotar N. (2015) Discourse to Donbas in the media-space of the Russian Federation. *Scientific notes to the Institute of Political and Ethnic Studies named after I. F. Kuras*. Iss. 3. P. 198-219.

Semusev I. (2014) We are all for the order and peaceful coexistence of the Mariupolites and against confrontation. *Pryazovia Worker*. N. 28 (19802).

Stepanenko O. (2014) The tragedy of May 9 through the eyes of an eyewitness. *Pryazovia Worker*. N. 72 (19846).

Svistun E. (2014) Mariupolites supported "Golden eagle" and condemned fascism. *Pryazovia Worker*. N. 24 (19798).

The dialogue of the authorities at the round table with the activists of the self-proclaimed DPR turned out with sharp corners (2014) *Pryazovia Worker*. N. 69 (19843).

The Mariupol metallurgists, the city government, the public of Mariupol and the leader of the DPR signed a Memorandum of Order and Security (2014) *Pryazovia Worker*. N. 70 (19844).

The Metinvest group calls for abandoning the bloody methods of “stripping” Mariupol and other cities of Donbass (2014) *Pryazovia Worker*. N. 67 (19841).

The world about the tragedy in Ukraine (2014) *Pryazovia Worker*. N. 26 (19800).

The wounded during the shooting at a military unit are discharged from the hospital (2014) *Pryazovia Worker*. N. 57 (19831).

Thousands of people lined up at a referendum in Mariupol (2014) *Pryazovia Worker*. N. 67 (19841).

Under the banners of Ukraine – for peace (2014) *Pryazovia Worker*. N. 34 (19808).

Under the flags of Russia – for a referendum (2014) *Pryazovia Worker*. N. 34 (19808).

Benchuk V.

THE «RUSSIAN SPRING» IN MARIUPOL ON THE PAGES OF THE «PRYAZOVSKIJ ROBOCHYJ» (FEBRUARY - JUNE 2014)

After the escape of ex-president V. Yanukovych and armed aggression of Russian Federation in the South-Eastern regions of Ukraine there was a socio-political confrontation, which because of the interference of Russian Special Services escalated into the armed conflict on the East of Ukraine. These events have been named “the Russian Spring”. The article, based on one of the largest editions in Mariupol – the newspaper’s “The Worker of Pryazov” materials, reflects the course of socio-political confrontation in Mariupol between Ukrainian and pro-Russian activists, which has led to difficult military-political situation. The peculiarities of co-existence of local authorities with representatives of quasi-state formation and also the conducting of a force operation, in order to liberate the city from Russian-occupying forces by Ukrainian troops have been represented. The article analyses specifics of coverage of these events on the pages of the newspaper.

On this regard, as it has been shown by the analysis of newspaper’s “The Worker of Pryazov” materials, there were materials that discredited Maidan and its activists. It has been caused, obviously, by its owner, which was close to the authorities. That is why the revolutionary changes in Kyiv have led to their ambiguous perception in Mariupol and socio-political confrontation in the city. However, despite of active actions of both – pro-Russian movement and Ukrainian, which advocated a unified Ukraine and its territorial integrity, the newspaper covered the activities and demands of the pro-Russian forces in specific.

The analysis of their demands shows the complexity and ambiguity of the “Russian Spring”, the sources of which were several different courses that put their own meaning to their actions. Local authorities, in turn, trying to keep their impact, has adopted a number of their requirements – regarding the status of Russian language, decentralization and tried to control the situation in the city. However, the appearance of sabotage Russian groups led by I. Strelkov (“Girkin”) on Donbas and their inspiration of the armed conflict have led to the violent confrontation in Mariupol.

The “DNR” representatives started to take control over the city, capturing administrative institutions and placing their flags on them. However, even the armed conflict in the city did not change the verbal tools of “The Worker of Pryazov” newspaper, that under defining “DNR” representatives were using such terms, as “activists”, “demonstrators”, “protesters”. Only after the position of R. Akhmetov has been changed, the impact of whom in Donetsk region and Mariupol was enormous and who initiated the indefinite campaign "For Peace" against "DPR", the critique of the latter appeared in the newspaper’s materials.

Keywords: “DNR”, Mariupol, the “Worker of Pryazov”, pro-Russian activists, socio-political situation.

**СТВОРЕННЯ І РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАСОБІВ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО БРОНЬОВОГО ЗАХИСТУ ВОІНА
ПІД ЧАС АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ
(2014 – 2017 рр.)**

У статті розглянуті проблеми створення та вдосконалення засобів індивідуального броньового захисту воїнів в бою в період проведення Антитерористичної операції на Сході України в 2014 – 2017 рр. При цьому основна увага приділяється створенню та вдосконаленню вітчизняних засобів захисту і, перш за все, бронезилетів та бронешоломів, а також компонентів та матеріалів, з яких вони виготовляються. Автор підкреслює, що за цей період у розвитку засобів індивідуального броньового захисту було досягнуто значного прогресу. Якщо на початку Антитерористичної операції вітчизняні засоби індивідуального броньового захисту за деякими характеристиками поступалися кращим світовим зразкам, то в кінці операції стали на рівні, а за деякими параметрами навіть вийшли вперед.

Ключові слова: засоби індивідуального броньового захисту, бронезилет, бронешолом, захисні матеріали, Антитерористична операція.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблемою розробки вітчизняних засобів індивідуального броньового захисту (ЗІБЗ) в Україні займалися з перших років її незалежності. Однак, на початку цього шляху створити свої надійні засоби захисту було досить складно, незважаючи на те, що в країні був багатий історичний досвід (*Гуржий, 2004: 66-75; Слюсаренко, 2019: 143-144*). Складні соціально-політичні, фінансово-економічні та інші умови в країні обмежували можливості виробників, воєнних вчених, практиків у вирішенні цих питань (*Мелькін, 2018: 5*).

Однак, Антитерористична операція (АТО), що почалася на Сході України навесні 2014 року, гостро поставила цю проблему. Воїни, які брали участь в боях, виявилися абсолютно незахищеними (без сучасних ЗІБЗ), вони йшли в бій в кращому

Мелькін Василь Володимирович, начальник науково-організаційного відділу Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки Збройних Сил України, м. Київ

© Мелькін В.В., 2020

разі в старих бронезилетах ще радянського зразка, типу 6Б5 – громіздкими, масою більше 12 кг, які сковували їх рухливість і маневреність. Але вже до весни 2015 року ситуація в районі АТО значно змінилась. До цього часу в Україні на базі вітчизняного бронезилета “Корсар МЗ”, розробленого ще в 2002 році науково-виробничим підприємством (НВП) “ТЕМП-3000” для українських військовослужбовців, які брали участь у миротворчих місіях в Іраку, Сьєрра-Леоне та інших “гарячих точках”, були розроблені і його модифікації: “Корсар МЗм”, “Корсар МЗс”, “Корсар МЗсн” та ін. (*Бронезилети зовнішнього носіння*). Як базовий бронезилет, так і його модифікації, забезпечували захист військовослужбовців як від осколків, так і від куль калібру 7,62 мм, відповідного типу куль четвертого рівня захисту.

Значний прогрес у розвитку ЗІБЗ в Україні стався в 2017 р. До цього часу ТОВ “НВП” ТЕМП-3000” були виготовлені і пройшли випробування нові, з кращими якостями, вітчизняні бронезилети: “Корсар МЗсм”, “Корсар МЗмк”, “Корсар МЗмп” та ін. На даний час всі підрозділи, що виконували і зараз виконують бойові завдання в районі проведення АТО і Операції Об’єднаних сил (ООС), в цілому забезпечені бронезилетами і бронешоломами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створенню та розвитку засобів індивідуального броньового захисту присвячено багато науково-технічних, довідкових, історичних та інших робіт. Серед них безумовний інтерес викликають роботи: *В. Григоряна* (2008) “Материалы защитных структур для локального и индивидуального бронирования”; *С. Попова* (1986) “Полимерные волокнистые материалы”. В цих працях автори розглядають технічні аспекти розвитку броньових матеріалів, їх технічні характеристики, структуру, способи їх отримання. В статті *Е. Зеленського* (2001) “Армированные пластины – современные конструкционные материалы” автор розглядає способи отримання зазначених матеріалів і їх властивості, а в статтях *О. Челобітченка* (2018) та *В. Сахна* (2019) розглядається питання визначення міцності, ергономіки та ін. Але разом з тим в них або взагалі не показується процес створення сучасних засобів індивідуального бронезахисту, або тільки згадується про нього.

Останнім часом проблемам створення і вдосконалення сучасних ЗІБЗ присвячено ряд статей в інтернеті. Серед них: *“Русские бронезилеты. бронезилет: история, классификация и перспективы развития”*, *“Доспехи современных воинов – какие бронезилеты защищают жизни бойцов”*, *“Военные погибают в зоне АТО из-за бронезилетов без брони”*, *“История и концепции создания армейских средств индивидуальной бронезащиты”*, *“История бронезилета”*. Однак і в них недостатньо уваги приділено загальним проблемам вдосконалення вітчизняного бронезилета в період 2014–2017 рр.

Мета та завдання дослідження. Розкрити процес створення і розвитку вітчизняних засобів броньовий захисту, перш за все бронезилетів в період проведення АТО на Сході України в 2014–2017 рр.

Вклад основного матеріалу. Автор встановив, що в Україні в період проведення АТО проблему забезпечення бронезилетами воїнів, які брали участь в ній, намагалися вирішити кілька фірм, серед яких: ТОВ “НВП” ТЕМП-3000”; ТОВ “Матеріалознавство”; ТОВ “Зовнішторгбуд”; ТОВ “Укроборонекспорт”; ТОВ “ВП” Компанія “ДіСі”. Природно між ними розгорнулася гостра конкурентна боротьба за ринок збуту своєї продукції. В цій боротьбі перемогу на початку здобули два підприємства ТОВ “НВП “ТЕМП-3000” та ТОВ “ВП” Компанія “ДіСі”.

Для закупівлі їх бронезилетів, ще до початку АТО був прийнятий спеціальний Закон України від 10.04.14 №1197–VII “Про здійснення державних закупівель”. Цей Закон був опублікований у газеті “Голосі України” 19.04.2014 № 78 (*Закон України “Про здійснення державних закупівель”, 2014: 8-9*).

На його підставі Міністерством оборони України були визначені терміни та умови проведення торгів захисної продукції, визначено критерії, яким повинні відповідати представлені на торги бронезилети. Слід зауважити, що ці критерії були не нові. Вони були визначені в 2003 році і введені в дію Наказом Міністра оборони України від 29.12.2003 № 458 “Про прийняття на озброєння Збройних сил України спеціальних засобів та закріплення їх за службами забезпечення”.

Відповідно до цього наказу бронезилет, що поставляється для потреб Сухопутних військ Збройних Сил України, повинен був відповідати таким критеріям: балістичний пакет базового

жилета повинен бути виготовлений з параарамідної тканини типу “КЕВЛАР”, бронееlementи повинні бути виготовлені з керамічних матеріалів на основі карбїду бору або карбїду кремнію з підкладкою з арамїдної тканини, допускається використання сталевї або титановї пластини; балїстична стїйкїсть м’якого бронепакета – протиосколкова стїйкїсть – вїдповїдати стандарту НАТО (STANAG 2920); твердї бронееlementи грудної частини та спини виготовленї або з кераміки, або з металу та вїдповїдати четвертому класу захисту (ДСТУ В 4103-2002); конструкція бронезилета повинна бути розроблена за чотирма основними розмірами (першїй – 44 – 46/ зрїст 170 – 176 см, другїй – 48 – 50/зрїст 176 – 182 см, третїй – 52 – 54/зрїст 182 – 188 см, четвєртий – 56 – 58/зрїст 188 і вище); температурний дїапазон роботи бронезилета - $50^0 - + 50^0$ С, також в бронезилетї необхідно передбачити можливїсть природної вентиляції пїджилетного простору, забезпечити тривалїсть безперервного носїння не менше однієї доби; вага без бронееlementів – не бїльше 3,2 кг, з двома металевими елементами – повинна бути не бїльше 11,5 кг, з двома керамічними елементами – не бїльше 8,5 кг, площа захисту м’якої частини – не менше 55 дм², одного бронееlementа – не менше 7,5 дм².

Пїсля процедури торгїв Мїнїстерством оборони України було прийнято рїшення брати на забезпечення Збройних Сил України бронезилет “Корсар 4”, розроблений ТОВ “НВП “ТЕМП-3000”. Однак пїсля його натурних випробувань Центральним науково-дослїдним їнститутом озброєння та вїйськової технїки Збройних Сил України (ЦНДї ОВТ ЗСУ), в ньому були виявленї невїдповїдностї висунутих до бронезилета критерїїв. Про це керївництвом ЦНДї ОВТ ЗСУ на адресу Центрального управління речового забезпечення Тилу Збройних Сил України було спрямовано повїдомлення вїд 25.04.2014 р. № 2/1265 (*Збїрник Актїв натурних випробувань засобїв броньового захисту, 2019: 14*), в якому вказувалося, що бронезилет “Корсар 4” не вїдповїдає тактико-технїчним вимогам до бронезилетїв Сухопутних вїйськ України Збройних Сил України, зокрема площї м’якого бронепакета та забезпеченню можливостї укомплектування захисним комїром для захисту шїї. Пїсля цього питання прийняття на забезпечення Збройних Сил України бронезилета “Корсар 4” було винесене для прийняття

рішення виконуючого обов'язки Міністра оборони України генерал-полковника М.В. Ковалю. Його рішенням бронезилет “Корсар 4” був прийнятий як основний бронезилет для оснащення Високомобільних десантних військ Збройних Сил України. Через десять днів Міністерством оборони України було дано доручення Департаменту державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України щодо негайного придбання бронезилетів загальною кількістю 20800 комплектів, з них бронезилетів “Корсар МЗ-4” у кількості 10 000 комплектів, бронезилетів “Корсар 4” – 10800 комплектів. Комісією з конкурсних торгів було затверджено зміни до Річного плану з очікуваною вартістю в 3800 грн за один комплект кожного типу, на загальну суму 76304 тис. грн.

Переговори щодо закупівлі бронезилетів за переговорною процедурою закупівлі пройшли 13.05.2014 року, на які було запрошено 5 учасників, а саме: ТОВ “НВП “ТЕМП-3000”, ТОВ “МАТЕРІАЛОЗНАВСТВО”, ТОВ “УКРОБОРОНЕКСПОРТ”, ТОВ “АММОС” та ТОВ “ВП” Компанія “ДіСі”.

За результатами цих переговорів Департаментом Державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України укладено договори з ТОВ “НВП “ТЕМП-3000” № 286/3/14/26, 286/3/14/27, 286/3/14/28 на постачання бронезилетів “Корсар 4” (*Збірник Актів натурних випробувань засобів броньового захисту, 2019: 17*). ТОВ “НВП “ТЕМП-3000” пропонувало укласти договір і на закупівлю бронезилета “Корсар МЗ-1-4”, але він не був прийнятий, так як цей бронезилет не відповідав деяким тактико-технічним вимогам. Так, наприклад, в його комплектації був відсутній захист шиї і паху, що зменшував площу захисту м'якого пакета до 40–45 дм². Його ціна була завищена щодо первісно заявленої і становила 4200 гривень за одиницю.

Однак, в результаті подальших переговорів Департаментом Державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України 30 травня 2014 року було укладено відповідні договори з ТОВ “НВП “ТЕМП-3000” № 286/3/14/29, № 286/3/14/30, № 286/3/14/31, № 286/3/14/32 на закупівлю бронезилетів “Корсар МЗ-1-4” зі зменшеною площею захисту гнучкого балістичного пакета з 56,0–60,0 дм² до 40,0–45,0 дм² за рахунок коміру та паху.

Цей бронезилет пройшов перевірку на балістичну стійкість в Центральному науково-дослідному інституті озброєння та військової техніки Збройних Сил України. В акті його дослідження в ЦНДІ ОВТ ЗСУ від 26 червня 2014 року № 2/1908 було відзначено, що бронезилет “Корсар МЗс-1-4” (полегшений, без захисту коміру та паху) вищезазначеним тактико-технічним характеристикам не відповідав за площею захисту гнучкого балістичного пакета (*Збірник Актів натурних випробувань засобів броньового захисту, 2019: 19*).

19 серпня 2014 року Міністр оборони України генерал-лейтенант Гелетей В.В., враховуючи позитивні результати випробувань бронезилетів, видав Наказ № 541 “Про прийняття на забезпечення Збройних сил України бронезилета “Корсар МЗс-1-4”, “Корсар МЗ-1-4”, “Корсар МЗм-1-4”, “Корсар-1-4”. В Наказі кожному типу бронезилетів був привласнений код предмета постачання за класифікатором озброєння військової техніки та майна Міністерства оборони України, надане повне найменування, основні технічні та захисні характеристики, нормативну (конструкторську), експлуатаційну документацію вказаних бронезилетів. Функції служби забезпечення бронезилетами Наказом були покладені на Центральне управління речового забезпечення Збройних Сил України Тилу Збройних сил України. В додатку до Наказу Міністра оборони України № 541 за підписом тимчасово виконуючого обов'язки начальника Тилу Збройних Сил України полковника Л.Ф. Харахалія були представлені основні технічні та захисні характеристики бронезилетів, які тоді офіційно були прийняті для оснащення підрозділів Збройних Сил України, які брали участь в АТО на Сході України.

Основні технічні та захисні характеристики бронезилетів, визначені додатком до Наказу Міністра оборони України від 19.08.2014 року № 541 наведені в табл. 1.

Основні технічні та захисні характеристики бронежилетів

Найменування і основні захисні характеристики	Тип бронежилета, кількість найменувань та показники характеристик			
	“Корсар МЗс-1-4”	“Корсар МЗ-1-4”	“Корсар МЗм-1-4”	“Корсар 1-4”
чохол до бронежилета	1	1	1	1
гнучкий захисний пакет грудної частини	1	1	1	1
гнучкі захисні пакети спинної частини	1	1	1	1
жорсткий захисний елемент	2-4	2-4	2-4	2-4
сумка	1	1	1	1
паспорт	1	1	1	1
площа захисту гнучкого балістичного пакета (не менш), дм ²	52,0	38,0	52,0	30,0
клас захисту гнучкого балістичного пакета за ДСТУ	1	1	1	1
площа захисту жорстких захисних елементів (не менш), дм ²	15,0	15,0	15,0	15,0
клас захисту жорстких захисних елементів за ДСТУ	4	4	4	4

Як видно з таблиці, всі чотири типи бронежилетів були представлені по четвертому класу захисту. Всі вони відносилися до бронежилетів зовнішньо типу носіння, напівжорсткі, з базовою захисною структурою на основі спеціальної тканини, з додатковими жорсткими захисними елементами, призначені для індивідуального захисту тіла військовослужбовця від ураження кулями вогнепальної зброї і осколками. Крім того, бронежилети “Корсар МЗм-1-4” і “Корсар МЗс-1-4” були оснащені системою кріплення спорядження типу “MOLLE”.

Таким чином, проблема забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в АТО, почала вирішуватися. Однак до її вирішення було ще занадто далеко. Справа в тому, що за якісними показниками вітчизняні

бронезилети часто не відповідали вимогам, які до них були висунуті.

Крім того, три зразки бронезилетів: “Корсар МЗм-1-4”, “Корсар МЗс-1-4”, “Корсар 1-4”, представлених в додатку до Наказу Міністра оборони України від 19 серпня 2014 року № 541 мали невелику площу захисту гнучкого балістичного пакета. Так, у “Корсар МЗм-1-4” і “Корсар МЗс-1-4” вона була 38,0 дм², а у “Корсар 1-4” всього 30 дм², що не відповідало технічним умовам ТУ У 18.2-31778043.046-2003 і ТУ У 18.2-31778043-008:2008.

Щоправда, за площею захисту жорстких захисних елементів всі представлені бронезилети в додатку до Наказу Міністерства оборони України від 19.08.2014 року №541 відповідали вимогам технічних умов. Крім того, кожен бронезилет комплектувався 2 – 4 жорсткими захисними елементами. Причому два з них розмірами 250x300 мм (7,5 дм²) забезпечували пред'явлену площу захисту тіла людини, яка дорівнювала 15 дм². Два інших захисних елементи призначалися для захисту боків бійця. Це було позитивним явищем для всіх чотирьох типів бронезилетів, прийнятих на оснащення підрозділів Збройних сил України в серпні 2014 року. Що стосується прийняття на забезпечення в той час бронезилетів з деякими недоліками, зазначеними вище, слід зауважити наступне. В умовах розпочатої АТО, бійці, які брали участь в ній, практично опинилися без ЗІБЗ. Приймали тоді на забезпечення ті засоби захисту, які були в наявності. І, на наш погляд, тоді це було правильно і необхідно.

Зауважимо, що до початку АТО на Сході України не було цілісної системи контролю засобів індивідуального броньового захисту військовослужбовців. Захисні та інші властивості бронезилетів і бронешоломів перевірялися епізодично, коли було потрібно, наприклад, оснастити ними миротворчий контингент, який відправлявся в якусь “гарячу точку”.

Вона була створена в умовах АТО, яка тільки почалась. В цей час в Україні почали функціонувати декілька лабораторій, які були акредитовані в Національному агентстві з акредитації України, отримали Свідоцтва з акредитації щодо відповідності вимогам ДСТУ ISO/IEC 17025:2006 року на міждержавному рівні та мають право проведення випробувань ЗІБЗ. До них відносяться: науково-випробувальна лабораторія НУОУ

імені І. Черняховського; лабораторія сертифікації ручної вогнепальної зброї і спецзасобів самозахисту Державного науково-дослідного інституту МВС України; відділення балістичного стрілецького озброєння та боєприпасів відділу технічного контролю за якістю боєприпасів 303 бази зберігання ракет і боєприпасів.

Основним їх призначенням є проведення наукових досліджень за напрямками розвитку зброї, боєприпасів і спеціальних засобів броньового захисту, а також можливість підвищення захищеності індивідуальних і колективних засобів захисту, виконання випробувань на замовлення установ Міністерства оборони України та інших Міністерств, а також приватних організацій. Крім того, лабораторії проводять випробування спеціальних засобів індивідуального та колективного бронезахисту, елементів основного і додаткового бронювання легкоброньованої техніки, а також нових і модернізованих зразків вогнепальної зброї і набоїв до неї.

Що стосується науково-дослідної лабораторії університету імені І. Черняховського слід відзначити її велику роботу в області виявлення невідповідності заявленої та реальної якості ЗІБЗ, порушення їх конструкції, геометричних розмірів, складу матеріалу, умов, що забезпечують гарантований протиккульний захист при мінімальних геометричних розмірах і масі, а також вартості.

За час проведення АТО на Сході України науково-дослідна лабораторія університету імені І. Черняховського провела близько 320 випробувань різних ЗІБЗ. При цьому в 132 випадках знайдено завищення захисних властивостей. Результати випробувань ЗІБЗ наведені в табл. 2.

Як видно з таблиці, кількість випробовуваних засобів бронезахисту, які не підтвердили свій клас за цей період часу, досягла 43%. Причому в перший рік проведення АТО цей показник склав майже 53%, в 2015 році опустився до 50%, а до кінця АТО він склав всього 34%.

Таблиця 2

Результати випробувань ЗІБЗ

№ з/п	Проведено випробувань	Роки проведення випробувань				
		2014	2015	2016	2017	Всього
1	Всього випробувань	38	93	64	125	320
2	Виявлено невідповідності, всього / %	20/53	47/50	23/36	42/34	132/432

Таблиця складена за матеріалами: (Челобітченко, 2018: 54), (Сахно, 2019: 57).

Висока вимогливість особового складу лабораторії до пред'явлених на випробування ЗІБЗ дала змогу уникнути постачання неякісної продукції в Збройні сили України, інші військові формування і правоохоронні органи, а виробникам та експертам своєчасно внести відповідні зміни до технологічних процесів виготовлення таких виробів, або взагалі відмовитися від їх постачання, що суттєво вплинуло на збереження особового складу підрозділів, що беруть участь в АТО на Сході України.

З 2014 року науково-дослідна лабораторія університету імені І. Черняховського в галузі випробування на балістичну стійкість ЗІБЗ військовослужбовців почала взаємодіяти з Центральним науково-дослідним інститутом озброєння та військової техніки Збройних Сил України (ЦНДІ ОВТ ЗСУ), що очолював генерал-майор І.Б. Чепков. На цей Інститут з початком військових дій на Сході України навесні 2014 року було покладено завдання Міністерством оборони України проводити випробування ЗІБЗ на предмет їхньої балістичної стійкості. Інститут не мав права сертифікації випробуваних зразків, але він видавав замовникам акти натурних випробувань на перевірену продукцію. Свої випробування ЗІБЗ ЦНДІ ОВТ ЗСУ проводив на полігонах і центрах Міністерства оборони, у тому числі і військової частини А3723. Акти інституту були офіційним документом, який використовувався для прийняття подальшого

рішення щодо використання представлених на випробування ЗІБЗ під заявленим класом і заявленими їх характеристиками.

Взаємодія ЦНДІ ОВТ ЗСУ з зацікавленими організаціями у перевірки своїх засобів захисту здійснювалася наступним чином. Зацікавлена організація, зверталася письмового до Міністерства оборони України (Міністра оборони України, начальника Тилу Збройних сил України). Вони відповідними дорученнями зверталися до ЦНДІ ОВТ ЗСУ щодо проведення випробування наданих ЗІБЗ. В інституті створювалася комісія (в ході АТО вона була, як правило, постійно діюча), яка організувала і проводила ці випробування. Комісію, як правило, очолював заступник начальника інституту.

За результатами проведення випробувань комісії складався Акт натурних випробувань, який підписувався членами комісії і затверджувався начальником інституту, завірявся печаткою інституту. Один примірник Акта направлявся до Міністерства оборони України, другий – до зацікавленої організації, третій залишався на зберіганні в інституті. Всі екземпляри актів випробувань ЗІБЗ нині перебувають в інституті і зберігаються за окремими інвентарними № А-679 і № А-679/1.

У кожному акті ЦНДІ ОВТ ЗСУ обов'язково вказувалося: за чийм рішенням проводять натурні випробування зразків; склад комісії; тип, кількість і склад зразків із загальною характеристикою кожного з них; мету випробування, результати випробувань і висновок комісії. Так, наприклад, при підготовці проекту наказу Міністра оборони України від 19 серпня 2014 року № 541 випробування зразків бронежилетів “Корсар МЗ-1-4” і “Корсар-1-4” ТОВ “НВП“ТЕМП-3000” проводилося відповідно до доручення Адміністрації Президента України від 03.07.2014 року № 41-01/1997 (*Збірник Актів натурних випробувань засобів броньового захисту, 2019: 12*). Натурні випробування проходили на базі військової частини А3723. Після надання ЦНДІ ОВТ ЗСУ негативного відгуку на досліджувані зразки повторні випробування зразків зазначених типів бронежилетів проводилися на підставі рішення заступника Міністра оборони України від 09.07.2014 року на базі 33 полігону 169 навчального центру (с. Десна).

Повторні випробування зразків бронежилетів “Корсар МЗ-1-4” і “Корсар-1-4” на полігоні навчального центру

проводились у присутності представника Адміністрації Президента України, Департаменту Державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України, Центрального управління речового забезпечення Збройних Сил України Тилу Збройних Сил України, 1363 Головного військового представництва Міністерства України і ТОВ “НВП“ТЕМП-3000”.

Розширення кола учасників у випробувальному процесі зразків бронежилетів свідчить, про принциповий підхід ЦНДІ ОВТ ЗСУ до оцінки якості бронежилетів, які надходили в зону проведення АТО. ТОВ “НВП“ТЕМП-3000” прислухалися до зауважень, зазначених в Акті інституту від 04.07.2014, і представило нові зразки для повторного випробування вже з урахуванням цих зауважень. В висновках комісії після повторної перевірки було відзначено тільки деякі невідповідності заявлених зразків бронежилетів по четвертому класу захисту, в частині, що стосується обстрілу їх кулями ЛПС 7.62 1989 року виготовлення.

Тільки спочатку АТО і до кінця 2014 року інститутом було проведено понад 40 натурних випробувань бронежилетів і захисних елементів до них (*Збірник Актів натурних випробувань засобів броньового захисту, 2019: 1-10*). Випробування проводилися в полігонних умовах, із застосуванням патронів визначених калібрів та типів кулі. Крім ТОВ “НВП“ТЕМП-3000”, свою продукцію для випробування представляли і інші вітчизняні підприємства, наприклад, ТОВ “Весь світ бронедверей”, ТОВ ІНВП “УКРТЕХНАНО”, ПП “Євромарт”, ТОВ “Білоцерківський механічний завод” та ін.

В цілому, як показує аналіз актів за 2014 рік, більше 50% випробовуваних вітчизняних матеріалів і захисних засобів не відповідали заявленим вимогам. Були випадки надання на випробування абсолютно непридатних до використання в ЗІБЗ захисних матеріалів. Так, наприклад, в червні 2014 року ТОВ ІНВП “УКРТЕХНАНО” представило для випробування 10 зразків захисних матеріалів для бронежилета власного виробництва. Натурні випробування з оцінки балістичної стійкості всіх дослідних зразків матеріалів, проведених 13.06.2014 на базі полігону військової частини А0665, випробування не витримали (*Збірник Актів натурних випробувань засобів броньового захисту, 2019: 45*). Після чого ТОВ ІНВП “УКРТЕХНАНО” свою продукцію на випробування в інститут не надавало.

На наш погляд, один з найбільш якісних засобів захисту, виконаний з балістичних матеріалів, протягом усього часу проведення АТО представило ТОВ “НВП“ТЕМП-3000”. Крайнім бронезилетом цієї фірми був бронезилет “Корсар МЗс-1-4”. Він відповідав усім вимогам відповідних документів. Бронезилет виготовлявся із сучасних балістичних матеріалів параарамідної тканини, виготовленої з нитки Teijin Twaron, представленою транснаціональною компанією Японії, Німеччини, Нідерландів і бронеметалу фірми SSAB (Швеція). При цьому матеріали фірми Teijin Twaron і SSAB квотовані, і підприємство ТОВ “НВП“ТЕМП-3000” отримує їх для оборонних потреб Збройних сил України десятки років поспіль, а бронеметал – з 2010 року. Ці матеріали підтвердили свої захисні властивості через 15 років експлуатації. При цьому можна не змішувати клас захисту бронезилета, і суттєво зберегти кошти державного бюджету.

В період проведення АТО ТОВ “НВП“ТЕМП-3000” виготовляло й інші бронезилети типу “Корсар” – починаючи з кінця 2016 року вони пройшли якісну модернізацію і наприкінці АТО стали представляти зовсім нові вітчизняні бронезилети. Крайні з них, за відгуками учасників АТО, є: “Корсар МЗсм”, “Корсар МЗмк”. Обидва вони є модульними і забезпечують захист по 2 – 6 класам за ДСТУ В 4103-2002 та НП 0101.06 (*Бронезилети зовнішнього носіння*).

Висновки. Отже, в період проведення АТО на Сході України було досягнуто значного прогресу в області створення і вдосконалення сучасних засобів індивідуального броньового захисту військовослужбовців. Однак не вдалася спроба створити універсальний бронезилет, придатний “на всі випадки життя”, зручний в експлуатації і який забезпечує одночасно захист від комплексу засобів ураження: осколків, куль малого і великого калібру, а також інших уражаючих факторів. Більш перспективними виявилися “вузькоспеціалізовані” бронезилети, призначені для вирішення бойових завдань в конкретних умовах обстановки, з диференційованим рівнем захисту по зонах, площі захисту і маси. Перспективними виявилися бронезилети з різними варіантами комплектації в залежності від їх призначення. Таким бронезилетом, наприклад, є бронезилет “Корсар МЗмк”, який може застосовуватися в 5 комплектаціях (*Бронезилети зовнішнього носіння*).

Досвід застосування бронезилетів в зоні проведення АТО дозволив підтвердити найбільш ефективні вимоги до них. Вони зводяться до наступного: бронезилет повинен виготовлятися з новітніх матеріалів; конструкція бронезилета має виконуватися з використанням модульного принципу, при якому зміна необхідного рівня захисту досягається простою зміною бронееlementів; бронезилет повинен володіти хорошими ергономічними і експлуатаційними якостями, не повинен знижувати бойові можливості бійця (стріляти, пересуватися, виконувати інші дії) і повинен об'єднуватися з іншими елементами екіпірування бійця; бронезилет повинен забезпечувати необхідний рівень захисту.

Використані посилання

Гуржий О.І., Лега А.Ю. та Макаров В.Д. (2004). *Узагальнення досвіду проведення миротворчих операцій в другій половині ХХ ст.*, Видавництво Інституту історії України НАНУ, Київ, 94 с.

Григорян В.А., Кобилкін І.Ф., Марінін В.М., Чистяков Е.М. (2008). *Матеріали зацитних структур для локального и індивідуального бронювання*, Видавництво “РадиоСофт”, Москва, 416 с.

Зеленський Є.С., Куперман О.Н., Горбаткіна Ю.А., Іванова-Мумжисєва В.Г., Берлін О.О. (2001). “Армированные пластики – современные конструкционные материалы”, *Журнал російського хімічного товариства імені Д.І. Менделєєва*, т. XLV. № 2, С. 89.

Мелькін В.В. (2018). *Засоби індивідуального броньованого захисту: історія сучасності*, Видавництво “ЦП“Компринт”, Київ, 54 с.

Попков С.П. (1986). *Полимерные волокнистые материалы*, Видавництво “Химия”, Москва, 224 с.

Сахно В.П. (2019). “Контроль якості – запорука високої ефективності застосування озброєння та військової техніки”, *Наука і оборона*, № 1, С. 54–59.

Слюсаренко А.В. (2019). *Світовий досвід розбудови та застосування сухопутного компоненту сил спеціальних операцій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)*, Львів, Національна академія сухопутних військ, 420 с.

Челобітченко О.О., Алексєєнко О.В., Курбан В.А., Сєдов С.Г. (2018). “Балістичні випробування засобів колективного й індивідуального захисту – завершення дослідницької стадії інноваційних проєктів з їх створення”, *Наука і оборона*, № 1, С. 49–55.

Бронезилети зовнішнього носіння [online] Доступно <https://temp3000.com/product-category/bronezhileti-zovnishnogo-nosinya/> [Дата звернення 20 січня 2020 р.]

Русские бронезилеты. бронезилет: история, классификация и перспективы развития (2019) [online] Доступно <https://msknorka.ru/raznoe/russkie-bronezhilety-bronezhilet-istoriya-klassifikaciya-i.html> [Дата звернення 10 січня 2020 р.]

Доспехи современных воинов – какие бронезилеты защищают жизни бойцов АТО (2017) [online] Доступно <https://sprotyv.info/news/dospehi-sovremennyh-voinov-kakie-bronezhilety-zashhishhajut-zhizni-bojcov-ato> [Дата звернення 10 січня 2020 р.]

Военные погибают в зоне АТО из-за бронезилетов без брони (2017) [online] Доступно www.litsa.com.ua/show/a/17910 [Дата звернення 10 січня 2020 р.]

История и концепции создания армейских средств индивидуальной бронезащиты (2013) [online] Доступно www.i-mash.ru/materials/opinions/39489-istoriya-i-konceptii-sozdaniya-armejjskikh.html [Дата звернення 12 січня 2020 р.]

История бронезилета (38 фото) (2011) [online] Доступно <http://nevseдома.com.ua/index.php?newsid=104409> [Дата звернення 10 січня 2020 р.]

Закони України “Про здійснення державних закупівель” (2014), *Голос України*, № 78 (5828), С. 8-9.

Збірник Актив натурних випробувань засобів броньового захисту (2019), Інв. № А-679, Фонд ЦНДІ ОБТ ЗСУ, 285 с.

References

Gurzhi O.I., Lega A.Y. and Makarov M.D. (2004) Generalization of the experience of conducting peacekeeping operations in the second half of the twentieth century, Publishers of the Institute of History of Ukraine of NASU, Kyiv, 94 p.

Grigoryan V.A., Kobylykin I.F., Marinin V.M., Chistyakov E.M. (2008) *Materials of Security Structures for Local and Individual armor*, RadioSoft Publishing House, Moscow, 416 p.

Zelensky E.S., Kuperman O.N., Gorbatkina Y.A., Ivanova-Mumzhieva V.G., Berlin O.O. (2001) “Armoured plastics – modern structural materials”, *Journal of the Russian Chemical Society named D.I. Mendeleev*, XLV. №2, 89 p.

Melkin V.V. (2018) *Means of individual armor protection: history of the present*, Publisher “СР” Komprint”, Kyiv, 54 p.

Popkov S.P. (1986) *Polymeric Fibrous Materials*, Publishing House “Chemistry”, Moscow, 224 p.

Sakhno V.P. (2019) “Quality control is the key to high efficiency in the use of weapons and military equipment”, *Science and Defense*, No. 1, 54-59 p.

Slyusarenko A.V. (2019) *World experience of development and use of the ground component of special operations forces (second half of XX - beginning of XXI centuries)*, Lviv, National Academy of Land Forces, 420 p.

Chelobitchenko O.O., Alekseenko O.V., Kurban V.A., Sedov S.G. (2018) “Ballistic Tests for Collective and Individual Protection – Completing the Research Stage of Innovative Projects for their Creation”, *Science and Defense*, No. 1, 49-55 p.

Exterior Wearing Body Armor [online] Available <https://temp3000.com/product-category/bronezhilety-zovnishnogo-nosinya/> [Accessed January 20, 2020]

Russian body armor: history, classification and development prospects (2019) [online] Available from <https://msknorka.ru/raznoe/russkie-bronezhilety-bronezhilet-istoriya-klassifikaciya-i.html> [Accessed January 10, 2020]

Armor of modern warriors – what body armor protect the lives of ATO fighters (2017) [online] Available <https://sprotyv.info/news/dosphehi-sovremennyh-voinov-kakie-bronezhilety-zashhishhajut-zhizni-bojcov-ato> [Accessed January 10, 2020]

Military dies in ATO zone due to bulletproof vests without armor (2017) [online] Available from www.litsa.com.ua/show/a/17910 [Accessed January 10, 2020]

History and Concepts of Creation of Army Personal Protective Equipment (2013) [online] Available from www.i-mash.ru/materials/opinions/39489-istorija-i-koncepcii-sozdanija-armejskikh.html [Accessed 12 January 2020]

Body armor history (38 photos) (2011) [online] Available from <http://nevsedoma.com.ua/index.php?newsid=104409> [Accessed January 10, 2020]

Laws of Ukraine “On Public Procurement” (2014), *Voice of Ukraine*, No. 78 (5828), pp. 8-9.

Collection of Acts of field tests of armor protection (2019), *Inv. № A-679, Fund of the Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine*, 285 p.

Melkin V.

CREATION AND DEVELOPMENT OF DOMESTIC MEANS OF INDIVIDUAL ARMOR PROTECTION OF A WARRIOR DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION IN THE EAST OF UKRAINE (2014 - 2017)

The author of the article considers the problems of creation and improvement of the means of individual armor protection of soldiers in combat during the conduct of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014 - 2017. At the same time, the main attention is paid to the creation and improvement of the main element of armor protection of a serviceman - a bulletproof vest. At the same time, it draws attention to the creation of the main components and materials of which body armor is made.

While revealing this process in complex, the author pay attention to the difficult situation in Ukraine, especially at the beginning of the anti-terrorist operation. The fact that the process of creation and improvement of the domestic bulletproof vest in 2014 - 2017 noted a fierce competitive struggle between manufacturers for the market of their products. TEMP-3000 LLC won this fight.

The author draws attention to the fact that in the first year of conducting an anti-terrorist operation to provide military personnel of the Ukrainian Armed Forces, who participated in it, often received bulletproof vests with low protective properties. Only a principled approach to the assessment of their quality by the control laboratories of the I. Chernyakhovsky National University and the Central Research Institute of Arms and Military Equipment of the Armed Forces of Ukraine did not allow to accept them into service. Pointing to this, the author, however, confirms that such facts occurred, mainly, in the first year of conducting an anti-terrorist operation in the east of Ukraine under conditions of acute shortage in these funds.

In specific examples, the author shows that significant progress has been made in the development of PPE during the anti-terrorist operation. Comparing the samples of body armor during the beginning and end of the anti-terrorist operation, the author emphasizes that in many ergonomic, operational and protective characteristics they were not inferior to the world standards, and in some respects exceeded them.

Analyzing the process of creating individual armor protection in the period of ATO in 2014 - 2017, the author concludes that the most promising is "highly specialized" bulletproof vests, designed to solve combat tasks in specific conditions, with different levels of protection by zones, area and mass, with different options.

Keywords: personal armor protection, bulletproof vest, bulletproof helmet, protective materials, anti-terrorist operation.

ПІДТРИМКА СЕЦЕСІОНІСТСЬКИХ РУХІВ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА БЕЗПЕКУ ЄВРОПИ

Закінчення «холодної війни» спричинило ліквідацію Радянського Союзу у кінці 1991 року та істотну активізацію діяльності сецесіоністських рухів. У статті розкрито підтримку Російською Федерацією сецесіоністських настроїв на Сході України. Це перманентне джерело нестабільності на територіях Донецької та Луганської областей має високу інтенсивність, яка супроводжується значним політичним насиллям та надзвичайною кількістю жертв. Сецесіонізм на Сході України істотно поєднаний із сепаратизмом та терористичною боротьбою. У кінцевому результаті це призвело до квазіутворень – Донецької народної республіки та Луганської народної республіки. Росія як третя сторона виявилась не тільки прямим агресором, але й провідним актором у підтримці сепаратистського руху на Сході нашої Держави. Для цього країною-агресором були використані «гібридні» методи боротьби: економіко-геополітичні чинники, використання приватних військових компаній та інші методи, розкриті у даній статті.

Ключові слова: сецесіонізм, сепаратизм, тероризм, «гібридна» агресія, економічна складова.

Постановка проблеми. Як відомо, розпад СРСР у 1991 році призвів до епохальної зміни політичної карти тодішнього світу. Відбулась радикальна зміна міжнародних відносин. Радянська імперія розпалася на суверенні держави. Держава, яка була побудована на принципі перетворення націй на суспільний устрій, а їх ідентичність була замінена класовою солідарністю, була приречена на розпад. На думку російського географа, засновника пасіонарної теорії етногенезу Л.М. Гумільова, центр, який уособлювала в собі Російська Федерація, керувався не національними інтересами, а людоненависницькою комуністичною ідеологією. Влада рад, реалізуючи економічні утопії, насильно переміщувала народи з місця на місце. Тому і не

Марцінко Наталя Миколаївна, науковий співробітник науково-дослідного відділу (механізованих і танкових військ) Наукового центру Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Марцінко Н.М., 2020

варто дивуватись, що як тільки з'явилась можливість, «окраїни» захотіли позбавитись від такої опіки. Проте центральна влада продовжувала безвідповідальну інтернаціональну «політику соціального вибору» і в результаті не тільки не змогла їх втримати, але й втратила Москву (*Гумилев & Ермолаев, 1992*). Крім того, у Союзі панувала система, яка керувала усіма сферами життя, особливо економікою. Економічні зв'язки між соціалістичними республіками були незначними. Більшість контактів відбувалась через Москву. Комуністичний режим надійно цементував суспільство за допомогою тоталітаризму. Американський історик, який досліджував історію Росії та Радянського Союзу, вважав, що історія цієї країни визначалась як «велика утопічна авантюра нашого століття» (*Malia, 1999*). Ця авантюра не давала керманічам можливості відмовитись від системи репресій, не поєднувала комунізм із економічною лібералізацією. Однопартійність та політична несвобода не дозволяли трансформувати суспільні та політичні відносини (*Urban & Igrunov & Mitrokhin, 1997*). Отже, диктатура комуністичної номенклатури (меншості) над більшістю не давала можливості реформувати та адаптувати Радянський союз до викликів часу, зокрема гонки озброєнь та рівня життя ліберального європейського суспільства. Розпад був неминучим. Варто визнати, що спроби переходу на ринкову економіку все ж таки були. Наприклад, відносна автономність суспільного життя з'явилась у період НЕПу та у період перебудови. Проте цей досвід йшов у розріз із поняттями комунізму і був ліквідований. На думку доктора економічних наук Катерини Самарі, «реформатори бюрократичного планування, котрі відкидали сталінізм без радикальної критики його політичної системи, дуже швидко дійшли до теоретизування навколо хибної альтернативи: або бюрократичне планування (та державний тоталітаризм), або раціональність ринку (та свобода)» (*Samary, 1988: 3*). Реально обирались критерії, які визначали чинники включення національної економіки до світового ринку з повною закритістю національного ринку.

Метою статті є розкриття підтримки Російською Федерацією сепаратистських настроїв на Сході України. Це перманентне джерело нестабільності на територіях Донецької та Луганської областей має високу інтенсивність, яка

супроводжується значним політичним насиллям та надзвичайною кількістю жертв. Сецесіонізм на Сході України істотно поєднаний із сепаратизмом та терористичною боротьбою. Росія, як третя сторона, виявилась не тільки прямим агресором, але й провідним актором у підтримці сепаратистського руху на Сході нашої Держави. Для цього країною-агресором були використані «гібридні» методи боротьби: економіко-геополітичні чинники, використання приватних воєнних компаній та інші методи, розкриті у даній статті.

Вклад основного матеріалу. Створений у 1922–1924 рр. Радянський Союз, по суті, правомірно можна називати відновленою імперією, оскільки даному утворенню притаманні всі ключові елементи імперії: сильний політичний центр, який постійно тяжіє до розширення та контролю; насильство ідеологічне або релігійне; відчуття кінцевої мети тоталітарної еліти (*Lonescu, 1965: 7*). Союз рад був, правда, дещо зменшений у розмірах Російської імперії, проте з багаточисленними народностями, які мали декоративний запис у конституціях про вільний вихід із Союзу. Подібність Радянської держави із царською Російською імперією була помічена багатьма емігрантами, які з ненавистю ставились до комуністів. Російські переселенці підтримували більшовицьку владу за те, що вона врятувала Росію від розпаду. Саме у емігрантських колах у 20-х роках ХХ століття з'явилися перші євразійці, ідеї яких формувались на створенні альтернативного політичного проекту для всього людства, в центрі якого – ідея Росії як самобутньої цивілізації. Євразійці-емігранти підтримували російський націоналізм та розвивали ідею «Святої Русі». Згодом, на початку 1990-х років, ці ідеї були відроджені і трансформовані Путіним та його прибічниками. Трансформація була наслідком небажання РФ втрачати своє домінування на пострадянському просторі. Так розпочалось «євразійське» збирання земель, яке стає головною доктриною Кремля, а відтак передумовою тотального світового панування.

Сьогодні актуальною є думка професора Роджерського університету Олександра Мотиля про шкоду російського колоніалізму: «У випадку України та загалом пострадянських країн цивілізаційної шкоди завдав не так російський колоніалізм, як радянський тоталітаризм, що знищив усі форми державності,

законності та вільного життя. І після колапсу цієї системи довелося починати все з нуля: одночасно будувати і держави, і нації, і ринкову економіку, і культуру. Та різниця в посткомуністичній трансформації між пострадянськими та східноєвропейськими країнами полягає в тому, що перші після побудови державного організму на цьому переважно і зупинилися, застрягнувши в морі корупції та самозбагачення. Держава виступала джерелом наживи чиновників і лобіювання інтересів олігархів, які не були зацікавлені в економічному розвитку» (Пагіря, 2012).

Імперські плани очільника Кремля очевидні та полягають у приєднанні України, без якої всі «союзні утворення» РФ стають нежиттєдієздатними структурами. Анексія Криму та введення «зелених чоловічків» на Сході України, де проходить «визволення російськомовного населення», мовою «гібридної» агресії говорить нам про початок формування нового світового центру сили. Ці процеси призвели до формування на територіях суверенних держав квазіутворень. У сучасному світовому науковому дискурсі цей політичний хід отримав назву «сецесіонізм», у країнах пострадянського простору найчастіше використовують поняття «сепаратизм».

Хоча сецесіонізм та дезінтеграція держав переслідували людство всю його історію, вивчення цього поняття почалося на початку 90-х років ХХ століття. Термін «сецесія» походить з давньоримської історії. Цим терміном називали процес виходу плебей зі складу Давнього Риму. Ця своєрідна дезінтеграція держав у цивілізаційній історії відбувалась постійно, проте сучасне поняття «сецесії» було сформоване під час війни за незалежність Сполучених Штатів Америки (США) у 1775–1783 рр. У той час відбулось відокремлення американських колоній від Великої Британії із створенням держави США. Звідси, сецесіонізм – поняття, яке позначає дезидерат виходу із держави з обов'язковим розривом зв'язків з центральною політичною владою на підставі прагнення незалежності. Звідси очевидним є факт, що сецесія за певних обставин може переходити у сепаратизм. Вирішальною відмінністю між цими поняттями залишається процес легітимізації центральної політичної влади. Сепаратизм на сецесію перетворює прагнення до суверенітету із визнанням, чи

невизнанням легітимності існуючої центральної влади. Причинами, які спонукають до сецесії, є право народу на самовизначення, небезпека втратити свою етнічну ідентичність, дискримінація представників відповідної етнічної групи. Також важливим чинником сецесіоністських рухів є нерівномірний розподіл економічних преференцій, ресурсів, благ, тобто економічна складова.

Керманічі країни-агресора використовують перипетії європейської історії для переходу до відкритого протистояння на Сході України. Агресія штучно роздувається деструктивними силами Кремля щодо виникнення центрів сецесіоністських конфліктів.

Втім мирна сецесія здебільшого є виключенням з правил. Випадок із гібридною агресією, яка відбувається на Сході України, підготовленою і розпаленою Російською Федерацією, є прямим тому доказом. Цей невіршений конфлікт призвів до утворення квазідержав: Луганської народної республіки та Донецької народної республіки, які юридично визнані Абхазією, Південною Осетією, Придністров'ям – квазіутвореннями Російської Федерації, а сам факт участі збройних сил Росії у захисті російськомовного населення та самопроголошених утворень перетворився у лютому 2014 року на анексію Криму з включенням його територій до складу РФ.

Особливістю невизнаних Луганської народної республіки та Донецької народної республіки, які підтримуються Кремлем, є поєднання формального юридичного суверенітету з відсутністю емпіричного наповнення державності (*Failed States III: Globalization and The Failed State, 2000*). У цих квазіутвореннях відсутня самостійна зовнішня політика. Фінансування відбувається із російського бюджету. На очільних посадах знаходяться особи, які «відряджені» на територію східної України. Так, інтернет-видання Gazeta.ua повідомляє, що саме у Кремлі призначали нового керівника Луганської народної республіки Л. Пасічника та Донецької народної республіки Д. Пушиліна (*Путін призначив нового «керуючого» ДНР і ЛНР, 2018*). Інтернет-портал Еспресо інформує, що ватажок Луганської народної республіки Л. Пасічник підтвердив про свою співпрацю з помічником президента Російської Федерації В. Сурковим (*Новий керівник «ЛНР» зізнався у тісній співпраці з Сурковим,*

2017). Крім того у фейкових республіках відбувається масова дискримінація за національністю або іншими ознаками, що походить від руйнації правопорядку без формування нового. У інтернет-просторі є безліч інформації, яка підтверджує створення концтаборів і масових поховань на Донбасі (*Концтабори і масові поховання на Донбасі, карта СБУ, 2014*). Це залякування призвело до того, що більшість населення новоутворених держав має російське громадянство. РФ відіграє головну роль у створенні невизнаних Луганської народної республіки та Донецької народної республіки для здійснення гібридного впливу на європейський світ. Саме Росія оснащує сепаратистські армії озброєнням для ведення бойових дій (*Кинг, 2001: 63-66*).

У результаті найбільшої гібридної агресії ХХІ століття на території Європейського континенту, за даними ООН, загиблими вважаються 9940 осіб, 23455 осіб були поранені. Ці цифри включають 298 пасажирів рейсу МН-17, які стали жертвами терористичного акту 17 липня 2014 року, коли літак Малайзійських авіаліній був збитий російськими військовими із зенітно-ракетного комплексу «БУК». Близько 1 млн 584 тис. мешканців Криму та Донбасу були змушені покинути свої домівки. Економіка Донбасу практично повністю зруйнована. Устаткування багатьох колись потужних українських заводів вивезено на територію РФ. Ситуація із затопленими гірничо-видобувними шахтами загрожує масштабною екологічною катастрофою всій Європі.

Професор Майкл Хечтер на прикладі «кельтської периферії» показав, як різність культурних відносин між центром та периферіями впливає на економічну політику центру (*Hechter, 1975*). Однак Хечтер не зміг пояснити причини бунтів колонізованих народів. Крім того, його теорія не дозволяє прогнозувати проміжки часу, у які виникають протести. Ці конфлікти необхідні РФ для підриву країн, які займають першість, особливо на Близькому Сході та у Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Це призводить до підвищення цін на енергоносії та підрив згоди у єдності Євро-Атлантики, особливо між США та Китаєм, США та Іраном. Такі дії Кремля призводять і до дезінтеграції ЄС та НАТО, як наслідок, поява ініціативи створення власних збройних сил Європейського союзу. У листопаді 2018 року президентом Франції Еммануелем Макроном запропонована ідея

створення єдиної європейської армії, оскільки до цього часу Європа жила під захистом Сполучених Штатів Америки у рамках НАТО (Куса & Джанашия, 2019). Автори статті інтернет-порталу «Укрінформ» наголошують на думці Еммануеля Макрона та Ангели Меркель про тенденцію переосмислення Європою свого місця у світі та створення нового центру впливу із позбавленням США одностороннього домінування. Проте ця європейська ідея відволікає світ від «гібридної» загрози з боку Кремля.

Якщо російські лідери зможуть успішно реалізувати нову геостратегію, то дана агресія (багатополярна за своєю природою) стане новою межею міжнародної безпеки. Про такий розвиток подій ще у 2014 році попереджала президент Литви Д. Грибаускайте: «Якщо терористичну державу, яка веде відкриту агресію проти свого сусіда, не зупинити, вона пошириться на Європу й далі» (Грибаускайте пояснила, чому звинувачує Росію в тероризмі, 2014).

Для забезпечення контролю над пострадянським простором правляча еліта Росії активно використовує «гібридні» методи агресії для процвітання сепаратистських настроїв. Так апробація пройшла на територіях Анголи (до 1992 року), Таджикистану (1992 рік, 1993–1997 рр.), Придністров'я (1992 рік), Чечні (1994–1996 рр.), Північному Кавказі (з 1999 року до сьогоднішнього дня), Ефіопії (2000 рік), Грузії (2008 рік), завдяки чому російські військові фахівці розробили нові концепції «гібридної» агресії, що дозволило перенести лінію стратегічної оборони подальше від своїх кордонів та зменшити вплив у цих країнах інших світових та регіональних держав-лідерів. Відповідні зміни прослідковуються і у керівних документах, зокрема щоразу зазнає трансформації воєнна доктрина Російської Федерації (*Военная доктрина Российской Федерации, 2014*). У доктрину вносяться доповнення, які чітко вказують на зміну геополітичних поглядів керівництва Кремля. Хоча правки і виглядають зовні незначними, але, по суті, вказують на вибраний напрямок перерозподілу впливу на нові осередки економічного росту. У редакції 2014 року, на відміну від редакції 2010 року, відбувається посилення глобальної конкуренції, посилюється напруга у різних сферах міждержавної та міжрегіональної взаємодії, процеси економічного та політичного розвитку втрачають стабільність (*Указ Президента Российской Федерации,*

2010). Аналізуючи зміни, які закладені у новій редакції, напрашується думка про готовність Москви до введення військового положення та переведення країни та економіки у режим мобілізації. Одночасно відбулось відпрацювання сценарію військової агресії, на думку В. Горбуліна, вперше це мало місце, під час проведення стратегічного навчання «Захід-2013», яке проходило 19–28 вересня 2013 року. Ідентичний підхід спостерігався у побудові російського угруповання військ, які були задіяні на Донецькому оперативному напрямку в серпні-жовтні 2014 року (*Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура – елемент війни, 2016*).

Цей напрямок був вибраний для того, щоб зберегти національно-економічний суверенітет у складі глобальних інтеграційних груп. Юрген Хабермас у своїх працях наголошував, що рішення, які приймаються ключовими акторами світової економіки «примусово», стають обов'язковими для виконання всіма учасникам процесу, навіть якщо до прийняття рішення вони не залучались (*Хабермас, 2005: 291-299, 368*).

При розгляді Федерального закону «Про ветеранів», прийнятого 16 грудня 1994 року у редакції, яка діє з 1 січня 2018 року, можна прослідкувати широку сецесіоністську географію бойових дій. У даному законі вказується перелік держав, територій та проміжки часу ведення бойових дій за участю громадян Росії (*Федеральный закон Российской Федерации «О ветеранах», 1995*). У переліку тих, хто заслуговує на нагороди, перераховані не тільки військовослужбовці та військовозобов'язані особи, які були скеровані в інші країни органами державної влади СРСР та Російської Федерації, а, як стверджує російське видання «Фонтанка.ру», командир «групи Вагнера» Дмитро Уткін також був нагороджений орденами та медалями. Звідси беззаперечно можна зробити висновок, що «мирна» Російська Федерація воювала усі 28 років поспіль.

Цікавим для розуміння висвітлених питань є Федеральний закон Російської Федерації у редакції, яка діє з 1 січня 2017 року, «Про протидію тероризму» (*Федеральный закон Российской Федерации “О противодействии терроризму”, 2017*). Відповідно до цього закону тероризм – це «ідеологія насильства і практика впливу на ухвалення рішень органами державної влади, органами

місцевого самоврядування або міжнародними організаціями, пов'язана з залякуванням населення і (або) іншими формами протиправних насильницьких дій». Таке визначення усіх громадян України, які відстоювали свою позицію на Майдані, зачисляє у категорію «терористи». Правляча верхівка РФ за своєю сутті є диктаторським органом, а будь-які виступи із волевиявлення є для неї прямою загрозою. Для утримання своїх диктаторських позицій Кремлю необхідно використовувати методи, які не підлягають під традиційне бачення протиборства, що застаріло. Провідними військовими спеціалістами Російської Федерації були запропоновані нові методи сутності військової боротьби та війни зокрема. Для цього активно виснажується економіка держав (під виглядом конкуренції та боротьби за лідерство в окремих галузях економіки), проводиться відповідний інформаційний вплив для розпалювання сепаратистських настроїв, а для застосування «жорсткої» сили використовуються не тільки регулярні війська, але й послуги приватних військових компаній (ПВК). А також у рамках ОДКБ передбачається взаємодія із невизнаними республіками (Абхазія, Південна Осетія), що вказує на підконтрольність цих територій.

Саме за таких умов відбулася анексія Криму у лютому 2014 року, а розпал сецесіонізму на територіях східних та південних областей України призвів до оголошення урядом в квітні цього ж року початку «Антитерористичної операції» (далі – АТО). Події у 2014 році розвивались дуже швидко:

травень 2014 року – запеклі бої за Донецький аеропорт;

червень 2014 року – збитий у Луганському аеропорту літак Іл-76 (загинуло 46 осіб);

липень 2014 року – збитий український військовий гвинтокрил;

липень 2014 року – збитий пасажирський літак авіакомпанії «Malaysian Airlines» (загинуло 298 пасажирів та члени екіпажу);

серпень 2014 року – вторгнення підрозділів регулярних військ Збройних Сил РФ на територію України без оголошення війни.

За даними експертів, на території східної України було ідентифіковано 12 частин повітряно-десантних військ, 77 військових частин спеціального призначення ГРУ РФ, 4 військово-морські частини, 5 формувань Нацгвардії РФ,

приватні військові компанії та бандформування (*Russian military units that fight in Donbas, 2016*). Служба безпеки України встановила участь приватної військової компанії, так званої групи Вагнера, у конфліктах на Сході України. За інформацією, яку подає голова СБУ Василь Грицак, 277 членів «групи Вагнера» брали участь у військових діях на Донбасі та в Сирії, 67 з них загинули. Також СБУ встановлено причетність «вагнерівців» до знищення Іл-76, штурму Луганського аеропорту і подій у Дебальцево (*Наемники ЧВК "Вагнера" воевали в Донбассе с 2014 года и были причастны к уничтожению ИЛ-76 – СБУ, 2016*). Функціонування таких формувань не підкріплено ніякими законодавчими актами, тобто є незаконним, що дозволяє керівництву РФ стверджувати, що «їх там нет» або «їх туда не посылалі». У світі діяльність приватних військових охоронних компаній врегульована у «Документі Монтро», який був прийнятий у 2008 році. Цей документ підписали 17 країн, зокрема США, Великобританія, Китай, Франція, Німеччина. Даний законодавчий акт санкціонує діяльність осіб, які не перебувають на державній службі, щодо надання послуг військової охорони об'єктів, обслуговування бойових комплексів, підготовки військовослужбовців (*Документ Монтрё о соответствующих международно-правовых обязательствах, 2008*). Використання «приватників» – це один із основних інструментів «гібридної» агресії. Що стосується фінансового обігу приватних військових компаній – суми приблизні, проте чималі. За даними некомерційної організації Waron Want, обсяг ринку приватних військових послуг становив у 2016 році 100–400 млрд. доларів (*Призраки войны: как в Сирии появилась российская частная армия, 2016*). Це ж джерело повідомляє, що опубліковані суми можна порівняти з обігом фінансів «Башнафти», та вони на третину більші, ніж у «Норнікеля». Інтернет-портал Forbes розкриває тонкощі кадрової проблеми. Зокрема, наголошується на перевазі відбору кандидатів у бік професіоналів, оскільки «натаскати» і перевчити офіцера спецназу, який прослужив 15 років снайпером, набагато легше, ніж «виростити» професійного військовика з нуля» (*Ерофеев, 2018*). Ще варто зазначити, що утримання «приватників» обходиться замовникам набагато дешевше, ніж сил регулярної армії. Крім того, «замовники» уникають політичної відповідальності за нормами міжнародного

права. І, знову, економічний фактор – це прибутки від отримання сплати податків у бюджет.

Так, скажімо, зокрема «вагнерівці» проходять підготовку на базі Молькіно Краснодарського краю. Утримання бази знаходиться на балансі Міністерства оборони РФ, що доводить їх зв'язок із офіційним Кремлем та стало підставою того, що 20 червня 2017 року були введені персональні санкції проти Дмитра Уткіна засновника і лідера «групи Вагнера», Сполученими Штатами Америки (*Russia/Ukraine-related Designations and Identifications, 2017*). Зокрема, і компанії Євгена Пригожина також потрапили під розширені санкції, оскільки йому інкриміновано зв'язки із «ЧВК Вагнер». Окремо варто зазначити, що Євген Пригожин – наблизений до російської влади ресторатор та монополіст у сфері військового харчування, клінінгу, будівництва та енергетики.

Проте в контексті певних обмежень світових інвестицій в російську економіку більш активно почали прослідковуватись інвестиції у Казахстан та Білорусь, зробивши ці держави зонами виходу на російський ринок в обхід санкцій. Починаючи з 2014 року цю тенденцію можна наглядно відслідковувати за звітами Федеральної митної служби РФ. Так, у 2016 році зовнішньоторговельний оборот Росії у порівнянні з 2015 роком знизився на 11,2%, експорт знизився на 17%. Проте у фізичному вираженні експорт збільшився за рахунок переорієнтації експортних потоків. Частка ЄС зменшилась із 44,8% до 42,8% на користь країн Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), в основному, Китаю – з 28,1% до 30%. Частка країн СНД залишається сталою. Проте лідером серед країн Євразійського економічного союзу за об'ємами торгівлі з Росією є Білорусія із товарооборотом 26,3 млрд. доларів (*Алексеевкова, 2017: 30*).

Зріс об'єм взаємної торгівлі в Євразійському економічному союзі протягом 2015 – 2016 рр.: з Вірменією – на 139%; з Білорусією – 93%; з Казахстаном – 89%; з Киргизстаном – 103%; з Росією – 101% відповідно (*Осинина & Глотова, 2017: 47*).

Упродовж всього періоду проведення Антитерористичної операції та Операції Об'єднаних сил на Сході України Росія готувала та підтримувала дії бойовиків та колаборантів. Адже РФ «на публіку» віддає перевагу невійськовим методам ведення

сучасної війни. «Гібридна» агресія Кремля в першу чергу направлена на залякування, деморалізацію та підрив устрою нашої Держави. Такі дії мають усі шанси стати ендемічними та нескінченними.

Гібридна агресія проти України виявила багато слабких сторін у наших Збройних Силах, економіці, політиці, ідентичності, і навіть інформаційному просторі. Промисловість залишається енерговитратною та малоефективною. Нам, українцям, і нашим сусідам європейцям необхідно знайти адекватні відповіді та стратегію на роки вперед для подолання агресора, подолання мотивів «гібридної» війни Кремля – страху, гордості, вигоди. Російське населення знаходиться у стані «замкненого простору», що призводить до повернення усіх найгірших радянських ознак, зокрема «навколо вороги, які хочуть нас знищити». Це виправдовує дії керівників РФ зі збільшення витрат на військово-промисловий комплекс, на що вказують звіти Стокгольмського інституту проблем миру SIPRI (*SIPRI. Yearbook 2018. Armaments, Disarmament and International Security. Summary, 2018*). Україна та світ в цілому не повинні допустити використання Росією свого права «вето», яке виявилось інструментом «гібридної» агресії та розповсюдженням сепесіоністських конфліктів.

Прагнення РФ зберегти національний економічний суверенітет та залишитись активним гравцем у складі інтеграційної групи вимагає великий оборонний бюджет. Стокгольмський інститут проблем миру (SIPRI) у 2018 році оприлюднив звіт про стан міжнародного ринку озброєння і військової техніки та витрати країн на оборону (*SIPRI. Yearbook 2018. Armaments, Disarmament and International Security. Summary, 2018: 6*). У звіті зазначено, що військові витрати у 2017 році мали тенденцію до зменшення та досягли 1739 млрд доларів США, що складало 1,1% у натуральному вираженні. Спеціалісти SIPRI стверджують, що найбільші військові витрати, не зважаючи на майже 10% скорочення, має Пентагон (610 млрд доларів США). Друге місце у рейтингу посідає Китай із витратами на оборону близько 228 млрд доларів. У порівнянні із 2017 роком військові витрати Китаю збільшились на 5,6%, що говорить про зміну трендів по розподілу капіталу та призводить до гео економічної напруги. На третьому місці Росія із тенденцією до

зростання воєнного бюджету на 4,1%. За десять років військові витрати Росії збільшилися на 97%. Ці показники наочно демонструють активну підготовку Кремля до агресивного вирішення питання лідерства у міжнародній коаліції, створення багатовимірної та багатосторонньої конфронтації із використанням прагнень сепаратистсько налаштованого населення. Проте, такі інвестування РФ підривають економіку країни-агресора. Кремль втручанням і розпалюванням сепаратистських настроїв відтворює свій історичний імперіалізм, який призводить до занепаду у вигляді поглиблення економічної, соціальної, демографічної кризи та внутрішніх етнічних конфліктів. Щоправда, як показує історія, цей фактор вже призвів до краху практично всіх відомих імперій. Хоча найвигіднішим сценарієм для РФ, на нашу думку, був би вихід із конфронтації із Заходом та використання можливостей Росії для подальшого економічного та соціального розвитку.

Крім того, викликає занепокоєність прозорість військових витрат РФ у світі, оскільки Кремль є одним із найбільших постачальників озброєння (*SIPRI. Yearbook 2018: 7, 8*).

Особливим чинником зовнішньої політики Росії є прагнення керманців Кремля будь-якою ціною забезпечити контроль над пострадянським простором. Починаючи з 1991 року, Москва намагалась реінтегрувати пострадянський простір на зразок Європейського союзу (створювались: Митний союз, ЄврАзЕС, Євразійський економічний союз тощо). Економіка Росії перетворилась на сировинну, що не дозволяє їй бути центром інтеграційного тяжіння. Близькість, з одного боку, Європейського союзу, з іншого – Китайської Народної Республіки та Ірану призводить до втрати минулої могутності. Тому РФ вдається до дестабілізації пострадянських країн та України зокрема. У публічному просторі вважається, що «гібридна» агресія проти України розпочалась 21 лютого 2014 року. Сталось це набагато раніше. Для Російської правлячої еліти Україна-незалежна видається непорозумінням, яке необхідно виправити (*Геополітика Дугина – без України не будети Росії, 2015*). Першою спробою було 28 серпня 1991 року, коли віце-президент РФ А. Руцкой, прибув до Києва для того, щоб змусити керівництво України відмовитись від незалежності. Після цієї дати було ще безліч територіальних претензій до України, таких

як: постанова ВР РФ від 21.05.1992 року № 2809-1 щодо зміни статусу Криму; аналогічна постанова від 09.07.1993 року щодо статусу міста Севастополь (*Український інститут національної пам'яті, 2019*). Москва намагалась підтримувати ілюзію добросусідських відносин, про що був підписаний договір у 1997 році. Проте процес демаркації Державного кордону на місцевості РФ гальмувала. Нова сторінка відносин між державами розпочалася з приходом до влади В. Путіна. На перших порах він дотримувався політичної мети Б. Єльцина про «створення інтегрованого економічного та політичного об'єднання держав, яке здатне претендувати на гідне місце у світовому співтоваристві» (*Указ Президента Российской Федерации от 14 сентября 1995 года № 940, 1995*).

Економіка України послаблюється економічними нападами, які розтягнуті у часі. Зокрема, ці дії можна сплутати з конкуренцією між країнами та боротьбою за лідерство в окремих галузях економіки. Власне до таких дій і вдавалося керівництво Кремля при веденні «газових» воєн з Україною (*Герасимов, 2013*).

За даними німецької консультативної групи при уряді України Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в Україні впливає, що до 2005 року імпорт газу в Україну становив 58 млрд м³ (70% загального об'єму внутрішнього споживання). Імпортерами газу виступали Росія (34 млрд м³) та Туркменістан (24 млрд м³). Транзит російського газу у європейські країни здійснювався через українську газову систему (ГТС). Ці дії призводили до арбітражу та численних тінювих угод з продажу газу трейдерами далі в ЄС з надприбутками (Німецька консультативна група при уряді України Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в Україні, 2006). Нова влада у 2005 році вирішила переглянути імпортні газові угоди для більш прозорих домовленостей, за якими оплата здійснюється готівкою і транзит газу чітко відмежовується від імпорту та встановлення справедливої ціни російського газу. Результати цих домовленостей призвели до різних очікувань, проте специфіка стану україно-російський економічних відносин набула конфліктного характеру. В результаті ми отримали «газову війну» 2006 року та згодом – «газові суперечки» у 2009 році.

Начальник Генерального штабу збройних сил Російської Федерації генерал армії Валерій Герасимов справедливо відзначає, що в сучасному світі велике значення мають не розміри збройних сил, а їхня здатність здійснювати швидкі й ефективні операції на будь-якому театрі воєнних дій, зокрема – у нетрадиційних умовах. Особливо в умовах бурхливого зростання суто невоєнних методів боротьби: «комплексного застосування політичних, економічних, інформаційних та інших невоєнних заходів, реалізованих з опорою на воєнну силу» (Герасимов, 2016).

У висновках хочеться наголосити на відсутності консолідації в Україні або на її фрагментарній реалізації без певної системності. Саме цей фактор призводить до втілення «гібридних» задумів східного сусіда-агресора, оскільки більшість населення Сходу України було мало залучено до загальноукраїнського дискурсу та сепаратистського конфлікту. Так історично склалось, що на цих територіях проживає більшість російськомовного населення. До того ж російськість проникала в цей регіон цілеспрямовано, завдячуючи Російській імперії та Радянському Союзу. Так, науковці з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України стверджують: «багатовікове перебування Донбасу в складі централізованої Російської імперії та СРСР зумовило домінування тут, а особливо після знищення автономії гетьманського устрою, моноцефального типу політичної організації, ментальних та соціокультурних особливостей регіону. Авторитарний спосіб і стиль життя та відповідна політична культура, що характеризували Російську імперію та СРСР, а отже, й Донбас, упродовж сторіч прищеплювали населенню регіону віру і довірливість до держави, влади, «твердої і сильної руки». З їх діяльністю воно пов'язувало надії на реалізацію власних інтересів, розв'язання всіх соціальних проблем» (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014: 511). Саме контакт з Москвою розглядається у цьому регіоні, як повернення до Радянського Союзу разом з його перевагами: зарплатами, соціальними благами та статусом. Кремль, у свою чергу, в створеному Донбасі розв'язував свої економічні та геоелектронні завдання. Ярослава Володимирівна Верменич, український історик, яка досліджувала проблеми історичної регіоналістики

України, справедливо зазначає, що Москва створила для себе підвладний економічний простір та пропагувала ідею особності цього регіону, в якій економічна спільність має набагато більше значення, ніж етноконфесійна (Верменич, 2015: 989). Неможливо не погодись із дослідницею у тому, що східний регіон України – це типове пограниччя, де відбувалося зіткнення культурних традицій та не було чітких демаркаційних меж між окремими зонами впливу, проте у свідомості мешканців був чіткий поділ «свій-чужий» (Верменич, 2015:18). Ці фактори сприяли виникненню особливого типу суспільства зі своїм уявленням про патріотизм. Тому необхідно втілити у життя відповідну стратегію послідовної децентралізації та відмови від периферійних відносин із врахуванням внутрішніх адміністративних кордонів, культури, символів, міфів (Верменич, 2015: 69).

Проте, економічний чинник є більш вагомим для прогнозування проявів насильства з боку повстанців і встановлення контролю над територіями, ніж належність до російського етносу чи мови спілкування. Сепаратисти на Сході України стали «проросійськими» не тільки через мову спілкування, а в більшості, через торгівлю з Росією, завдяки чому покращувався їхній економічний добробут. Доцент політичних наук Юрій Жуков стверджує, що уряду знадобилося більше часу на звільнення захоплених сепаратистами населених пунктів, які залежали від торговельних відносин з Росією, ніж на звільнення тих поселень, де трудові ресурси були менш залежними від російського експорту (Жуков, 2015).

Хочеться наголосити на необхідності залучення західного світу до стримування російської агресії. Не треба забувати, що в умовах глобалізації конфлікти перестають бути компетенцією “національних інтересів”, а загрози стають глобальними. Необхідно створювати систему колективної безпеки, активізувати діалог між європейськими державами та орієнтуватись на загальноєвропейські цінності.

Використані посилання

Алексеевкова Е. (2017). ЕАЭС к 2025 г.: приоритеты и ожидания государств-членов. *Перспективы развития проекта ЕАЭС к 2025 году. Специальный выпуск*. Доступно <https://www.slideshare.net/RussianCouncil/2025-76977167> [Дата звернення 06 Лютий 2019].

Верменич Я. (2015). *Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір*. Київ, Інститут історії України НАН України, 2015. 989 с.

Военная доктрина Российской Федерации (2014). Российская газета. Федеральный выпуск № 6570 (298). Доступно <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html> [Дата звернення 05 лютого 2019].

Геополитика Дугина – без Украины не будет и России (2015). Бізнес. Медіа. Доступно https://bzns.media/foreign_policy/Geopolitika_Dugina_bez_Ukrainy_ne_budet_i_Rossii-228099/ [Дата звернення 10 лютого 2019].

Герасимов В. (2013). Ценность науки в предвидении. *Военно промышленный курьер*. Выпуск № 8 (476) Доступно <https://www.vpk-news.ru/articles/14632> [Дата звернення 31 січня 2019].

Герасимов В. (2016). *По опыту Сирии*. Военное обозрение. 11 сентября 2016 года. Доступно <https://topwar.ru/92056-po-opytu-sirii.html> [Дата звернення 2 лютого 2019].

Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. *Навіть масова культура – елемент війни* (2016). Доступно http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasja [Дата звернення 10 Лютий 2019].

Грібаускайте пояснила, чому звинуваче Росію в тероризмі (2014). Доступно http://news.liga.net/ua/news/politics/4172953-gr_bauskayte_poyasnila_chomu_zvinuvachu_ros_yu_v_terorizm.htm [Дата звернення 31 січня 2019].

Гумилев Л., Ермолаев В. (1992). Горе от иллюзий. *Вестник высшей школы (Alma Mater)*, № 7-9.

Документ Монтрё о соответствующих международно-правовых обязательствах и передовых практических методах государств, касающихся функционирования частных военных и охранных компаний в период вооруженного конфликта (2008), Монтрё, 34 с.

Документи парламентів України та Росії 1990-х років щодо статусу Криму та міста Севастополя (1990). Український інститут національної пам'яті. Доступно <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva> [Дата звернення 11 лютого 2019].

Документи парламентів України та Росії 1990-х років щодо статусу Криму та міста Севастополя. Український інститут національної пам'яті. Доступно <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-parlamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva> [Дата звернення 11 Лютого 2019].

Донбас в етнополітичному вимірі (2014). Київ, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 579 с.

Ерофеев И. (2018). *Чужая война. Как зарабатывают частные военные компании*. Forbes. Доступно <http://www.forbes.ru/biznes/357417-chuzhaya-voynakak-zarabatyvayut-chastnyue-voennye-kompanii> [Дата звернення 06 Лютий 2019].

Жуков Ю. (2015). *Экономика восстания на Востоке Украины*. VoxUkraine. Доступно <https://voxukraine.org/ru/the-economics-of-rebellion-in-eastern-ukraine-ru/> [Дата звернення 07 Лютий 2019].

Кинг Ч. (2001). Негосударственные государства Евразии. *Конституционное право: Восточноевропейское обозрение*. № 4 (37), С. 366.

Концтабори і масові поховання на Донбасі (карта СБУ) (2014). Доступно <https://www.radiosvoboda.org/a/26620447.html> [Дата звернення 03 Лютий 2019].

Куса І., Джанашія І. (2018). *Європейська армія: не реально і не потрібно, і ЄС, і Україні*. Доступно <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2581412-evropejska-armia-ne-realno-i-ne-potribno-i-es-i-ukraini.html> [Дата звернення 04 лютого 2019].

Наемники ЧВК «Вагнера» воевали в Донбасі з 2014 року і були причастні до знищення ІЛ-76 – СБУ (2014). Доступно https://zn.ua/UKRAINE/naemniki-chvk-vagnera-voevali-v-donbasse-s-2014-goda-i-byli-prichastny-k-unichtozheniyu-il-76-sbu-262292_.html [Дата звернення 31 Січень 2019].

Новий керівник «ЛНР» зізнався у тісній співпраці з Сурковим (2017). Еспресо Доступно https://espreso.tv/news/2017/12/03/novyy_kerivnyk_quotlnrquot_ziznavsya_u_quottisniy_spivpraciquot_z_surkovym [Дата звернення 02 лютого 2019].

Осинина А., Глотова І. (2017). Развитие интеграции в аграрной сфере ЕАЭС к 2025 г. *Перспективы развития проекта ЕАЭС к 2025 году*. Спеціальний випуск. Доступно <https://www.slideshare.net/RussianCouncil/2025-76977167> [Дата звернення 06 лютого 2019].

Пагіря О., Мотиль О. (2012). Росії не вдасться відновити імперію, оскільки тамтешній режим не має ні «твердої», ні «м'якої» сили. *Тиждень.UA* № 30 (247). Доступно <https://tyzhden.ua/Politics/56433> [Дата звернення 20 Січень 2019].

Призраки війни: як в Сирії появилася російська приватна армія (2016). Доступно <https://www.rbc.ru/magazine/2016/09/57bac4309a79476d978e850d> [Дата звернення 06 лютого 2019].

Путін призначив нового «керуючого» ДНР і ЛНР (2018). Доступно https://gazeta.ua/articles/donbas/_putin-priznachiv-novogo-keruyuchogo-dnr-i-lnr/863488 [Дата звернення 02 Лютий 2019].

Указ Президента Российской Федерации от 14 сентября 1995 года № 940 «Об утверждении стратегического курса Российской Федерации с государствами-участниками Содружества Независимых Государств» (1995). Доступно <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> [Дата звернення 31 Січень 2019].

Указ Президента Российской Федерации от 5 февраля 2010 г. N 146 "О Военной доктрине Российской Федерации" (2010). Доступно <https://rg.ru/2010/02/10/doktrina-dok.html> [Дата звернення 05 лютого 2019].

Українсько-російська газова домовленість: економічна оцінка (2006). Німецька консультативна група при уряді України Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в Україні.

Федеральный закон Российской Федерации "О противодействии терроризму" (2016). Доступно <http://docs.cntd.ru/document/901970787> [Дата звернення 31 січня 2019].

Федеральный закон Российской Федерации «О ветеранах» (1995) N 5-ФЗ Доступно <http://docs.cntd.ru/document/9010197> [Дата звернення 31 січня 2019].

Хабермас Ю. (2005). *Политические работы*. Москва, Праксис. 368 с.

75 Russian military units that fight in Donbas (2016). Available from <https://www.youtube.com/watch?v=xfaxifCx94o> [Accessed 25 January 2019].

Hechter M. (1975) *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkeley: University of California Press.

Lonescu G. (1965) *The Break-up of the Soviet Empire in Eastern Europe*. Baltimore, MD: Penguin.

Malia M. (1999) *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991*.

Russia/Ukraine-related Designations and Identifications (2017) U.S. Department of the treasury. Office of foreign assets control. Available from <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/OFAC-Enforcement/Pages/20170620.aspx> [Accessed 18 February 2019].

Samary C. (1988) *Plan, Market and Democracy*, Amsterdam, IIRE Note books for Study&Research.

SIPRI. Yearbook 2018. Armaments, Disarmament and International Security. Summary (2018) Stockholm International Peace Research Institute, 24 p.

Sørensen G. (2000) Failed States III: Globalization and The Failed State. In: *Sovereignty, Security, and State Failure*. Available from http://www.comm.ucsb.edu/faculty/mstohl/failed_states/2000/papers/sorensen.html [Accessed 25 January 2019].

Urban M., Igrunov V., Mitrokhin S. (1997) *The Rebirth of Politic sin Russia*. Cambridge.

References

75 Russian military units that fight in Donbas (2016) Available from <https://www.youtube.com/watch?v=xfaxifCx94o> [Accessed 25 January 2019].

Decree of the President of the Russian Federation No. 940 of September 14, 1995, "On Approving the Russian Federation's Strategic Course with the States Parties to the Commonwealth of Independent States". Available from <http://kremlin.ru/acts/bank/8307> [Date of application 31 January 2019].

Decree of the President of the Russian Federation of February 5, 2010 N 146 "On the Military Doctrine of the Russian Federation" Available <https://rg.ru/2010/02/10/doktrina-dok.html> [Accessed 05 February 2019].

Documents of the Parliaments of Ukraine and Russia of the 1990s regarding the status of Crimea and the city of Sevastopol (1990) Ukrainian Institute of National Memory. Available from <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-parliamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva> [Accessed 11 February 2019].

Documents of the Parliaments of Ukraine and Russia of the 1990s regarding the status of Crimea and the city of Sevastopol. Ukrainian Institute of National Memory. Available from <http://www.memory.gov.ua/publication/dokumenti-parliamentiv-ukraini-ta-rosii-1990-kh-rokiv-shchodo-statusu-krimu-ta-mista-seva> [Accessed 11 February 2019].

Donbass concentration camps and mass graves (map by Security Service of Ukraine) (2014). Available <https://www.radiosvoboda.org/a/26620447.html> [Accessed February 03, 2019].

Donbass in ethno-political dimension (2014). Kyiv, Political and Ethnic Studies Institute named after I.F. Kuras of National Academy of Sciences of Ukraine. 579 p.

Dugin's geopolitics – without Ukraine there will be no Russia. Business Media. Available from https://bzns.media/foreign_policy/Geopolitika_Dugina_bez_Ukrainy_ne_budet_i_Rossii-228099/ [Accessed February 10, 2019].

Eleksenkova E. (2017) EAEU by 2025: priorities and expectations of Member States. Working notebook. *Prospects for the development of the EAEU project by 2025. Special issue*. Available from <https://www.slideshare.net/RussianCouncil/2025-76977167> [Accessed 06 February 2019].

Erofeev I. (2018) *Alien War. How private military companies earn*. Forbes. Available from <http://www.forbes.ru/biznes/357417-chuzhaya-voyna-kak-zarabatyvayut-chastnye-voennye-kompanii> [Accessed 06 February 2019].

Federal Law of the Russian Federation “On Counter-Terrorism” (2016) Available from <http://docs.cntd.ru/document/901970787> [Accessed January 31, 2019].

Federal Law of the Russian Federation “On Veterans” (1995) N 5-FZ Available from <http://docs.cntd.ru/document/9010197> [Accessed January 31, 2019].

Gerasimov V. (2013) The value of science in prediction. MIC. *All-Russian Weekly Newspaper* Iss. 8 (476). Available from <https://www.vpk-news.ru/articles/14632> [Accessed January 31, 2019].

Gerasimov V. (2016) On the experience of Syria. *Military Review*. September 11, 2016. Available from <https://topwar.ru/92056-po-poytu-sirii.html> [Accessed 2 February 2019].

Ghosts of War: How a Russian Private Army Appeared in Syria (2016) *RBC*. Available from <https://www.rbc.ru/magazine/2016/09/57bac4309a79476d978e850d> [Accessed February 06, 2019].

Gorbulin analyzed in detail how Russia had been preparing for years of aggression against Ukraine. Even mass culture is an element of war (2016) Available from

http://texty.org/pg/news/textynewseditor/read/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizu_vav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa [Accessed 10 February 2019].

Gribauskay explained why he blames Russia for terrorism (2014) Available from http://news.liga.net/en/news/politics/4172953-gr_bauskayte_poyasnila_chomu_zvinuvachu_ros_yu_v_terorizm.htm [Accessed 31 January 2019].

Gumilev L., Ermolaev V. (1992) Worse from illusions. *Alma Mater High School Journal* № 7-9.

Habermas Y. (2005) Political Works. Moscow, Praxis, 2005. 368 p.

Hechter M. (1975) *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkeley, University of California Press.

King C. (2001) Non-State States of Eurasia. *Constitutional Law: An Eastern European Review*. No. 4 (37). p. 366.

Kusa I., Janashia I. (2018) *The European Army: not real and not needed, both EU and Ukraine*. Ukrinform. Available from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2581412-evropejska-armia-ne-realno-i-ne-potribno-i-es-i-ukraini.html> [Accessed 04 February 2019].

Lonescu G. (1965) *The Break-up of the Soviet Empire in Eastern Europe*. Baltimore, MD, Penguin.

Malia M. (1999) *The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991*.

Mercenaries of Wagner PMC have been fighting in Donbass since 2014 and have been involved in the destruction of IL-76 – Security Service of Ukraine (2014) Available https://zn.ua/UKRAINE/naemniki-chvk-vagnera-voevali-v-donbasse-s-2014-year-i-byli-prichastny-k-unichtozheniyu-il-76-sbu-262292_.html [Accessed 31 January 2019].

Military Doctrine of the Russian Federation (2014) Available <https://rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html> [Accessed 05 February 2019].

Montreux document on relevant international law obligations and best practical methods of states concerning the functioning of private military and security companies in armed conflict (2008), Montreux, 34 p.

Osinina A., Glotova I. (2017) Development of integration in the agricultural sphere of the EEU by 2025. *Prospects for the development of the EAEU project by 2025. Special issue*. Available from <https://www.slideshare.net/RussianCouncil/2025-76977167> [Accessed 06 February 2019].

Pahiria O., Motyl O. (2012) Russia will not succeed in restoring the empire, since the regime there has neither "firm" nor "soft" power. *Magazine.UA*. No. 30 (247). Available <https://tyzhden.ua/Politics/56433> [Accessed 20 January 2019].

Putin has appointed a new "leader" of the DPR and LPR (2018) *Gazeta.ua*, Available https://gazeta.ua/articles/donbas/_putin-priznachiv-novogo-keruyuchogodnr-i-lnr/863488 [Accessed February 02, 2019].

Russia/Ukraine-related Designations and Identifications (2017) U.S. Department of the treasury. Office of foreign assets control. Available from <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/OFAC-Enforcement/Pages/20170620.aspx> [Accessed 18 February 2019].

Samary C. (1988) *Plan, Market and Democracy*, Amsterdam, IIRE Note books for Study&Research.

SIPRI. Yearbook 2018. Armaments, Disarmament and International Security. Summary (2018) Stockholm International Peace Research Institute, 24 p.

Sørensen G. (2000) Failed States III: Globalization and The Failed State. In: *Sovereignty, Security, and State Failure*. Available from http://www.comm.ucsb.edu/faculty/mstohl/failed_states/2000/papers/sorensen.html [Accessed 25 January 2019].

The new leader of the The Luhansk People's Republic confessed in close cooperation with Surkov (2017). *Espresso* Available from https://espreso.tv/news/2017/12/03/novyvy_kerivnyk_quotlnrquot_ziznavsya_u_quottisniy_spvpracivnyy_z_surkovym [Accessed February 02, 2019]

Ukrainian-Russian gas arrangement: an economic assessment (2006) German Advisory Group to the Government of Ukraine of the Institute for Economic Research and Policy Consulting in Ukraine. Available https://www.beratergruppe-ukraine.de/download/Beraterpapiere/2006/v4_eng.pdf [Accessed February 06, 2019].

Urban M., Igrunov V., Mitrokhin S. (1997) *The Rebirth of Politic sin Russia*. Cambridge.

Vermenich Ya. (2015) *Donbass as a Border Region: Territorial Dimension* Kyiv, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, 989 p.

Zhukov Y. (2015) *Economy of the uprising in the East of Ukraine*. VoxUkraine, Available from <https://voxukraine.org/the-economics-of-rebellion-in-eastern-ukraine-ru/> [Accessed 07 February 2019].

Martsinko N.

SUPPORT FOR SECESSIONIST MOVEMENTS BY THE RUSSIAN FEDERATION IN EASTERN UKRAINE AND ITS IMPACT ON THE SECURITY OF EUROPE

The end of the Cold War caused the liquidation of the Soviet Union at the end of 1991 and a significant intensification of secessionist movements. For our country, this process had not become painless and has taken the form of fighting the former center. Because according to research commissioned by NATO in 2004 by scientists around the world, countries that are on the verge of breaking geopolitical platforms are not able to choose their future on their own because they are in multiple areas of influence. The article shows the support of the secessionist sentiment in the East of Ukraine by the Russian Federation. Using different tools, the aggressor country influences the activity and practically all spheres of life of Ukrainian society, including the economic sphere, which is shown to be the interest of all participants of armed conflicts. Those wars that were driven by the ideology have come to naught, however, the number of armed conflicts and internal hostilities increased. The quantity of conflicts perpetrated by numerous armed groups within the state borders has increased. Ukraine couldn't insulate itself from the trend.

The armed conflict started by the eastern neighbor-aggressor has set new challenges for the Ukrainian people, which consisted not only of repelling the aggression, but also of maintaining and restoring order in the conflict zone. This permanent source of instability in the territories of Donetsk and Luhansk regions is of high intensity, characterized by considerable political violence and an extreme number of casualties. Secessionism in the East of Ukraine is substantially combined with separatism and terrorism. As a result, this led to the formation of quasi-entities: the Donetsk People's Republic and the Luhansk People's Republic. The Russian Federation, as a third party, has proven to be not only a direct aggressor but also a leading actor in supporting the separatist movement in the east of our country. For this purpose, the aggressor country, in addition to the generally accepted, used "hybrid" methods of conducting warfare, in particular, economic and geopolitical factors, the use of private military companies and other methods are disclosed in this article.

Keywords: secessionism, separatism, terrorism, «hybrid» aggression, economic component.

УДК 355.353(477):342.55

LUKYANCHENKO S.

<https://orcid.org/0000-00029719-8871>

STUKALINA N.

<https://orcid.org/0000-0002-5331-0745>

doi

FORMATION OF THE NAVAL FORCES OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF LEGAL CONCILIATION OF THE STATUS OF CRIMEA AS A PART OF UKRAINE IN THE 90s OF THE XX CENTURY

The article deals with the legislative, socio-political, diplomatic processes and bilateral interstate agreements concerning the conditions of presence, status and powers of the Black Sea Fleet on the territory of Ukraine in the context of Russian-Ukrainian military and political relations and geopolitical influences in the Crimean-Black Sea region. An analytical study of the consequences of the erroneous legislative and political steps of the Ukrainian government in Crimea and the imperfection of guarantees provided by the Ministry of Defense of Ukraine on protection of the Black Sea Fleet personnel who chose the Ukrainian citizenship and Ukrainian oath in the transition period of formation of the Ukrainian Armed Forces Navy in 1991-1995 was conducted.

Key words: The Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic, the Crimean Republic, the Autonomous Republic of Crimea, the Navy of the Armed Forces of Ukraine, the Black Sea Fleet of the Navy of the Russian Federation.

Formulation of the problem. To investigate the circumstances of changing the legal status of Crimea under the conditions of the geopolitical process of the USSR collapse, desire of the Ukrainian leadership to preserve Crimea within the borders of Ukraine, to create the Navy of Ukraine, and the overwhelming desire of the Russian Federation authorities to preserve Crimea as the base for the Russian Federation Navy Black Sea Fleet.

Analysis of the research and publications on the problem. The authors of the article analyzed the Laws and By-Laws of Ukraine and the Russian Federation regarding the status change of Crimea and the Black Sea Fleet in the 90s of the XX century, international agreements at the beginning of the gas and economic wars between Ukraine and

Lukyanchenko Svitlana, PhD (history), docent, Hetman Petro Sahaydachnyi National Army Academy, Lviv

Stukalina Nadiya, , PhD (law), docent, Hetman Petro Sahaydachnyi National Army Academy, Lviv

© Lukyanchenko S., Stukalina N., 2020

the Russian Federation, historical materials, participants in the events concerning the modern Ukrainian Navy rebuilding during formation of its independence: Bezkorovayniy V., Moroz.K, Mamchak M., Losev I., as well as articles and publications examining the process of development of the Navy in Ukraine at the end of the XX century: Savchenko M., Putilov Y., Guy-Nyzhnyk P., Mezentsev Y., Gorobets I. and others.

The purpose of the article. To make a complete analysis of the historical, political and international circumstances of the Russian Federation interference in the legislative communication processes between the Ukrainian government and the Crimean self-government bodies. To distinguish erroneous diplomatic decisions of Ukraine in the regulation of the status of Crimea as part of Ukraine and the fate of the Black Sea Fleet in the period of rebuilding of the Ukrainian Naval Forces.

Summary of the main research results. In the course of the USSR collapse, the mood to break free from the USSR intensified in Ukraine. Obtaining independence was slowed down by the regions with a greater number of Russians. Crimea was in the first place in this issue. The pro-Russian party elite began to seek the special status of Crimea. On February 12, 1991 according to the results of the local referendum of January 20, 1991. - the first in the USSR – the autonomy within Soviet Ukraine was restored (*Putilov, 2008: 65*). More than 93% of the referendum voted in favor of the Autonomous Republic. As a result of these events, the Supreme Soviet of the USSR adopts the Law of the USSR "On the Restoration of the Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic" No. 713-XII (713-12) of 12, Feb., 91. The move was motivated by desire to keep Crimea within the borders of a future independent Ukraine. The Act of Declaration of Independence of Ukraine was adopted by the extraordinary session of the Supreme Soviet of the USSR on August 24, 1991, which proclaimed the independence of Ukraine and creation of the independent state of Ukraine. Together with the Act, the Resolution of the Supreme Soviet of the USSR "On the Declaration of Independence of Ukraine" and the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On Military Formations in Ukraine" were adopted. The Verkhovna Rada of Ukraine undertook to hold a national referendum on December 1, 1991 to confirm the Declaration of Independence and to subordinate all military formations stationed on the territory of the republic to the Verkhovna Rada of

Ukraine, to establish the Ministry of Defense of Ukraine, for the Government of Ukraine to start establishing the Armed Forces, republican guard and a guard unit of the Verkhovna Rada, the Cabinet of Ministers and the National Bank of Ukraine. To subordinate military formations by taking the oath of allegiance to the Ukrainian people under the conditions of absence of the Constitution of Ukraine, the legislative framework for the functioning of the Ministry of Defense of Ukraine and the Black Sea Fleet of the Ukraine headquarters in Crimea turned out to be problematic. The process of creation of the Ukrainian Naval Forces was placed in a disadvantageous situation due to different positions of Ukraine and Russia concerning the status of Crimea and subordination of the Black Sea Fleet. This process was also slowed down by the complexity of legalizing Ukraine's independence on the part of Russia and other former Soviet republics (*Guy-Nyzhnyk, 1997: 77*). Since 1991, Ukraine had had to go the hard way of recognizing by international organizations and establishing diplomatic relations. In the period between December 21, 1991 and May 23, 1992, the world community agreed with Russia's perception of being the successor state of the USSR according to four formal legal positions: nuclear potential, membership in the UN Security Council, foreign ownership, and USSR foreign debt. Subsequently, in its relations with Ukraine, the Russian Federation used world security commitments to obstruct Ukraine's intentions to create the Navy of the Armed Forces of Ukraine and re-subordinate the Black Sea Fleet. The Russian Federation did not want to lose its positions in Crimea and tried to keep the Black Sea Fleet under its command.

The problems were aggravated by pro-Russian political parties and public organizations that tried to initiate an independent legislative process to determine the status of Crimea without agreeing with the Ukrainian leadership.

On April 29, 1992 the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law on the Status of the Autonomous Republic of Crimea, which defined the Crimean Region as an autonomous component of Ukraine. The Republic was empowered to adopt and interpret the Constitution, participate in the formation and implementation of Ukraine's domestic and foreign policies, resolve issues of the administrative-territorial structure of the republic, appoint elections of deputies to councils and determine the order of organization and activity of republican and local authorities within the limits of its competence, participate in relations

with other states, etc. The first constitutional act of the Verkhovna Rada of the ARC was approved on May 6, 1992. According to that act, Crimea was proclaimed a sovereign state within Ukraine, while emphasizing that the relations of Crimea with Ukraine should be based on a contractual basis between two subjects of law (*Constitution of the Republic of Crimea, 1992*).

In 1992 the Crimean leadership uses the absence of the Constitution of Ukraine (adopted by the Verkhovna Rada on June 28, 1996), errors of law, and weakness of the Ukrainian state government in order to build its own model of the governing mechanism. The Verkhovna Rada of Crimea adopted the Declaration "On State Independence of the Republic of Crimea" and on May 6, 1992, the Constitution of the Republic of Crimea. The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On the Status of the Autonomous Republic of Crimea" made the following changes and amendments to the "Law of Ukraine of April 29, 1992" on the Status of the Autonomous Republic of Crimea: The Republic of Crimea is an autonomous component of Ukraine. The Republic of Crimea independently resolves the issues assigned to its jurisdiction by the Constitution of Ukraine, the Constitution of the Republic of Crimea and this Law.

The Constitution of the Republic of Crimea cannot contradict the Constitution of Ukraine, its basic principles of democratic, legal, political system, ensuring of human rights and freedoms. Every citizen of the Republic of Crimea is a citizen of Ukraine;

the territory of the Republic of Crimea may not be changed or transferred to another state without the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine and the Verkhovna Rada of Crimea;

within the limits of its powers the Republic of Crimea independently enters into relations with other states and international organizations in the fields of economy, environmental protection, socio-cultural sphere; location of military bases and other military objects, formation of new military units, units of the National Guard of Ukraine on the territory of Crimea shall be coordinated with the Verkhovna Rada of the Republic of Crimea;

deployment and re-deployment of military formations of the National Guard of Ukraine and their units, conducting military exercises in Crimea are agreed with the Chairman of the Verkhovna Rada of the Republic of Crimea;

the units and subunits of the National Guard of Ukraine stationed on the territory of Crimea are formed mainly from citizens living in Crimea;

The Chairman of the Security Service in Crimea is appointed by the Chairman of the Security Service of Ukraine in agreement with the Verkhovna Rada of the Republic of Crimea, and is dismissed in agreement with the Chairman of the Verkhovna Rada of the Republic of Crimea. The Republic of Crimea exercises parliamentary control over the activities of the Security Service in Crimea (signed by the President of Ukraine L. Kravchuk on June 30, 1992, No. 2523-XII). The law became invalid on the basis of the Verkhovna Rada Resolution (No. 96/95-BP) of March 17, 1995 (*The Law of Ukraine "On the Abrogation of the Constitution and Some Laws of the Autonomous Republic of Crimea"*, 1995).

Tension on the peninsula was intensified by the resolution of the closed session of the Russian Parliament, adopted on May 21, 1992, in which the decision of 1954 was declared "unenforceable since the moment of its adoption". Ukraine and Russia were in a state of open confrontation. Although those documents contradicted the legislation of Ukraine at that time, they were abolished by the Verkhovna Rada of Ukraine only on March 17, 1995 - after protracted conflicts on the peninsula. This status of Crimea was established at a later time after Ukraine gained independence. On February 24, 1992 Crimea was given its modern name – the Autonomous Republic of Crimea (ARC).

Local legislation evolved within the boundaries of Ukrainian legislation. However, because of the long-standing constitutional process the status of Crimea was not clearly defined. Since the federal government of the new state was envisaged in the early drafts of the constitution of Ukraine, the presidency institute was introduced on the peninsula. In 1993, the center of Russia's political confrontation with Ukraine shifted to the spotlight of the Black Sea Fleet problem. Russia, declaring itself the owner of all the fleets of the former USSR, sought to maintain under its jurisdiction a fleet on the Black Sea with its entire system of communications.

Interests of Ukraine were virtually ignored in this matter. During the interstate negotiations regarding the fleet Russia tried to impose a comprehensive consideration of the Crimea issue. In addition, on July 9, 1993 the Verkhovna Rada of the Russian Federation adopted a decree declaring the city of Sevastopol to be of "Russian (federal)

status" and being the "main base of a unified Black Sea Fleet." On July 10 of the same year the Verkhovna Rada of Ukraine sent a statement to Russia, which considered those political decisions as "unprecedented", and emphasized that the resolution of the Verkhovna Rada of the Russian Federation is a severe violation of the generally recognized norms of international law, encroachment on the territorial integrity of Ukraine, distortion of historical justice.

In 1994, the election of the President of the ARC was held. Y. Meshkov, co-chair of the Crimean Branch of the Memorial Historical and Educational Society (pro-Russian public organization) was elected the President of the ARC. Y. Meshkov intended to introduce a ruble zone on the peninsula, concluded a military and political agreement with Russia, granted Russian citizenship to the residents of Crimea, switched over to Moscow time. However, because of the fierce opposition of the Ukrainian authorities and the Crimean opposition, the only thing that could be done was the decree # 1 on switching over to Moscow time.

In March 1995, the post of President of the ARC was abolished. The official reason for this was the need to "bring the Constitution and laws of the Autonomous Republic of Crimea into conformity with the Constitution and laws of Ukraine in order to ensure the supremacy of the Constitution and laws of Ukraine throughout Ukraine." (*Mezentsev, 2014: 458*)

Thus, the first manifestations of Russian separatism in Crimea were overcome politically. The political crisis of 1992-1994 exposed the direct involvement of the Russian Federation with the intention of establishing direct protectorate in the Autonomous Republic of Crimea. On September 21, 1994 (No. 171/94-VR) the President of Ukraine introduced the following amendments to the Constitution of Ukraine:

"In the text of the Constitution, replace the words "Crimean Autonomous Soviet Socialist Republic", "Crimean ASSR", "Republic of Crimea" respectively with the words "Autonomous Republic of Crimea". Paragraphs 21-1 and 31 of Part Three Article 97 of the Constitution of Ukraine state in the following wording: "early termination of powers of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, local Soviets of People's Deputies in case they violate the Constitution and laws of Ukraine, and appointment of new elections of deputies of these Soviets; suspension of the Verkhovna

Rada of the Autonomous Republic of Crimea legal acts validity in case of inconsistency of their Constitution and laws of Ukraine; abolition of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea legal acts in case the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea did not bring them into conformity with the Constitution and laws of Ukraine; cancellation of decisions of regional, district, city, district in the cities Soviets of People's Deputies, if they are adopted in violation of the Constitution and laws of Ukraine."

On March 17, 1995 the President of Ukraine L. Kuchma signed the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the Status of the Autonomous Republic of Crimea", where significant changes to the status of Crimea were made. The powers of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea may be terminated prematurely if it:

1) violated the Constitution and laws of Ukraine and did not bring its decisions into conformity with them;

2) made a decision aimed at violating the territorial integrity of Ukraine, arbitrarily changing its state-territorial structure (*Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine, 1995: 67*).

Ukraine is the guarantor of the legal status of the Autonomous Republic of Crimea provided by the Constitution of Ukraine and this Law. But there were local referendum provisions that were not perfectly spelled out from a legal point of view.

The Constitution of Crimea of April 4, 1996 proclaimed the Verkhovna Rada of the ARC a legislative body again and determined the procedure for elections of deputies to it. As these norms contradicted the new Constitution of Ukraine in 1996, a need to determine the status of the ARC arose again. After the Constitution of Ukraine was adopted in 1996 and the Agreement on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation was signed in May 1997 the confrontation between the leadership of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea become weaker. That made it possible to approve the Constitution of the ARC in 1998.

On February 10, 1998 the Verkhovna Rada of Ukraine issued the Law "On the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea", that laid foundations and mechanisms for the work of the Peninsula Parliament - an elected, collegial and representative body of the republic. That body shall consider and adopt decisions and

resolutions in force on the territory of the Republic. The status of the Autonomous Republic of Crimea does not allow the parliament to consider laws that do not comply with the provisions of the Constitution of Ukraine. All resolutions of the local parliament shall comply with the Constitution of Ukraine.

The ARC constitution contains a preamble, 5 sections, 9 chapters, 48 articles. The preamble states that the Basic Law of the ARC was adopted in accordance with the Constitution of Ukraine of 1996 and the Law of Ukraine "On the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea" of 1998. Section 1 outlines the constitutional framework for the status and powers of the ARC, as well as the principles and guarantees of the autonomy. It is indicated, in particular, that the Autonomous Republic of Crimea is an integral part of Ukraine and, within the limits of the powers defined by the Constitution of Ukraine, resolves the issues under its jurisdiction. The representative body of the ARC is its Verkhovna Rada, and the executive - the Council of Ministers of the ARC. Legislative acts of the Verkhovna Rada and the Council of Ministers of the ARC or their provisions that contradict the Constitution of the Republic are not legally valid. Such acts may be challenged in court by persons whose rights and interests have been infringed. Issues of conformity of legislative acts of the Constitution of the Autonomous Republic of Crimea are resolved in accordance with the Constitution of Ukraine of 1996, the Constitutional Court of Ukraine. The Constitution can only be amended by the ARC Parliament. The Constitution declares that the state language of the Autonomous Republic of Crimea is the Ukrainian language, and all legal acts in the autonomy are printed, apart from Ukrainian, also in Russian and Crimean Tatar. The Constitution does not envisage the institution of the President of the Autonomous Republic of Crimea. In fact, the Russian language remained the language of business documentation. Simferopol became the capital of the republic, the city of Sevastopol acquired a separate status. The status of Crimea as a territorial autonomy has proved to be a delayed-action mine for the future stable development of the peninsula (*Constitution of Ukraine, 1996*).

Fight for the future of the Black Sea Fleet began on April 5, 1992 when the decree of the then-President of Ukraine, Leonid Kravchuk, "On Urgent Measures to Develop the Armed Forces of Ukraine" was signed. According to it, the former Soviet Black Sea Fleet was

transferred to the jurisdiction of Kiev, and on the basis of its forces stationed on the Ukrainian territory (which meant practically on the basis of the whole Black Sea Fleet), the Ukrainian Naval Forces should have been established immediately. A conflict of laws arose because Ukraine signed the agreement on associate membership in the CIS and agreed to support a joint military doctrine, and the fleet was a part of the Commonwealth of Independent States (CIS) Joint Armed Forces and was a part of the Navy, commanded by Admiral V. Chernavin.

Moscow responded to that move: On April 7, B. Yeltsin, the President of the Russian Federation, issued a counter-decree according to which the Black Sea Fleet, on the contrary, was placed under the jurisdiction of Russia. The Kremlin proposed to solve the crisis that emerged through negotiations during which the two decrees were terminated. A long diplomatic struggle, which was complicated by the situation "on the spot" commenced.

The Government of Ukraine and the Ministry of Defense encouraged the Black Sea Fleet sailors to take the oath of allegiance to Ukraine, trying to "Ukrainize" the fleet and confront the Black Sea Fleet Command and the Derzhavna дума of the Russian Federation with accomplished facts. A long-lasting diplomatic trade started, which did not discourage Ukraine from getting its own fleet. There was something to partition. In the early 90s the Black Sea Fleet of the USSR numbered about 100,000 military personnel and 60,000 workers and employees, included 835 ships of virtually all of existing classes. There were 28 submarines, 2 anti-submarine cruisers, 6 missile cruisers and large anti-submarine ships of I rank, 20 large anti-submarine ships of II rank, destroyers and patrol ships of II rank, about 40 patrol boats, 30 small missile carrier ships and motor boats, about 70 minesweepers, 50 amphibious ships and boats, more than 400 items of naval aviation. The fleet consisted of 2 divisions of ships: anti-submarine and

amphibious, 1 division of submarines, 2 aviation divisions, 1 coast guard division, dozens of separate brigades, regiments, battalions, groups, companies and batteries. (*Bezkorovayniy, 2011: 245*)

Colonel-General K. Morozov, Ukrainian Minister of Defense held radical views: the whole Black Sea Fleet had to fully belong to Ukraine. In 1991 L. Kravchuk tried to fully subordinate the Black Sea Fleet to the Ukrainian command. But at the same time, B. Yeltsin signs a decree on subordination of the Fleet without approval with the

President of Ukraine and appoints Admiral I. Kasatonov as Commander of the Black Sea Fleet. (*Morozov, 2014: 145*)/ The first large-scale actions against Ukraine date from 1992. (*Losev, 2008: 437*)

The announcement that 880th Detached Marine Corps Battalion was the best in the formation, according to the results of 1991, which on February 22, 1992 took the oath of allegiance to Ukraine, caused resentment among the Russian command. The Navy Headquarters in Moscow immediately issued a directive to disband the battalion. After the incident the main combat formations of the Black Sea Fleet were brought up to strength only by Russians, and a month later, I. Kasatonov, the Black Sea Fleet commander took decisive actions. For example, in April 1992 a vehicle equipped with a radio-electronic suppression complex kept the watch near the School of Ensigns, where an organizational initiatives task force on developing the Ukrainian Naval Forces was located. Russian radio operators interfered with communication and carried out electronic interception. The headquarters of the Black Sea Fleet Air Force and the headquarters of the Crimean base in the village of Novoozerne were taken under protection of the Russian Marines, and the platoon there was disbanded due to the taking of the Ukrainian oath.

On July 9, 1992 the personnel of the military commandant of the Sevastopol garrison, the headquarters of the Main Base, took the oath of allegiance to Ukraine. It inflicted a major setback on pro-Russian forces. On July 10 at 12:25 810th Marine Corps was put on combat alert, which turned into full combat readiness. Personnel were given body armor and bullets. A Russian airborne assault group of 25 people entered the commandant's office.

On July 21, 1992 the SKR-112 patrol ship, raising the Ukrainian flag, made a passage from the Crimean base (from the Donuzlav mentioned above) to Odessa. During the 8-hour passage the ship was pursued by ships sent from the BSF command post, using warning artillery fire and attempting to land an assault team on a rebel vessel. Ukrainian fighter jets and coast guard motor boats were sent to support SKR-112. Because of the threat of combat clash Russian sailors did not follow the order of the BSF headquarters to stop the ship "in any way." (*Losev, 2008: 434*)

In order to deter aggression by Russia, Ukraine, in the status of an associate member of the CIS, participates in the activity of the Commonwealth of Independent States Joint Armed Forces Chief

Command for a transitional period. On 6 July 1992 the permanent residence of the Commonwealth Joint Armed Forces Chief Command was established in Moscow at 41, Leningradsky Prospekt. On April 30, 1992 during a meeting in Odessa, the presidents signed an agreement that established a moratorium on unilateral actions and made provision for the creation of working groups to draw up a Russian-Ukrainian treaty with regards to the fleet. But it was impossible to implement this agreement. On June 23, 1992 the Presidents met again in Dagomys to consider unresolved problems. In Dagomys, agreements to create two Fleets (Russian and Ukrainian) on the basis of the Black Sea Fleet were reached, but for a transitional period they had to remain under unified command, and conscripts were allowed to take the oath according to acquired citizenship. The signed agreement did not define the term "temporary period" and did not explain the contiguity of military personnel with different citizenship in one military unit.

Despite the agreement being signed, the presidents had no idea how to get out of the deadlock and come to a solution of the Fleet problem. The delay in the decision provoked intransigent opposition in both countries, including opposition in the military environment.

The Yalta Agreement of August 3, 1992 confirmed that the Black Sea Fleet was subject to partition between the Parties with the purpose of establishing the Ukrainian Navy and the Russian Navy on its basis. According to the Moscow Agreement, dated June 17, 1993, the Parties agreed to divide the fleet on a 50/50 basis.

On February 20, 1993 gas wars between the Russian Federation and Ukraine broke out, that were caused by Ukraine's \$ 300 million debt. The shutdown did not happen then, because Ukraine made the first payment. That year we paid for gas with weapons for the first time, that year we gave a part of the Black Sea Fleet for gas. (*Bezkorovayniy, 2011: 245*)

In 1993 anti-Ukrainian sentiments were fuelled by Russian politicians and the Russian Black Sea Fleet Command in Sevastopol. Ukrainian servicemen lost the feeling of security while moving around the city. Russian sailors called their fellow border guards from Balaklava traitors, made them get off urban transport.

At the end of 1993 the first joint military exercise with participation of the Ukrainian Navy and Air Force was held. The flagship of the Ukrainian Navy frigate "Hetman Sahaidachny" which returned from that exercise found out that it was not allowed to

approach the base. The Ukrainian crew prepared to fight their way out. A team of ten was selected on Sagaidachny, weapons were issued to get ready to land on longboats in order to grab a tugboat and open the bridge defense if necessary. (*Mamchak, 2013: 465*)

In response, Ukraine did not sign the Decision about the Headquarters on Coordination of CIS Military Cooperation. Work on the preparation of the seizure of Ukrainian Air Defense Forces key objects in Sevastopol was initiated. The situation on the peninsula was stabilized by deploying to Crimea of nearly 60,000 border guard troops and the National Guard.

Since the beginning of January 1994 the Russian Black Sea Fleet HQs ordered to start switching off navigation lights and light signs in the northeastern part of the Black Sea. Navigation to Ukrainian ports became impossible. At the same time they removed hydrographic equipment. But during few weeks Ukrainian flags were raised on Feets objects across the Northern Black Sea region. Russians temporarily released pressure on Crimea and the Black Sea Fleet. (*Mamchak, 2013: 460*)

The situation escalated again in 1994. The first limitation of gas supplies to Ukraine in early March 1994 was caused by a debt of \$ 600 million. Full deliveries were resumed on April 10. On April 15, 1994 a Russian-Ukrainian agreement on phased settlement of the Black Sea Fleet-Related problems was signed, which established the proportion of distribution according to which Russia was meant to receive 80-85% of ships of the fleet. At the same time Russian diplomats insisted on a need to link the agreement as for the fleet with a political treaty between Russia and Ukraine. Negotiations began anew. As a result, on June 9, 1995 an agreement was signed in Sochi, according to which the Black Sea Fleet of Russia and the Navy of Ukraine were based separately. Sevastopol was assigned the status of the main base of the Russian Black Sea Fleet. Property issues were subject to settlement, taking into account the previously reached agreement on the division of property by halves. Ships were divided in a proportion of 81.7% for Russia and 18.3% for Ukraine (on June 10, 1994 the Parties reached an acceptable for everyone fleet partition agreement).

On May 28, 1997 the final intergovernmental agreements on the status and conditions of presence of the Black Sea Fleet of Russia on the territory of Ukraine, and partition of the Black Sea Fleet were signed in Kyiv. According to the Agreement between Ukraine and the

Russian Federation on the parameters of the Black Sea Fleet partition, the main base of the Black Sea Fleet of the Russian Federation is located in Sevastopol.

The headquarters of the Black Sea Fleet and their other governing bodies, military formations, enterprises, organizations and institutions are located in Sevastopol. The Black Sea Fleet of the Russian Federation uses the following stationing sites and home bases: 31st Test Center with appropriate support facilities; airfield Gvardijske with support facilities; Yalta military sanatorium in Yalta; 830th communication and relaying post in Yalta, and 1001th post of high-frequency communications in the settlement of Pryberezhne, Sudak district; 2436th rocket fuel storage at Mamut station.

Conventional weapons and equipment limited by the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe of November 19, 1990 are stored in the marine infantry units of the Black Sea Fleet of the Russian Federation. These weapons and equipment are hosted by Ukraine on a temporary basis and do not exceed 132 armored combat vehicles and 24 artillery units of 100 millimeter caliber and above.

Combat aircraft of land-based naval aviation of the Russian Federation Black Sea Fleet that is temporarily located on the territory of Ukraine do not exceed 22 items.

Under the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation on reciprocity accounts associated with the division of the Black Sea Fleet and presence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine the Russian Party shall compensate the Ukrainian Party for the value of the ships and vessels received in accordance with Annex No. 4 to the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the parameters of the partition of the Black Sea Fleet of May 28, 1997 with the amount of 521.06 million US dollars and 50 percent of the cost of ships and vessels excluded from storage of the Black Sea Fleet since 3 August 1992 in accordance with the above mentioned Annex of 5,449 million US dollars by offsetting during 1998 in the total amount of 526,509 million US dollars in repayment of the debt of Ukraine under the statecredits granted to it by the Russian Federation in accordance with the intergovernmental agreements of May 26, 1993 and of March 20, 1995. The debt became a subject of repayment by the end of 2007 and was recognized by the Parties as at date of May 28, 1997 in the total amount of 3074.0 million US dollars, including credit interests.

The Ukrainian Party leases out plots of land and the objects of coastal infrastructure, as well as the water area of the bays in Sevastopol and in Feodosia port to the Russian Party.

The Russian Party uses the leased land plots, the objects of coastal infrastructure located on them and the bays water areas in accordance with the current legislation of Ukraine. Payments for the use of the Black Sea Fleet of the Russian Federation aforementioned land plots and located there objects of coastal infrastructure, the bays water areas, the radio frequency assets, compensation for environmental damage related to the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine shall be calculated from the date of signing the Agreement, and the calculations are made by the Russian Party since 1998 by reducing annually by equal parts of the national debt of Ukraine to the Russian Federation that remains after deducting the compensation cost of ships, other vessels and boats in the total amount of 526, 509 million US dollars and compensation for fissionable material in the total amount of 200 million US dollars, according to a particular agreement.

The annual repayment of part of the national debt is 97.75 million US dollars. In 1998, in addition to the calculations for current payments, the calculations for payments for 1997 are carried out. After the repayment of the national debt to the Russian Federation by Ukraine, the rent is paid by the Russian Party through direct payments. Under the Agreement between Ukraine and the Russian Federation on the status and conditions of presence of the Black Sea Fleet of the Russian Federation on the territory of Ukraine the Russian Party is obliged not to have nuclear weapons within the Black Sea Fleet of the Russian Federation, which is located on the territory of Ukraine.

The Ukrainian Party allows personnel of Russian military units and members of their families to retain title to real property, such as residential houses, country houses, plaisances, garages, etc. This enabled Russia to increase the number of Russian citizens in Crimea. Funds allocated from the budget of the Russian Federation for financing the military units of the Black Sea Fleet of the Russian Federation and the personnel will not be subject to income tax in Ukraine. The agreement was concluded for 20 years with the right of extension. The fleet includes 15 large vessels, to be exact 1 cruiser, 2 large anti-submarine ships, 3 patrol frigates, 2 air cushioned missile carrier ships, 7 large amphibious vessels, 2 diesel submarines, as well

as 23 small ships and boats, such as 7 anti-submarine ships, 2 missile ships, 6 missile motorboats, and 8 minesweepers.

On June 1, 1997 the third stage of the Black Sea Fleet partition of objects began. A total of 43 ships, 132 vessels and motorboats, 12 aircraft, 30 helicopters, 227 coastal objects, a large number of technical property, equipment, weapons and ammunition, which were in most cases unsuitable for use, were inherited by the Ukrainian Navy. Warships were particularly neglected. They were completely decommissioned, none of them had the ability to put out to sea independently.

The Black Sea Fleet did not transfer any object in the city center and any military cultural establishment in Sevastopol to the Ukrainian Navy. Under the Ukrainian-Russian Agreement of 1997, the Sevastopol base was to be abandoned by the Russian fleet in 2017. According to the Kharkiv Agreement of 2010, the Russian lease on the Fleet presence in Sevastopol was extended to 2042. On March 31, 2014 following the annexation of Crimea, the State Duma denounced a number of Russian-Ukrainian agreements on the status and partition of the Black Sea Fleet in Crimea.

On February 7, 2019 the Verkhovna Rada of Ukraine excluded from the transitional provisions of the Constitution of Ukraine the norm that allowed the foreign military bases to be stationed on the territory of Ukraine.

Conclusions. Thus, during the 1990s Ukraine was fighting for the Crimea, using all leverages: holding referendums, granting special status in the format of autonomy, signing a number of Russian-Ukrainian agreements on the status of the Russian Black Sea Fleet in Crimea in order to quickly create their own Navy. Verkhovna Rada, the Ukrainian Government and the Presidents of Ukraine were not always quick and correct in assessing the situation.

The protracted process of adopting the Constitution of Ukraine made the processes of separatism possible to flourish in Crimea. The fulfillment of the decree of the Minister of Defense of Ukraine in 1992 on oath in Crimea and the proposal to all foreign formations to leave Crimea, and the attempt to subordinate the Black Sea Fleet to the Ukrainian Navy provoked unconcealed aggression on the part of the leadership and politicum of the Black Sea Fleet. The Russian Federation, as the inheritor of the USSR, urging Ukraine upon making concessions to its national interests used its international status of the

US partner as well as the status of international security guarantor and means of direct blackmail in the field of gas contracts, energy and economic security of Ukraine.

The Friendship Treaty, signed in 1997, retained the status of the Black Sea Fleet in Sevastopol, which was to be based in three of the five bays in Sevastopol: Pivnichna, Pivdenna, and Quarantynna. Attempts of the Ukrainian Party to prescribe the legal procedure form of withdrawal of foreign formations with the Russian Party of the treaty were rejected by the Government of the Russian Federation. The victory of Ukraine came down to a compromise agreement by the Russian Party to recognize the "city of Russian glory" under Ukrainian jurisdiction, but the occupation of Crimea in 2014 undermined credibility of the Russian Federation as a subject of international law.

The Naval Forces of Ukraine were developed under extremely difficult conditions. The imperfection of the Ukrainian legal base and the lack of experience in military law led to the persecution by the Black Sea Fleet Command of the enlisted men and officers who took the Ukrainian oath. The faith of military personnel who took the oath of allegiance to Ukraine in an initiative of the state as for creation of the Ukrainian fleet ensured success in creation of the Naval Forces of the Ukrainian Armed Forces. However, the agreements of 1997 on the partition of the Black Sea Fleet were evaluated negatively by Ukrainian sailors. No direct presidential or governmental compliance monitoring by the Ukrainian Party of the Black Sea Fleet's distribution of ships was established and the prestige of the Ukrainian Navy was crushed.

Disregard for the principles of national security protection in the 2000s, explicit collapse of the Armed Forces of Ukraine and lack of reaction of the Ukrainian government and diplomatic services of Ukraine to changes in 2001 in the federal constitutional legislation of the Russian Federation of December 17, 2001 when Vladimir Putin signed the Law of the Russian Federation "On the Procedure for Admission to the Russian Federation and Establishment of a new entity within the Russian Federation", article 7, that is governed by international law, eventually made the occupation of Crimea possible.

References

The Constitution of Ukraine (1998). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996, No. 30. p. 141

The Constitution of the Republic of Crimea (1992) Access from <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/643/128> [Accessed 08 February 2020].

The Law of Ukraine "On the Abrogation of the Constitution and Some Laws of the Autonomous Republic of Crimea" (1995). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 11. p. 67

Resolution of the Verkhovna Rada "On Military Formations in Ukraine" (No. 1431-XII) (1991) Access from http://zakon.rada.gov.ua/us_laws/show/1431/12 [Accessed 08 February 2020].

Resolution of the Verkhovna Rada "On the political and legal situation in the Autonomous Republic of Crimea" (1994). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1994. No. 40, p. 372

Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Concept of Defense and Construction of the Armed Forces of Ukraine" (1991). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. No. 51. p. 729

Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the implementation of the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the political and legal situation in the Autonomous Republic of Crimea" (1994). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1994. No. 47. p. 425

Decree of the President of Ukraine "On urgent measures concerning the construction of the Armed Forces of Ukraine" (1992). Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/law/show/209/92> [Accessed 08 February 2020].

Bezkorovayniy V. (2011) Massandra Protocol. Sources and Implications *Universum*. No. 3/4. p. 207-208.

Guy-Nyzhnyk P. (2017) Crimean knot and issues of the Russian Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian military-political relations (1991-2013). *Gilea*. Iss. 117 (2). p. 77-90.

Gorobets I. (2001) The problem of Crimea in the Ukrainian-Russian relations (90s) *Bulletin of the Taras Shevchenko Kyiv National University. History*. Iss. 57, p. 53-59.

Losev I. (2008) *Sevastopol - Crimea - Ukraine: Chronicle of Information Defense. V.I. Sevastopol: The fleet of Ukraine*, 234 p.

Mamchak M. (2013) *Black Sea Fleet. The course to Ukraine*. Sevastopol, Prosvita, p. 458-465.

Mezentsev Y. (2011) *Cold War for Crimea. How the fleet was divided in 1990s* Access from mode://www.istpravda.com.ua/articles/2011/05/10/38319 [Accessed 08 February 2020].

Moroz K. (2014) *My Ukrainization*. Kyiv, Fundamentals, 145 p.

Putilov I. (2016) *25 years of autonomy. How the referendum in 1991 changed the history of Crimea*. Access from <https://ua.krymr.com/a/27501048.html> [Accessed 08 February 2020].

Savchenko M. (1997) *Anatomy of undeclared war*. Kyiv, Ukrainian Perspective, 115 p.

Лук'янченко С.В., Стукаліна Н.Т.
ФОРМУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ УКРАЇНИ В
УМОВАХ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ КРИМУ У
СКЛАДІ УКРАЇНИ В 90-Х РОКАХ ХХ СТ.

У статті проведено дослідження історичних, соціально-політичних та правових умов формування Чорноморського флоту України в 90-х роках ХХ століття. В результаті опрацювання законодавчої та міжнародно-правової документальної бази автори дослідили ризики політики національної безпеки, що проводилася урядами та президентами України наприкінці ХХ століття. З проблемами національної безпеки держави українське керівництво почало знайомитися з моменту проголошення незалежності України. На першому етапі становлення України як держави міжнародні гарантії цілісності та недоторканності кордонів України (Росія, США, Великобританія, Франція) вимагали від Президента та Верховної Ради України позбутися статусу ядерної держави. Росія наполягала на нейтральному статусі України в міжнародній політиці та примусила до участі України в переговорних процесах щодо створення СНД та обов'язкового її членства. Членство в СНД передбачало підписання Статуту СНД, де прописувалося створення Об'єднаних збройних сил, Ради командувачів Прикордонними військами, що надавало б Російській Федерації вирішувати свої проблеми національної безпеки за рахунок нівелювання національних інтересів України. Статут СНД Україна не підписала. Негативний досвід відстоювання прав України та участь в розподілі майна та кораблів Чорноморського Флоту накладався на стратегічне рішення Уряду України про створення власних Військово-Морських Сил, не бажаючи поступатися місцем дислокації українських військових кораблів в Севастополі, який росіяни розглядали на початку 90-х років військово-морською базою лише Чорноморського флоту РФ, намагаючись приховати цей факт під гучною назвою “стратегічні війська (Чорноморський флот) Об'єднаних військових сил СРСР-СНД”. Напруга зросла в українсько-російських стосунках у січні 1992 року. У лютому 1992 року цей процес почався в збройних формуваннях, що дислокувалися в Республіці Крим. Цей процес мав завершити процеси формування особового складу для ЗСУ та ЧФ України. Переговорний процес відновився у червні 1992 року на зустрічі Б.М. Єльцина та Л. М. Кравчука у Дагомисі. Сторони домовились про створення двох окремих флотів, але встановлювався “перехідний період” під об'єднаним командуванням. Україна почала новий переговорний процес в серпні 1992 року в Ялті. Перемовини 1993 року стосувалися питань розподілу берегової інфраструктури та фінансування флоту. Українська сторона стояла на позиції неподільності інфраструктури та обслуговування об'єктів інфраструктури ЧФ тільки українськими призовниками. Російська сторона почала використовувала «газову карту», підштовхуючи Україну до дипломатичних поступок шляхом шантажу. У вересні 1993 року в Масандрі Україною та РФ був підписаний “Протокол про врегулювання проблем Чорноморського флоту”. Україна була готова поступитися частиною інфраструктури та кораблів в рахунок газових боргів. 1994 рік пройшов в обговоренні ймовірних місць базування ЧФ України та РФ. Україна пропонувала для російського флоту – Донузлав, Росія не збиралася поступатися Севастополем. Все вирішив 1995 рік. Чеченська війна спровокувала

політичну та економічну кризу в Росії. Росія під міжнародними санкціями змушена була підписати компромісну угоду, яка задовольнила українську сторону перемовин. В угоді від 9 червня 1995 року знову обговорювалося питання остаточного розподілу ЧФ, де додавалося положення про можливість викуплення росіянами тієї долі кораблів, яка перебільшує встановлену Україною норму, – 50% на кожен флот. Севастополь стає сумісним місцем дислокації військових флотів обох держав. У 2014 році Севастополь став центром концентрації прихильників “русского мира” на тлі роздмуханої політичної кризи в Києві, а відсутність стабільної політики з національної безпеки України призвела до можливості реалізації амбіційних планів Росії щодо анексії Криму.

Ключові слова: Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка, Республіка Крим, Автономна Республіка Крим, Військово-Морські Сили Збройних Сил України, Чорноморський флот Військово-морського флоту Російської Федерації.

HISTORICAL EXPERIENCE OF EMPLOYMENT ARMY AVIATION IN THE CONFLICTS BETWEEN KOREA AND INDOCHINA AND ITS IMPACT ON THE EMERGENCE OF AIR ASSAULT ACTIONS

The actuality of the research paper is due to the fact that the role of active combat actions increases significantly as far as the success depends on both units and sections' capabilities to adjust course of action to certain conditions on a battlefield, to deliver surprise attack not only from the front as well as from the rear positions. Hence, abrupt, violent actions disorient the enemy, violate the control of the troops and provide favorable conditions for its defeat.

It is analyzed a development process of the Army aviation, its forms and methods, that were applied in military conflicts between Korea and Indochina at the beginning of the second half of the 20th century, its influence on both the origin and development of the airmobile actions as a form of air assault actions. The reasons of enhancing its role in the armed struggle which crucially impacts the employment of the Army Aviation. It is pointed out that the invention of helicopters along with its exploitation in the combat, fostered the emergence of new forms of actions, such as air assault actions.

Key words: Army Aviation, air assault detachments, air assault actions, airmobile actions.

Taking into account equipment modernization of the Army Aviation in military conflicts it is known, that employment of the Army Aviation (AA) in the local wars starts from the Korean war (1950-1953 years), when the helicopters, together with airplanes were exploited mainly for transportation, casualty evacuation, and later on for air reconnaissance, targeting aviation strikes at the ground aims, adjusting artillery fire, troops transportation, landing of the paratroopers and sabotage groups, carrying the ammunition, material resources, evacuation of units, signal support (*Vietnam, part 1, 1999a: 23*). Subsequently, it was exploited as a tool of fire support of the troop's helicopters.

French helicopters in the Indochina. The first helicopters in

Taranets Sergii, postgraduate student of Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy in Ukraine (Lviv).

© Taranets S., 2020

Indochina were French ones – two helicopters Hiller 360(H-23) from the public organization Service de Sanite de Indochina arrived in Saigon on May 12th, 1950. In four days those aircrafts accomplished the first combat mission. The «Normandie» operation was the first significant one with helicopters involvement, delivered by the 1st Foreign Legion Regiment in the Plain of Reeds in the Saigon area. The French headquarters highly evaluated the helicopters actions. In February 1952 in Indochina five more aircrafts Hiller UH-12A arrived, and in April the base was replenished with several Sikorsky HRS-1 (S-51), provided by the British. In the middle of 1953, the Air Forces of France in Indochina had already been equipped with 23 helicopters. Consequently, the 65th helicopter's squadron was installed in Saigon.

Until the end of the war in Vietnam, the French increased the number of helicopters in the Indochina base. Severe tropical climate significantly reduced the capabilities of vehicles, moreover the conditions of high mountains restricted the abilities of helicopters. Accordingly, an important event took place, it was the arrival in October 1953 first 12 vehicles of Sikorsky H-19 (S-55). These helicopters could take on board up to 6 wounded people simultaneously. There is comparatively high power of engine H-19 which permits the helicopters to operate in mountainous terrain, which is prevailing in the north of Vietnam- a venue of main battles. The battle of Dien Bien Phu took place there, in which helicopters played significant role. They operated from the airfield in San Juan, helicopters of the 53rd squadron conducted a lot of flights, rescuing more than a dozen of lives (*Vietnam, part 1, 1999a: 3*)

Impact of helicopters on the emergence of air assault actions (AAA). Then the Americans came. To improve the mobility of Saigon troops in South Vietnam two helicopter companies were sent to Saigon, on December, 11, 1961. December, 22 forty helicopters CH-21C «Shawnee» conducted training of the airmobile landing. (Michael Green, 2017:19) All stages of operation: loading, flight, control points and disembark- were conducted according to the plan. The next day vehicles of both companies conducted the first combat flight. (*Siegfried Wache, 1990: 4*) The aim of the operation was to destroy partisan base and radio station in the village Duk-ho (15 km to the east of Saigon). In the operation 30 helicopters that were transporting 1000 paratroopers, took part. The goal of the task was obtained. The partisans were pushed out of the village and radio station was

destroyed. 2d January in 1962 the airmobile paratroopers were disembarked in the jungles area again. (*Vietnam, part 1, 1999a: 6*)

Although the first operations with helicopters were mainly successful, there were a lot of problems. Despite the fact that those tasks were relatively simple - to transport people from objective A to objective B, very often the connection was lost in the air-ground area. In a while intensive preparation permitted to eliminate most of the issues. However, the short range of helicopters actions limited their sphere of operation to the closest areas of Saigon. On January 25th in 1962, the next helicopter unit arrived in Vietnam – 93d Transport Helicopter Company.

On February 1st, 1962 the helicopters of the 93d Company delivered the first combat flight. On August 2d of the same year, the 93 d Company with ten CH-34 from Helicopter's Squadron of the Air Forces of South Vietnam accomplished operation in the area of responsibility in the First Corps (north part of South Vietnam). Two battalions of elite Vietnamese 1st infantry division were dropped by helicopters and managed to capture and destroy headquarters of the 5th military district Viet-Cong in the region of Donh-Xia. (*Lennart Lundh, 1994*) The event induced preconditions to commence AAA.

In 1962 the war in Vietnam was called “the war of helicopters”, although full scale application of the aircrafts began few years later. A helicopter turned out to be a symbol of that war. Helicopters were used in each massive military operation of the American army. One of the principal flying machine in the Vietnam was helicopter UH- 1 "Huey". In addition to Army Aviation, in Vietnam there were aircrafts of the USA Navy, Marine Corps, and the USA Air Forces. (*Pawel Klosiński, 1993: 6*)

The area of the helicopters' employment had been expanding steadily. Soon it became clear that transporting helicopters could be used for an escort. There the utility tactical transport helicopter company (UTTHCO), which was equipped with 15 helicopters Bell HU-1A «Huey» was established in Vietnam, in July 1961. The company conducted numerous trainings in Okinawa and in Thailand before the deployment to Vietnam, in order to prove efficiency of helicopters as assault aircrafts. On October 3d in 1962, upon arrival in Tan Son Nhat, the company was taken under command of the USA Air Forces Commander in Vietnam. In November of the same year, it was augmented with eleven new helicopters Bell HU-1B. The employment

of assault helicopters decreased the losses almost in half in the transport companies. Fire support was extremely valued during the landing. Besides, the helicopters UTTHCO escorted car columns, provided ground troops with fire support, and conducted reconnaissance in battles. (*Kłosiński, 1993: 14; Janda, 2007*)

Application of the airmobility principle. The warfare in Vietnam is characterized by considerable expansion of the helicopters exploitation in widening range of tasks; the most vital ones were to carry out air assault operations. On May 5th, 1965 in the base of Bien Ho near Saigon the first units of the USA Army the 173rd Airborne Brigade. The landing of this brigade was provided by helicopters of 145th Air Battalion. During first two weeks American paratroopers built fortifications around the base and also conducted joint exercises with helicopters. The emphasis was put upon the interaction with attack vehicles (*173rd Airborne Brigade Association, 2018*) The task of assault helicopter companies was to escort transport helicopters. In 1970 companies were disbanded and on its place were formed Air Cavalry Squadron. (*Vietnam, part 1, 1999a: 17*) Only 1st airmobile Cavalry Division was at that time the only division in the USA Army, which was fully-equipped with helicopters. The division was formed July 1st in 1965 on the basis of 11th Air Assault Division and 2 d Infantry division (*1st cavalry division association, 2018*).

Consequently, for successful conducting airmobile operations (beginning of AAA), which was main for war in Vietnam, the role of helicopters in fire support increased a lot. Effective actions UTTHCO caused in pilots the state of euphoria, therefore some of them began to question necessity of support of classical aviation, believing that helicopters are capable of acting on their own. However, it is proved, that helicopters and aircrafts must conduct their specific tasks. The scale of using helicopters steadily increased. In March 1963 to Pleiku came headquarters of 52 d Aviation Battalion, which was supposed to manage the actions of helicopters units in the zone of II Corps. At the same time gradual replacement of heavy and slowly moving “flying bananas” into modern UH-1B began. (*Janda, 2007: 9*) In June 1963 transport companies were disbanded, and on their place were formed airmobile light companies. Each such company consisted of two transport platoons and one assault helicopter platoon. Platoons have 8 helicopters UH-1B. Transporting modification UH-1B soldier called it «slicks» (“smooth”), and assault – «gunship». Transport helicopters

looked indeed smooth to compare with fully equipped assault helicopters. The last CH-21 was taken out from Vietnam in August 1964 (*Mutza, 2004; Bishop, 1987*).

In September 1965 according to the experience of combats conducting in the “Area of combat operations D”, more known as “Iron triangle”, where 173th Airborne Brigade conducted the most significant at that time helicopter air drop, in which participated 144 helicopters (including 77 transport vehicles), it has been decided to leave with brigade only one helicopter company. This significantly permitted to increase the effectiveness of using the vehicles. In a short period the number of flights increased by 24%, and the number of combat flights increased by 165%. The cargo weight increased by 50%. At the same time for pilots it became less hard by 24%, and for helicopters for 23%. In September 1965 1st Aviation Battalion came to Vietnam, which was the part of the 1st infantry division. It comprised of Transport Helicopter Company (22 UH-1D) and Assault Helicopter Company (20 UH-1B). First operations revealed the best combat skills of the most modern UH-1D, that was able to transport up to ten people simultaneously over the terrain of Saigon. (*Vietnam, part 1, 1999a: 14*)

Subsequently, Americans initiated experiment with the helicopters for fire support. The concept of flying fortress was launched. Vietnam turned into an arena of actions for the most massive helicopters at that moment, true “flying fortresses”- ACH-47A «Chinook». Their history dated back to 1964, when the military commanding staff decided to substitute the equipped UH-1A/B. Out of numerous aircrafts there were elected the helicopters Bell Model 209 (that later were known as AH-1 «Cobra») and helicopter of the Boeing production – CH-47, the one with weighty cargo capacity that allowed to install diverse armament systems as well as reliable armour. Official contract regarding the supply of CH-47 was signed on June 30th, 1965.

Maintaining the aircraft for the complicated theatre of combat actions, that was Vietnam, more powerful engines T-55L-7 were mounted on the helicopters. The unnecessary equipment such as a hook, a winch, seats were taken off: . Instead of the helicopters were equipped with more than a ton of armour in order to protect crew and the most essential nodes. The armour was to withstand the 12, 7 mm bullets. The of helicopter armament was: two 20mm guns M-24 with

the ammunition for 800 shots and two launchers XM-159 for 19 missiles FFAR. An automatic grenade launcher M-5, caliber 40 mm with ammunition of 600 shots. The grenade launcher loaded with five hand-held units for machine guns M-2, caliber 12,7mm (700 shots) or M-60D, caliber 7,62mm (3000 shots), was installed in the nose of fuselage. The armament of the helicopter provided a roundabout. The total weight of armament and ammunition was one and a half ton. (*Mutza, 1989: 31-32*)

The new aircrafts were tactically tested while the first operations were being carried out in June- July 1966. They were used to protect the landing zones. When «Chinook» was operating at high altitudes, it fired large caliber machineguns positions of the enemy, actually, soon the inefficiency of the actions was proved when it being under the fire of the enemy, was unable to fire from main weapon – guns and grenade launcher. Other type of tasks was a direct support of infantry units. In August 1966 ACH-47 supported actions of infantry units in the delta of Mekong. However, in the future ACH-47 was banned for reconnaissance or passive security of landing zones, instead, the helicopters were employed for individual or group raids along with UH-1B. CH-47s were as bombers, barrels with napalm and gaze CS. (*Vietnam, part 2, 1999b: 2-4*)

Since 1967 the special type of helicopters was applied to provide fire support AH-1G Huey Cobra, the main purpose of it was to fire the enemy in the landing zones. In Laos in the conditions of well-prepared air defense, the survivability of AH-1G was compared to UH-1C. Several times “Cobras” returned to the base shot by the bullets of the machine guns. (*Bernstein, 2003; Peacock, 1987: 9-10*)

For this reason, the loss of that very vehicle ACH-47 on February 22d, 1968, in fact meant the employment of heavy helicopters for fire support. At that time the army was equipped with helicopters AH-1G «Cobra», which could accomplish the same tasks as heavy ACH-47, but more quickly and for less price. (*Vietnam, part 2, 1999b: 2-4*)

The origin of air assault helicopters. Soon after the army attention was drawn to the helicopter by the Commanding Marine Corps. The main advantage of it, from the point of view of Marines, was the opportunity of taking off and landing from the deck of the ship and unequipped ground. Consequently, there was available the area of maneuvering transports for 10 km far from the coast, as a result the

“Vertical Assault Doctrine” appeared, which was presented on December 16th in 1946. (*Wache, 1990: 169*)

In 1950 the helicopter companies were given a technical task to project “air assault” helicopter. In the early 1950’s in American helicopter construction sphere there was a competitive struggle between supporters of two schemes – single-rotor scheme, which was developed by Ihor Sikorsky, and longitudinal two-rotor scheme, apologist of which was Frank Piasecki. The Sikorsky project became in favor. It was the vehicle with 5 bladed fully articulated main rotor and a 4 bladed tail rotor and two engines in nacelle, made on the separate pylons along the fuselage. Due to this construction the access to the engines is more convenient to repair and for maintenance works, and almost all capacity of the fuselage was released for cargo cabin, the same measurement of aircraft C-47. The unusual was the decision to place cargo hatch in the nose of fuselage. This decision was not appropriate and soon in the helicopters it was not used –such placement of cargo hatch did not allow to open it during the flight, or to conduct a flight with open valves. Among other innovations it should be pointed out the firstly used helicopter landing gear that included both hydraulic systems assembling of blades of bearing screw.

The prototype S-56 carried out the first flight on December 12th in 1953. After taking it into armament it got the designation HR2S-1. Calculation showed that aviation group (3 squadrons) Marine Corps with the helicopters HR2S-1 could for 15 hours land all division of Marine Corps. (*Green, 2017: 22*) At the same time range of flight was 2/3 of requirements of the technical task. One of the unsuccessful things was swash plate. Besides, construction of cargo hatch did not permit it to open in the air. As a result, reputation HR2S-1 was greatly shaken and it was recommended to limit purchasing of these vehicles and to increase the pace of delivery with more light helicopters HUS (S-58). (*Kharuk, 2007: 22-33*) Squadron HMR (M)-461, on the armament of which was HR2S-1, it was named combat ready on February 12th in 1957, and the second squadron became HMR (M)-462, formed 1st November 1957. Being based on the decks of aircraft carriers, helicopters actively participated in landing and provided support to the airborne forces day and night. (*Johnson & Doll, 2018: 536*)

The success of helicopter attracted attention of the USA army, which “borrowed” from Marine Corps one XHR2S-1 to conduct

testing, according to the results of which it was decided to accept S-56 for armament with number H-37A. (*Green, 2017: 23*) The supplies to the army began in the summer 1956. According to military tradition, the helicopter was named after one of Indian tribes – «Mohawk». Military helicopters obtain quite simplified construction. In particular, there was no hydraulic mechanism, hydraulic system assembling of blades of bearing screw (although there was opportunity to put it manually). It was not possible to install equipment, which was necessary to land on the deck and fly over sea, in particular – system of automatic stabilization. The personnel capacity was up to 26 fully equipped Marines or 24 wounded on the stretchers. The size of cargo cabin allowed to transport two jeeps or 105mm howitzer. (*Kharuk, 2007: 22-33*)

H-37A was modernized into the model of H-37B, that differed by a powerful main landing gear, improved construction of a front cargo door, that allowed to open it when the helicopter is in the hang mode and to use explosive fuel tanks. The system of automatic stabilization was returned. First H-37B was given to the customer in June 1961. Ninety helicopters were H-37. (*Mutza, 1989: 12*) Since 1962 as a part of unification system of signing of aircrafts helicopters H-37A i H-37B were renamed CH-37A and CH-37B, accordingly.

HR2S-1 were renamed as CH-37C. (*Green, 2017: 23*) But under the new designation helicopters did not serve. Since 1966 in change of CH-37C came more perfect CH-53A – as well from the company «Sikorskyi». (*Johnson, Doll, 2018: 453, 536*) Consequently, S-56 demonstrated main fitness of heavy helicopters for using according to the “Doctrine of vertical assault”, and became typical transition machine, that became the basis for much further design (*Kharuk, 2007: 22-33*).

It was for the first time in Vietnam; on a large scale helicopters were used for transporting cargo and troops from the naval ships in to the coast. February 1968 during the battle for the city Hue military helicopters CH-47 «Chinook» for the first time started to transfer the cargo on the battle field from the ships, from the bases of support and ports of unloading (*Johnson & Doll, 2018: 10*). Even having the least opportunity in the large scales it started to conduct air reconnaissance, during which was chosen landing point, the route of arrival and departure were clarified and as well were determined control points (*Vietnam, part 1, 1999a: 12*).

Formation and principles of the air cavalry using. One of a serious problem, especially for observation helicopters were to adapt to the conditions of Vietnam. Very quickly they started to operate over the ground and over the tops of the trees. Firstly they were practicing flights in the twilights when the fire and smoke gave away the location of the enemy. In addition the task of the observation helicopters was to identify the areas suitable for landing of paratroops and managing of the actions of tanks and infantry, determining the routes and aims, detection of the ambushes, evaluation of situation and effectiveness of bombing (*Vietnam, part 1, 1999a: 32*). Therefore was formed Air Cavalry, which solved these tasks. The first attempt to equip Cavalry with helicopters was conducted in autumn 1955 when was formed experimental Sky Cavalry Platoon. (*Mutza, 2002: 4*) In 1962 the command decided to form in the Cavalry Squadron the Air Cavalry Troop. But the first period of service of Air Cavalry was unsuccessful. The concept of using it has not been fully defined. Therefore some of the companies were used as transport units or units of support (*Clancy, 1994: 18*).

The conduction of combat actions in Vietnam required steady and continuous commanding, so helicopters began to provide management due to the air commanding posts, intermediate communication nodes (retranslators). Such helicopter was equipped with several sets of radio stations. (*Vietnam, part 1, 1999a: 7*) All of the commanders of the 1st Air Cavalry airmobile division from the battalion commander and higher position have their commander helicopters (serial UH-1D, which was equipped with additional radio stations, which permitted to keep contact with the ground, aviation and commander of high level). Mobile commanding posts of brigade commanders and division commanders were equipped in the hanging containers, which were suitable for transportation with helicopters CH-54. In the same containers were equipped posts of medical assistance, equipped with air conditioners, X-rays and operating tables. For evacuation of wounded were involved fifteen ambulance helicopters «Huey». All of these peculiarities changed 1st Cavalry Division into a formidable combat unit. (*Vietnam, part 1, 1999a: 17*)

Under the conditions of war in Vietnam the best and practically the only means of evacuation of wounded from the battle field were helicopters. During the combat actions in Korea, the small OH-13 acquired the fame. (*Mutza, 1995*) Due to helicopters, wounded were

quickly transported to the hospital that allowed reducing mortality among them. For medical evacuation of wounded were used helicopters of different types, however since the beginning of war specialized units of ambulance helicopters started to operate. The first unit was 57th Medical Detachment of the Air Ambulance which arrived to the Vietnam 26th April in 1962. At first it was not very popular. The detachment was not given the nicknames in the radio procedure. Only in the middle of 1963 when in combat with Viet Cong became fiercer, and the number of wounded increased day by day, noticeably increased the amount of combat flights, and it was necessary to flight at night. Then the reputation of the 57th Medical Detachment rapidly increased and it acquired first radio nickname «Dustoff», which later became synonym of the term “ambulance helicopter”. Since then the main rule appeared in the ambulance aviation “You NEVER refuse the task and NEVER flight without the wounded on board”. (*Dorland & Nanney, 2008*)

Also, in Vietnam Air Battalion was created of 2/20 Aerial Rocket Artillery Battalion, that consists of three batteries of the assault helicopters UH-1B (12 vehicles in each) and headquarters battery (four UH-1B). Battalion was part of division artillery and performed specific artillery functions. Helicopters carried out direct support of army units, destroyed targets, which were found by ground and air observers. (*Vietnam, part 1, 1999a: 16*)

The necessity of combat with armored objects set new demands and challenges. The opportunity of helicopters as antitank means increased with the appearance of anti-tank guided missile “TOW”, which for the first time was used in February 1972 in the Southern Laos. There American helicopters for the first time encountered with North Vietnamese tanks. At the beginning pilots could not oppose anything to the thick armor. The missiles with incendiary and high explosive warheads did not damage the tanks. Besides, for target hit helicopter must approach to the objective, therefore to approach the aim for anti-aircraft machine guns. For fighting with light amphibious tank PT-76 there proved to be effective 20mm guns XM-35. Only after the units immediately delivered missiles with cumulative warhead, American helicopters could hit tanks. In spring 1972 the area of Kon Tum was a military area, where the helicopters NUH-1B equipped with missiles TOW, were delivered to Vietnam. Helicopters arrived on April 28th in 1972, and soon on May 2d was shot down. Since then

NUH-1B conducted combat flights, hunting for North Vietnamese armored vehicles everyday. On May 26th 1972 North Vietnamese again intensified pressure on the Kon Tum. American helicopters till the noon did three flights, fired 21 missiles and hit 9 tanks in attack. By the end of June pilots had fired 81 missiles TOW and declared about 24 destroyed tanks and a dozen of armored personnel carriers. Concurrently they continued to operate UH-1M, equipped with old missiles SS-11. (*Vietnam, part 1, 1999a: 29*) The ambush tactics proved to be most effective for antitank helicopters, when helicopters arrived in the area on the extremely low altitude and on the background of location and waited for the moment of attack. When the target approached the launch range, a jump was made to altitude, which provided the capturing of target and its escorting and then from the hover mode there was conducted firing of antitank guided missiles. (*Towe, 2014: 52,54*)

More determined attacks of partisans on small bases of Saigon army made Americans to form rapid reaction forces, which could quickly arrive at the places of battles. Forces were named «Eagle Flights», first troops appeared in 1963. They for the first time implemented in practice the principle of “air mobility”. The next year headquarters of American units in Vietnam gave the troops of the rapid reaction forces single structure. Each detachment of «Eagle Flights» consisted of one UH-1B, which has the role of flying commanding post, seven transporting «Huey» and five assault machines. (*Vietnam, part 1, 1999a: 12*) If necessary to the detachment was included ambulance helicopter. The detachments «Eagle Flights» always were in the state of combat readiness and sometimes even were patrolling threatening terrain. The results of paratroopers depended on how quickly it was possible to arrive in the place of battle. (*Vietnam, part 1, 1999a: 13*)

New opportunities of helicopters. Having analyzed the conducting of combat actions in Vietnam we can claim that here for the first time was:

using of the helicopters at night. On the night of November 2-3 in 1965 one of the platoons of the 1st Air Cavalry division, situated in the area of runway «Mary», was attacked by the 8th Battalion of the 66th Regiment North Vietnam. To save the platoon Americans for the first time used assault helicopters at night. (*Vietnam, part 1, 1999a: 18*)

transferring of the artillery by the transport helicopters. Battle at Yandrang (1965) became the first in the combat career of new transport CH-47. Helicopters transferred thirty two 105mm howitzers. At the beginning howitzers were transported inside of the cargo compartment together with ammunition and gun crew. However this requested equipment of comfortable landing field. In addition, the unloading of the guns took a lot of time. Later howitzers and ammunition were transported on the cargo hook under the fuselage of the helicopter. Use of helicopters CH-47 for transporting the artillery has changed rapidly the managing of the forces on the battlefield. Americans got the opportunity to use artillery where it could not be employed before. Guns could provide the fire support infantry from the peaks of the mountains. (*Green, 2017: 69*)

Soon positions of the artillery on the prevailing peaks became important detail of the scheme of action of American troops in Vietnam. Since 1969 helicopters CH-47 started to be exploited in the artillery assaults. Certain batteries together with infantry were sent to the rear of the enemy, where artillery fired. After few hours guns and artillery were sent back (to permit air assault detachments to use artillery at the rear of the enemy). Sending the artillery and cargo was the main task of CH-47 in Vietnam. (*Vietnam, part 1, 1999a: 19*) And soon in January 1966 during the operation «Masher/White Wing» firstly in the air were sent howitzers 155 mm with the help of “flying cranes” CH-54 (*Thompson, 2003: 24*).

Providing engineering and construction works. After adopting of helicopters for transportation of artillery, the miners of the 1st Cavalry Division had developed special kit which was transported on board of CH-47, with the help of which artillery position could be equipped in few hours (*Thompson, 2003: 19*).

Providing the units and troops with fuel and lubricants. Since 1969 for transportation of the fuel there were developed simple rubber suspension cylinder with the capacity of 500 gallons, which were transported by CH-47 (*Thompson, 2003; Anderton & Miller, 1989: 7*).

Using of transport helicopters for evacuation of weapon and military equipment. 24th April in 1962 during the operation «Nightingale» helicopter CH-34 conducted forced landing. In an hour near them landed four helicopters with mechanics and the cover squad, which in two hours removed the damage which gave opportunity to the helicopter to go back to the base. (*Vietnam, part 1, 1999a: 11*) There

appeared a need of evacuation of shot down helicopters and damaged equipment, which in Vietnam must be sent only in the air according to the peculiarities of physical and geographical conditions and peculiarities of conduction of combat actions. This task started to accomplish heavy helicopters CH-37. And from 1965 evacuation of shot down helicopters and aircrafts was also the task of CH- 47. (*Reed, 2000; Green, 2017: 70, 97*). In January 1967 to the Vietnam came first heavy transport helicopters CH-53, the main task of which was the evacuation of shot down aircrafts. (*Vietnam, part 2, 1999b: 10*)

Equipment of helicopters with winches. In 1967 helicopters were equipped with winches that could lift wounded on the ropes from the dense thickets. (*Thompson, 2003*)

Use of smoke screens for covering their actions. Paratroopers on the area of delta of Mekong in September in 1969 often conducted under cover using the smoke screens. For this were used helicopters with smoke generators in the Trang Bang district, where before the landing of paratroopers the bridgehead was shaded for covering with smoke screen of helicopters that were landing (*Vietnam, part 1, 1999a: 28*).

The heat transfer system was tested, which prevented the precise penetration of heat-seeking missile guidance. In 1972 over the city An Loc "Cobras" for the first time met with new missiles SA-7 «Grail». May 12th North troops with the help of «Grails» shot down five AH-1G for less than half an hour. To lessen the losses, "Cobras" started to be equipped with system of conducting hot exhaust. Later such system installed on all helicopters. (*Wayne Mutza, 1997: 14; 2002: 23*)

Appeared the notion of field airfields, which was the ground for jump.

This shortened the time for refueling and rearmament and as well it allowed to keep vehicles constantly in contact with the enemy. (*Vietnam, part 1, 1999a: 33*)

- First Air Assault Detachments (AAD) - Aero Rifle Platoon (ARP), which was the part of Air Cavalry. This platoons acted according to requirements that were put to the AAD, starting from the landing of the helicopters in the areas of loading, flying by strip, divergence, disembarkation in the landing area, conducting of assault actions with the fire support of helicopters, loading in the helicopters after performing the task in the gathering area and subsequently coming back to the base. This allows asserting that AAA formed as

well in the helicopter units and were actively involved in actions of Army Aviation.

The company of Air Cavalry consisted of headquarters, material and technical support platoon, and as well from three combat platoons: observer helicopters platoon (Scouts), platoon of assault helicopters (Guns) and Air Rifle Platoon (ARP), which has its transport helicopters. Later began formation of battalions of Air Cavalry Squadron. The battalion consisted of headquarters and five companies: Headquarter company, three companies of Air Cavalry (A, B i C), and as well the company of ground reconnaissance (D), that was called “rat patrol”, because firstly it was used for reconnaissance, road patrolling, protection of the convoys and bases, and as well for quality of the rapid reaction forces. This company often acted with helicopter companies and consisted of headquarters, supply section and three cavalry platoons on jeeps. Later the task of company (D) changed. On its basis there were formed additional Air Rifle Platoons that acted with ARP (*Clancy, 1994; Drendel, 1979: 16*).

Changed the tactics of actions of helicopters of one troop and the tasks were divided among them. This was the basis for development of tactics AAA. Air Cavalry began to act with detachments which were marked in different colors. “White” detachment consisted of two observers, “red” - of two assault helicopters. Helicopters of ARP were part of “blue” detachments. At first “white” and “red” acted together. In the middle of 1968 the main detachment of Air Cavalry was “pink” - «Pink Team» or «Hunter-Killer Team». As you can guess from the name, the detachment consisted of observer (“hunter”) and assault (“killer”). Observer flew over the ground while assault helicopter was high in the sky, and was in the role of relay station. If “pink” was given the helicopter ARP than the team “changed” their color into “violet”. In highly dangerous districts were formed in such «Cavalry Packs» that consisted of three OH-6, three AH-1G and two UH-1H (*Drendel, 1979: 16, 17*).

In September 1967 tasks began to change gradually, which were decided by Air Cavalry. From reconnaissance units they changed into combat units, their aim was to inflict the enemy the maximum loses. Further changes were in the period of 1968-1969 (*Drendel, 1979: 19, 20*).

Conclusion. Therefore, it can be argued that particularly in Vietnam were the beginning and formation of AAA, and the main and

significant role in this process played helicopters. And further development and improvement of forms and methods of AAA were later and during further armed conflicts. In the same time helicopters of Army Aviation is the main and reliable mean of transferring airmobile (air assault) troops and their parachute landing and paratroopers. They are also capable of highly effective support to combat actions of paratroopers, provide with all-round assistance, deliver airstrikes on the enemy, and destroy armored targets, artillery, live forces and reserves. The analyses of using Army Aviation in the conflicts in Korea and Indochina counting on its combat capabilities, suggests that Army Aviation turned out to be the most convenient way for providing actions of air borne troops, it showed the ability to transport quickly the troops on the necessary route. Accordingly, using the helicopters, air borne troops were able to move faster than with the help of other land transport. In addition the speed of their movement did not depend on their passability of terrain. Combat action of Army Aviation in Korea and Indochina also confirmed the improvement of tactics of usage Army Aviation in the first place depends on increasing its combat capabilities. During AAA the air component is assigned to be the main shock force. In this case military units and troops of Army Aviation must be capable of promptly provide aviation support of combat action of land component. The experience of using Army Aviation shows that the success of actions of land forces in the battle field is largely determined by how reliable and operationally and covertly conducted the helicopters are managed, how clearly organized their interaction between other branches. Therefore now again appeared the question about the presence in the air assault units the helicopter units that permits them to be air assault, where the airborne and helicopter troops during joint missions form AAD. Without it air assault brigades will remain changed mechanized units, without their “cavalry”, which turn them into the powerful and highly maneuverable strength. The purpose of creating it to provide them with more modern character of conducting operation will not be achieved. The problematic question of operational planning will remain of using the troops in the operation during training, the level of effectiveness of interaction between troops “land echelon” and “air echelon”, and mainly its readiness to perform tasks together.

References

- 173rd Airborne Brigade Association (2018), Available at: <https://www.skysoldier.net> [Access 10 Oktober 2019].
- 1st cavalry division association (2018), Available from <https://1cda.org/history> [Access 10 Oktober 2019].
- Anderton, D. and Miller, J. (1989), Boeing Helicopters CH-47 Chinook, *Aerofax Minigraph*, Vol. 27
- Bernstein, J. (2003), US Army AH-1 Cobra units in Vietnam, (1970-unleashed into Cambodia 44, 1971-Vietnamization 68), *Aircraft*, Vol. 41
- Bishop, C. (1987), Bell UH-1 Huey "Slicks" 1962-75. *New Vanguard*, Vol. 87.
- Clancy, T. (1994), *Armored Cav*, New York, Penguin Group.
- Dorland, P. and Nanney, J. (2008), *Dust off: Army aeromedical evacuation in Vietnam*, Center of military history united states army, Washington, D. C.
- Drendel, L. (1979), Ganslingers, *Aircraft*, Vol. 1014.
- Fails, W. R. (1995), *Marines & Helicopters, 1962-1973*, Darby, Diane Publishing.
- Green, M. (2017), *United States military helicopters, images of war, rare photographs from wartime archives*, Barnsley, Pen & Sword Books.
- Janda, P. (2007a), Bell UH – 1 Iroquois Huey. *Monografie Lotnicze*, Vol. 108, Gdansk, AJ-Press.
- Janda, P. (2007b). *Bell UH - 1 Iroquois Huey*. *Monografie Lotnicze*, Vol. 109, Gdansk, AJ-Press.
- Johnson, E.R. and Doll, T.E. (2018), *United States Marine Corps Aircraft Since 1913*, McFarland, Jefferson, N.C.
- Kharuk, A. I. (2007), "Heavy "Deuce" from the Sikorsky deck. *Military transport helicopter S-56"*, *Aircraft master Journal*, Vol. 2, pp. 22-32 (in Russian).
- Kłosiński, P. (1993), *Multipurpose helicopter Bell UH - 1 Iroquois*, Warszawa, Bellona.
- Lundh, L. (1994), H-34 Choctaw, *Aircraft*, Vol. 146.
- Mutza, W. (1989), CH-47 Chinook in action, *Aircraft*, Vol. 1091.
- Mutza, W. (1995), H-13 Sioux, *Aircraft*, Vol. 6.
- Mutza, W. (1997), AH-1 Cobra in action, *Aircraft*, Vol. 1168.
- Mutza, W. (2002), AH-1 Cobra, *Aircraft*, Vol. 29.
- Mutza, W. (2004), UH-1 Huey Gunships, *Aircraft*, Vol. 5536.
- Reed, C. M. (2000), CH-53 Sea Stallion, *Aircraft*, Vol. 1174.
- Thompson, L. (2003), *U.S. Airborne Forces of the Cold War*, London, Greenhill Books.
- Towe, J.A. (2014), *Eliminating Fratricide from Attack Helicopter Fires: An Army Aviator's Perspective*, Auckland, Pickle Partners Publishing.
- Vietnam, combat use of helicopters: part. 1* (1999a), Military technology series, Vol. 111, Kirov, Tornado (in Russian).
- Vietnam, combat use of helicopters: part. 2* (1999b). Military technology series, Vol. 112, Kirov, Tornado (in Russian).
- Wache, S. (1990), Vertol (Piasecki) V-43A/B, V-44B (H-21C). *F-40 Aircraft of the Bundeswehr*, Vol. 11.
- Peacock, L (1987), *AH-1 HueyCobra*, Combat Aircraft Series, London, Osprey Publishing.

Використані посилання

- Вьетнам: боевое применение вертолетов, часть 1. (1999a). *Военно-техническая серия*. Киров, Торнадо. № 111. 42 с.
- Вьетнам: боевое применение вертолетов, часть 2. (1999b). *Военно-техническая серия*. Киров, Торнадо. № 112. 46 с.
- Харук А.И. (2007). Тяжелая «двойка» из колоды Сикорского. Военно-транспортный вертолет S-56. *Авиамастер*. Москва: № 2. С. 22–32.
- 173rd Airborne Brigade Association (2018). Available at: <https://www.skysoldier.net> [Access 10 Oktober 2019].
- 1st cavalry division association (2018). Available from <https://1cda.org/history> [Access 10 Oktober 2019].
- Anderton, D. and Miller, J. (1989). Boeing Helicopters CH-47 Chinook, *Aerofax Minigraph*, Vol. 27
- Bernstein, J. (2003). US Army AH-1 Cobra units in Vietnam, (1970-unleashed into Cambodia 44, 1971-Vietnamization 68), *Aircraft*, Vol. 41
- Bishop, C. (1987). Bell UH-1 Huey "Slicks" 1962-75. *New Vanguard*, Vol. 87.
- Clancy, T. (1994). *Armored Cav*, New York, Penguin Group.
- Dorland, P. and Nanney, J. (2008). *Dust off: Army aeromedical evacuation in Vietnam*, Center of military history United States army, Washington, D. C.
- Drendel, L. (1979). Ganslingers, *Aircraft*, Vol. 1014.
- Fails, W. R. (1995). *Marines & Helicopters, 1962-1973*, Darby, Diane Publishing.
- Green, M. (2017). *United States military helicopters, images of war, rare photographs from wartime archives*, Barnsley, Pen & Sword Books.
- Janda, P. (2007a). Bell UH – 1 Iroquois Huey. *Monografie Lotnicze*, Vol. 108, Gdansk, AJ-Press.
- Janda, P. (2007b). *Bell UH - 1 Iroquois Huey*. *Monografie Lotnicze*, Vol. 109, Gdansk, AJ-Press.
- Johnson, E.R. and Doll, T.E. (2018). *United States Marine Corps Aircraft Since 1913*, McFarland, Jefferson, N.C.
- Kłosiński, P. (1993). *Multipurpose helicopter Bell UH - 1 Iroquois*, Warszawa, Bellona.
- Lundh, L. (1994). H-34 Choctaw, *Aircraft*, Vol. 146.
- Mutza, W. (1989). CH-47 Chinook in action, *Aircraft*, Vol. 1091.
- Mutza, W. (1995). H-13 Sioux, *Aircraft*, Vol. 6.
- Mutza, W. (1997). AH-1 Cobra in action, *Aircraft*, Vol. 1168.
- Mutza, W. (2002). AH-1 Cobra, *Aircraft*, Vol. 29.
- Mutza, W. (2004). UH-1 Huey Gunships, *Aircraft*, Vol. 5536.
- Peacock, L (1987). *AH-1 HueyCobra*, Combat Aircraft Series, London, Osprey Publishing.
- Reed, C. M. (2000). CH-53 Sea Stallion, *Aircraft*, Vol. 1174.
- Thompson, L. (2003). *U.S. Airborne Forces of the Cold War*, London, Greenhill Books.
- Towe, J.A. (2014). *Eliminating Fratricide from Attack Helicopter Fires: An Army Aviator's Perspective*, Auckland, Pickle Partners Publishing.
- Wache, S. (1990). Vertol (Piasecki) V-43A/B, V-44B (H-21C). *F-40 Aircraft of the Bundeswehr*, Vol. 11.

Таранець С.В.
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ АРМІЙСЬКОЇ
АВІАЦІЇ У КОНФЛІКТАХ В КОРЕЇ І ІНДОКИТАЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
ЗАРОДЖЕННЯ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ДІЙ

Актуальність статті обумовлюється тим, що у сучасній війні роль активних бойових дій незмірно зростає, і успіх буде залежати від здатності частин і з'єднань швидко переносити зусилля з одного напрямку на інший, завдавати несподіваних ударів по противнику не тільки з фронту, а й в його тилу, мати спроможності для вертикального охопту противника. Такі раптові, стрімкі дії десантно-штурмових загонів дезорганізують противника, порушують управління військами і створюють сприятливі умови для його розгрому.

У статті розглянуто і проаналізовано процес розвитку армійської авіації як повітряного компонента десантно-штурмових загонів, форм та способів її застосування у воєнних конфліктах в Кореї та Індокитаї на початку другої половини ХХ століття; вплив історичного розвитку армійської авіації на зародження та розвиток (еволюцію) аеромобільних дій (десантноштурмових дій). Розкриваються причини зростання ролі армійської авіації в збройній боротьбі, що істотно вплинуло на характер її бойового застосування. Результатом такого впливу, в свою чергу, став вплив технічного розвитку та розвитку тактики застосування вертольотів на зародження аеромобільних дій (десантно-штурмових дій). Відзначено, що поява вертольотів та їх використання у збройній боротьбі привела до появи нових форм дій – аеромобільних дій (десантно-штурмових дій). І саме тому зараз знову гостро постає питання про наявність в десантно-штурмових частинах вертолітних підрозділів, що саме і дозволяє їм фактично бути десантно-штурмовими, де десантний і вертолітний підрозділи під час спільного виконання завдань утворюють десантно-штурмовий загін. Без цього десантно-штурмові частини залишаться видозміненими механізованими частинами, без власної «кавалерії», яка і перетворює їх на потужні та високоманеврені. Мета, що обумовлювала їх створення для надання більш сучасного характеру ведення операцій, так і не буде досягнута. Проблемними так і залишаться питання оперативного планування застосування військ в операціях та у ході навчань, рівень ефективності взаємодії між підрозділами «наземного ешелону» і «повітряного», а головне – їх готовність до виконання спільних завдань.

Ключові слова: армійська авіація, десантно-штурмові загоони, десантно-штурмові дії, аеромобільні дії.

УДК 94(477+438)“1921-1939”

ЛИТВИН М. Р.

[https:// orcid.org /000-0002-4969-052X](https://orcid.org/000-0002-4969-052X)

doi

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР ТРАГЕДІЇ

Середницький Я. Павло Шандрук. *Друга світова війна*. Львів, Каменярь, 2018. 278 с.

У радянську добу, як відомо, «забували» про те, що українці в роки Другої світової війни воювали не лише у Червоній Армії (понад 6 млн осіб). Зокрема у польському війську у вересневі дні 1939 р. служило понад 120 тис. українців; не менше 10 тис. уродженців Галичини і Волині (третину з них, ймовірно, становили українці), щоби вирватися зі сталінських таборів ГУЛАГу, наприкінці 1941 р. вступили до польської армії В. Андерса й воювали проти нацистів на фронтах Італії (з них півсотні українців загинули 1944 р. у битві під Монте-Касіно). Понад 7 тис. українців Закарпаття визволяли рідний край у формі Першого армійського корпусу Л. Свободи, сформованого 1942 р. у СРСР. На Західному фронті українці воювали у складі армій Канади (понад 35 тис.), США (5 – 10 тис.), Франції (7 тис.). Кількасот тисяч українців пройшли бойові лави Української повстанської армії і збройного підпілля 40-х років. Не секрет і те, що не менше 250 тис. українців воювали у різних німецьких частинах Вермахту (сформовані у Львові, Дніпропетровську, Сумах, Ромнах, Донецьку та ін.). Трагедія останніх полягала у тому, що вони змушені були боротися проти одного тоталітарного режиму в союзі з іншим, не менш злочинним.

Нагадаємо читачам і те, що десятки досвідчених наддніпрянців, старшин Армії Української Народної Республіки після поразки Української революції 1917 – 1921 рр. й ліквідації

Литвин Микола Романович, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (військово-історичних досліджень) Наукового центру Сухопутних військ, м. Львів.

© Литвин М. Р., 2020

таборів інтернування прийнято на службу до польського війська. Серед них – уродженця Волині Павла Шандрука, донедавна командира 7-ї бригади Третьої залізної дивізії, начальника Генштабу Армії УНР. Власне рецензована книга львівського науковця Ярослава Середницького реконструює військову службу і аналізує суспільно-політичні погляди цієї непересічної постаті, яка, здобувши досвід служби у кількох арміях, намагалася сформувати наприкінці Другої світової війни Українську національну армію.

У першому розділі книги показано стан військової освіти у міжвоєнній Польщі, розкрито етапи його служби у польському війську. Зазначено, що П. Шандрук 1929 р. закінчив Радіотехнічний інститут у Варшаві, який готував розвідників із дешифрування ворожих радіодепеш; після навчання 1936 – 1938 рр. у Вищій військовій школі, де українську мову викладав сотник Армії УНР, поет Є. Маланюк, служив у 18-му полку 26-ї піхотної дивізії у м. Скерневіце Лодзінського воєводства. У вересні 1939 р. полковник польського війська П. Шандрук командував 29-ю піхотною дивізією у битві під Томашевом. Відомий польський генерал Т. Кутшеба відзначив добру організацію оборони цієї дивізії, насамперед, вдале використання артилерії і резервів. За участь у цій операції польський еміграційний уряд у Лондоні після війни нагородив українця найвищою військовою відзнакою – Хрестом «Віртуті мілітарі». Втім, у ході цієї битви 26 вересня 1939 р. разом з іншими офіцерами бригади П. Шандрук був полонений німцями. Після звільнення з полону він замешкав у брата в Лодзі. Саме у цей час, у листопаді 1939 р., з метою захисту українського громадського і господарського життя у Кракові створено Український центральний комітет на чолі з професором географії В. Кубійовичем. Його активістами стали Президент Карпатської України А. Волошин, члени українських урядів доби революції Д. Дорошенко, І. Феценко-Чопівський, генерали і старшини Армії УНР, яких добре знав П. Шандрук, – О. Загородський, В. Куш, М. Омелянович-Павленко, Т. Омельченко, О. Олесь намагалися звільнити українців із гітлерівських таборів, відроджувати українське культурно-освітнє і церковне життя.

Далі автор розповідає про арешт 1940 р. П. Шандрука Варшавським гестапо, яке на той час ще координувало свої

зусилля з органами НКВС СРСР. Лише завдяки зусиллям Президента УНР А. Лівичького, який виріс у німецькій колонії під Одесою і добре знав високопосадовців у Берліні, П. Шандрука невдовзі випустили з гестапівської катівні. Того ж року А. Лівичький затвердив план військового міністра УНР ген. В. Сальського, згідно з яким 1941 р. започатковано діяльність «Поліської Січі» під командуванням отамана Т. Бульби-Борівця. Натомість П. Шандрук залишається у центральній Польщі, де йому вдається влаштуватися на посаді директора кінотеатру у м. Скерневіце. Другий розділ книги присвячений життєвим перехрестям П. Шандрука у 1941 р., коли німецьке командування доручає йому сформувати у Румунії Український національний комітет, який мав забезпечувати пропагандистську складову наступу 11-ї німецької армії з Румунії на Україну. До цієї акції долучили також колишнього старшину Галицької Армії Г. Івановича, письменника і лікаря Ю. Липу, батько якого був комісаром Одеси у добу Української Центральної Ради. До речі, у Бухаресті 1940 – 1941 рр. жив і видавав журнал «Батаві» ідеолог українського націоналізму Д. Донцов. Автор книги зауважує, що якоїсь конкретної пропагандистської роботи у цей час П. Шандрук не виконував, окрім певних картографічних доручень. Німецьке командування, зрозуміло, не давало йому змоги зустрітися з тисячами радянських військовополонених.

У наступних розділах чимало уваги Я. Середницький приділяє творенню на початку 1945 р. за участю П. Шандрука Української національної армії, яка наприкінці Другої світової війни мала формуватися на базі 14-ї гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина». До армії також мала ввійти 2-га дивізія, яка складалася з двох українських бригад (мм. Бранденбург, Ратенав, Брілов). Основу 2-ї піхотної бригади склали вояки української допоміжної поліції з Генерал-губернаторства, переформовані в районі Праги. Утім, як свідчать спогади вояків УНА, німецьке командування не довіряло українським воякам, командувачу армії П. Шандруку вести самостійні бойові дії. Автор книги подає маловідомий широкому загалу читачів фактичний матеріал про фронтові бої Протипанцерної і 2-ї піхотної бригад 2-ї Української дивізії в Нижній Сілезії, Південній Австрії, а також на Східному фронті під Дрезденом проти 1-го Білоруського фронту і 1-ї армії Війська польського. Зазначено, що після капітуляції Німеччини

лише третина уцілілих вояків-українців цих двох бригад вирвалися з червоноармійського оточення і після кількох днів виснажливого маршу і безперервних боїв форсувала Ельбу і здалася у полон американцям. Шлях відступу дивізії на захід 8 – 10 травня 1945 р. відображає картосхема та документальні світлини. Останні роки свого життя П. Шандрук провів у США, де помер 15 лютого 1979 р. і похований на українському цвинтарі Баунд-Брук.

До авторських заслуг слід також віднести подання великого емпіричного матеріалу про воєнні дії різних армій на українських землях, упорядкування бібліографії проблеми, біографічних довідок про військовослужбовців України, Польщі, Німеччини. Викличуть зацікавлення у читачів також десятки маловідомих документальних світлин із зарубіжних інтернет-ресурсів, насамперед Німеччини і Польщі, які не друкувалися в українській науковій літературі. Вказана книга доповнює аналіз окремих сюжетів фундаментальних студій львівського історика А. Боляновського про іноземні військові формування німецької армії в роки Другої світової війни.

На жаль, у рецензованій книзі є чимало повторів, другорядних сюжетних ліній, які відволікають від основної розповіді. Шкода, що автор фактично уникнув участі у науковій дискусії щодо колаборації/неколаборації українців у Другій світовій війні. Не подано авторське ставлення й розколу ОУН 1940 р., який не сприяв консолідації Українського визвольного руху в боротьбі проти гітлерівського і сталінського тоталітарних режимів.

І, насамкінець, декілька загальних міркувань. Нині науковий світ все більше звертається до мікроісторії, яка зорієнтована не на типовість, а на виключність, індивідуальність, що дає змогу відтворювати загальні та одиничні соціальні ідентичності, незвичні соціальні дії, насамперед ті, які відбуваються в умовах катаклізмів, обстановці конкуренції чи проявів солідарності. Саме у цьому руслі написана рецензована праця, яка дозволяє реконструювати життя конкретних людей в екстремальних умовах Другої світової війни.

ДОСЛІЖЕННЯ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ ТАРАСА КУЗЯ

Кузьо Т. *Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет*. Київ, Дух і Літера, 2018. 560 с.

Книга британського та канадського політолога українського походження Тараса Кузя є ґрунтовним дослідженням причин і витоків російської агресії проти України, історії формування імперського ставлення російських еліт до України та українців, російсько-українських відносин після розпаду СРСР, а також нинішньої російської «гібридної війни» проти України. Автор навчався у Сассекському, Лондонському та Бірмінгемському університетах, працював у Єльському університеті, в Українській пресовій агенції, а сьогодні – старший науковий співробітник кафедри українознавства Торонтського університету. Рецензована книжка є підсумком трирічного дослідницького проекту (2013 – 2016), який Т. Кузьо виконував не лише в наукових кабінетах, а й численних мандрівках Україною, зокрема в зоні бойових дій.

Як зазначає автор, дії теперішнього російського режиму в Україні, особливо анексія Криму, не просто відповідають амбіціям Путіна та його оточення, а є надзвичайно популярними серед населення та політичних еліт, включно з низкою лідерів російської опозиції. Переконання Путіна в тому, що Україна мусить бути частиною «русского мира», а отже належати до євразійського, а не європейського інтеграційного проекту, підтримують мільйони росіян.

Варто наголосити, що упродовж століть українці протистоять московській експансії, яка розпочалася ще у XV ст. і до сьогодні визначає сутність російсько-українських взаємин. Новітня російсько-українська війна – це лише епізод з майже

Полянський Олег Арсенович, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського

© Полянський О. А., 2020

тисячолітнього протистояння двох націй – російської та української. Війни на знищення України вели московські царі, російські імператори, більшовицько-комуністичні генсеки й нинішні президенти Російської Федерації (Детальніше див.: В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко. «Братня» навала. Війни Росії проти України ХІІ–ХХІ ст. Київ, 2016. 248с.; М. Дорошко. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст.: Причини і наслідки. Київ, 2018. 196 с.)

Хоча в центрі уваги дослідника нинішня російсько-українська війна, її передумови, причини та особливості, все ж, Т. Кузьо часто робить історико-політологічні екскурси в багатомісячне протистояння України і Росії і на відміну від багатьох інших західних інтелектуалів називає речі своїми іменами. Для прикладу візьмемо назви окремих розділів його праці: «Нова «холодна війна»: Росія веде війну із Заходом та Україною», «Російський націоналізм й імперіалізм та Україна», «Українофобія та ресталінізація», «Національна ідентичність України та війна Путіна» та ін.

Зважаючи на те, що у Торонто спершу вийшов англійський варіант книжки (2017 р.), а згодом появилися українсько- та російськомовні видання (2018 р.), особливого смислового навантаження набувають принципові зауваження автора про те, що упродовж минулого десятиліття Росія використовувала Естонію, Грузію, а особливо Україну як тестові майданчики для розвитку свого гібридного, інформаційного та кібернетичного потенціалу, вістря якого вона спрямувала проти цілої низки західних країн по обидва боки Атлантики. Сподівання на те, що Путін обмежить своє втручання діями проти країн, котрі не належать до НАТО, як от Грузія чи Україна, було ілюзорним. Росія вдалась до гібридної та інформаційної війни й війни в кіберпросторі проти багатьох членів Альянсу: Естонії, Великої Британії, Німеччини, Норвегії, Нідерландів, Франції, Греції, Угорщини, Болгарії, Туреччини, Чорногорії та ін.

На ці кричущі факти порушення Росією загальноприйнятих міжнародних норм не реагують належним чином лідери Європи – потенційні кандидати на високі й добре оплачувані посади в російському «Газпромі» з Німеччини, Франції, Італії, Чехії, Угорщини, Сербії та деяких інших країн. Тим часом шовіністичні щупальці московського імперіалізму, як ракові метастази,

проникли й обплутали увесь світ й загрожують національній безпеці навіть США. Хвиля політиків-популістів накрила й держави класичної демократії.

Відштовхуючись від тези про небажання Росії визнати українців окремим народом, що українська мова – це повноцінна мова, а не діалект російської, що українці мають незалежну державу та право визначати власну геополітичну долю, що начебто російська мова, а не громадянство РФ, є основним маркером ідентичності в російськомовній спільноті, Т. Кузьо аналізує різні форми російського націоналізму, які часом переростали у фашистські й неонацистські ідеології. Він, зокрема, детально розглядає т.зв. «євразійство», яке здобуло ключову роль у путінській Росії. Особливо прискіпливо політолог зупиняється на характеристичі одіозного російського нациста Дугіна, його расистських теоріях, впливі на російський істеблшмент, зокрема Путіна. Т. Кузьо погоджується з думкою ще одного дослідника українського походження О. Мотиля, який вважає, що після шістнадцяти років перебування Путіна при владі російська політична система еволюціонувала до фашистської, а сам кремлівський «цар», після переобрання на троні 2012 року, цілковито пристав на націоналізм, «консервативні цінності», імперіалізм і ксенофобію.

Така позиція й агресивні дії Путіна стали можливими завдяки підтримці цієї політики російським суспільством, в т.ч. росеміграції. Так, Т.Кузьо звертає увагу на відкритий лист ста нащадків російських аристократів-емігрантів на підтримку Путіна в контексті війни на Донбасі.

Тому можна повністю погодитись з висновками дослідника щодо консенсусу російського націоналістичного мислення про Україну як штучної конструкції, що східну та південну Україну й Крим слід «повернути» Росії. Російські емігранти всіх ідеологічних мастей, російські патріоти в Радянському Союзі, колишній дисидент Солженіцин і президент Путін погоджувалися з потребою розчленування України, аби Схід і Південь стали частиною Росії, а решта теренів залишилися псевдосамостійним домініоном під російським контролем, натомість Західна Україна може йти власним шляхом, але краще, щоб її анексувала Польща.

Аналізуючи українофобію та ресталінізацію в сучасній Росії, Т. Кузьо підкреслює, що російські компанії проти

«українського сепаратизму та націоналізму» беруть свій початок з часів Полтавської битви 1709 р. та спроби гетьмана Івана Мазепи визволитися із «братніх російських обіймів». «Упродовж наступних трьох століть, – пише він, – тема «зради» та причетності західних урядів до українських політичних проєктів, покликаних ослабити Росію, становили осердя українсько-російських відносин [...] Українці в царському, радянському та російському світогляді були не самостійними дійовими особами, а лише пішаками у змовах австрійців під час Першої світової війни, нацистської Німеччини у Другій світовій війні, західних та ізраїльських спецслужб у часи «холодної війни», а зрештою США та ЄСу «просуванні демократії». [...] У Російській імперії українці мусили обирати між тим, щоб «погодитися на переслідування як «мазепинці», на самознищення як «малороси» чи на зневагу як «хохли».

Для глибокого розуміння сутності подій, що відбулися у 2014 р. в Криму та Донбасі, надзвичайно важливим є розділ книги Т. Кузя «Злочинність і насильство». Ще японський дослідник Гіроакі Куромія зазначав, що організовані злочинні угруповання (ОЗУ) здавна існували на Донбасі. Сюди після Другої світової війни мігрували чи були скеровані з інших регіонів СРСР для роботи на шахтах і заводах 3,5 млн робітників і звільнених в'язнів. Серед них були особи з сумнівним минулим, ті, хто хотів змінити свою totoжність і приховати сімейний стан, соціальні ізгої, а також біженці, злочинці, остарбайтери, колишні військовополонені та ін. Наявність значного числа злочинців, авантюристів і безпритульних була своєрідною візитною картою Донбасу і сприяла високому рівню тут злочинності.

У книжці Т. Кузя наводяться вражаючі факти зв'язків В. Януковича, Р. Ахметова, В. Колесникова, як і загалом Партії регіонів, із кримінальним світом: «За правління Януковича Україна, що до цього була корумпованою державою, перейшла від олігархічної економіки до мафіозної. [...] Янукович і його найближче оточення... викрали з держбюджету від 40 до 100 млрд доларів».

Принциповий висновок дослідника полягає в тому, що вся державна влада на Донбасі підпорядковувалася кримінально-олігархічному клану, політичним прикриттям якого слугувала Партія регіонів. Історія створення цієї корумповано-мафіозної

структури, вражаючи факти з біографій її діячів, насамперед Р. Ахметова, В. Януковича, а також А. Брагіна, В. Колеснікова, братів Ключевих – цих «хазяїнів» Донбасу, розкривають читачам справжню злочинну сутність регіонального клану, який свої донецькі «заморочки», свою бандитську субкультуру переніс на всю Україну. Звідси однозначний висновок Т. Кузя: «Вбивства Брагіна та Євгена Щербаня, а також ліквідація банди Кушніра проклали шлях нагору для тріо Ахметов-Янукович-Колесніков й «легалізації» членів організованих злочинних угруповань в ролі політиків». Тому силові методи Януковича та його кліки проти Євромайдану, насильство і вбивства «не мають дивувати тих, кому відоме минуле депутатів парламенту від Партії регіонів. [...] Вони розглядали насильство як незмінний інструмент у політиці, ґрунтуючись на своєму попередньому досвіді... Аби протистояти Майдану, бойовиків, зібраних звідусіль на сході та півдні України, включно з Кримом, залучили до взаємодії з міліцейським спецпідрозділом «Беркут», і внутрішніми військами МВС. [...] Основний корпус бойовиків, який склали вихідці із Донецька та Харкова, фінансували син президента Олександр Янукович, Юрій Іванющенко та Олександр Єфремов. Ресурси міської міліції були надані Захарченком, який дбав про координацію, підбір і фінансування «тітушок» з відома глави держави. [...] У Харкові агресивні бойовики з угруповання «Оплот» співпрацювали з міським головою Геннадієм Кернесом, який сам був вихідцем із криміналітету. [...] Членів «Оплоту» тренували, фінансували та екіпірували російські розвідники, частину яких тасмно перекинули на схід України ще за кілька років до описуваних подій [...] Навесні 2014 року на значній частині території Донбасу українська влада перестала функціонувати, виник політичний і правовий вакуум, який заповнили російські окупанти, маргінальні досі проросійські націоналістичні й панславистські партії, парамілітарні організації та злочинні угруповання».

Ми навели таку досить обширну цитату із книги Т. Кузя для глибшої та яскравішої характеристики ситуації в Україні наприкінці 2013 – на початку 2014-го років. А коли до цього додати ще й кримські реалії, постає похмура картина прірви на краю якої опинилася Україна у цей період. Як зазначає Т.Кузьо, у парламенті Автономної Республіки Крим та органах

самоврядування на місцях Партія регіонів об'єднала велику кількість колишніх та діючих кримінальних авторитетів. У ході анексії півострова Росія значною мірою спиралася на місцеву організовану злочинність – «строкату банду місцевих активістів і кримінальників, суміш ультраправих радикалів і нікчем», одним із лідерів яких був Сергій Аксьонов, що у 90-их роках очолював «бригаду» ОЗУ «Сейлем» і мав кримінальне прізвисько «Гоблін», а нині це – «глава» окупаційної адміністрації Криму підконтрольної Кремлю. Певне місце у книзі Т. Кузя відведено й уродженцеві Тернопільщини Дмитрові Фірташу – «багаторічному російському агенту впливу в Україні».

Привертає до себе увагу принциповий висновок дослідника: «Фронтирний характер життя на Донбасі був пов'язаний з міграціями, насильством та тюремною субкультурою. Регіон приваблював людей без роду і племені: тут можна було сховатись і почати нове життя, а засудженим злочинцям зменшували вироки за роботу на копальнях. [...] У 1995–1999 роках, після усунення чільних кримінальних й олігархічних противників, Янукович і Ахметов встановили контроль над Донбасом завдяки вкрай корумпованим стосункам, де перший забезпечив другому політичний «дах», даючи їм обом змогу швидко розбагатіти».

У контексті теми «Війна Путіна проти України» особливий концептуальний характер мають розділи: «Донбас і Україна», «Підриг і розчленування України», «Вторгнення, анексія та гібридна війна», «Національна ідентичність України та війна Путіна». У них на конкретних фактах доказово розкрито і яскраво висвітлено специфіку й особливості політичної, економічної та духовно-культурної ситуації на Донбасі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Вихідна теза Т. Кузя: «Донбас, як і Крим, завжди мав амбівалентні стосунки з рештою України».

Для сутнісного розуміння, що таке Донбас, який влада намагається інтегрувати/вмонтувати в Україну, наведемо деякі цифри і факти. Починаючи з 1870-х років, Донбас масово заселяли росіянами зі Смоленської, Тульської та Курської губерній. У 1884 р. 71% мешканців Юзівки (Донецька) становили росіяни. У 1917 р. в Юзівці мешкало 32 тис. росіян, 10 тис. євреїв і лише 7 тис. українців, а в 1923 р. українці склали всього 7% мешканців міста, у 1989 р. 43% жителів краю налічували етнічні росіяни. Тому має абсолютну рацію політолог, який підкреслює,

що наприкінці 1980-х років етнічні українці Донбасу відчували себе подібно до корінних народів Америки чи Австралії. Як в таких умовах змогли появитися тут такі видатні українці, як Василь Стус, Іван Дзюба, Надія та Іван Світличні, Микола Руденко та Петро Григоренко, можна лише дивуватися.

Т. Кузьо зауважує, що ідеї сепаратизму були популярними серед донецького клану всі роки незалежності, ними він постійно погрожував Києву. Попри проросійську риторику, донбаські олігархи та регіональні еліти значну частину свого життя проводили в Європі, де у тамтешніх банках тримали й тримають свої вкрадені гроші, там, в Європі, вони мають нерухомість, відпочивають, вчать дітей, а Україну вважають чимось на зразок колонії, звідки отримують високу ренту, за яку не сплачують податків, а кошти переводять в офшорні податкові схованки. Найяскравіший приклад – кримінальний авторитет донецької мафії Рінат Ахметов, за прямого сприяння якого на Донбасі було розв'язано російсько-українську війну. А нині він цинічно надає гуманітарну допомогу мешканцям краю чи блюзнірськи тішить обивателів своїм дітищем – «Шахтарем». Тому дуже неоднозначним є повернення тих 13% окупованої донбаської території до складу України.

У книзі проводиться думка, що в основі російсько-української війни була не просто імперіалістична політика Москви та її президента Путіна, а також такі чинники, як неспроможність більшості мешканців Російської Федерації визнати, що українці є окремим народом, широко розповсюджена теза про те, що Україна не є незалежною і суверенною державою, а лише інструментом, за допомогою якого Захід сприяє ослабленню Росії, а також російська точка зору, згідно з якою Крим і населені російськомовними громадянами Схід і Південь України були помилково включені за СРСР до складу України.

Зрештою, прийшовши до влади Путін не приховував своїх реваншистських, ксенофобських та українофобських поглядів, які були чітко сформульовані ним в промові на Мюнхенській конференції з питань безпеки (2007 р.) та Бухарестській раді НАТО – Росія (2008 р.). Вторгнення у Грузію 2008р., яке, при потуранні Заходу, зійшло Путіну з рук, заохотило кремлівського вождя до анексії Криму та збройної інтервенції на Донбасі.

Прийшовши до влади Янукович і його кліка розпочали демонтаж Української Держави. Насамперед він підписав зрадницькі Харківські угоди з Москвою, за якими перебування Чорноморського флоту Росії у Севастополі продовжено до 2042–2047 рр. Українські силові структури (зрештою не лише силові) були наводнені агентами Росії: «У роки президентства Януковича російське ГРУ створило глибоко законспіровану, але добре структуровану мережу агентів, пов'язану із проросійськими організаціями, що займаються незаконною діяльністю в багатьох частинах України». Громадяни Росії Д. Саламатін, П. Лебедев були міністрами оборони України, як і очільники СБУ О. Якименко й І. Калінін.

Т. Кузьо наводить у своїй праці вражаючі факти і цифри – зазначає, що ФСБ тримала СБУ під контролем і мала повні дані про 22000 співробітників та інформаторів. Напередодні вторгнення в Україну жорсткі диски і флеш-накопичувачі з оперативною інформацією або доправили в Росію, або знищили. До рук ФСБ потрапило все, що є основою для фахової розвідки. ФСБ також контролювала мобільну телефонну мережу України. Навесні 2016 р. СБУ опублікувала список 1391 свого співробітника, які перейшли на бік Росії в Криму, чимало з них продовжили службу як офіцери ФСБ. Заступник командувача АТО, високий за званням офіцер СБУ виявився російським агентом. Після Євромайдану в лавах СБУ було заарештовано 235 іноземних агентів. Перехід більшості офіцерів та персоналу МВС, СБУ, армії та прокуратури Криму на бік ворога, пише Т. Кузьо, є одним з найбільших актів державної зради в сучасній європейській історії. У Бахчисарайському р-ні 80% військових, 90% прокурорів і 100% співробітників СБУ та МВС за одну ніч змінили свою присягу з української на російську.

У книзі послідовно і логічно показано обставини російського вторгнення та анексії Криму, специфіку гібридної війни на Донбасі. За попередніми підрахунками, величезний арсенал російської військової техніки, що була надана донбаським сепаратистам, включала 600 танків, 1300 БТР, 700 артилерійських гармат і 500 реактивних систем залпового вогню. Всі офіцери середньої та найвищої ланки збройних формувань, які протистоять Україні, є росіянами. Загальне керівництво збройними формуваннями російських маріонеток

здійснював заступник командувача Сухопутних військ Росії генерал-полковник Александр Ленцов. Російських генерал-лейтенантів Валерія Асанова та Сергея Юдіна, генерал-майорів Алексея Завізьона, Сергея Кузовлева та Євгенія Нікіфорова було ідентифіковано як осіб, які почергово командували армійськими корпусами російських маріонеток.

Тому потрібно погодитись з висновками автора: «Підґрунтям війни Путіна проти України, найбільшої кризи в Європі від часів Другої світової війни, стали неспроможність змиритися із втратою імперії, невміння розставити пріоритети й зосередитися на створенні російської національної держави, замість того, щоб вибудовувати різні наддержавні утворення. [...] Після агресії, вчиненої у 2014 та наступних роках, відносини Росії з Україною та навколишнім світом у цілому більше ніколи не будуть такими, як раніше».

УДК 355 422 (477)

СУХИЙ О.М.

<https://orcid.org/0000-0002-0631-0910>

doi

ХРОНІКА БОЇВ ЗА ІЛОВАЙСЬК 2014 р.

Зіненко Р. *Іловайський щоденник*. Харків, Фоліо, 2016. 281 с.

Зіненко Р. *Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії*. Ч. 1. 7-24 серпня 2014 року / за ред. Ю.Є. Бутусова. Харків, Фоліо, 2019. 446 с.: іл. (Хроніка).

Зіненко Р. *Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії*. Ч. 2. 25-31 серпня 2014 року / за ред. Ю.Є. Бутусова. Харків, Фоліо, 2019. 476 с.: іл. (Хроніка).

Збройна боротьба за Іловайськ – це особлива та складна сторінка початкового етапу російсько-української війни. Вперше в серпні 2014 р. відбулися відкриті бої між російськими агресорами, які до цього дотримувалися формули «іх там нет» та українськими військовими частинами, вперше у полон потрапили російські військовослужбовці, вперше у боях зазнали значних втрат захисники української землі. Іловайська трагедія привертає до себе увагу державних посадовців, політиків, юристів, науковців, військових експертів, журналістів, громадськості загалом. Такий інтерес та зацікавленість до подій навколо Іловайська свідчить про їх актуальність.

Висвітленню перебігу боротьби за цей важливий вузол комунікацій приділили увагу безпосередні учасники подій, серед них – Роман Зіненко, якому належать кілька праць: «Іловайський щоденник», а також двотомник «Війна, якої не було. Хроніка Іловайської трагедії».

Автор цих книг – учасник іловайських подій, боєць полку «Дніпро-1». У щоденнику Роман Зіненко зафіксував свої спогади та детальні описи військових операцій у аеропорту Маріуполя, населених пунктах навколо Іловайська (Старобешеве, Виноградне, Многопілля, Червоносільське, Агрономічне, Новокатеринівка та ін.) і в самому горезвісному й оточеному місті.

У іловайському щоденнику містяться час, місце, перебіг військових дій, докази присутності ворожої техніки, зброї РФ та «зелених чоловічків» (включно із світлинами), реакцію населення

на місцевих «укропів» (як тільки місцеві ховалися у підвали, починалися масивні обстріли українських позицій) і, звісно, характери бійців.

Першу книжку автор присвятив своєму командирі і побратиму Денису Томіловичу. Лейтенант міліції загинув, виходячи «зеленим коридором» росіян, на «мотолизі» – броньованому тягачі, на якому 20 військових, немов із пекельного полум'я, виривалися з лап смертоносної російської орди та її броньованих лещат. Цей фрагмент дуже докладно і художньо змальований у романі Євгена Положія «П'ять секунд, п'ять днів», який перегукується із щоденником Романа Зіненка. Сумський письменник і редактор Євген Положія написав передмову до «Іловайського щоденника», де є такі слова: «попіл загиблих в «котлі» ще довго буде стукатися в наші серця...». Це тому, що й досі немає відповіді на питання, чому так багато загиблих і хто нестиме відповідальність за це?

Двотомник Романа Зіненка є результатом ретельного дослідження, яке ґрунтується на спогадах близько сотні бійців і офіцерів, від добровольця до вищого керівництва сектора «Б», учасників Іловайської трагедії. Окрім того, автору довелося переглянути, перевірити і хронологічно розібрати сотні публікацій, відео та фотоматеріалів, що стосуються боїв під Іловайськом. Результати окремих журналістських досліджень, а також звіт тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України вміщені у рецензованій книзі. Друга частина книжки висвітлює хронологію подій, що відбувалися 25-31 серпня 2014 року. Цілком зрозуміло, що усі спогади і враження бійців і офіцерів, які викладені на сторінках хроніки, є лише їх суб'єктивним власним поглядом на те, чого вони були свідками і співучасниками.

Слід підкреслити, що хроніка не є історією одного бійця батальйону «Дніпро-1». Автор – лише один із багатьох учасників Іловайської операції. 26 серпня 2014 р. підрозділи батальйонів «Донбас», «Дніпро», «Світязь», «Херсон», «Миротворець», а також зведена рота 93-ї і 17-ї бригад Збройних сил України потрапили в оточення під Іловайськом, що на Донеччині.

27 серпня терористи так званої ДНР повідомили, що повністю взяли Іловайськ під свій контроль. У ті дні вперше великими силами на Донбас увійшли регулярні частини російської армії. Українським бійцям вони запропонували

«зелений коридор», проте під час виходу наші військові були розстріляні.

Тимчасова слідча комісія, створена у Верховній Раді для розслідування подій трагедії з'ясувала, що в «Іловайському котлі» загинули майже тисяча військовослужбовців. За офіційними даними, було 366 загиблих, 158 зниклих безвісти, 429 поранених, 128 полонених.

Зібрані спогади досить яскраві, мозаїчні, але із цієї мозаїки складається історично правдива історія війни. Цікаве свідчення, наприклад, надає боєць батальйону «Миротворець» Всеволод Стеблюк: «Я був у полоні в російських десантників з Костроми. На той час рядовий склад вважав, що вони на навчаннях на території РФ, а Україна на них напала. Вони кричали: “Ви що, дурні? На кого ви поперли? Чого ви напали на «великую Росію?» Мені це доводив один супроводжуючий. Я з ним ходив по свій медичний рюкзак на місце, де нашу машину підірвали. Хлопець був казахом, звали його Тюльген, судячи з усього, строковик. Про фашистів не казав. І він був здивований, коли я його підвів до таблички з написом “Новокатеринівка”. Кажу, подивись, якою мовою написано – ви в Україні».

Вражає і такий епізод: «...боєць отримав поранення, яке викликало перитоніт. Потрібне було термінове хірургічне втручання. Бійця знесли до підвалу школи, де ним зайнялися санітари. Трагізм ситуації полягав ще в тому, що зовсім поруч – в декількох сотнях метрів в локомотивному депо Іловайська, серед бійців батальйону «Миротворець» перебував український вчений-медик, доктор медичних наук, професор, заслужений лікар України Всеволод Стеблюк, який, можливо був єдиним, хто міг би тоді надати необхідну допомогу, але в той момент ніхто не знав про те, що така досвідчена людина тримає в руках автомат і виконує обов'язки звичайного солдата. На жаль, у медиків, які перебували в школі, не було достатньо обладнання і досвіду для здійснення необхідної операції, і наступного дня 26 серпня 2014 року близько одинадцятої години ранку боєць роти «Світязь» Іщук Володимир Степанович помер (с. 33).

Яскравий епізод, який знайшов місце у двотомнику, – із захопленням російського танка поблизу селища Агрономічного. У книзі є свідчення капітана Віталія Яворського, він детально описує, як усе було. Один із бійців – Іраклій Кутелія

з 93-ї бригади був разом із ним. Він, на жаль, потім загинув під Опитним. Цей боєць особисто сів за кермо того танка і притягнув його в селище Агрономічне.

Варто оцінити рецензовані книги як ґрунтовні історичні джерела. Автор не раз ділився методом досягнення об'єктивності своєї оповіді, зокрема у соцмережах створена закрыта група учасників Іловайських подій. Він викладав там свідчення одного бійця, користувачі писали свої коментарі, додавали подробиці. «Таким чином я виходив на інших учасників подій, спілкувався з ними, далі, далі... Я критично ставився до кожного свідчення, кожен момент намагався перевірити. Якщо перевірити було не можна – приміром, людина була сама під час подій, поруч нікого не було – тоді доводилось подавати свідчення бійця як особисті».

Автору рецензованих праць довелося переглянути, перевірити і хронологічно розібрати сотні публікацій, відео- і фотоматеріалів, що стосуються боїв під Іловайськом. Переважна більшість зібраних фактів до сьогодні не була відома українському суспільству. І хоча автор подає найбільш повну і реальну картину бойових дій під Іловайськом, залишається ще дуже багато питань, на які свого часу обов'язково будуть отримані відповіді.

В цілому, Роман Зіненко провів досить трудомістке й ґрунтовне історичне дослідження, яке без сумніву є значним внеском у висвітлення сучасної російсько-української війни. Побажасмо йому подальших творчих звершень і закликаємо дослідників до ретельного вивчення історії Іловайської трагедії.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Пащук Ю.М., Проховник П.М., Федоренко В.В. Військово-історичні аспекти міжнародного військового навчання «Rapid trident-2019» (англ.).. 3

Терський С.В. Військова інфраструктура Галицько-Волинського прикордоння у X–XIII століттях (за археологічними матеріалами).....20

Токаленко П.О. Революційні та контрреволюційні події в армії Російської імперії на Півдні України в роки Першої російської революції (англ.).....31

Дрок Л.В. Становлення та розвиток офіцерського корпусу Збройних Сил України (кінець XX – початок XXI ст.).....51

100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Фурман І.І., Печенюк І.С. Перший всеукраїнський військовий з'їзд та його значення в національному державотворенні й українізації армії...65

75-РІЧЧЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дем'янюк О.Й. Угорсько-українське воєнне протистояння на території волинських округів Райхскомісаріату «Україна».....79

Казан Е.М., Голянчук І.П. Становлення і розвиток військово-медичної служби Червоної армії у Другій світовій війні.....92

Науменко О.О. Американська візія репатріації DPс у світлі урядових документів (1944–1951 роки).....105

Харук А.І., Єфименко Г.А. Словацька артилерія у бойових діях початкового етапу Німецько-радянської війни (кінець червня – середина серпня 1941 року)118

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Закишевські Б. 18-та дивізія піхоти у травневому наступі 1920 року 6-ї армії Війська Польського в Україні130

Йокубаускас В. Територіальна оборона у Литві в кінці 30-х років XX століття.....149

Пивонські П. Конфлікти за участі японської армії в 1890–1914 роках. Ознаки підготовки в контексті аналізу військових процедур безпеки та закупівлі авіаційних технологічних інновацій (англ.).....169

Сіра О.Ю. Центр майстерності спеціальних операцій армії США: історичний досвід у формуванні кадрового потенціалу спецпідрозділів...184

Скрипник А.Ю. Кадрова реорганізація Російських збройних сил наприкінці 50-х – на початку 60-х років XIX століття.....205

ІСТОРІЯ ОЗБРОЄННЯ І ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ

Хармак М.М. Зброярська справа Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII століть.....224

ЛОКАЛЬНІ ВІЙНИ ТА ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ СУЧАСНОСТІ

Бенчук В.О. «Російська весна» в Маріуполі на сторінках газети «Приазовский рабочий» (лютий–червень 2014 року).....235

Мелькін В.В. Створення і розвиток вітчизняних засобів індивідуального броньового захисту воїна під час Антитерористичної операції на Сході України (2014–2017 роки).....252

Марцінко Н.М. Підтримка сепаратистських рухів Російською Федерацією на Сході України і її вплив на безпеку Європи.....269

Лук'яненко С.В., Стукаліна Н.Т. Формування Військово-Морських сил України в умовах правового врегулювання статусу Криму у складі України в 90-х роках XX ст. (англ.)291

Таранець С.В. Історичний досвід застосування армійської авіації у конфліктах в Кореї і Індокитаї та її вплив на зародження десантно-штурмових дій (англ.).....310

НАУКОВІ ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКА

Литвин М.Р. Друга світова війна: український вимір трагедії....328

Полянський О.А. Дослідження про Російсько-українську війну Тараса Кузя.....332

Сухий О.М. Хроніка боїв за Іловайськ 2014 р.341

C O N T E N T S

HISTORY OF UKRAINE

Pashchuk Y., Prokhovnyk P., Fedorenko V. Military-historical aspects of multinational military exercise Rapid Trident-2019.....3

Terskyj S. Military infrastructure of Halych-Volyn border in the X – XIII centuries (according to archaeological materials) (ukr).....20

Tokalenko P. Revolutionary and counterrevolutionary events in the army of the Russian empire in the Southern of Ukraine in the years of the First Russian revolution.....31

Drok L. Becoming and development of the officer corps of the Armed Forces of Ukraine (end of XX – beginning of XXI century) (ukr).....51

100 years OF UKRAINIAN REVOLUTION

Furman I. , Pecheniuk I. The first all-ukrainian military congress and its importance in the ukrainian state-building and ukrainianization of the army (ukr).....65

75TH ANNIVERSARY OF VICTORY IN THE SECOND WORLD WAR

Demianiuk O. Hungary-ukrainian military confrontation on the territory of Volyn' districts of the Reich Commissariat «Ukraine» (ukr).....79

Kazan E., Holianchuk I. Formation and development of Red Army military medical service during the World War II (ukr).....92

Naumenko O. American vision of the repatriation of DPs in the light of government documents (1944–1951) (ukr).....105

Kharuk A., Yefymenko H. Slovak artillery in the fighting of the initial phase of the German-soviet War (late june – mid-august 1941) (ukr).....118

WORLD HISTORY

Zakshevski B. 18th infantry division in May 1920 offensive of the 6th army of the Polish Army in Ukraine (ukr).....130

Jokubauskas V. Territorial defence in Lithuania in the late 1930s (ukr)....149

Piwoński P. The participation of the Japanese Army in military conflicts during 1890–1914. Preparations for military operations in the context of analyzing procedures of military security and purchasing aviation innovations.....169

Sira O. U.S. Army Special Operations Center of Excellence: historical experience in the formation Special Forces personnel potential (ukr).....184

Skrypnyk A. Optimization of Russian Armed Forces in late 1850th – early 1860th (ukr).....205

HISTORY OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

Kharmak M. Browser business of Left-wave Ukraine late XVII – beginning XVIII century (ukr)224

CURRENT LOKAL WARS AND ARMED CONFLICTS

Benchuk V. The «Russian spring» in Mariupol on the pages of the «Pryazovskij robochjy» (February – June 2014) (ukr).....235

Melkin V. Creation and development of domestic means of individual armor protection of a warrior during the Anti-terrorist operation in the East of Ukraine (2014 – 2017) (ukr)252

Martsinko N. Support for secessionist movements by the Russian Federation in Eastern Ukraine and its impact on the security of Europe (ukr).....269

Lukyanchenko S., Stukalina N. Formation of the Naval Forces of Ukraine under the conditions of legal conciliation of the status of Crimea as a part of Ukraine in the 90s of the XX century.....291

Taranets S. Historical experience of employment army aviation in the conflicts between Korea and Indochina and its impact on the emergence of air assault actions.....310

SCIENTIFIC REVIEWS

Lytvyn M. World War II: the Ukrainian dimension of tragedy328

Polianskyi O. Studies on the Russian-ukrainian war by Taras Kuzio.332

Sukhyi O. Fighting for Ilovaysk chronicle 2014.....341

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

«Військово-науковий вісник» внесений до переліку наукових фахових видань України у галузі історичних наук. Збірник видається Національною академією сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного двічі на рік (весна – осінь). Статті публікуються українською та англійською мовами.

Статті, що подаються до публікації у Віснику, повинні відповідати високому науковому рівню, не бути раніше опублікованими, містити елементи новизни. Вони мають бути структурно побудовані згідно з вимогами Постанови Президії ВАК України від 15.01.03 р. № 7-05/1. Тобто включати наступні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Комп'ютерний варіант рукопису повинен відповідати таким вимогам: стаття оформляється у текстовому редакторі Word for Windows 6.0, 7.0 (шрифт Times New Roman, 14 pt, через 1,5 інтервали, диск CD). Параметри сторінки – формат А4, поля 2×2×3×1, абзац 1, 25 см.

Обов'язковими елементами статті є:

індекс УДК (універсальний десятковий класифікатор). Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті;

прізвище та ініціали автора. Розташовують окремим рядком, у лівому верхньому куті, під УДК;

обліковий запис автора ORCID (має відповідати стандартам ORCID та мати вигляд повного URL (наприклад, <http://orcid.org/0000-0003-1856-0045>). У лівому верхньому куті, під прізвищем та ініціалами автора;

заголовок статті;

анотація українською мовою (не менше 600 знаків з пробілами);

ключові слова (не більше 5-ти) українською мовою.

текст статті (до 40 тис. знаків);

список використаних джерел та літератури;

references;

анотація англійською мовою (не менше 1800 знаків з пробілами).

Журнал використовує Harvard Referencing Style (варіант Великої Британії (GB)) для оформлення списку використаних джерел, а також для упорядкування внутрішньотекстових посилань. Приклади оформлення списку літератури можна знайти за посиланнями:

<http://www.nbu.gov.ua/node/868> та <http://www.emeraldgroupublishing.com/authors/guides/write/harvard.htm?part=2>

Окремо подається інформація про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, повна назва організації, посада, вчений ступінь, наукове звання, поштова адреса, телефон, e-mail.

Автор несе відповідальність за додержання вимог чинного законодавства при підготовці матеріалів, у тому числі норм авторського права та достовірність наведених фактичних даних, зокрема цитат, посилань на джерела, імен і назв.

Рукописи, що не відповідають вказаним вимогам, не приймаються до публікації. Редакційна колегія залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису, відхилити його, якщо науковий рівень статті недостатній або не відповідає напряму Вісника. Рукописи авторам не повертаються. Редакційна колегія не здійснює поштовою пересилку збірників авторам статей.

Авторські матеріали подаються до редколегії збірника через Науковий центр Сухопутних військ Національної академії сухопутних військ (науково-дослідна лабораторія військово-історичних досліджень). Матеріали в електронному вигляді надсилати на адресу: burakov04@ukr.net, deep_in_faith@ukr.net.

Редакційна колегія «Військово-наукового вісника»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІЙСЬКОВО-НАУКОВИЙ ВІСНИК

ВИПУСК 33

Відповідальний за випуск *А. Щеглов*
Редактори *Л. Актімова, Т. Животова*
Коректор *О. Мінеєва*
Комп'ютерний набір і верстка *Г. Бабухіна*

Підписано до друку 10.03.2020.
Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Century Schoolbook. Офсетний друк.
Умов. друк. арк.
Обл.-вид. арк.
Тираж 100 прим.
Замовлення №

Видавець та виготовлювач – Національна академія
сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
79029, м. Львів, вул. Героїв Майдану, 32
тел.: (032) 258-44-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3939 від 14.12.2010 р.